T. C. MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

1980 SONRASI ÇALIŞMA HAYATINA BAŞLAYAN BAZI MESLEK MENSUPLARININ SOSYOLOJİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

CEM ÖZKURT

141154108

Danışman Öğretim Üyesi:

Prof. Dr. Bahattin AKŞİT

İstanbul, Nisan 2018

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında çok değerli katkıları olan başta Prof. Dr. Bahattin Akşit, Prof. Dr. İ. Ertan Eğribel, Doç. Dr. Güncel Önkal, lisansüstü ders aşamamda yöntem derslerindeki katkılarından dolayı Prof. Dr. Belma Akşit, Maltepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim görevlileri Prof. Dr. Sabahattin Güllülü ve Prof. Dr. Nurgün Oktik, İstanbul Üniversitesi öğretim görevlisi Doç. Dr. Ufuk Özcan, Annem Sevgi Özkurt, Babam Orhan Özkurt, kız kardeşim Burcu Özkurt Akar ve Cem Akar'a, derinlemesine görüşmelerde bankacı katılımcılarla görüşme olanağını sağlayan Sevda Cinoğlu'na, avukat gruplardaki derinlemesine görüşmelerindeki aracılığından dolayı Tolga Aydın'a, ve derinlemesine görüşmelerde kayıtlarını vermekten çekinmeyen ve deneyimlerini paylaşan tüm katılımcılara teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Tez çalışmasında, mesleğin inşa ettiği sosyo ekonomik kapasiteler ve oluşumsal bütünlükler temel bir parametre olarak kabul edilmiş ve mesleğin toplumsal yaşantıyı biçimlendirme ve oluşturma gücü önemli bir etken olarak konumlandırılmıştır. Öğretmenlik, avukatlık, bankacılık -iktisadi idari bilim mezunları- ve mühendislik mesleklerini 80'li yıllarda icra eden meslek mensuplarıyla (olgun kuşak) 2000'li yıllarda icra eden meslek mensupları, (genç kuşak) mesleğin biçimlendirdiği sınıfsal konumlanmalar, mülkiyet ilişkileri, iş ve meslek kariyerleri, inançlar, değer yargıları, dünya görüşleri ve gündelik yaşamın diğer olanakları açılarından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu analizlerde, olgun kuşak meslek mensuplarının iş, meslek ve mülkiyet ilişkilerindeki düzenlilik ve göreceli istikrar durumuyla, genç kuşak aktörlerin mesleki kariyerler açısından istikrarsız ve eğreti durumsallığı, temel zıtlık noktası olarak konumlandırılmıştır. İki kuşağın maddi/nesnel iş ve profesyonel yaşantılarının gündelik yaşantıda inşa ettiği kariyerlerle, meslek etrafında biçimlenen gündelik ritim ve rutinleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Bu değerlendirmeler ve analizler sonucunda, olgun kuşak öğretmen, avukat, bankacı ve mühendis meslek mensuplarının mülkiyete dönüşebilen ve farklı kariyerler inşa edebilen mesleki pozisyonları güçlü orta sınıf konumlanması olarak öne çıkarken, genç kuşak meslek mensuplarının, meslek etrafında konumlanan pratiklerinin bir " orta sınıf " inşasına olanak verip vermediği tartışmaya açılmış ve elde edilen bulgular çerçevesinde analizler yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Meslek, sınıfsal konum, Profesyonellik, Orta sınıf, Kariyer

ABSTRACT

In the thesis study, socio-economic contingencies built by professions and the regulatory roles in capacities of participating to the life practices were considered as a parameter. The powers of professions to form and create social life were positioned as an important factor. In this scope, members of professions of teaching, attorneyship, banking business – graduates of economics and administrative sciences – and engineering who practiced these professions in the 80s (adult generation) and those who practiced these professions in the 2000s (young generation) were analyzed by comparing their class positioning formed by the profession, property relationships, business and profession careers, beliefs, value judgments, world-views and other opportunities of daily life.

In these analyses, orderliness and relative stability in the occupation, profession and property relationships of adult generation and the unstable and transitory contingency of young generation actors in terms of their professional careers were positioned as basic contrast point. Careers built by material/objective business and professionalism conditions of both generations in the daily life, and daily rhythms and routines formed around the profession were presented comparatively.

In consequence of these evaluations and analyses, while it became prominent that in the adult generation members of teaching, attorneyship, banking and engineering professions has a strong middle class positioning which can transform into possession and can build different careers, it was discussed whether the practices positioned around the young generation profession members will enable them to build a “middle class” standing.

Keywords: Profession, Class status, Professionalism, Middle class, Career.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **i**
ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
KISALTMALAR ..... **vii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **viii**

1. BÖLÜM: GİRİŞ VE KURAMSAL ÇERÇEVE
1.1.Giriş……...1
1.2.Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve……..16
1.2.1. Radikal Eleştiri Dönemi: Marx ve Engels 16
1.2.2. Pazarın İmtiyazı: Weber 23
1.2.3. Marx Sonrası Marksizm Tartışmaları 28
1.2.4. Yaşam Biçimlerinin Sınıflanması: Pierre Bourdieu 32
1.2.5. Sınıf Analizinde Yeni Yaklaşımlar 35
1.2.6. Türkiye'de Sınıflar ve Toplumsal Tabakalaşma 44
1.2.6.1. Tarihsel Kesit: Sınıfların Oluşumu ve Tabakalaşmanın Yönü 44
1.2.6.2.Türkiye'de Olgusal Bir Durum Olarak Orta Sınıf ve Sosyolojik Tahayyül Girişimleri 48
1.2.7. Yeni Yoksulluk: Sınıfsız Eşitsizlikler 54
1.2.8. Araştırmanın Amacı 58
1.2.9. Araştırmanın Önemi 59

2. BÖLÜM: YÖNTEM…….60
2.1. Örneklem 60
2.2. Veri Toplama Araçları 61
2.3. İşlem 61

3. BÖLÜM: BULGULAR……62
3.1. Öğretmen Gruplarla Yapılan Derinlemesine Görüşmelere Ait Bulgular…62
3.1.1. Meslek Yaşamı ve Çalışma Hayatına İlişkin Deneyimler 62
3.1.2. Mesleki Statü, Saygınlık ve Prestije İlişkin Deneyimler 80

3.1.3. Aile Hayatına İlişkin Deneyimler 89
3.1.4. Eğitim Hayatına İlişkin Deneyimler 91
3.1.5. Sınıfsal Konum ve Sınıfsal Kökene İlişkin Belirlemeler 95
3.1.6. İnanç, Ahlak, Değer ve Kanaatlere İlişkin Deneyimler 100
3.1.7. İdeoloji ve Dünya Görüşüne İlişkin Deneyimler 104
3.2. Avukat Gruplarla Yapılan Derinlemesine Görüşmelere Ait Bulgular 106
3.2.1.Meslek Yaşamı ve Çalışma Hayatına İlişkin Deneyimler 106
3.2.2.Mesleki Statü, Saygınlık ve Prestije İlişkin Deneyimler 120
3.2.3. Aile Hayatına İlişkin Deneyimler 128
3.2.4. Eğitim Hayatına İlişkin Deneyimler 130
3.2.5. Sınıfsal Konum ve Sınıfsal Kökene İlişkin Belirlemeler 133
3.2.6. İnanç, Ahlak, Değer ve Kanaatlere İlişkin Deneyimler 139
3.2.7. İdeoloji ve Dünya Görüşüne İlişkin Deneyimler 140
3.3. İktisadi İdari Bilim Mezunu Gruplarla Yapılan Derinlemesine Görüşmelere Ait Bulgular……..141
3.3.1. Meslek Yaşamı ve Çalışma Hayatına İlişkin Deneyimler 141
3.3.2. Mesleki Statü, Saygınlık ve Prestije İlişkin Deneyimler 158
3.3.3. Aile Hayatına İlişkin Deneyimler 163
3.3.4. Eğitim Hayatına İlişkin Deneyimler 165
3.3.5. Sınıfsal Konum ve Sınıfsal Kökene İlişkin Belirlemeler 169
3.3.6. İnanç, Ahlak, Değer ve Kanaatlere İlişkin Deneyimler 173
3.3.7. İdeoloji ve Dünya Görüşüne İlişkin Deneyimler 174
3.4. Mühendis Gruplarla Yapılan Derinlemesine Görüşmelere Ait Bulgular.. 179
3.4.1. Meslek Yaşamı ve Çalışma Hayatına İlişkin Deneyimler 179
3.4.2. Mesleki Statü, Saygınlık ve Prestije İlişkin Deneyimler 195
3.4.3. Aile Hayatına İlişkin Deneyimler 201
3.4.4. Eğitim Hayatına İlişkin Deneyimler 204
3.4.5. Sınıfsal Konum ve Sınıfsal Kökene İlişkin Belirlemeler 207
3.4.6. İnanç, Ahlak, Değer ve Kanaatlere İlişkin Deneyimler 210
3.4.7. İdeoloji ve Dünya Görüşüne İlişkin Deneyimler 212

4. BÖLÜM: TARTIŞMA……...216

4.1. Sınırların Aşınması: Çok Katmanlı Parçalanmalar, Mesleki Çözülmeler ve Çaresizlik Kültürü 216

4.1.1. Meslek mi Mesleksizlik mi, Düzen mi Kaos mu ? 216

4.1.2. Bir Olumsuzlama Olarak Meslek 235

4.1.3. Krizin Krizi: Prekaryalaşma, Yoksunluk Periyodu ve Devletlileşme. 244

4.2. Bir Durumsallık Olarak Orta Sınıf İtibarsızlaşması 257

4.3. Ailenin Dönüşümü ve Yeni Biçimlenmeler 261

4.4. Eğitim Dünyası ve Yeni Eşitsizlik İnşaları..... 264

4.5. Neoliberal Farklılaşmalar, Gelir Bölünmeleri ve Ücretlilikte Farklı İstikametler..... 270

4.6. Değerlerin Sabitliği, Belirginleşen Yarılmalar ve Kanaat Bölünmeleri 279

4.7. Politiklik, Apolitiklik ve Dünya Durumlarında Sabitlik Arayışları..... 282

4.8. Son Söz…….....285

5. KAYNAKLAR 290

6. EKLER..... 299

KISALTMALAR

ALES : Akademik Personel ve Lisansüstüne Eğitim Giriş Sınavı

CASMİN : Endüstriyel Toplumda Toplumsal Hareketliliğin Karşılaştırmalı Analizi

TTK : Türkiye Taşkömürü Kurumu

ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

İTÜ : İstanbul Teknik Üniversitesi

KPSS : Kamu Personeli Seçme Sınavı

YDS : Yabancı Dil Sınavı

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Temel Sınıf Tipolojisi 38
Tablo 1.2. Ayrıntılı Sınıf Tipolojisi..... 39
Tablo 1.3. Endüstriyel Toplumda Toplumsal Hareketliliğin Karşılaştırmalı Analizi Tablosu..... 41
Tablo 2.1. Örneklem Tablosu..... 60
Tablo 3.1. Öğretmenlik Temelli Mesleki Hiyerarşilenme Şeması..... 99
Tablo 3.2. Hukukçuluk/Avukatlık Temelli Mesleki Hiyerarşilenme Şeması 137

1.BÖLÜM: GİRİŞ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Giriş

Tez çalışmasının temel çıkış noktası, mesleğin ve meslek odaklı çalışma faaliyetinin sosyo-ekonomik karşılıklar/denklikler oluşturduğu ve bu oluşumların, aktörlerin gündelik yaşantılarını kompoze eden temel güç olduğu argümanından hareket etmektedir. Tez çalışması, " orta sınıf meslekler " olarak addedilen / değerlendirilen öğretmenlik, avukatlık, bankacılık (iktisadi idari bilimler özelinde) ve mühendislik meslek mensuplarının 1980'li yıllar olgun kuşak temsilcileriyle, 2000'li yıllar genç kuşak temsilcilerinin meslek etrafında biçimlenen ve şekil alan sosyolojik durumsallıklarının içerik ve anlamlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Bu analizlerde, İki kuşağın meslek odaklı yaşam ritimleri, karşılaştırmalı olarak gündelik hayatın akışında, varyasyonlarında ve olanaklarında gözlemlenen çatışkı alanlarındaki keskin bölünmelerle resmedilemeye çalışılmıştır. Bu bölünmeler, mülkiyete karşı mülkiyetsizlik, altenatiflere karşı alternatifsizlikler, dışa dönük açılmaya karşı içe dönük kapanma, güvene karşı güvensizlik, istikrara karşı eğretilik, tam zamanlı istihdama karşı prekarizasyon akslarındaki görünüm, vaziyet ve konumlanmaları içermektedir. Bu çerçevede, 80'li yıllarda çalışma yaşantısına başlayan mesleki aktörlerin görece refah, kazanım ve alternatiflerin çokluğu atmosferine karşılık, 2000'li yıllardaki meslek mensuplarının deneyimledikleri daralmalar temel zıtlık noktası ve çelişki durumu olarak konumlandırılmıştır.

Bu zıtlık ve çelişki durumsallığının inşa edici unsurları olarak makro düzeyli belirleyenler: İç piyasa dinamikleri, küresel kapitalizm, devlet, bürokrasi ve işletme ideolojisinin genel işleyişinin, faillerin mikro düzeyli deneyimleri ve gündelik yaşantıları üzerindeki etki, yönlendirme ve biçimlendirme kapasitelerine ayrıca vurgular yapılmaktadır. Meslekler dünyasının iki kuşak temsilcilerinin (öğretmenlik, mühendislik, avukatlık, bankacılık -iktisadi idari bilim mezunları özelinde-) Türkiye özelindeki pratiklerinde, (80'ler ve 2000'ler) bu yönlendirme, etki ve

biçimlendirmelerin nasıl bir görünüm aldığı, ne türden sonuçlar yarattığı keşfedilmeye/analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu değerlendirmeler ışığında bazı temel sorunsallar dizisi, analizin düzeyini ve yönünü belirmesi açısından kritik önemdedir. Sorunsallar dizisinin ilki ve asli dayanağı, gelenekleşmiş/oturmuş orta sınıf meslek mensuplarının - 80'li yıllar açısından - (olgun kuşak öğretmen, mühendis, avukat, bankacı -iktisadi idari bilimler mezunları-) 2000'ler temsilcilerinin bir orta sınıf oluşumuna örnek teşkil edip etmediği ya da bir geç orta sınıflaşma durumuyla karşı karşıya kalıp kalmadıklarıdır. Bu asli dayanağın mahiyeti ve önemi, olgun kuşak anlatılarıyla, genç kuşak anlatılarının karşılaştırmalı analizleriyle anlaşılmaya çalışılmaktadır.

İkincisi, genç kuşak meslek mensuplarının maruz kaldıkları sömürü ve tahakküm süreçlerinin yönünün, düzeyinin, biçimlerinin, farklılıklarının ve bunların inşa ettiği görünümlerin hangi düzeylerde çeşitlendiği, hiyerarşilendiği ve bölümlendiği sorunsalıdır. Bu sorunsal bağlamında, 2000'li yıllar gerçekliğinde, her mesleki alan için (öğretmenlik, avukatlık, bankacılık, mühendislik) farklı türden hiyerarşilenmeler, bölünmeler, kategorileştirmeler ve çatallanmalar bulgulanmıştır. Üçüncüsü ise farklı düzeylerde cereyan eden ve homojen olmayan bu bölünmelerin genç kuşak mesleki aktörlerin pratiklerinde nasıl biçimlendiği ve hangi türden çatışma alanlarını inşa ettiği sorunsalıdır.

Bu çerçevede, 2000'ler kuşağı meslek mensuplarının iş olanakları / alternatifleri, mülkiyet edinim süreçleri / kapasiteleri, net gelir olanakları, ekonomik konumlanma ve para ilişkileri bağlamları bir analiz düzlemi olarak belirlenmiştir. Ayrıca, mesleki sosyal ağ, aile ilişkileri, kanaatlar, inançlar ve dünya görüşleri gündelik yaşantının ritmi ve felsefi kimliği düzleminde farklı bir anlama/anlamlandırma düzeyi olarak inşa edilmiştir. Son olarak ise çalışma yaşantısı, kariyer dünyaları, mesleki statü ve prestij konumlanmaları değerlendirilerek, üç eksenli bir analiz düzeyi geliştirilmiştir. Bu analiz düzeyinin her adımında, olgun kuşak deneyimleri ve verili durumlarıyla, genç kuşak aktörlerin deneyimleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, 2000'ler dünyasındaki " orta sınıf durumsallığı" anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız, fail ve meslek ilişkisini sosyolojik bir durumsallık olarak kabul ederek, mesleğin ve onun etrafında olgunlaşmış / gelişmiş toplumsal ilişkiler evrenini, sınıfsal konumlanmalar, toplumsal kökenler, mülkiyet ilişkileri, çalışma yaşamı, gündelik yaşantı ve aksları, duygulanımlar, kanaatler ve inançlar, dünya görüşleri ve ideolojik konumlanmaların bağlam ve bağlantısallıklarını keşfedici, sorunsallaştırıcı, düşünümsel ve etnografik duyarlılıkları öne çıkaran bir kuramsal yaklaşımla analiz etmeye çalışmıştır. Bu analiz düzeyi geliştirilirken, fail-meslek ilişkisi yüzeysel ve indirgemeci bir biçimde ele alınmamış, daha ziyade, aktörlerin kişisel / tarihsel an ve süreçlerine gömülü olan anlatılarla, belleklere ve zihinlere kazınan, nakşedilen ve işlenen ayrıntılarla, geçmiş ve bugün arasındaki kopmaların, kırılmaların, iniş ve çıkışların diyalojik bağlantısallıkları göz önünde bulundurulmuştur.

Tez çalışmasının genel gidişini göstermek anlamında, birinci bölüm, giriş kısmı ve kavramsal /kuramsal çerçeve kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde sosyoloji içindeki sınıf tartışmasına kısa bir bakış sergilenmekte, kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümünde ise sosyoloji içerisindeki sınıf tartışması, alt bölümlerle kuramsal açıdan genişletilmektedir. Bu çerçevede, ilk alt bölüm " Radikal Eleştiri Dönemi: Marx ve Engels " bölümüdür. Bu bölümde sınıf tartışması, Marx ve Engels'in yorum ve değerlendirmeleriyle analiz edilmektedir. İkinci alt bölüm " Pazarın İmtiyazı: Weber " bölümüdür. Bu bölümde, Weber'in statü, statü grupları, rasyonalizasyon gibi kavramsallaştırmalarının sınıf tartışmasına getirdiği yeni bakış açısı tartışılmaktadır. Üçüncü alt bölüm " Marx Sonrası Marksizm Tartışmaları" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Marx sonrasında Batı sosyolojisinde sınıf tartışmasında öne çıkan ve katkı yapan kuramlara değinilmektedir.

Dördüncü alt bölüm," Yaşam Biçimlerinin Sınıflanması: Pierre Bourdieu " başlığında, Bourdieu sosyolojisine özgü sermayeler, alan, habitus gibi kavramsallaştırmalarla, sınıf durumlarının çağdaş toplumlardaki görünümleri tartışmaya açılmaktadır. " Sınıf Analizinde Yeni Yaklaşımlar" beşinci alt bölümünde ise Goldthorpe, Wright, Miliband gibi çağdaş yazarların çalışmalarında sınıf tartışmasının aldığı boyutlar ortaya koyulmaktadır. Altıncı alt bölüm, " Türkiye'de Sınıflar ve Toplumsal Tabakalaşma " başlıklı bölümdür. Bu bölümde, Türkiye'ye

özgü sınıfsal yapılaşmalar, kısa bir tarihsel girişle tartışmaya açılmakta ve sonrasında günümüz Türkiye'sindeki " orta sınıf durumsallığı " diğer çalışmalar bağlamında ele alınmakta ve analiz edilmektedir.

Yedinci alt bölümde ise " Yeni Yoksulluk: Sınıfsız Eşitsizlikler " başlığında, sınıfın küresel düzeydeki eşitsizlik durumlarıyla iç içe geçen karakterine vurgu yapılmakta ve çağdaş yazarların yorumlarından faydalanılmaktadır. Birinci bölüm, araştırmanın önemi ve amacı alt bölümleriyle sona ermektedir. İkici bölüm, çalışmanın yöntemsel boyutunu örneklem, veri toplama araçları ve işlem alt bölümleriyle ortaya koymaktadır. Üçüncü bölüm, katılımcıları, meslek yaşamı ve çalışma hayatı, mesleki saygınlık ve prestij, aile ilişkileri, eğitim hayatı, sınıfsal konum ve sınıfsal /toplumsal köken, inanç, ahlak ve değerler ve son olarak dünya görüşü bağlamında, 7 başlıkta analiz etmekte ve sırasıyla öğretmen, avukat, iktisadi idari bilimler mezunları (bankacılık içi ve dışı) ve mühendis katılımcılardan elde edilen verileri ayrı ayrı ortaya koymaktadır. Dördüncü bölüm, bu verilerin yine 7 alt başlıkta karşılaştırmalı olarak tartışıldığı ve " Son Söz " alt başlığıyla sonlandırıldığı bölümdür.

Çalışmanın kuramsal çerçevesini ise çağdaş sınıf analizi yaklaşımları oluşturmaktadır. Wright, Miliband ve Goldthorpe'un yaklaşımlarını içeren çağdaş sınıf analizlerinin başat itiraz noktası, klasik marksizmin, sınıfların içinde bulundukları toplumsal konumlanmaları tam olarak doldurdukları ve gündelik yaşantıya içkin bütün bölünmeleri ve çatışkıları bu konumlanmalarla tutarlı bir biçimde anlamlandırdıkları tezine ve işçi sınıfını kendine malik bir " özne " olarak siyasal açıdan inşa edici olduğu varsayılan (değiştiren ve dönüştüren) rolüne yöneliktir. Sınıf analizi kuramları, dikatomik (ikili) sınıf nosyonundan hareket eden ve sınıfları ilişkisel olmayan bağlamlarla keskin biçimde birbirinden ayıran kuramsal girişimlerle aralarına mesafe koyarak, karmaşıklaşmış ve heterojenleşmiş sınıf durumunun inşa ettiği yapılaşmaları analiz ederler.

Bu analizlerde, *"eşitsizlik"* durumunu yeniden üreten kapitalist yapılaşmalardaki karmaşıklaşmış üretim ilişkileri ve sınıfsal iç içe geçmeleri, Wright (1985)'ın yaklaşımında olduğu gibi doğrudan ve dolayımsal boyutlarıyla sömürü süreçlerine, Miliband (1989)'ın kuramsal girişiminde ise tahakküm mekanizmalarına

ve Crompton (1998)'un değerlendirmesine göre Goldthope'da olduğu gibi toplumsal hareketlilikteki kapanma derecelerine göndermeler yaparak açımlamaya çalışırlar. İleri kapitalist toplumlardaki hukuksal eşitlik durumunun, gündelik yaşantıda gerçek eşitlik durumuna dönüşümdeki krizleri analiz etmeye ve anlamlandırmaya yönelik kuramsal girişimlerde bulunurlar.

Bu çerçevede, Wright, (1997) sınıfları anlama ve analiz düzeyini burjuvazi, işçi sınıfı ve küçük burjuvazi antagonistik ayrımı çerçevesinde konumlandıran yaklaşımların aşılması gerektiğine inanır ve dört temel kategoriden oluşan bir sınıflamaya gider. Bu kategoriler: sınıf yapısı içindeki orta sınıflar, işsizler, mülkiyet sahibi çalışanlar ve geçici sınıfsal yerleşimler olarak ayrımlanmaktadır. Sınıfı anlama düzeyindeki bu dönüşüm, eşitsizlik durumlarını analiz etme sürecinde *" sınıf durumsallığının "* belirleyiciliğini kuramsal olarak yükseltmiş ve sınıfa etkin bir rol vermiştir. Wright, sınıf analizi yaklaşımında, sınıfların çoklu bölünmelerinin ve konumlanmalarının doğru anlaşıldığı takdirde, sömürü ilişkilerinin antagonistik karşılıklı bağımlılık etrafında dönen gayri ahlaki ve zararlı yönünün analiz edilebileceğine inanmaktadır. Wright (2014a) 'a göre maddi çıkar temelli bölünmeler sömürü süreçleriyle işlemekte ve eşitsizlik durumunu derinleştirmektedir. Antagonistik bölünmelerin içeriklerinin analizi, sömürü süreçlerinden bağımsız olarak düşünülememektedir.

Miliband ise Wright'ın tersine, sınıf mücadelesini üretim ilişkilerindeki sömürü süreçleriyle anlamaya çalışmanın, sınıf mücadelesinin ayrılmaz parçaları olan işçi sendikaları, sosyal yardımlar, sivil haklar ve daha fazlasının ilişkisel bütünlüğünün görülmesini engellendiğini ifade eder ve kapitalist sahiplikle, kapitalist kontrol ve yönetselliğin ayrışmasının ortaya çıkardığı tahakküm durumlarını analiz etmenin, sınıf durumsallığının ortaya çıkardığı karmaşayı anlamlandırmak açısından güçlü bir çıkış noktası sağladığına vurgu yapar (Miliband, 1989). Goldthorpe'un yaklaşımında ise pazar ve iş gerçekliğinde sınıfların dağılımı izlenebilmektedir. Goldthorpe, sınıfların geniş oranda paylaştıkları iş ve pazar durumlarına göre ayrımlandığını ve karşılaştırmalı olarak sınıfların sahip oldukları kaynakları, gelir düzeylerini, ekonomik güvence ve ilerlemelerini, iş koşullarını ve sistem içindeki yerleşimlerinin analiz edilebileceğini ifade eder. Bu bağlamda, serbest çalışan bir tesisatçıyla, alt düzeyli işçi tesisatçı ve ustabaşı tesisatçının profesyonel iş

gerçekliklerinde, ekonomik düzeylerinde ve kariyer tasarımlarında önemli farklılıklar vardır

Goldthorpe'un amacı, gerçek sınıfsal konumlanmaları demografik olarak keşfetmeye çalışmak ve tabakalaşmada hareketliliği sınıflar bağlamında izlemektir. Bu analizi gerçekleştirmek için (Casmin) adını verdiği bir sınıf şeması inşa etmiştir. Casmin, profesyonel iş ilişkilerinin bölünmesini ve sınıfların bu yapı içinde konumlanmasını ve bunların demografik benzerlik ve farklılıklarının tahliline olanak vermektedir. Goldthorpe, sınıfların gerçekten özel sosyal kolektiviteler olup olmadığını, benzerliklerini, tabakalaşma içerisindeki devamlılıklarının derecelerini ve sosyal hareketliliğin ya da hareketsizliğin boyutlarını anlamaya çalışır. Böylece sınıfların uzun dönemli bir analizi mümkün olur. (Crompton, 1998: 66-69).

Tez çalışmamızda, ana kuramsal yaklaşım olarak Goldthorpe'un sınıfsal konumu analiz etmek ve tabakalaşmanın yönünü izlemek için kullandığı " meslek eğrisi " temel bir parametre olarak alınmıştır. Kuramsal yaklaşımımız, Goldthorpvari bir biçimde, İki kuşağın aynı mesleki evren içerisinde yer alan (mesleklere 80'li yıllarda başlayan olgun kuşak öğretmenler, avukatlar, iktisadi idari bilim kökenli bankacılar ve mühendislerle, aynı meslekleri 2000'li yıllarda icra eden genç kuşak öğretmenler, avukatlar, iktisadi idari bilim kökenli bankacılar ve mühendisler) aktörlerinin, meslek dünyalarının inşa ettiği sosyolojik durumsallığı, sınıfsal konum, toplumsal köken, mülkiyet ilişkileri ve toplumsal yaşantının diğer parametreleri bağlamlarında analiz etmiş, meslek ve onun evreninde gelişen örüntüler, oluşumlar ve biçimlenmelerin yönü, uzun dönemli bir periyotta (80'ler ve 2000'ler) izlenmeye ve keşfedilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın diğer kuramsal boyutunda, Wright ve Miliband'ın sömürü ve tahakküm yaklaşımlarından, özelikle 2000'ler gerçekliğinde homojen olmayan mesleki kategorileşmelerin ve hiyerarşilenmelerin içsel işleyişlerindeki sömürü ve tahakküm mekanizmalarının keşfi ve betimlenmesi amacıyla kuramsal çıkış noktası sağlanmıştır. Genç kuşak meslek mensuplarının meslek temelli çalışma yaşantılarında maruz kaldıkları sömürü ve tahakküm süreçleri, olgun kuşak meslek mensuplarıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Böylece, meslek gerçekliğinin inşa ettiği sosyo-ekonomik oluşum, hem olgun hem de genç kuşakta periyotlar ve aşamalarla izlenebilmekte, uzun dönemli bir sosyolojik tahlile olanak vermektedir.

Kuramsal bir analiz çerçevesinde değerlendirdiğimizde ise sınıf nosyonunu, (class consept) ekonomi-politik bağlamıyla, kapitalist üretim ilişkilerinin ve modern kurumsal yapılaşmaların merkezine oturtacak biçimde, sistematik bir kuramsal çerçeveyle anlamlandırma girişimi, Marx ve Engels'den gelmişti. Marx ve Engels, Batı toplumlarının sınıflı ya da sınıflara bölünmüş eşitsiz kimliğini, üretim ilişkileri ve çatışma eksenli kuramsal analizle siyasal bir programa dönüştürmeyi başarmıştı. Tabakalaşma üzerine kuramsal girişim sergileyen diğer yorumcuların (Dahrendorf, Ossowski) gündemi ve teorik çabalarının sıklet noktası ise Batı toplumlarının sınıfsız ancak eşitsiz kimliğiydi. Bu çabalarda, klasik marksizmin sınıf nosyonuna, toplumsal alanda karşılığı olmayan muğlak bir oluşum, sosyolojik açıdan temellendirilmesi olanaksız bir kavramsallaştırma ve bilim dışı yollarla inşa edilmiş bir kurgu (fiction) olduğu gerekçesiyle radikal eleştiriler yapılmıştı. Bu eleştirilere zemin hazırlayan klasik marksizmin temel kuramsal ilkelerini, Pakulski ve Waters'ın betimlemesine uygun olarak dört başlıkta toparlamak olanaklıdır. Bunlardan ilki, klasik marksizmin ekonomizm önerisi ya da iddiasıdır. Buna göre, sınıf, mülkiyet ve üretim araçları sahipliğindeki farklılıklara ve aynı zamanda da farklılaşmış pazar kapasitelerine gönderme yapmaktadır.

İkincisi, sınıfların antagonistik bölünme önerisidir. Sınıflar, istatistiksel, kümelenmiş ve cinslere göre tasniflenmelerden daha öte oluşumlardır, toplum içindeki bölünmelerin ana çizgilerinde kurulan sınırlarda yakınlaşırlar ve sosyal yapının gerçek özelliklerini içerirler. Sınıflar, sosyal olarak, bir diğer sınıfa, sosyal ilişkiler ağına ve teşekküllerden (kurumsallıklardan) ayrıksı olma eğilimindedir. Bu yüzden, bu bölünmeler, toplumsal gücün dağıtımıyla ilgili mücadele, çatışma ve çekişmeleri içerir. Üçüncüsü, davranışsal kültürel bağlantı tezi ya da önerisidir. Buna göre, sınıf üyeleri ekonomik alanın dışında eylemlerinde, kimliklerinde ve bilinçlerinde nedensel olarak bağlantılıdır. Sınıf, politik tercihleri, yaşam biçimlerini, fiziksel ve zihinsel sağlık olanaklarını, eğitime katılım fırsatlarını, eş seçimini, işi ve geliri belirlemektedir.

Dördüncüsü, dönüştüme/değiştirme kapasitesi tezidir. Buna göre, sınıflar ekonomik ve politik alanın kolektif aktörleridir. Kaynaklara gizli olarak erişiler ve bilinçli olarak diğer sınıflara karşı mücadele ederler, parçası oldukları sosyal

düzenliliğin genel kurulumunu dönüştürebilirler ve bu yüzden dinamiktirler, tarihi biçimlendirebilirler (Pakulski & Waters, 1996: 10). Pakulski ve Waters'ın dört başlıkta toparladıkları ve çerçevesini çizdikleri klasik marksizmin bu dört kesitteki kuramsal ilkeler bütünlüğüne en güçlü karşı çıkış ve eleştiri, Dahrendorf'un, klasik marksizmin *"sınıfsız toplum"* nosyonuna yönelik eleştirisidir. Çünkü Dahrendorf'a göre Marks, özel mülkiyetin ortadan kalkması durumunda, ne olacağı sorunsalına dahice ve hileli tanımlamalarla, sosyolojiden felsefeye geçiş yaparak cevap vermiştir. Dahrendorf'a göre Marks'ın düşünce süreci şöyle gelişir: Eğer özel mülkiyet ortadan kalkarsa, (empirik hipotez) sınıfsız toplum oluşur, (sahte tanımlama) Eğer sınıflar ortadan kalkarsa, yabancılaşma olmaz (kurgusal faraziye) ve özgürlük yeryüzünde gerçekleşir (felsefi tasavvur) (Dahrendorf, 1959: 30). Dahrendorf, bu refleksiyonu ve düşünme biçimini sosyolojik değil, felsefi bir düşünme biçimi olduğu gerekçesiyle reddetmektedir, eleştirmektedir.

Giddens'a göre ise tabakalaşma kuramları genel olarak değerlendirildiğinde, *"sınıf yapısını iki taraflı anlayan yorumların en önemli yetersizliği, kendi hakiki doğası gereği olarak, orta sınıfların varlığını tanımayı kavramsal açıdan zorlaştırmasıdır"* (Giddens, 1999: 127). Bu zorlaştırmaları aşma niteliğinde, Ossowski, sosyal gerçeklik içerisindeki yeni türden sınıfsal oluşumların ve antagonistik bölünmelerin, orta sınıfların ortaya çıkışıyla karmaşıklaşmış bu gerçekliğini, ikili bölünmeler ya da dikatomik şemalarla (zengin, fakir; efendi, köle; burjuvazi; işçi sınıfı) açıklamanın çok ötesinde karmaşık ve kompleks bir yapının ürünü olduğunu ifade eder (Ossowski, 1998: 38). Dahrendorf, bu karmaşıklığı, kapitalist sahiplikle, denetimin ayrılmasının çok önemli birkaç gizil etkiye neden olduğunu ifade ederek açıklamaya çalışır. Dahrendorf, temel ayrımı, yönetimden yoksun kapital (capital without functionary) ve kapitalden yoksun yönetim (functionary without capital) olarak kavramsallaştırır (1959: 44).

Ossowski ise toplumsal uzamdaki kutuplaşmayı üç katlı ya da katmanlı bölünme ekseni etrafında açıklar. ilk kategorideki yarılma, yönetenlerle yönetilenler arasındadır. İkincisi, zenginler ile yoksullar, üçüncüsü, diğerleri için çalışanlarla, onları çalıştıranlar arasındadır. Ossowski'ye göre bu üç bölünme birbirinin yerine geçebilir nitelikte değildir, üç farklı ilişki düzeyidir ve aynı somut gerçeklik içinde üst kesimlerle alt kesimler arasındaki antagonistik bölünmeye gönderme yapar. Bu

üç antagonistik düzey arasında nedensel bir ilişki vardır. İlk iki antagonistik bölünme yani yönetenlerle-yönetilenler ve zengin - yoksul arasındaki bölünme temel bölünmedir. Üçüncü ilişki, genellikle iki başat ya da kurucu bölünmenin sonucunda inşa olur. Ossowski'ye göre üçüncü bölünmenin belirlenmişliği şu şekilde ifade edilebilir: İnsanlar başkaları için çalışır çünkü başkaları onları yönetir; insanlar başkaları için çalışır çünkü onlar zengindir (1998: 24).

Pakulski ve Waters ise sınıf sosyologlarının deneyimlediği daimi güçlüğün, teorik çerçevedeki önerilerle, basit biçimde eşleşmeyen sosyal yaşamın yönünün uzlaştırılma çalışmalarından kaynaklandığını ifade eder. Bu uzlaştırma çabalarının kısıtlılıklarını Halmwood ve Steward'a referansla, iki yanlış düşünceye dayandığına vurgu yaparak açıklamaya çalışırlar. Bu iki yanlış düşüncenin İlki, yatay yanlış (horizontal fallacy) düşünmedir. Bu düşünme biçimine tabi yorumcular, profesyonellerin statü rekabeti ve çatışma süreçlerini deneyimlerken, işçi sınıfının da sömürüye maruz kaldığını düşünür, ikicisi ise dikey yanlış (vertical fallacy) düşünme olarak ifade ettikleri, çalışanların öznel olarak, farkında olduklarına ya da olmadıklarına bakılmaksızın, yabancılaşmaya maruz kaldıklarını vaaz eden anlayıştır. Pakulski ve Waters, bu iki yanlış düşünmenin sınıf paradigmasının düzensiz ve olması gerektiği biçimde olmayan (out of kilter) inşa süreçlerinin eleştirel analize tabi tutulması gerektiğine inanır (1996: 9).

Dahrendorf, kuramsal düzeyde ortaya çıkan bu kısıtlılıkları, ileri kapitalizm içindeki üretici güçleri üç düzeyde ayırt ederek aşmaya çalışır. İlk düzeyde, mühendisler ve beyaz yakalılardan oluşan vasıflı çalışanlar vardır. İkinci düzey ise nispeten sabit bir tabaka olan yarı vasıflı çalışanlardır ve son olarak, endüstri alanına yeni katılan ve sanayi deneyimi olmayan emek gücü, tarımsal alanda çalışan iş gücü ve göçmenlerden oluşan vasıfsız emektir. (1959: 50). Poulantzas göre ise toplumsal sınıf, yapının toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini gösterir. Bu anlamda sınıf, verili yapıların birlikteliğinin ürünüdür, ekonomik yapıyla açıklanmaz; toplumsal formasyon düzeylerinin tümünün yarattığı etkiye dayanır (Poulantzas, 2014: 75).

Poulantzas, öz olarak, *" Marx'ın kapitalizmde gördüğü çelişkinin, üretici güçlerin toplumsallaşması ve bunların özel mülkiyeti arasında olduğu "* (Poulantzas, 1977: 72) tezini kabul eder. Ancak, sınıf durumunu, Althusser'in genel çerçeve ve

sorunsalından da sıyrılarak devlet, üretim ilişkileri ve ideoloji arasında oynak bir konuma yerleştirir. Poulantzas, *" Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar "* (Classes in Contemporary Capitalism) isimli ünlü çalışmasında, yapısal sınıf belirleniminin, ekonomik, politik ve ideolojik sınıf mücadelelerini içerdiğini ve bu mücadelelerin konjonktür içerisindeki sınıf pozisyonlarının formları içerisinde ifade edilebileceğine (Poulantzas, 1975:16) vurgu yapar.

Pakulski ve Waters ise *"The death of class"* da, Pahl'ın tezlerinden hareketle 1990'lı yılların ortasında İngiltere özelinde yaşanan canlı bir sınıf tartışmasını betimlemektedir. Pahl'a göre imalat endüstrisindeki azalma/düşüş, devlet iktidarının ve klasik endüstriyel sınıf bölünmelerinin sınıf mücadelesi içindeki yeniden inşa edici araçları etkili biçimde kullanan düzenleyici rolünü azaltmıştır. Hizmet sektörü temelli ekonomi içinde, küresel kapitalizmin stratejileri ve yönelimleri artarak belirginleşmiştir. Tüketim temelli bölünmeler, konut çevresindeki ayrımlaşmalar, kolektif bilincin parçalanması gibi önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Pahl'ın bu görüşleri, Crompton ve Marshall'ı tartışmaya katılmak açısından teşvik etmiştir. Pakulski ve Waters'a göre Crompton, inancı pozisyonu, (fideistic position) muhafaza etmektedir. Crompton'a göre oldukça ihtiyatlı bir durumda bile, sınıflar hala belirgindir ve varlıklarını baskın biçimde sürdürmektedir. Bu çerçevede, sınıf teorisi (klasik Marksizm) yeniden düzenlenmeye ve uyarlanmaya gereksinimi olan (özellikle kadın haklarını kapsamak anlamında) bir yapıdır. Bu anlamda, marksist sınıf teorisi, modası geçmiş olabilirken, onun güncellenmiş versiyonu (sınıf analizi) yararlı ve faydalıdır. Marshall'ın Pahl'ın tezlerine cevabı ise Pahl'ın yaklaşımının hayret verici biçimde tutarsız, anlaşılmaz biçimde müphem ve açıkça yanlış olduğu biçimindedir. Çünkü Marshall'a göre sınıf, kapitalist iş yapısı, işverenin ve işçinin işlevlerinin konumu ve mülkiyet ilişkilerinin modeline göre iyi teorize edilmiştir. Bunun en belirgin kanıtı, yaşam şanslarının/olanaklarının geniş kapsamlı biçimde sınıfla ilişkisidir (1996: 19,20).

Pakulski ve Waters'ın özgün düşünceleri ise Pahl'ın çizgisine daha yakındır. Çalışmanın imalat sektöründen hizmet sektörüne dönüşümü eğitim seviyesini ve sosyal mobilizasyonu artırmıştır. Sabit hiyerarşilerin (stable hierarchies) hepsinin yıkımına yol açmıştır. Ama bu değişim bir çeşit durgun su /su birikinti bölgesi

(backwaters areas -karmaşıklığa ve kaotik yapısına vurgu yapmak anlamında-) niteliğindedir. Benzer bir şekilde ekonomiyle politik gücün bağlantısı kesilmiş, (disengagement) böylece, sınıf politikaları ve sınıf bilinci nosyonunun altı oyulmuş, zarar görmüştür. Sınıf bölünmeleri, çok boyutlu, akışkan ve süreğen statü eşitsizlikleriyle (status inequity) yer değiştirmiştir (1996: 17).

Miliband ise kuramsal girişiminin merkezine, Dahrendorf ve Ossowski gibi ileri kapitalist toplumlarda karmaşıklaşan sınıf yapısını almıştır. *" Divided Societies"* (bölünmüş toplumlar) çalışmasında kapitalist sahiplikle, kapitalist kontrol ve yönetimin birbirinden ayrılmasıyla, kapitalist toplumlarda büyük endüstriyel, ticari, finansal firmaların kapitalist sahiplikten ziyade, görevlerinde uzmanlaşmış yöneticilerce kontrol edildiğini ifade eder (Miliband, 1989: 12). Bu dönüşüm, Miliband'a göre sınıf mücadelesini, üretim ilişkileri içerisindeki sömürü mekanizmalarıyla anlamayı zorlaştırmaktadır. Kaldı ki, sınıf mücadelesini sömürü temelli bir nosyonla anlamlandırmaya çalışmak, bu mücadelenin ayrılmaz parçaları olan işçi sendikaları, sosyal yardımlar, sivil haklar ve daha fazlasının ilişkiselliğini görmeyi engellemektedir. Ayrıca üretim ilişkilerinde sömürüye vurgu, sınıf mücadelesinin cinsiyet, ırk, silahsızlanma, ekolojik koruma gibi farklı vehçelerini ihmal etme eğilimindedir (1989: 7,8).

Miliband, aslında, sömürü tartışmasıyla Wright'ın yaklaşımına gönderme yapmaktadır ve etkili bir tartışmayı başlatmaktadır. Wright'a göre sınıf ilişkilerinin yarattığı antagonistik yarılmaların (cleavage) doğasını anlamada temel kavramsallaştırma *" sömürü "* dür (Wright, 2000: 9). Wright, sınıfın her türlü sosyal fenomenle ilişkisi olduğuna inanmaktadır ve sınıfın çağdaş kapitalist toplumlarda hala kendisini *" sömürü "* süreçleriyle dışlaştırdığını ve sosyal gerçekliği analiz düzeyinde *" sömürüye "* özgün ve özel bir yer vermek gerektiğine inanmaktadır. Bunu karşılık, Miliband, kapitalist sahiplikle, yönetimin ayrılmasıyla sömürü süreçlerinden ziyade, tahakküm yapılaşmalarına dikkat etmek gerektiğine vurgu yapar.

Miliband'a göre çağdaş kapitalizmdeki sınıf ve iktidar bölünmelerini 8 kategorideki hiyerarşik yapılanmayla izah etmek olanaklıdır. Bu ayrımlamaya göre ilk dört kategori (1,2,3 ve 4) egemen sınıflara işaret eder. Ancak, Miliband, 1 ve 2.

kategorileri Millls'e atıfla *"iktidar seçkinleri "* olarak tanımlar. Bu gruplar, ekonomik ve siyasal elitlerdir ve aldıkları kararlar büyük sonuçlar doğurma özelliğine sahip olduğu için seçkindirler (1989:19,20). Aslında, Mills, iktidar seçkinlerine yönelik analizini ABD özelindeki çalışmasında *"komuta mevkileri "* olarak ifade ettiği bir kavramsallaştırmaya atıfla yapmaktadır. Bu kavramsallaştırmayla, modern toplumun büyük kurumlarının, devlet hiyerarşisi, şirketler hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisinden oluşan üç büyük kurumun en önemli iktidar aracını meydana getirdiğini ifade eder (Mills, 1974: 11). Mills'e göre iktidar seçkinleri, ulusal çerçevede önemli sonuçlara yol açacak nitelikte kararları birlikte alabilen siyasi, ekonomik ve askeri çevrelerden oluşmaktadır (1974: 28).

Mills'e göre İktidar araç ve olanaklarının çok büyük hacimlere ulaşmasının ve büyük ölçüde merkezileşmiş bulunmasının anlamı, günümüzde çok küçük gruplarca alınan bu tür kararların önemli sonuçlara yol açabilmesidir (1974: 36). Tekrar Miliband'a dönecek olursak, Miliband, 3. kategoride yer alan aktörleri, tüm ekonomik aktiviteleri biçimlendiren orta büyüklükteki şirketlerin sahipleri ve yöneticileri olarak konumlar, 4. kategori ise avukatlardan, muhasebecilerden, askeri personellerden ve orta düzeyli devlet memurlarından oluşan yüksek eğitimli kitlelerdir. 5. ve 6. gruplar ise küçük burjuvaziye ve alt orta sınıfsal konumlanmaya gönderme yapan toplumsal kesimlerden oluşur. 5. grup orta düzeyin altı ve küçük olarak tanımlanabilecek, mağaza sahipleri, inşaat ve araba tamirciliği yapan küçük işletmeciler, dükkan sahipleridir. 6. grup orta dereceli uzmanlar, süpervizörler, orta düzeyli yöneticiler, öğretmenler, tasarımcılar ve bilgisaray analizcilerinden oluşur. 7 ve 8. kategoriler ise toplumsal uzamda geniş bir kitleyi temsil eder. 7.grup, endüstriyel ve düşük düzeyli vasıflı işçilerin, vasıfsız kadın ve erkek işçilerin temsil edildiği gruptur. 8. grupta çocuklar, ev hanımları, emekli çalışanlar ve hastalar temsil edilmektedir (1989: 20,23).

Miliband, egemen sınıfın etkinliğini ve kapasitesini, başlıca üç tahakküm/hakimiyet kaynağının kontrolüne sahip olmayla ilişkilendirir. Bunlardan ilki, ekonomik aktivitenin araçları (aparautus of economic activity) üzerindeki hakimiyettir (bu hakimiyet, kapitalist sahiplik biçimindedir) İkincisi, devlet erkinin yönetim ve zorlama (administrate and coercion) araçlarındaki egemenlik, üçüncüsü de iletişim ve ikna (communucation and persuation) araçlarındaki hakimiyettir

(1989: 27). Miliband, ileri kapitalist toplumlarda bu düzeyde karmaşıklaşmış yapılaşmalarla, özelikle de yönetim ve uzmanlaşma kademelerinin profesyonelleşmesiyle birlikte, tahakküm süreçlerinin daha belirgin hale geldiğine vurgu yapmaktadır.

Miliband'a göre bu dönüşüm, yönetici devrimidir ve kapitalist oluşum içerisinde her yerde aynı tempoyla ilerlememiştir. Çoğu büyük firma, 1960'ların sonları ve 70'lerin başlarına kadar kapitalist sahipliğin kontrolünde kalmıştır. Örneğin Fransa'da 200 büyük endüstriyel şirketin yarısı kapitalist kontrolün denetimindeyken, İngiltere'de 1975'de imalat üretimi yapan en büyük 250 firmanın yarısından çoğunun yönetimi de kapitalist sahipliktedir. Öte yandan, 1974'de Amerika'da finansal olmayan en büyük 200 şirketin beşte dördünün idaresi yönetici kontrolüne geçmiştir (1989: 28).

Batı içi toplumların kapitalist değişim ve dönüşüm süreçlerinin, karmaşıklaşmış / iç içe geçmiş ve melezleşmiş sınıf yapılaşmalarının inşa ettiği ileri kapitalist toplumsal formasyon, gündelik yaşantı da eşitsizlik durumlarını telafi etmekten ziyade, derinleştirmiş ve tahkim etmiştir. İleri kapitalist süreç ve enformasyon toplumu, refah devletinin diyalektik işleyişindeki telafi mekanizmalarını parçalayarak ve tahrip ederek, yapısal bozukluk sinyalleri vermiştir. Karl Polanyi, (2009) *" Büyük Dönüşüm "* çalışmasında, kapitalizmin verdiği yapısal bozukluk sinyallerini, kendi kurallarına göre işleyen ve telafi mekanizmaları üreten piyasanın çöküşü olarak ifade eder.

Polanyi'ye göre *"insan, maddi zenginlik edinmedeki bireysel çıkarlarını korumak gayesiyle hareket etmez, toplumsal konumunu, sosyal haklarını ve sosyal değerlerini korumak üzere hareket eder."* (2009: 88,89) Polanyi, 20.yüzyıl boyunca modern toplumun dinamiğinin çift yönlü bir hareket tarafından yönlendirildiğini ifade eder: Bir tarafta sürekli genişleyen ve uzamları fetheden piyasa sistemi, öte yanda da, onu geriletmeye ve toplumu korumaya çalışan kendi kurallarına göre işleyen piyasadır ve bu ikilik birbiriyle daimi bir gerginlik ve çelişki içerisindedir (2009: 191). Bu çelişkinin pozitif yönünü, yani kendi kurallarına göre işleyen piyasanın geniş kitlelere sağladığı olanakları ve kazanımlarını, Bottomore, *" refah devletinin ücretli kesimlerin yaşam standardını yükseltmesi "* (Bottomore, 1973: 22)

olarak ifade etmiştir. Ancak, Marshall'a göre 20. yüzyılda dengeler değişmiş, yurttaşlık ve kapitalizm birbirine zıt unsurlar haline gelmiştir (Marshall, 2006: 20).

Marshall, yurttaşlığın kapitalizm karşısında gerilemesinin nedenini *" erken dönemde yurttaşlık kurumunun sadece rekabetçi bir piyasa ekonomisinin vazgeçilmez ögesi olan medeni haklar üzerinden inşa edilmiş olmasına "* (2006: 22) bağlamaktadır. Marshall'ın yorumunu, özsel olarak ifade edersek, liberal ekonomik özne olma durumuyla, eşit ve özgür bir yurttaş olma durumunun içerdiği çatışkı ve bölünmelerin, 20.yüzyılda telafi edilebilir sınırları geride bırakarak, liberal özgürlüklerin, insanal eşitlik taleplerini sınırlandırdığı/yok ettiği bir durumsallığı inşa etmesidir. 20.yüzyıl, Marshall'ın betimlemesiyle yurttaşlıkla, kapitalizmin arasındaki çelişkilerin arttığı, Polanyi'nin betimlemesiyle ise kendi kurallarına göre işleyen piyasanın, kâr anlayışıyla işleyen piyasa karşısındaki gerilemesinin ve yenilgisinin deneyimlendiği özel türden bir dönemdir. Polanyi, 1920'lerle başlayan bu süreci şöyle ifade etmektedir:

> *1920'li yıllar ekonomik liberalizmin saygınlığının zirveye ulaştığı yıllardı. Yüz milyonlarca insan enflasyonun kamçısı altında inliyor, sosyal sınıflar ve uluslar bir bütün halinde mülksüzleşiyorladı. Ulusal para dengesinin sağlanması halklar ve hükümetler için politik düşüncenin odak noktasını oluşturuyordu; altın standardına dönülmesi, ekonomi alanındaki bütün örgütlü çabaların en önemli amacı durumuna gelmişti. Dış borçların ödenmesi ve para değerinin dengesi, siyasette akılcılığın temeli olarak görülüyordu ve parasal saygınlığı sağlamak için göze alınması gereken hiçbir kişisel acı, ulusal egemenliğin karşılaşacağı hiçbir tehlike, kabul edilemez bir özveri olarak değerlendirilmiyordu. Deflasyonla işlerini kaybeden işsizlerin çektiği sıkıntı, beş kuruş verilmeden işlerine son verilen kamu görevlilerinin sefaleti, hatta ulusal haklardan vazgeçilmesi ve anayasal hakların yitirilmesi, dengeli bütçe ve sağlam para gibi amaçların, ekonomik liberalizmin bu ön koşullarının, elde edilmesi için ödenen kabul edilebilir bir bedel olarak görülüyordu (2009: 204,205).*

Gorz'a göre bu süreç, aslında, *"burjuvazinin, proletaryanın yaratıcı egemenliğine ilişkin olan bilinci yok etmesidir. Kısmi iş bölümü, Taylorcılık, bilimsel iş örgütlenmesi ve otomasyon iyi yapılmış işin gururunun bilinçliliğini taşıyan işçi ustalarını yok etmiştir "* (Gorz, 1986: 44). Gorz, bu durumu, bir sanayi ürününde cisimleşen bilgi miktarının, bir bireyin hatta binlerce bireyin yeteneklerini kat kat

aşması durumu olarak ifade ettiği, *“ makro toplumsal işbölümü “* kavramsallaştırmasına vurguyla açıklar (Gorz, 1995: 75). Gorz’a göre Makro toplumsal iş bölümü, dünyanın dört bir yanında, farklı farklı fabrikalarda çalışan, farklı etnik kökenden, dinlerden ve kültürlerden gelen işçilerin homojen üretim süreçlerine gönderme yapmaktadır:

> *Benzer ürünlerin her yerde benzer jestlerle, benzer yöntemlere göre benzer parametreli makinelerde imal edilmesi gerekiyordu. Bükreş’te üretilen cıvata somunları, Billancourt’da üretilen somunlu vidalara uyacak ve Singapur’da üretilen mikro-dolaşımlar Eindhoven veya Nürnberg’de donatılan aygıtlara uyacak şekilde olmalıydı (1995: 77).*

Gorz’a göre işletmeler, İleri kapitalist toplumda, esneklik stratejilerini iki düzlemde uygulamaktadır. Firmaların, sürekli istihdama yakın gruplarının (düzenli çekirdek) görev değişimi, yeniden yetiştirilme ve kariyer planlarında değişim gibi işlevsel bir esnekliğe tabi duruma getirilmesi gerekmektedir. Periferik el emeğinin ise (yüksek niteliğe sahip olmayan ücretli emek) sürekli işten çıkarılması ama öte yandan da işçi alımlarına devam edilerek, tükenmeyen bir vasıfsız işçi rezervinden faydalanmak biçimindedir (1995: 88,89).

Gorz’la tutarlı biçimde ama farklı vurguları öne çıkaran Giddens'a göre *“ Batı toplumları kâr amaçlı üretim, sermayenin tekelci niteliği ve sınıflar arası çatışmalardan kaynaklı olarak hala kapitalist ve sınıflı toplumlardır “* (Giddens, 2013: 59). Giddens, sınıf ilişkilerinin yapılaşması kuramıyla, ileri kapitalist toplumlardaki karmaşıklaşmış sınıf ilişkilerine yeni bir perspektifle bakabilme olanağı vermektedir. Giddens’ın ilk kuramsal adımı, sınıf ilişkilerinin ara yapılaşması ve iç yapılaşması olarak ifade ettiği bir kavramsal ayrıma dayanmaktadır. Ara yapılaşmayla, bir yanda aktörlerin pazar kapasitelerini diğer yanda da yapılaşmış sınıf ilişkileri sistemini içine alan ve birleştirme işlevi gören faktörleri kasteder. İç yapılaşmayla ise sınıf oluşumunu biçimlendiren yerel etkenlere vurgu yapar. Sınıf ilişkilerinin ara yapılaşması, belirli bir toplumu kuşatan sosyal hareketlilik şanslarının yayılmasıyla/artmasıyla biçimlenir (Giddens, 1999: 135).

Giddens'a göre sınıfların yapılaşması, hareketlilik kapanıklılığının pazar kapasitesinin belirli biçimleriyle ilişkili olarak var olma derecesine göre kolaylaşır. Bu bağlamda, üç tür pazar kapasitesinden bahsedilebilir: Üretim araçlarına mülkiyet sahipliği; eğitimsel ve teknik vasıflara uygunluk; el emeği kapasitesi sahipliği. Buradan, kapitalist toplumun üç sınıf sisteminin temeli çıkar: *"üst","orta"* ve *"alt"* sınıflar. Giddens, yapılaşmış sınıfların ortaya çıkışını anlayabilmek için yapılaşmanın *" iç kaynakları"* olarak ifade ettiği ayrıntılara dikkat etmek gerekliğini vurgular. Sınıf ilişkilerinin iç yapılaşmasının birbiriyle ilişkili üç kaynağından söz eder: Üretici girişimde iş bölümü, girişimde otorite ilişkileri ve dağıtıcı grupların etkisi. Bir iç yapılaşma ögesi olarak iş bölümü, kâr maksimizasyonundan ziyade, üretici verimliliğin geliştirilmesinin eksenidir (1999: 136). Üretim girişimindeki iş bölümü, girişimdeki otorite sistemi tarafından potansiyel olarak desteklenir. İdareci işçiler, otorite emirlerini kuvvetlendirdikleri oranda el işçilerinden ayrılmaktadır. Sınıf ilişkilerinin iç yapılaşmasının üçüncü kaynağı, dağıtıcı grupların etkisidir ve üretimden çok tüketim alanında kökleşmektedirler (1999: 137).

1.2. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

1.2.1. Radikal Eleştiri Dönemi: Marx ve Engels

19. yüzyılın ikinci yarısında kapitalizmin Batı Avrupa'da yarattığı toplumsal gerçekliğin ayrıksı, ama bir o kadar da birbirine bağımlı iki egemen toplumsal grubu, burjuvazi ve işçi sınıfıydı. İşçi sınıfının ve dar gelirli toplumsal kesimlerin, kapitalizmle olan antagonistik karşıtlıkları ve çatışmalı ilişkileri, 19. yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başlarında refah devletinin sosyal, siyasal ve medeni düzeyde inşa ettiği üç eksenli haklar topluluğunun geniş kitlelere verilmesiyle yurttaşlık ilişkisi tesis edildi (Marshall, 2006: 6). Böylece, çatışmalı ilişki düzeylerinin şiddeti göreceli olarak yumuşatıldı. Yurttaşlık, kapitalist üretim yapısında sömüren-sömürülen, egemen olan- tabi olan diyalojik ilişkisine yeni bir uzam vererek, hem burjuvazi hem de işçi sınıfı açısından belirli yükümlülükleri ulus-devlet sistemi içinde zorunlu kıldı. Bu süreç sonucunda, *" tarihte ilk kez mülkiyetsiz ve çalışan kesimler bir siyasi güç haline geldiler "* (Therborn, 2013: 91).

Marx ve Engels, işçi sınıfının bu gücünü, tarihsel dönüşümü gerçekleştirebilecek bir siyasal özneye atfıyla, *" kendi için sınıfın "* sadece kendisini değil, toplumun diğer kesimlerine de öncülük yaparak, toplumsal olmayan namevcutluğun toplumsallaşmasını, özgür olmayan toplumsal kesimlerin işçi sınıfının önderliğinde özgürlük penceresini aralayabileceklerine inanmaktaydı. Marx ve Engels'in işçi sınıfına yükledikleri *" kendine malik siyasal özne misyonu"* sınıflara açıklayabileceğinden daha yüksek düzeyli bir görev yüklüyordu (Giddens, 1999: 8). *"İşçi sınıfı, devrimci bir kuvvet haline gelebilmesi için gerekli stratejik toplumsal güce sahip olan tek toplumsal grup"* (Wood, 2006: 36) olarak görülüyordu. Marx'ın yaklaşımına göre *" kapitalist oluşum ve gelişim, paranın ve emeğin metalaşmasıyla üçüncü bir alanın, zamanın da metalaşmasına yol açmıştı "* (Giddens, 2000: 9).

Böylece, insan öznelerinin emek nesnelerini kendilerine ait olarak denetleyemedikleri bir sürece girilmiş, meta fetişizminin etkisiyle, *" kapitalist üretim sürecinde insan ilişkileri, insanın denetimi ve bilinçli faaliyetinden bağımsızlaşarak atomlaşmıştır"* (Swingewood, 2010: 74). Bu durum, kapitalist üretim biçimini, pre-kapitalist üretim biçimleriyle karşılaştırılamayacak düzeyde sömürü ve denetim merkezli işleyen bir yapılaşmaya yöneltmiştir. Marx ve Engels'in Batı modernliğini eleştiri düzeyi, kapitalist üretim biçiminin sömürü sistemli işleyişinin insanal özü yok ettiği postulatını dayanıyordu. Klasik marksizm, özsel olarak, orta çağın atıl, feodal ve toprağa bağımlı toplumsal formasyonunun parçalı yapısının, ilerleme karşıtı konumunun ve ilkel doğasının, özgür bir toplumun inşasına olanak verecek toplumsal formasyonu inşa edemeyeceğine vurgu yapmaktaydı.

Bu bağlamıyla, modernliğin ve kapitalizmin aydınlamacı/çağdaş nosyonu olumlanıyor, diğer taraftan da, burjuvazi ve işçi sınıfı arasında iş aktine dayanan egemenlik/tabilik, sömüren/sömürülen ilişkisinin doğası eşitsiz ve köleleştirici olarak değerlendiriliyordu. Baskıya maruz kalan ve ezilen toplumsal kesim olarak işçi sınıfına bir siyasal özün, politik kimliğin ve tarihsel tamamlanışın faili gözüyle bakılıyordu. Marx, Hegel'in Hukuk felsefesini eleştiriye katkıda, işçi sınıfının bir siyasal özü tamamlaması ve diğer toplumsal kesimleri seferber ederek yeni bir toplumsal oluşumun asıl faili olarak öne çıkışını şöyle ifade etmekteydi:

> *Toplumun bir kesimi diğer kesiminden kendini kurtarmadıkça ve böylelikle toplumun bütün diğer kesimlerini de kurtarmadıkça kendini kurtarması mümkün olmayan, bir kelimeyle, insanın tastamam yitirilişi olduğu için kendini ancak insanın tastamam yeniden-kazanılmasıyla bulabilecek olan bir kesimin ortaya çıkışı: proletaryadır* (Marx ve Engels, 2011: 11).

Marx, 19.yy'da İngiliz ekonomik sistemi ve klasik iktisat üzerine gerçekleştirdiği analizlerden hareketle bir ekonomik/politik sistem eleştirisi ve daha da önemlisi bir politik eylem planı geliştirmişti. Proletarya siyasal bir aktör olarak, kendinde sınıf konumundan, kendisi için sınıf konumuna kapitalist toplumun çatışmalı uğraklarından geçerek, belirli bir siyasal ve kolektif bilinç düzeyine erişecek ve toplumun diğer kesimlerini seferber ederek, devrim yoluyla kapitalist sistemi yıkacaktır. Marx ve Engels, tarihsel materyalizm kavramıyla *" sivil toplumun tek tek bireylerinin soyut kavrayışından ziyade, insan toplumu ya da sosyalleşen insanlığı kastediyorlardı "* (Marx ve Engels, 2013: 23,24).

Bu insan toplumunun ya da sosyalleşen insanlığın oluşumsal bir kimliği söz konusuydu ve bu kimliğin özniteliği sınıfsal karakterliydi. Marx ve Engels'e göre aktörel düzeyde, kapitalist toplumda asli unsur olan sınıflar, burjuvazi ve işçi sınıfıydı. Lümpen proleterya, köylüler ve aristokratik artığı sınıflar aktörel ve asli konumda değil, tali konumlanmada yer alan gruplardı. Marx ve Engels, toplumsal oluşum alanındaki çatışmalı içeriklere vurgu yaparak tarihi, ekonomiyi ve siyaseti anlamlandırma biçimini belirli bir praksis vurgusuyla siyasallaştırmıştı. Örneğin, Komünist Manifestonun 1888 tarihli İngilizce baskısının önsözünde şöyle ifade edilmektedir:

> *Her tarih döneminde başat iktisadi üretim, değiştokuş biçimi ile ondan zorunlu olarak çıkan toplumsal düzen o dönemin siyasal, düşünsel tarihinin üzerine kurulduğu, bu tarihi açıklayabilecek biricik temeli oluşturur; dolayısıyla (toprağı ortak mülkiyette tutan ilkel oymak toplumunun çözülmesinden bu yana) insanoğlunun bütün tarihi bir sınıf savaşımları tarihi, sömüren sınıfla sömürülen sınıf, egemen sınıfla ezilen sınıf arasındaki çatışmaların tarihi olmuştur; bu sınıf savaşımlarının tarihi, bugün, sömürülen, ezilen sınıfların – proletaryanın – aynı zamanda tüm toplumu her türlü sömürüden, baskıdan, sınıf ayrımları ile sınıf savaşımlarından bir kere de toptan kurtarmadan, sömüren, egemen sınıfın - kentsoyluluğun- uyrukluğundan kurtulamayacağı bir aşamaya gelmiş bir evrim dizisi oluşturur (Marx ve Engels, 2003: 47,49).*

Marx'ın sınıf ilişkilerinin antagonistik açıklaması, mülk sahibi sınıflarla mülk sahibi olmayan sınıflar arasında değil, daha ziyade üretim araçları sahiplerinin işçiler üzerindeki sömürüsüne dayanmaktadır (Crompton, 1998: 27). Marx ve Engels, Komünist Manifesto'da *" komünizmin bireylerin kendi emekleriyle edindikleri kişisel mülkiyetten ziyade, mülkiyetin sınıfsal karakterini kaldırmak olduğunu "* (2011: 123,124). ifade ederek, kapitalist üretim ilişkilerinin diyalektiğine yönelik vurguyu belirli bir itirazla dile getirmektedir. 18.Brumaire'de *" insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar ama kendi seçtikleri koşullar içinde değil, kendilerinden bağımsız nesnel ve geçmişten gelen koşulların belirleyiciliğinde tarihin aktörü olabilirler "* (Marx, 2012a: 13). yaklaşımıyla tarihin leitmotifinin (itici güç) hem dışsal/nesnel belirleyicilik gücüne hem de özne/fail rolüne vurgu yaparlar.

Marks ve Engels, özünde, sınıfı bir kavram olarak tanımlamamıştır. Hatta Aron, bir doktrinin en önemli kavramının tanımlanmamış olmasının eşi görülmemiş bir durum olarak değerlendirir (Aron, 1992: 49). Bu bağlamda, *" sınıf teriminin kullanımındaki belirsizlik kendini daima açığa vurmaktadır "* (1999: 8). Marx'ın metinlerinde kesin bir sınıf tanımı vermediği aşikârken, sınıf, ilişkisel olarak üretim ilişkilerine gömülü nitelikleriyle açıklanır (1998: 26). Marx ve Engels'de sınıf kavramsallaştırması: bireysel bilinç, gündelik yaşam deneyimi, siyasal tutum ve tüm insansal kapasiteler açısından bağımsız bir değişkendir. Bir kuramsal girişimin tahayyülü olarak sınıf, toplumsal oluşumun antagonistik bölünmelerindeki çatışmalı içeriklerle farkındalık yoluyla (kendinde sınıftan kendi için sınıfa geçiş) anlamlandırılabilen ontolojik bir varoluştur.

Klasik marksizme göre kendinde sınıftan kendi için sınıfa geçiş, toplumsal bir sınıf olarak belirli bir bilinç ve farkındalıkla olanaklıdır (1992: 53). Lukâcs, *" tarihsel koşulların elverdiği ölçüde sınıf, hem özne hem nesne olabilirse, teori ve pratiğin birliği olanaklı olacak ve devrimci işlev imkân içine girecektir "* (Lukâcks, 2004: 72). ifadesiyle bir siyasal dönüşüm aracı olarak kendi için sınıf konumunun önemine vurgu yapar. Proletaryanın gerçek sınıfsal karakterini (kendi için sınıf) belirli nesnel koşullara bağlayan Marks, modern devletin, emekle sermaye arasındaki çelişkide saffını belirlediğini ifade eder. 18.Brumaire'de *" lümpen proleteryanın zenginleştirilmesi, orta sınıflara iş verilmesi ve bu sınıfların serada olduğu gibi büyütülmelerinin devlet eliyle "* (2012a: 132) gerçekleştiğini İfade eder. Lenin de

devleti bir sınıf egemenliği organı, çatışmaları hafifleten, sınıf tahakkümünü meşrulaştıran bir yapı olduğunu (Lenin, 2015: 4) Marx'a atıfla vurgular.

Marx ve Engels'e göre sınıf durumu, üretimin yapısıyla, işleyişiyle, imkân, kapasite ve tüm bunların oluşturduğu ilişki biçimiyle kompoze olan maddi ve tarihsel bir yapılaşmadır. Tarihin materyalist yorumu, tarihsel oluşumun üretim ilişkilerine gömülü karakterini ve dışsal/nesnel boyutunu öne çıkararak, tarihe apriori, tinsel ve soyutlama düzeyinde bir nedensellik atfetmekten kaçınır. Marx ve Engels'e göre tarih, kuşaklar boyunca biriken maddi somut olanaklar ve araçların geliştirilmesi, ilerletilmesiyle oluşan maddi karakterli bir birikim ve oluşumsal bir yapıdır. Marx ve Engels, maddi karakterli tarihsel oluşumun anlam ve içeriğini *" Alman İdeoloji "* sindeki pasajda şöyle ifade etmektedir:

> *Tarih, her biri kendinden önce gelen kuşaklar tarafından kendisine aktarılmış olan malzemeleri, sermayeleri, üretici güçleri kullanan farklı kuşakların ardarda gelişinden başka bir şey değildir; bu bakımdan, her kuşak, demek ki, bir yandan geleneksel faaliyeti tümüyle değişmiş olan koşullar içinde sürdürür, ve öte yandan, tümüyle değişik bir faaliyetle eski koşulları değiştirir; bu, kurgu yoluyla öyle çarpıtılabilir ki, daha sonraki tarih daha önceki tarihin amacı haline getirilir, Örneğin, Amerika'nın keşfine, Fransız devriminin patlamasına yardım etme amacı atfedilir; dolayısıyla, böylece tarih kendine özgü amaçlar edinir ve " diğer kişiler gibi bir kişi " (yani " Özbilinç, Eleştiri, Birtek ", vb.) haline gelir, oysa geçmiş tarihin, " Belirleme ", " Amaç ", " Tohum " ," Fikir" gibi terimlerle belirtilmesi, daha önceki tarihin bir soyutlamasından, daha önceki tarihin yakın tarih üzerinde meydana getirdiği aktif etkinin soyutlanmasından başka bir şey değildir (Marx ve Engels, 2013:63).*

Marx'a göre her emek artı değer bırakmak zorundadır ve bu evrensel, mutlak olarak doğrudur, tüm ekonomi biliminin özeti olarak görülebilir (Marx, 2011a: 88). Modern kapitalizmde *" sermaye, emeği ve onun ürünlerini yönetme gücüdür "* (Marx, 2011b: 105). *"Değer büyüklüğünün, emek-zaman göre belirlenmesi sadece modern kapitalist üretim biçimine has bir özeliktir"* (Marx, 2011c: 82). Bu sistemde, artı değerin üretim ilişkileri sürecinde elde edilmesi ayrıca analiz edilen konuların başında gelmektedir. Artı değerin statüsüne ilişkin özgün betimlemesinde Lukâcs, artı değerin kapitalist işleyişin çelişkileri gizleyen niteliğine vurgu yapmaktadır:

> *Toplumun ekonomik yapısına bakarken aslında normal gibi gözüken pek çok şeyin "artı değerin gerçekteki kökenini" karanlıklaştıran ve mistikleştiren bir doğrultuda hareket eder. Bu karanlık pratiğe dönüştüğünde kapitalist toplumun temel gerçekliğiyle ilgili bir duruma dönüşür: Sınıf mücadelesi halini alır (Lukâcks, 2014: 177).*

Lenin'e göre sınıf, *" toplumsal yapıdaki rolleri ve toplumsal zenginlikten aldıkları payla homojenleşen insan gruplarıdır"* (1992: 55). Aron'un özgün sınıf tanımına göre ise*, " bir cemiyet içinde her biri benzer itibar mevkine sahip insan zümrelerine sosyal sınıf"* denir. (1992: 75). Marx, sınıfı üretim ilişkilerine gömülü ve tarihsel olarak izlenebilen bir sömüren/sömürülen kavramsallaştırması olarak kuramsallaştırır. Marx'ın bu kuramsal denemesi, klasik iktisatçılarla arasına mesafe koymasına neden olmuş ve bu iktisatçıları bütüncül olarak işleyen kapitalist mekanizmanın mahiyetini anlayamamakla eleştirmiştir:

> *İngiltere'de 1840 üretiminin 1770 üretiminden 27 kat fazla olmasına rağmen, niçin 1880 işçisinin 1770 işçisinden 27 kat zengin olmadığını soran Proudhon, zenginliğin yaratımındaki tarihsel koşulları: özel sermaye birikimi, modern iş bölümü, otomatik atölyeler, anarşik rekabeti anlamlandıramamaktadır. Üretici güçlerin bu gelişimi ve bu artı-emeğin elde edilmesi için kar eden sınıfların ve çöken sınıfların var olması zorunludur* (2011a: 97).

Marx'a göre burjuva toplum, mülkiyet ilişkisiyle analiz edilebilir (2011c: 7). *"Maddi yaşamın üretim tarzı toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır"* (2011c: 25). *" Kapitalist üretim biçiminin en temel niteliği, iktisadi yabancılaşmanın, toplumsal ilişkilerdeki öteki tür yabancılaştırmalara temel oluşturmasıdır"* (2011b: 8). Marx, sınıf çatışmasının tarihsel/olgusal örneklerini verdiği "Fransa'da Sınıf *Mücadelesi* çalışmasında " 1848 Haziran yenilgisinin ardından iktidarın geniş kitlelerin 1848 şubat devrimiyle elde ettiği kazanımların ellerinden alındığını ifade eder:

> *Çalışma saatini 10 saate indiren yasa kaldırıldı. Borçluların hapsedilmesi uygulaması yeniden yürürlüğe kondu. Halkın okuma yazma bilmeyenlerin jüri üyesi olma hakkı elinden alındı. Dernek kurma hakkı kısıtlandı* (Marks, 2012b: 42).

Marx ve Engels, insanlık tarihinin, sanayi ve değişim (mübadele) tarihi ile kesintisiz bağlantı içinde incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Marks ve Engels, 2013: 54). Bu çerçevede, Giddens, *" Marx'ın metinlerinin 300 yıllık bir zaman aralığına uzandığını ve 1789-1917 iki devrim arası dönemin doğrudan süreklilik çizgisinin anlatımı olarak değerlendirir "* (Giddens, 2014a: 27). Örgütlü modernliğin Almanya özelindeki gelişiminin Marx'a göre kaçınılmaz gerekliliği, proleteryanın da siyasal sürece dahiliydi. Nitekim, Batı siyasal toplumsal sürecinde 19. yy' dan 1970'lere kadar ilerlemenin kaynağı, iki egemen sınıf, burjuvazi ve işçi sınıfıydı.

Marx ve Engels'e göre kapitalist işleyiş hem ekonomi-politiğin bilimsel verileri ve kuramsal pozisyonu, hem de gündelik yaşantıdaki sıradan işleyiş açılarından antagonistik bölünme ve yarılmaları (cleavage) şiddetlendiren bir içeriğe sahiptir. Zengin ve varlıklı kesimler toplumsal hiyerarşideki konumlarını muhafaza eder ve yeniden üretirken, yoksullar ve işçi sınıfı da yoksulluğu ve çaresizliği yeniden üretmektedir. Engels'in değerlendirmesi şöyledir:

> *Sosyal düzen, işçi için aile hayatını neredeyse olanaksız hale getirir. Sırf geceyi geçirmek için bile münasip bir yer olmayan, kötü döşenmiş, çoğu kez damı akan, soğuk ve tıklım tıklım dolu olduğu için bütün odalarını pis havanın kapladığı bir evde, rahat yüzü görmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Erkek bütün gün çalışır; belki karısı ve yaşça büyük çocukları da değişik yerlerde çalışmaktadır. Sadece geceleri ve sabahları, hepsi de içlerinde tek bir arzuyla içki içmek için bir araya gelirler. Bu koşullar altında aile hayatı nasıl mümkündür ? Bütün bunlara rağmen işçi, ailesinden kaçamaz, onunla yaşamak zorundadır. Bu zorunluluk bitmek tükenmek bilmeyen gerek anne ve baba, gerekse çocuklarda kötü etkiler bırakan aile kavgalarıyla neticelenir (Engels, 2013: 149).*

Marx ve Engels'e göre üretici güç, toplumsal durum ve bilinç, birbirleriyle kaçınılmaz olarak çelişkiye düşer, çünkü işbölümü aracılığıyla sıradan olup bitme ile emek eksenli eforun, (maddi faaliyet) tembellik ile çalışmanın, üretim ile tüketim arasındaki yarılmalardan kurtulmanın tek yolu, bizzat işbölümünün kaldırılmasıdır (Marx ve Engels, 2013: 57). Marx ve Engels, kapitalist işleyişin her aşamasının ve yaşama dair bütün boyutlarının yoksul kesimlerin aleyhine işlediğine inandıkları için sistem içerisindeki restorasyonların ya da revizyonların çıkış yolu sağlamayacağına ve dönüşümün radikal nitelikte bütün sistemi ters çevirebilir mahiyette olması gerektiğine inanmaktadırlar. Marx'a göre kapitalist sistemde işçinin çalışma faaliyeti kendisini fakirleştirirken, burjuvaziyi zengin ve erk sahibi yapmaktadır:

> *İşçi ne kadar çok zenginlik üretir, üretimi erk ve hacim bakımından ne kadar artarsa, o kadar yoksul duruma gelir. Ne kadar çok üretirse o kadar ucuz meta olur. İnsanların dünyasının değersizleşmesi nesnelerin dünyasının değer kazanması ile orantılı olarak artar. Emek sadece emtia üretmekle kalmaz; genel olarak emtia ürettiği ölçüde kendi kendini ve işçiyi de meta olarak üretir* (2011b: 140).

Marx, sınıfsal konumun, toplumsal yaşamı geniş kapsamlı bir biçimde belirlediğini, bireylerin bilinçlerine, ideolojik konumlanmalarına ve kültürel sermayelerini de içerecek biçimde kapitalist üretim ilişkilerinden neşet eden bir ilişkiler ağının ürünü olduğunu ifade eder. Bu aynı zamanda ekonomi-politiğin toplumsallaşma ve toplumsal ilişkiler/edim alanından bağımsız olamayacağını ifade

eden bir yaklaşıma gönderme yapar. Marx ve Engels, Gotha ve Erfurt programlarının eleştirisinde toplumsal yaşamdan soyutlanmış emeğin yalnızca kullanım değerine ineceğini ifade ederek, toplumsallaşmış ilişkiler alanından soyutlanmamış bir çalışma ve emek durumsallığına vurgu yaparlar:

> *Yalıtılmış emek, kullanım değeri yaratsa da ne zenginlik ne de kültür yaratabilir. Emeğin toplumsal bakımdan gelişmesi ve böylece zenginliğin ve kültürün kaynağı olması ölçüsünde emekçiler arasında yoksulluk ve yoksunluk, emekçi olmayanlar arasında da zenginlik ve kültür gelişir (Marx ve Engels, 2010: 22).*

1.2.2. Pazarın İmtiyazı: Weber

Alman sosyolojisinde Marx'ın eleştirisi mahiyetinde, Weber'le başlayan sonra Gelner, Renner ve Dahrendorf ile devam eden bir dizi girişim olmuştur (Giddens, 1999: 49). *" Weber'in sınıf modeli genel açılardan Marks'ın iki-taraflı sınıf modelini kullansa da, çoğulcu sınıf anlayışına daha yakındır "* (1999: 50). Weber 'de sınıf durumu malların tedariki, hayatta bir makam elde etme ve içsel tatmin bulma ile ilgili bir olasılık anlamına gelir. Bu mallar ve yetenekler üzerindeki kontrol, gelir üretecek biçimde ekonomik kullanımdan kaynaklanır (Weber, 2012a: 423).

Weber'de sınıf, aynı durumdaki kişiler anlamına gelir. İlk kertede, bir mülk sahibi sınıftan bahsedilebilir. Burada, mülk sahipliği mülk farklılığıyla belirlenir. İkinci olarak ticari sınıf, malların ve hizmetlerin pazarlanabilirliği tarafından belirlenerek (2012a: 423) ayrıksı bir konum alır. Weber'de sınıf durumu ve sınıf, bir kişinin diğerleriyle paylaştığı benzer çıkarlara tekabül eder. Tüketici mallar üzerindeki çeşitli kontroller, üretim araçları, varlıklar, kaynaklar ve niteliklerin her biri özel bir sınıf durumu oluşturur (2012a: 423).

Weber, sınıfların çoğulculuğuna vurgu yapar. *" Tek biçimli bir sınıf durumunun ancak niteliksiz ve mülksüz kişilerin düzensiz istihdama bağlı olduğu durumda ortaya çıkacağını "* (2012a: 423). ifade eder. Weber'e göre mülk sahibi sınıflar, pozitif ayrıcalıklı mülk sahibi sınıflar ve negatif ayrıcalıklı mülk sahibi sınıflar olmak üzere iki gruba ayrılır (2012a: 424). Pozitif ayrıcalıklı sınıfların başlıca özellikleri, yüksek fiyatlı tüketim mallarının elde edebilmeleri, satış tekelinde

politikaları takip etme, malların tekelleşmesi ve pahalı eğitimin statü ayrıcalıklarından yararlanabilmeleridir (2012a: 424).

Buna karşılık, negatif ayrıcalıklı mülk sahibi sınıflar özgür değildirler, sınıflarını yitirmişlerdir, borçludurlar ve yoksuldurlar. Ayrıca, nitelikleriyle geçimlerini sağlayan orta sınıflar: ticari sınıflar, uzman çiftçiler, esnaf ve memurlardır (2012a: 424). Weber, temel anlamıyla olumlu ayrıcalıklı (mülkiyet sahibi) ve olumsuz ayrıcalıklı (ne mülkiyet sahibi ne de pazarlanabilir kapasiteye sahip) sınıf arasında ayrım yapar ve orta sınıflara pazarlanabilir kapasiteye sahip olmaları dolayısıyla ayrıcalıklı bir yer verir. Weber'de *" sınıf, onu algılayan insandan bağımsız olarak piyasa şartlarıyla ilişkide ortaya çıkar "* (1999: 52).

Aslında, Weber'in yaratıcı yönü sınıf ile statü arasında yaptığı ayrımdır. Buna göre, *"sınıf üretimle ilgili ilişkiler ağına gönderme yaparken; statü grupları, belirli hayat tarzları biçiminde tüketimle ilgilidir"* (1999: 52). Weber, ticari sınıflara özel olarak vurgu yapmaktadır. Bu gruba mensup bireylerin temel özellikleri, ticari çıkarlar için işletme yönetimini tekelleştirmelerinde ve çıkarlarını politik olarak korumalarında yatmaktadır. Pozitif ayrıcalıklı ticari sınıflar: tüccarlar, gemi sahipleri, endüstriyel ve tarımsal girişimciler, bankerler, avukatlar, doktorlar ve sanatçılardır (2012a: 425). Yani bu gruplar uzmanlık sahibi profesyonellerdir.

Negatif ayrıcalıklı ticari sınıflar ise niteliksel olarak farklı konumdadır: vasıflı, yarı vasıflı ve vasıfsız işçilerdir. Ticari sınıfların orta sınıfları ise kendi işinde çalışan çiftçiler, esnaflar, devlet memurları ve özel memurlardır (2012a: 426). Bütünlüklü olarak değerlendirdiğimizde, Weber'e göre sosyal sınıflar: işçi sınıfı, küçük burjuva, mülksüz aydınlar ve uzmanlar, (teknisyenler, beyaz yakalılar, kamu çalışanları) mülk ve eğitim ayrıcalıklarına sahip imtiyazlı sınıflardır. Weber, eşitsizliğin farklı bir boyutuna, en azından Marks'ın değinmediği statü ve statü gruplarının önemine vurgu yapar. Weber'e göre statü, pozitif ve negatif ayrıcalıklar açısından sosyal itibar üzerinde etkili hak iddiası anlamına gelir ve bu durum, yaşam tarzı, resmi ve rasyonel eğitim, miras kalan ya da sonradan edinilmiş mesleki saygınlık, meşru evlilik, ortakçılık, ayrıcalıklı kazanç türlerinin tekelci sahipliği ve belirli kazanç türlerinden uzak durmak gibi imtiyazlara sahip olmak anlamına gelir (2012a: 427).

Weber'e göre statü, bir türün sınıf konumuna dayanabilir ancak sadece bunun tarafından belirlenmez. Para ve girişimcilik tek bir faktör olarak statü yeterlilikleri değildir. Ancak yine de statü yaratan etkenler olabilir. (2012a: 427). Statü grupları ise daha büyük gruptaki kişilerin çokluğunu ifade eder, özel sosyal itibar ve statü tekelleri talep eder (2012a: 428). Weber'e göre statü grupları, ilk kertede mesleki statü gruplarıdır, ikincisi ise yüksek sınıf olma iddiasında olan kalıtımsal statü grubudur. Üçüncüsü, politik güçlerin tekelci sahiplenilmesiyle ortaya çıkar (2012a: 428). ve bu grupları politik statü grupları olarak tanımlar. Weber, temel anlamıyla mülkiyetin ve mülkiyetsizliğin tüm sınıfsal durumların temel parametresi olduğunu kabul eder. Pazar ortamında, pazarlanabilir beceri bir ekonomik değer yaratarak mülkiyet biçimini oluşturur (1999: 97).

Weber'in pazarlanabilir teknik beceri ve bilginin kapitalizmin temel motivasyonu olduğu görüşüyle, sınıf yaklaşımı tutarlıdır. Weber, kapitalist ruhun inşa edici unsurunu, protestan ahlakı olarak tespit etmiştir. Weber'e göre *"luthercilik, kilise ve ayinlerin yardımıyla kurtuluşa ulaşmayı reddetmektedir"* (Weber, 1999: 90). ve Aziz Paulus'un çalışmayan yememelidir anlayışını benimsemektedir. Protestanlığa göre meslek yaşamı tutarlı bir asketik erdem talimidir (1999: 136,139). Protestanlık, mülkün akıl dışı kullanımına karşı bir savaşımdır (1999: 147). Weber'e göre *"hem çağdaş kapitalizm hem de meslek kavramı üzerine kurulmuş akılsal yaşam biçimi, hristiyan asketizminden doğmuştur. Çin'de, Hindistan'da, Babil'de ve Ortaçağ'da da kapitalizm vardır ancak, bütün hepsi asketik ethostan yoksundur "* (1999: 49).

Weber, sınıf ve statü nosyonlarına verdiği kurumsal uzamla kapitalizm, bürokrasi ve rasyonalizasyonun inşa ettiği modern toplumun temel niteliklerini, mahiyetlerini ve işleyiş düzenini analiz etmeye çalışır. Marks, sınıf ve mülkiyet temelli toplumsal güç ve iktidar dağılımlarına, modern toplumsal yaşantı ve gerçekliğinin sadece belirli bir boyutuna bakarak (burjuvazi / işçi sınıfı) kuramsal açıklama getiriyordu. Weber ise sınıfın belirli bir bilinç durumunu garanti edemeyeceğini ancak, bir o kadar da karmaşık bir hakikat olduğunu teslim ediyordu. Toplumsal iktidarın dağılımında statülere, statü gruplarına ve siyasal organizasyonlara vurgu yapıyordu. Aynı zamanda, pazar temelli ortaya çıkan ve

pazarlanabilir/teknik beceriyle bağlantısında mülkiyet ve sınıf ilişkilerine yönelik yeni bir yaklaşım sunuyordu.

Weber'in statü, statü grupları, siyaset üçlü kavramsal ağını analiz etmek, özellikle bürokrasiyle ilişkisinde düşünmeyi gerektirir. Weber'e göre *"amaç açısından ussallık, hem nesneleri hem de insanları belirli beklentiler çerçevesinde ve hesap ederek, öznel amaçlara akılcı biçimde ulaşmayı sağlayan"* (Weber, 2014:46). farklı bir düşünme yönelimidir. Weber'in *"amaç bakımından ussallık kavramsallaştırması"* boşlukta inşa edilen bir kavram değildir. Geç 18. yy'dan 19.yy'ın ortasına doğru biçimlenen liberal modernliğe gönderme yapan*,"üst orta sınıfların özerklik, kendi kendini keşfetme ve evrensellik "* (Wagner, 1996: 91). talepleriyle tutarlı biçimde gelişmiştir.

Gündelik yaşantıda yeni bir ahlak ve benlik inşası devam ederken, *" modern devletin egemenliği de klasik egemenliğin dışında, farklı egemenliklerin birbirini tanıdığı bir karşılıklı egemenlik biçimine dönüşmüştür"* (Wallerstein, 2012: 72). Modern devlet için bilgi zorunlu hale gelmiştir. Yönetme sanatı, siyasi istatistik ve aritmetikle iç içe geçmiştir (Foucault, 2014: 47). Böylece, Batı tarihi *" dışsal kısıtlama ve araçsal akılla birlikte zihin, beden ve doğa üzerinde egemenlik kurma "* biçiminde işlemiştir (Stauth ve Turner, 2005: 136).

Weber, bürokrasi kavramsallaştırmasıyla dışsal kısıtlamanın teknik açıdan analizini yapmaktadır. Weber'e göre bürokrasi, yönetmeliklerle düzenlenmiş bir resmi yetki alanları ilkesiyle işlemektedir. Ayrıca, bürokratik olarak yönetilen yapının amaçlarının gerçekleşmesi için gerekli düzenli çalışmalar resmi görevlilere belirli biçimde dağıtılmıştır. Görevlilerin emir yetkileri dengeli taksim edilmiş, fiziksel şiddet araçlarına ilişkin kullanım kurallarla sınırlanmıştır. Bu işleyişi götürebilecek nitelikleri taşıyan kişiler istihdam edilmiştir (Weber, 1998: 290).

Weber'e göre *" hem kamu yönetiminin hem de özel ekonomik yapıların iş yönetimi bürokratik kurallara göre işlemektedir "* (1998: 290). Weber, rasyonalize olmuş ve modernleşmiş kurumsal yapıların işleyişindeki özgünlüğü ve farklılaşmayı, (modernliğin kurumsal olgunlaşması) batı toplumlarına özgü kapitalist yapılaşmayla ilişkilendirmektedir:

> *Bu yapılar, sadece kapitalizmin en gelişmiş kurumlarında görülür. Örneğin Doğu'nun eski büyük siyasal yapılarında, Germen ve Moğol fetih imparatorlukları ya da feodal devletlerde hükümdarlar en önemli işlerini kişisel mutemetleri, sofra arkadaşları ve saray hizmetkârları aracılığıyla yürütürdü* (1998: 291).

Modernlik öncesi dönemde, devlet işlerini yapan kişilerin görev, yetki ve sorumlulukları, keskin sınırlarla belirlenmemiş olup, her yeni durum ve koşul için yeniden tanımlanmaktaydı. Modernleşmiş ve rasyonelleşmiş yapı içindeki devlette ise en küçük birimden en üst biçime kadar sistematik bir işleyiş hâkim kılınmaktaydı. Modern öncesi dönemde uzman olmayan ve eğitimsiz bir görevliler grubu devlet işlerinin fiili işleyişinde rol almaktaydı. Weber'e göre *" bürokratik yapı içerisindeki memuriyet ise uzun bir eğitim ve özel sınavlardan geçmeyi gerektiren bir meslek "* (1998: 293) biçimine dönüşmüştü. Memurların maaşlarının ödenmesi ve yüksek rütbeli memurlara aynı ödemenin yapılması bürokratik idarenin temel nitelikleriydi (1998:301). *" Doğruluk, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, tam bağımlılık ve sürtüşmelerin kişisellikten arınması bürokratikleşmiş yapının özellikleriydi "* (1998: 308). Weber'e göre çağdaş kültürün en teknik ve ekonomik temellerinin özgünlüğü hesaplanabilirlikti (1998: 310). ve güç ilişkilerini toplumsallaştırmaya yarayan bir araç olarak bürokrasi, bu aygıtı denetleyenler için önemli bir iktidar aracıydı (1998: 311).

Weber'e göre *" ev ile iş yerinin birbirinden ayrılması, akılsal defter tutma ve iş mal varlığıyla kişisel mal varlığının hukuksal olarak ayrılması, batı toplumuna has özelliklerdir "* (1999: 21). Araçsal aklın gündelik yaşantıda egemenliği, pazar kapasitesine sahip aktörlerin calışma hayatı içinde ayrıksı bir ara sınıf düzeyi olarak ortaya çıkması, uzmanlaşma ve bürokrasi, modern üretim ilişkileri bağlantılarıyla düşünülmesi gereken olgulardır. Weber'e göre *" modern kent olgusu da batıya özgüdür ve istihkâm, pazar, özerk hukuk, idari özerklik ve seçimle iş başına gelen yönetimleri "* gerektirmektedir (Weber, 2012b: 73).

Giddens'a göre *"Marks, kapitalin üçüncü cildinde sınıf kavramının iş bölümündeki gelir kaynaklarıyla tanımlanabilir olmadığını, böyle bir sınıf tanımının sonsuz sayıda sınıf çokluğu yaratacağını ifade ediyordu"* (1999: 32). Giddens'ın yorumuna göre Marks, aslında üretim araçlarının kontrolünün bir çeşit siyasal

kontrol yarattığını böylece, sınıflar için basit anlamıyla bir sömüren/ sömürülen ilişkisinden ziyade, bir hükmeden/hükmedilen ilişkisinin daha doğru olacağını düşünüyordu (1999: 32). Giddens, Marks'ın, teknik akılcılıkla hâkimiyet akılcılığı arasında bir ayrıma gitmediğini ama Weber'in bürokrasiyle hem işçinin kamulaşmasının hem de insan iradesinin akılsallaşmasının olanağını tespit ettiğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak bürokrasi, teknik rasyonaliteyle hâkimiyet rasyonalitesini bir potada eritir ve insan iradesinin rasyonalizasyonu gerçekleşir (1999: 55).

1.2.3. Marx Sonrası Marksizm Tartışmaları

2. Dünya Savaşı sonrası ileri kapitalist toplumlarda gözlemlenen görece refah, Marksist toplum ve siyaset analizini rafa kaldırmıştı. Ancak, tarihsel ilerleyişin hem makro politik düzeyli devletler arası ilişkilerinde hem de toplumların gündelik yaşantısında çatışmalardan ve antagonistik içeriklerden bağımsız olarak tahayyül edilemeyeceği gerçeğini ortaya çıkardı. 1960'ların sonları tarihsel bir kesit olarak batı siyasal /toplumsal yaşamında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdi: Fransa'da 1968 Mayıs'ın da aydınların ve öğrencilerin isyanı, bir ay boyunca on milyon grevcinin hak talepleri, Vietnam halkının direnişi ve Çekoslovakya'nın işgaline verilen tepki, sosyolojik anlamıyla, "uzlaşma politikası" modelinin çökmeye başladığını (Giddens, 1999: 11). ima ediyordu.

Bu entelektüel iklim içerisinde, belirgin bir sosyolojik eğilim öne çıkmaktaydı. Buna göre, yapısal fonksiyonalizmin iddiaları ve temellendirmeleri tatmin edici bulmamakla birlikte, marksist teoriye de yeterli düzeyde itibar edilmemekteydi (1999: 11,12). Giddens'ın yorumuna göre bu koşullarda ilk girişim, Dahrendof, Lockwood ve Rex gibi yazarların yapısal fonksiyonalizmi çatışma teorisiyle yer değiştirmeye ve onu tamamlaya yönelik (1999: 12) bir kuramsal çaba olarak ortaya çıktı. Yeni yorumlar ve kurumsal girişimlerle, uzlaşma nosyonu ve yapısal fonksiyonalizme eleştiriler devam ederken, Althusser'in *" İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları "* (Althusser, 2014) çalışması ve Althusser sonrası çevrenin katkılarıyla yeni kuramsal yaklaşımlar ortaya çıktı.

Althusser'in yorumu temelde devletin siyasal baskıcı aygıtlarıyla, devletin siyasal ideolojik aygıtlarını işlevsel olarak ayrımlamaya dayanıyordu. Devletin siyasal ve ideolojik aygıtları sadece emek gücünün yeniden üretimini değil, aynı zamanda kurulu düzenin kurallarına boyun eğilmesinin de yeniden üretimini gerçekleştiriyordu (2014: 40). Marksizmin toplumu bina metaforlu ve ekonomik temelli açıklama eğilimine karşılık, Althusser, üstyapı kurumlarının, iktidarın yeniden üretim süreçlerinin temel taşıyıcısı olduğuna inanmaktaydı (2014: 142). Althusser, *" ideolojinin herkesin arkasına birer inzibat takmaya gerek kalmadan bireyleri kendi başına eyler duruma getirdiğine "* (2014: 106) vurgu yapıyordu. Althusser'e göre *" üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin sağlama alınması için, bireylerin vicdanlarında her gün, her saniye sağlama alınması gerekiyordu "* (2014: 136).

Althusser, göreceli özerklik, (relative autonomy) üst belirleme, (overdetermination) ve son tahlilde ekonomi belirleyiciliği gibi farklı kavramsal araçları üreterek (Connell, 1982: 130) klasik marksizmin aşamadığı kısıtlılıklara yeni yorum ve bakış açılarıyla yaklaşmıştır. Ancak yine de, özsel açıdan, klasik marksizmin sınıfların çıkarları çerçevesinde antagonistik içeriklerle bölünen ve yarılan yapılaşmalar oldukları postulatını kuramsal olarak kabul etmekteydi. Genel anlamıyla, burjuva ideolojisinin sınıf kavgasını görmezden gelirken; genişleme, üretkenlik, insan, özgürlük gibi kavramlara övgüler düzdüğünü, bunun da burjuvaziye sömürü ilişkilerini saklama ve sağlama alma olanağı verdiğini (Althusser, 1987: 63) ifade etmekteydi.

Althusser çevresinin önemli kişiliklerinden Poulantzas'a göre ise toplumsal sınıf, yapıların tümünün bir üretim tarzının ya da toplumsal bir formasyonun uzantılarının failler üzerindeki etkisini gösteren bir kavramdır (Poulantzas, 2014: 74). Poulantzas'ın yaklaşımında *" sınıf ilişkileri, iktidar ilişkileridir ve devlet, bir sınıfın egemen olduğu tahakküm aracıdır "* (2014: 110,111). Sınıf ilişkileri her düzeyde iktidar ilişkileridir ve iktidar çatışma halindeki sınıflara gönderme yapan bir kavramdır (2014: 113). Poulantzas'a göre toplumsallık içerisindeki iktidar ilişkileriyle sınıf ilişkileri örtüşen yapılardır:

> *İktidar ilişkileri, toplumsal ilişkiler alanına sahip olduğu için sınıf ilişkileridir ve sınıf ilişkileri de, toplumsal sınıf kavramı yapının pratik üzerindeki etkilerini gösterdiği ölçüde ve iktidar kavramı da yapının "mücadele eden" sınıfların pratik ilişkileri üzerindeki etkilerini gösterdiği ölçüde, iktidar ilişkileridir* (Poulantzas, 2014: 115).

Poulantzas, iktidar kavramını, sınıfla ilişkisinde toplumsal bir sınıfın kendi özgül nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi olarak belirtir (2014: 116). Kapitalist devlet, hukuki ve ideolojik etkinin sonucunda yalıtılmış biçimde ortaya çıkan ekonomik toplumsal ilişkiler ağında inşa olur (2014: 150). Poulantzas'a göre *"kapitalist devlet, doğası gereği, sınıf mücadelesini yatsır ve egemen sınıflar devleti olarak konumlanır"* (2014: 218). Poulantzas, Lenin'in *"Devlet ve Devrim"*deki analizine yakın biçimde, devleti, egemen sınıfların örgütlenme ve politik iktidar merkezi (2014: 219). olarak tanımlar. Poulantzas, devleti, burjuvazi-işçi sınıfı bölünmesinde, Marx'a çok yakın bir biçimde tahayyül eder. Ona göre *"devlet, ulusun burjuva ünitesini yaratma fonksiyonu görür"* (2014: 330). Kapitalist yapılaşma içinde *" İşçi sınıfı politik olarak örgütsüzleşirken, egemen sınıflar politik olarak örgütlenirler "* (2014: 331).

Poulantzas'ın sınıf analizi ve iktidar yorumu, egemen yapıların anlaşılması ve bir toplumsal biçimlenme olarak modern yaşamın güç ilişkilerinin sosyolojik konumlarının analizi açısından oldukça özgündür. Ancak, Poulantzas, bir toplumsal sınıfın nasıl iktidar mekanizmasını ele geçirdiğini ve bu mekanizmada en azından burjuva egemenliği açısından konuşursak, yerinden edilemezliği hangi şartlarda sağladığını, siyasalın imkânını, değiştirme/dönüştürme gücünü ve bir yapı olarak işleyişini analiz edememektedir.

Bu boyutlu bir analiz, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un 1985'de yayımladıkları, *"Hegemonya ve Sosyalist Strateji "* çalışmasıyla gerçekleşmiştir. Yazarlar, kitabın temel amacının, *" farklı egemenlik altına alma türlerine karşı verilen çeşitli demokratik mücadeleler arasında bir eşdeğerlilik yaratma gerekliliği "* olarak betimlemişlerdir (Laclau ve Mouffe, 2015: 23). Laclau ve Mouffe'a göre klasik marksizmin *" sınıf "* nosyonunun çözüldüğü, tüm antagonizmaların ortadan kalktığı ve komünist toplum tasarılarının geride bırakıldığı bir post-marksist zeminde (2015: 29) yaşamaktayız.

Laclau ve Mouffe'un radikal demokrasi kavramsallaştırmalarının teorik nüveleri Gramsci'nin kuramsal çalışmalarından gelmektedir. *" Marks, Troçki ve Sorel proleter kimliğinin yalıtılmışlığını güçlendirme eğiliminde oldukları için herhangi bir hegomonik eklemlemeyi ilke olarak dışlarlar "* (Butler, Laclau ve Žižek, 2009: 64). Ancak, Gramsci bu ideolojik indirgemecilikten sıyrılarak, politik öznelerin sınıflar değil, kolektif iradeler olduklarını vurgular (2015: 118). Gramsci'ye göre bir sınıf, devlet iktidarını almaz, devlet haline gelir (2015: 120). Bu ise hegemonya ile olanaklıdır. Hegemonya mücadelesi bir tek sınıf öncülüğünde ve ilke çerçevesinde yürür.

Gramsci'ye göre bu mücadelede, bir uygarlığın giderek dağılmasını ve yeni bir sınıf çekirdeği çerçevesinde bir başkasının kurulmasını içeren bir mevzi savaşı söz konusudur (2015: 121). Hegemonik evrenselliğin aktörleri tikelliklerdir ve Laclau, *"taleplerinin evrenselleştirici sonuçlarını henüz göstermemiş olan toplumsal kesimler ve siyasal oluşumları tikellikler olarak tanımlamaktadır"* (2009: 186). Laclau, evrenselliği, bütün tikellikleri bastırarak ve antagonistik içerikleri yadsıyarak ulaşılan uzlaşmaya soy tikelciliği ve işleyen süreci de fark mantığı olarak ifade eder. Laclau'ya göre antagonizma ve dışlama tüm kimlikler için kurucudur, antagonizma ve dışlama yoksa bir kimlik inşası imkânsız hale gelmektedir (Laclau, 2012: 28,29). Laclau'ya göre evrenselle tikelin ilişkisi hegomanik bir ilişkidir. Tikel bir grup, kendi tikelliğini evrensel bir temsilin biçimine sokarak hegemonik bir rol üstlenebilmektedir (2012: 30). Laclau, bu eklemlenmeyi, eşdeğerlik zinciri olarak ifade etmektedir:

> *Feminist talepler, başka taleplerle, zenci grupların, etnik azınlıkların, sivil haklar hareketinin vb. talepleriyle bir eş değerlik zinciri içine girdiğinde, kendi tikelliğine kapanmış bir bakış açısından daha genel, daha geniş bir bakış açısına çıkar* (Laclau, 2012: 35).

Laclau'ya göre hegemonyanın başlangıç noktası boş gösterenlerdir. Bu noktada hegomanik sürecin gerçek politik imkânları üzerine bir sorgulamaya girişir. *" Çoklu heterojen talepleri eşdeğerlilik zinciriyle birleştirmek için boş gösterenlerin üretimini de içeren toplumsal öznelerin yeni öznelerine seslenilmelidir "* (Laclau, 2013: 175,176). Žižek ise evrensel adına işleyen tikel bir içeriğin başka bir içerik

tarafından yerinden edilmesi *"okunurluk"* olarak adlandırır. Doğu Avrupa ülkelerinde direnişin sembol kavramının *" dayanışma "* adını alması, toplumun imkânsız doluluğuna bütünüyle işaret eden bir göstergedir (Žižek, 2012: 214).

1.2.4. Yaşam Biçimlerinin Sınıflanması: Pierre Bourdieu

Bourdieu, toplumsal yaşamın gündelik akışında kendisini belli belirsiz fark ettiren, andıran ve hissettiren tahakkümün, ehlileştirmenin, bastırmanın ve sessizleştirmenin oldukları haliyle/her nasılsa öyle oldukları biçimleriyle bir ayrım, ayrımlama, sınıflama, sınıflandırma süreçlerini içeren ontolojik ve tarihsel karakterli antagonizmaların ürünü olduğunu düşünür. Bunun için Bourdieu'ya göre Marx, gerçek bir pratik soruna yanlış kuramsal bir çözüm önermiştir. Toplumsal uzamda var olan antagonizmalar gerçektir ve sahicidir ancak bunlar, Marx'ın iddia ettiği anlamda sınıfları ifade etmezler (Bourdieu, 2006: 50). Tahakküm altına alanlarla, tabi olanlar arasındaki ilişki öylesine kökten karakterlidir ki, bedenlere, zihinlere, beğenilere, söylemlere ve adlandırmalara işleyen özniteliklere sahiptir. Bourdieu, *" Dünyanın Sefaletin "* de ezenlerin ezilenlerle ilişkilerindeki söylemsel çarpıtma ve tahrifat durumunu şöyle ifade etmektedir:

> *Ezilenlerin söylemine çok az alan tanınıyorsa bu, söz konusu kesimin sesi bilhassa güç işitildiği içindir. Bu insanlar, konuşmaktan çok konuşulurlar ve egemenlerle konuştuklarında da ödünç bir söylem kullanırlar: Tam da egemen grubun onlar hakkında konuşurken kullandığı söylemi. (Bourdieu, 2015 f : 108,109).*

Bourdieu, sınıf tahayyülünde, egemen olanla/tabi olan, eğitimliyle/eğitimsiz, kültürlüyle /kültürsüz, zenginle/fakir, sömürünle/sömürülen arasındaki temel bölünmeleri ve çatışkıları tarih içi bir kuramsallaştırma çabasıyla sosyolojik bilme alanının nesnesi haline getirir. Bir üniversite profesörünün, bir öğretmenden, büyük ölçeli tüccar işverenin, küçük ölçekli dükkan sahibinden, ya da bir marangozun, bir memurdan ayrımını olanaklar, yaşam biçimleri, beğeniler, bakış açıları, jestler, mimikler, bilişsel kapasiteler ve söylemler düzeyinde biçimlendiren nesnel/dışsal ve tarihsel oluşumsallıkların kompoze ettiği bağlantısallıkların anlam ve içeriklerine atışta bulunur.

Bu bağlatısallıklar alan, habitus ve sermaye kavramlarının toplumsal uzamdaki dağılım ve konumlanmalarıyla ilişkilendirilir. Bu çerçevede, Bourdieu'ya göre alan, iktidar ve sermaye biçimlerine gömülü konumlar arasındaki tarihsel ve nesnel bağlantıların bütünüdür. Habitus ise bireylerin bedenlerine zihinsel ve bedensel algı, beğeni ve eylem şemaları biçiminde konulmuş bir tarihsel bağlantı bütünüdür. Eyleyicilerin içine işleyen yapılandırıcı bir mekanizmadır (Bourdieu, 2014: 25).

Bourdieu'ya göre toplumsal sınıf, "*niteliklerin her birine ve pratikler üzerinde uyguladıkları etkilere öz değerini veren tüm ayırt edici nitelikler arası ilişkilerin yapısıyla "* tanımlanır. Sınıfın tespiti ise *"eyleyicilerin olağan pratikleri sırasında üzerinde itilafa düşme ve uzlaşma ihtimallerinin en fazla olduğu ayırt edici iyelikler içinde nesnelleştirilmiş ve bedene işlemiş nesnel bölünmelerin ilkesini kavramakla"* (Bourdieu, 2015e: 164,165) betimlenir. Bourdieu sosyolojisinde, bu nesnel ilkelerin kavranmasında en kullanışlı kavramsal araç, toplumsal fiziğin enerjisi olarak tanımladığı (2014: 108) sermaye ve türleridir. Bunlar, iktisadi (ekonomik), kültürel ve toplumsal (sosyal) sermayelerdir ve ayrıca, bu sermayelere, bu sermayelerden herhangi birinin algılanmasından ortaya çıkan etkiyi ifade eden simgesel sermayeyi de eklemek gerekir.

Bourdieu'da sınıf durumu, aktörlerin/eyleyicilerin bu sermayelere hangi oranda sahip olduklarıyla, birbirine nasıl tahvil edildiğiyle, dolayısıyla, sermayelerin faillik düzeyindeki dağılımıyla ilişkilidir. Distinction'da (Ayrım/Ayrımlaşma) *"üç boyutlu bir uzam "* bölümünde sermayenin hacmi, yapısı ve bu ikisinin zaman içindeki evriminin bir uzam inşa ettiğini ifade eder (2015: 177). İnşa edilen ilk uzam iktisadi, kültürel ve sosyal sermayelerin bütününden oluşan sermayenin global hacmidir. Sermayenin global hacmine göre egemen sınıf, sanayicilerden, özel sektör üst yöneticilerinden, üniversite profesörlerinden oluşan gruptur. İkicisi, küçük iş sahipleri, teknisyenler, sekreterler, ilkokul öğretmenlerinden oluşan küçük burjuvazidir. Üçüncüsü ise kol emeğine dayanan işçilerden ve çiftlik emekçilerinden oluşan kitlelerdir.

Bu noktada Bourdieu, daha ayrıntılı bir analize girişebilmek için yeniden üretimi miras yoluyla olan ekonomik sermayeleri baskın aktörlerle, (üst düzey

sanayiciler, büyük tüccarlar, orta düzey zanaatkarlar ve küçük esnaf) ekonomik sermayeleri sınırlı ama kültürel sermayelerini yeniden üreten aktörler arasında (üniversite hocaları, orta öğretim öğretmenleri) bir ayrıma gidebilmek için ikinci bir bölümlenmeyi kurgular. (2015: 179). Bu bölümlemede, ekonomik ve kültürel sermayenin dağılımı belirleyicidir. Buna göre, egemen sınıfta profesörlerin kültürel sermayeleri ağır basarken, sanayicilerin ekonomik sermayeleri baskındır. Küçük burjuvazi içindeki fraksiyonlarda da aynı durum geçerlidir: İlkokul öğretmenlerinin kültürel sermayesi ağır basarken, küçük iş sahiplerinin ekonomik sermayeleri daha baskındır.

Bourdieu'ya göre sermayelerin karşılıklı dağılımının gerçekleştiği toplumsal uzam zamanla değişmekte, toplumsal sınıflar arasında yatay ve dikey geçişler yaşanmaktadır. Toplumsal uzam değişen ve dönüşen karakterlidir. Ayrım'da egemen sınıf içinde morfolojik dönüşümleri analiz ettiği bölümde, iktisadi sermayenin eğitim sermayesine tahvil ve egemen sınıfın ayrıcalıklı konumlarını sonraki kuşaklar açısından muhafaza ettiklerini vurgular (2015: 210). Diplomaların enflasyonu çerçevesinde, Fransız eğitim sisteminin yarattığı durumla piyasa gerçekliğinin çelişkilerini, *" kandırılmış bir kuşağın beklentilerinin karşılanamaması "* olarak ifade eder (2015: 216). Toplumsal uzam aynı zamanda sınıf düşmeye karşı büyük bir mücadelenin verildiği bir arenadır. Bu mücadelede temel belirleyen kültürel sermayenin içerdiği, diplomalar/sertifikalar ve eğitim prosedürlerindeki süreçlerdir:

> *Okulun da bir parçası olduğu yeniden üretim biçiminin özgün çelişkisi, okulun istatistiki olarak hizmet ettiği sınıfın çıkarları ile bu sınıfa mensup olup da okul tarafından gözden çıkarılan " tutunamayanlar " adını verdiğimiz, yani tüm haklara formel olarak sahip üyelerden beklenen formel unvanlardan yoksun oldukları için sınıf kaybına uğrama tehdidi altında olan kişilerin çıkarları arasındaki karşıtlıkta yatar. Bu tehdit altında olan kişilere " normalde " ,yani mevkiler ve ünvanlar arasındaki bağlantının bir önceki halinde bir burjuva mesleği olanağı sağlayan diplomaların, bu sınıftan gelmedikleri için sahip oldukları diplomalarından tam verim elde edebilmek için gerekli sosyal sermayesi olmayanları eklemek gerekir. Bir yandan diğer sınıfların bu diplomalara erişim olanağı artarken (mutlak sayılarda) diğer yandan burjuvazinin tüm çocuklarına (küçük-büyük, kız-erkek) bu diplomaları eşit elde etme olanağı sunulunca, unvanların aşırı üretimi ve bundan ileri gelen değer kaybı, yapısal bir süreklilik halini alır (Bourdieu, 2015: 223).*

Bourdieu, aynı zamanda habitus ile beğeni arasında bağlamsal bir ilişki olduğunu ifade eder. Öğretmenlerin aristokratik çileciliğinden, küçük burjuvaların

kendini beğenmişliğini (2015: 254) habitusun toplumsal uzamda sunduğu çevrimler içerisinde yorumlar. İhtiyar bir marangozun dünya görüşünü, bütçesini, zamanını veya bedenini idare etme biçimini, dili kullanma ve kılık seçimini bu bağlamda değerlendirir (2015: 259). Beğeni, kendi karşılıklı ilişkileri içinde ve toplumsal sınıflama kalıplarına göre algılama yoluyla sınıf konumunun sembolik ifadesine dönüşür (2015: 261).

Bourdieu, beğeninin, yaşam biçiminin, müzik, edebiyat, sanat bilgisinin, teknik/mesleki becerilerin apriori, içsel ve tözsel olarak oluşmadığını, buna karşılık, habitusun toplumsal uzamdaki sınıfsal bağlamlarının dönüşümleri olduğunu ifade eder. Bourdieu, Ayrım'da *"kendini ayırt etmenin üç tarzı "* adlı bölümde yaşam biçimlerinin egemen sınıflarda, orta sınıflarda ve daha alt gruplarda hangi biçimler aldığını gösterir. Bourdieu, üç temel kaleme dağılmış üç tüketim yapısı ayırt eder: Beslenme, kültür ve kendini takdim. Bu yapılar tıpkı sermayenin yapıları gibi öğretmenlerde, sanayicilerde ve büyük tüccarlarda tümüyle zıt biçimlere bürünür (2015: 274).

1.2.5. Sınıf Analizinde Yeni Yaklaşımlar

Sosyolojide *"sınıf analinizi"* kavramsallaştırmasıyla, ağırlıklı olarak, epistemolojik arka planını ve temel entelektüel güdülenmelerini nüve düzeyinde klasik marksizmin ve weberci tabakalaşma kuramının oluşturduğu ve etkisini güçlü bir biçimde muhafaza ettiği Wright ve Goldthorpe'un kuramsal girişimlerine gönderme yapılır. Yorumcular, daha ilk kertede, klasik kuramcılarla, sınıf analizini kuramsallaştıran teorisyenler arasında, sınıf teorisi (Marx ve Engels) ve sınıf analizi şeklinde temel bir kavramsal ayrıma giderler (Pakulski & Waters, 1996: 10). Bu ayrım, sınıf analizinin daha şüpheci, tabakalaşmayı dinsel, cinsiyet, etnik ve politik bağlamlarıyla açıklayabilmesi açısından toplumun topografyasını daha güçlü bir biçimde yansıttığı (1996: 15) düşüncesine dayanır.

Sınıf analizleri, marksist geleneğin üretim ilişkileri, kapitalist devlet ve sömürülen işçi sınıfı diyalektiğinde kurguladığı toplumsal inşaya alternatif olarak, gündelik yaşantıdaki sınıf durumlarının sömürü süreçleriyle ilişkisinde çoklu baskı unsurlarını deşifre eder (Wright) ve tabakalaşmanın eşitsiz doğasını meslekler

evrenindeki uzun dönemli izleklerle (Goldthorpe) keşfetmeye çalışır. Pakulski'ye göre sınıf analizleri, *" ekonomik olarak tanımlanan yaşam fırsatlarına ilişkin eşitsizlik yapısının haritasını çizip onu açıklamayı hedefler, bunu da mülkiyet örüntüleriyle istidam ilişkileri arasında bağlantıları kurarak yapar "* (Pakulski, 2014: 197).

Bu çerçevedeki en önemli girişimlerden biri, Wright'ın kuramsal çabasıdır. Wright'a göre *" üretime katılan insanların girdiler ve bunların konumlanmasından doğan sonuçlar üzerinde farklı türden hakları ve yetkileri mevcuttur "* (Wright, 2014a: 22). ve bu *" haklar ve yetkiler eşitsiz biçimde dağıtıldığında, bu ilişkiler sınıf ilişkileri olarak tanımlanabilir "* (2014a: 23). Wright'a göre *" sınıflar, öznel olarak belirgin deneyimler üreten sosyal kategorilerdir ki bu deneyimler, ekonomik bir tabakalaşma sistemi içinde bu kategorileri konumlandırmak amacıyla insanlar tarafından kullanılan kimlikleri biçimlendirir "* (Wright, 2014b: 237). Wright, neo-marksist sınıf analizini oluşturan kurucu kavramların sınıf ilişkileri ve sınıf yapısı kavramları olduğunu vurgulayarak, sınıf çelişkileri, sınıf çıkarları, sınıf oluşumu, sınıf bilinci gibi kavramsallaştırmaların, sınıf ilişkileri ve sınıf yapısıyla ilişkisinden türeyen kavramlar olduğunu ifade eder (2014a: 20). dolayısıyla Wright'a göre toplumsal dinamikleri inşa eden kurucu unsur, ekonomi ve üretim ilişkileri merkezli bir yapılaşma ve onun akslarıdır.

Wright'a göre Marx'ın çalışmalarında, sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesi içindeki somut aktörlerin karmaşık haritası *" boş mevkileri "* (empty places) yaratır ve bunlar sistematik olarak birbirleriyle ilişkide olmaksızın soyut olarak kutuplaşır (Wright, 1985: 7). Wright'ın kuramsal girişiminde ise toplumsal kutuplaşmanın içerikleri olgusal dayanaklarıyla, sınıf yapısı içerisindeki farklı sınıfsal mevki ve konumlanmaların görünümleriyle birlikte analiz edilir. Wright, marksizmin sömürü kavramsallaştırmasını, kuramsal girişiminin sıklet noktasına dönüştürür ve sınıf ilişkilerindeki antagonistik bölünmeleri sömürü süreçlerine vurgu yaparak, sömürünün günümüz dünyasının inşa edilmiş toplumsal düzeneğinin özniteliği olmaya devam ettiğini ısrarlı bir biçimde vurgulayarak yapar. Wright, marksizmin sömürü kavramsallaştırmasının insanların maddi ilişkilerinin özel biçimini belirttiğini ve bunu üç kriterde özetlediğini ifade eder:

1. *Zenginliğin (refahın) karşılıklı bağımlılığı ilkesi: Sömürenlerin maddi zenginliği/refahı, nedensel olarak sömürülenlerin maddi istismarına bağlıdır.*

2. *Dışlanma İlkesi: Sömürülenlerin ve sömürenlerin maddi refahının karşılıklı tersinmesi, üretim araçlarının kullanımından dışlanmayla ilgilidir.*

3. *Mülkiyet ilişkisi: Dışlanma, işgücü üzerinde tasarruf imkânı verdiği için, sömürenlere maddi avantajlar yaratır (Wright, 2003: 8).*

Wright'a göre ise *" sınıf "* sözcüğünün başat konumda olduğu altı soru ya da problematikleştirme girişimi özellikle önem arz eder. Bunlardan ilki,*" dağıtımsal mevki "* olarak sorunsallaştırdığı, maddi eşitsizliklerin dağıtımlarında insanların nasıl nesnel olarak konumlandırıldığı sorusudur. İkincisi, *" öznel olarak belirgin gruplar "* şeklinde problematikleştirdiği, bireysel ya da kolektif olarak eşitsiz bir yapı içerisinde insanların kendilerini ya da diğerlerini nasıl konumlandırdıklarıdır. Üçüncüsü, *" yaşam fırsatları "* şeklinde sorunsallaştırdığı, yaşam fırsatları ve yaşamın maddi standartlarını açıklayan şeyin ne olduğudur. Dördüncüsü, *"antagonistik çelişkiler "* başlığında prolematikleştirdiği, göz önündeki çelişkileri sistematik olarak biçimlendiren toplumsal yarılmaların neler olduğu sorusudur. Beşincisi, *" tarihsel varyasyon"* olarak sorunsallaştırdığı, eşitsizliklerin toplumsal örgütlenmelerde tarih boyunca ortaya çıkan varyasyonlarını nasıl nitelendirmek ve açıklamak gerektiğidir. Son olarak ise *" özgürleşme "* başlığında, kapitalist toplumdaki baskı ve sömürüyü kaldırmak için ne tür dönüşümler gerektiği sorunsalıdır (2014b: 233,234).

Wright, bu sorulara cevap niteliğindeki ilk girişimini, sömürü kavramının toplumsal ilişkilerdeki antagonistik karşılıklı bağımlılık etrafında dönen, adaletsiz ve zararlı yönlerine vurgu yaparak gerçekleştirir. Wright, temel olarak, sömürü süreçlerine doğrudan maruz kalanlarla, sadece ekonomik baskıya maruz kalanlar arasında temel bir kavramsal ayrıma gider ve bu farkı şöyle ifade eder:

> *Kuzey Afrika'da yerliler topraklarından ve yurtlarından atıldılar ve sömürü görmediler ancak Güney Afrika'da Avrupalılar, kendi mülkiyetlerinin ve iş yerlerinin istikrarı ve devamlılığı için Afrikalı iş gücüne ihtiyaç duyuyorlardı onun için yaygın özdeyiş şöyledi: " En iyi Hintli ölü Hintlidir " ancak bunun yerine " En iyi işçi ölü işçidir " denmemektedir, daha ziyade, " en iyi işçi itaatkar ve işine bağlı işçi " özdeyişi benimsenmiştir (Wright, 1997:9).*

Kuzey Afrika'da yerliler, çalışma ilişkilerinde sömürü süreçlerine doğrudan maruz kalmamış, ama buna karşılık, ekonomik baskıya ve idari dışlamaya maruz kalmışlardır. Güney Afrika'daki deneyimde ise çalışma ilişkilerindeki sömürü gerçekliği geniş kitlelerin istismar edilmesi anlamında daha belirgindir. Wright'ın bu noktadan çıkarsadığı sonuç, sömürünün yalnızca sosyal aktörlerin statüleriyle değil, toplumsal ilişkilerle sürdürülen bir karşılıklılık ve sömürenle-sömürüleni birbirine bağlayan durumsal bir gerçekliğe gönderme yapması ve sınıf analizinin dayanaklarını sosyal gerçeklikteki sınıf ilişkilerinde bulmasıdır. Wright, daha ayrıntılı bir analizle, değişik zaman ve mekanlardaki kapitalist toplumlarda sınıf yapısının farklılıklarına konsantre olur ve sınıf yapısı içerisindeki bireylerin yaşantılarının nasıl etkilendiğine bakar. İlkine, makro farklılıkları analiz etmek, ikincisine ise mikro analiz olarak kavramsallaştırır.

Wright'a göre bu iki tarz analiz düzeyinde derinleşmek, kapitalist-işçi kutuplaşmasının ötesine geçmeye olanak sağlar. Bir başka deyişle, sınıf kavramını sınıf yapısı içinde dört temel kategoriyle ayrımlamaya imkan verir. İlki, sınıf yapısı içindeki orta sınıflardır. İkincisi, sınıf yapısı içindeki işsizler, üçüncüsü, mülkiyete sahip çalışanlar ve son grup ise geçici sınıfsal yerleşimlerdir. Wright, burjuvazi, işçi sınıfı ve küçük burjuvazi antagonistik kutuplaşmasının analiz düzeyinde aşılması gerektiğini ifade eder. Orta sınıf tartışması bağlamında çalışan sınıfları iki düzeyde ayrımlar. İlki, üretim ilişkilerinde tahakküm / otorite sahipliği konumunda olanlar, ikincisi, yetenek ve uzmanlığı bulunanlardır. Wright, üst düzey yöneticilerin ve ceoların hem maaşlı çalışmaları dolayısıyla hem de artı değerin üretiminde kilit rol oynamaları açısından sınıf ilişkilerinde çelişkili konumlama (controdictory location) aldıklarını ifade eder. Yüksek düzeyli yöneticiler ve ceolar aynı zamanda çalışma ilişkilerinde edindikleri imtiyazlarla doğru orantılı olarak, sömürü ilişkileri içinde ayrıcalıklı kendine tahsis konumuna (privileged appropriation location) sahiptirler. Wright, üst düzey yöneticiler ve ceoların üretim ilişkilerindeki otorite konumlarının artı değerin oluşumundaki kilit rolünü sadakat kirası (loyalty rent) kavramsallaştırmasıyla açımlar (1997: 14,15).

Wright, üretim ilişkilerinin *" temel sınıf tipolojisi "* adını verdiği ve üretim ilişkilerinde sınıfsal pozisyonları betimlediği bir kategorileştirmeye gider. Burada amaç, sınıf konumlanmalarının çağdaş kapitalist toplumlardaki karmaşıklaşmış

yapılaşmasını çözümlemek ve analiz etmek için inşa edilen kavramsal ağa analitik bir uzam vermektir. Wright, temel sınıf tipolojisi haritasında 6 sınıf modeli önermekten ziyade, sınıf yapısı içinde 6 farklı lokasyonun (konumun) sınıf ilişkileri içindeki yerini gösterdiğini iddia etmektedir (1997: 21). Wright, çalışma ilişkilerinde ücretliliğe tabi olma/tabi olmama bölünmesini temel karşıtlık noktası olarak kuramsallaştırmış ve kapitalist grupları ayrıksı olarak konumlandırmıştır. Küçük burjuvaziyi ise ücretliliğe tabi olmaması dolayısıyla, ekonomik özerkliklerini muhafaza eden bir grup olarak betimlemiştir. Ücretli gruplarda, uzmanlık ve vasıflılığı, vasıflı olmama durumuyla analitik olarak ayırmış, otorite sahipliği ve vasıfların düzeylerine göre farklı türden kategorileştirmelere gitmiştir.

Yöneticiler, uzman ve uzman olmayanlar olarak ayrımlanırken, orta düzey vasıflı işçilerle, vasıfsız işçiler arasında teknik bilginin biçimlendirdiği pazar kapasitesinin niteliksel dönüştürme gücüne atıfla bir kategorileştirmeye gidilmiştir. Tablo 1 aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 1.1: Temel Sınıf Tipolojisi

ÜRETİM İLİŞKİLERİ					
	İŞVERENLER	ÇALIŞANLAR			
İşçi Çalıştıranlar	Kapitalistler	Uzman Yöneticiler	Uzman Olmayan Yöneticiler	Otorite Sahibi	Otorite İlişkileri
İşçi Çalıştırmayanlar	Küçük Burjuvazi	Uzmanlar	İşçiler	Otorite Sahibi Değil	
		Orta Düzey Vasıflar	Vasıfsızlar		
		Vasıf Uzmanlık İlişkileri			
Temel sınıf tipolojisi					

Kaynak: Wright, E.O. (1997). Class Count, p.21.

Wright, çalışma ilişkilerindeki ikinci tipoloji şemasına, *" ayrıntılı sınıf tipolojisi "* adını vermektedir. Ayrıntılı sınıf tipolojisinde işveren gruplar, uzmanlar, vasıflılar, vasıfsız ücretli /maaşlı kitleler detaylandırılarak açıklanmaktadır. Wright, ayrıntılı sınıf tipolojisinde, büyük işçi kitlelerini istihdam eden kapitalist işverenlerle, daha küçük sayıdaki ücretli emeği çalıştıran küçük iş verenleri, işgücünü istihdam

etme kapasitelerine göre ayırmaktadır. Küçük burjuvazi ise ücretliliğe tabi olmaması dolayısıyla çalışma ilişkilerindeki özerkliğini ayrıksı biçimde korumaktadır. Çalışan/ücretli gruplar ise vasıf, uzmanlık ve otorite mevkilerindeki konumlanmalarına göre ayrıntılı biçimde kategorileştirilmektedir. Uzmanlar, maaşlılar içindeki hiyerarşinin en üstünde yer almakta, uzman yöneticiler, uzman idareciler ve uzmanlar olarak sınıflandırılmaktadır. Pazar kapasitesi vasıfsızlara göre daha yüksek olan vasıflılar ise vasıflı yöneticiler, vasıflı idareciler ve vasıflı işçiler olarak ayrımlanır. Vasıfsız gruplar ise vasıfsız yöneticiler, vasıfsız idareciler, vasıfsız işçiler olarak sınıflandırılmaktadır. Tablo 2 aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 1.2: Ayrıntılı Sınıf Tipolojisi

ÜRETİM İLİŞKİLERİ							
İŞVERENLER			ÇALIŞANLAR				
Çalışan Sayısı	Çok	Kapitalistler	Uzman Yöneticiler	Vasıflı Yöneticiler	Vasıfsız Yöneticiler	Yöneticiler	Otorite İlişkileri
	Az	Küçük İşverenler	Uzman Süpervizörler	Vasıflı Süpervizörler	Vasıfsız Süpervizörler	Süpervizörler	
	Hiç	Küçük Burjuvazi	Uzmanlar	Vasıflı İşçiler	Vasıfsız İşçiler	Yönetici olmayanlar	
			Uzmanlar	Vasıflılar	Vasıfsızlar		
			Vasıf/Uzmanlık ilişkisi				
Ayrıntılı Sınıf Tipolojisi							

Kaynak: Wright, E.O. (1997) Class Count, p.22.

Wright'a göre sınıf yapısı içinde, çalışma yaşantısında bizzat bulunan faillerin doldurduğu sınıfsal konumlanmalar (class location) sömürü süreçlerine doğrudan maruz kalırlar. Wright, bunun dışında, orta düzey sınıf konumlanmalarında (mediated class location) doğrudan sömürü süreçlerinin içinde yer almayan gruplara yani çalışan ebeveynler ve eşler aracılığıyla sınıf ilişkilerine dolaylı olarak katılan " ev hanımları ve çocukların " varlığına işaret eder. Wright, sömürü süreçlerine doğrudan maruz kalmayan bu grupları, sömürülmeyen ancak ekonomik baskıya maruz kalan *" sınıfaltı"* (underclass) gruplar olarak tanımlar (1997: 23).

Goldthorpe'un kurumsal girişiminde ise 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist sistemin üretim süreçlerinde ortaya çıkan dönüşümler ve bu dönüşümlerin oluşturduğu sınıfsal konumlanmaların/mevkilerin içerikleri analizin merkez noktasını

oluşturmaktadır. Goldthorpe, 1945 sonrasında özellikle Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da ikinci sanayi devrimiyle başlayan kapitalist sürecin yeni tip üretim biçimleri, otomasyon ve çalışma düzenleri inşa ettiği ve bu gelişmelerin konut tipinden, ev hayatına; gündelik yaşantıdan toplumsal hayata kadar birçok dönüşümü gerçekleştirdiği, kırdan kentlere göçlerin yoğunlaşmasıyla, kentlerin genişleyerek yeni yerleşim mekanlarının biçimlendiği/şekil aldığı ve genel olarak bir ilerleme ve zenginlik toplumunun (affluent society) oluştuğuna yönelik bir tezin giderek yaygınlık kazandığına vurgu yapar (Goldthorpe,, Lockwood, Bechhofer, & Plant, 1969: 5,6).

Bu tezi savunan yaklaşımlara göre Amerika'da, baliyölerde yaşayan işçi sınıfına mensup toplumsal gruplar etnik kökenlerinden ziyade sınıf kimlikleriyle, yeni sosyal çevrelerinin özelliklerini öğrenerek, bu çevreyle kaynaşmakta ve uyum sağlamaktadır. Benzer biçimde, İngiltere'de kol gücüyle çalışan işçilerin yeni muhitlerine taşındıklarında, eski alışkanlıklarını bırakıp, yerine, yenilerini edindikleri iddia edilmektedir (Goldthorpe & ark, 1969: 14). Goldthorpe, esasında, bu yaklaşımların, işçi sınıfının özellikle de kol gücüyle çalışan işçilerin (manuel workers) yaşam standartlarının geliştiği ve yaşam biçimlerinin eskisinden radikal biçimde farklılaştığı tezlerine dayanarak, işçilerin burjuvalaştığı argümanını temellendirmeye çalıştıklarını iddia eder.

Goldthorpe'a göre bu tezleri temellendirebilecek bulgusal dayanaklar söz konusu değildir ve işçilerin burjuvalaştığı tezi gerçekle örtüşmemektedir. Goldthorpe, kol gücüyle çalışan işçilerin burjuvalaştığı tezine karşılık, kol gücüyle çalışan işçilerle, beyaz yakalı işçilerin karşılaştırılmasında, gelir ve yaşam düzeyindeki bulguların bu iddiaları doğrular nitelikte olmadığını ifade etmektedir. Kol gücüyle çalışan işçilerin, beyaz yakalılarla mukayesesinde, gelir ve tüketim standartlarının yüksekliğine ağırlıklı biçimde vurgu yapmak, (burjuvalaşma tezini savunanların yaptığı gibi) iki grubun üretim süreçlerinde çok net biçimde gözlemlenebilen farklılıklarını ihmal etmeye yol açar. İlerleme, teknolojik gelişme ve modern çalışma politikalarına rağmen, beyaz yakalı çalışanlar terfi şansları, uzun dönemli mülkiyet olanakları, çalışma ücreti dışında sağlanan haklar ve iş güvenliği açılarından kol gücüyle çalışan işçilerden daha üstündür (1969: 24).

Burjuvalaşma tezini savunan yaklaşımlara göre kol gücüyle çalışan işçiler ve onların ailelerinin yaşam değer ve normları, orta sınıf gruplarla benzer yönde evrilmekte ve değişmektedir. Goldthorpe göre ise kol gücüyle çalışan işçi grupların orta sınıf yaşam biçimlerine özenme gibi bir durumsallık bulgulanmadığı gibi, bu gruplarda, (manuel workers) karakteristik olarak orta sınıf özelliklerine de rastlanamamaktadır. Goldthorpe'un empirik bulgularına göre kol gücüyle çalışan işçiler, sosyo ekonomik olarak beyaz yakalı çalışanlarla yakınlaşmadığı gibi, bu gruplar arasındaki gelir, yaşam standardı ve tüketim kalıpları özelindeki sınırların varlığını koruduğu da bulgulanmıştır (1969: 25).

Goldthorpe ve arkadaşlarının iddiası, asıl dikkat edilmesi gereken noktanın, kol gücüyle çalışan işçilerle, kol gücüyle çalışmayan işçiler arasında, iş ilişkileri, toplumsal yaşantı ya da statü hiyerarşisindeki farklılıklardan ziyade, değerler ve amaçlardaki farklılaşmalardır. Bu farklılaşmalar, ekonomik, endüstriyel ve ekolojik değişimlerin dikkate değer etkisiyle ilişkilidir. Bu etkiler, eş zamanlı biçimde, hem kol gücü emeği hem de beyaz yakalı çalışanları değerler ve amaçlar düzeyinde dönüştürmektedir. Kol gücü emekçilerinin geleneksel kolektivizm değerleri zayıflarken, beyaz yakalı grupların geleneksel bireysellik inançları da zayıflamaktadır (1969: 26,27).

Goltdhorpe, farklı çalışmalarında da, ileri kapitalist toplumlarda sınıfların toplumsal tabakalaşma içinde yukarıya doğru hareketliliklerinin azalmaya ve sınırlanmaya doğru bir eğilim gösterdiklerini bulgulamış ve enformasyonel dönüşümlerin kuşaklar arası sınıfsal geçişkenlikleri kolaylaştırmadığı aksine, zorlaştırdığı tezinin altını çizmiştir. Crompton'a göre Golthorpe'un sınıf analizi yaklaşımında, temel yol gösterici kavramsallaştırma pazar ve iş gerçekliğinde sınıfların iş ortamındaki dağılımıdır (1998: 64).

Goltdhorpe, sınıfların geniş oranda paylaştıkları iş ve pazar durumlarına göre ayrımlar. Karşılaştırmalı olarak sınıfların sahip oldukları kaynakları, gelir düzeylerini, ekonomik güvence ve ilerlemelerini, iş kollarını ve sistem içindeki yerleşimlerini analiz eder (Goldhorpe, Social Mobility and Class Structure in Modern Britain: 40 aktaran Crompton, 1998: 64). Goltdhorpe, sınıf analizlerinde, *"Endüstriyel toplumda toplumsal hareketliliğin karşılaştırmalı analizi "* (CASMİN)

adı verdirdiği bir sınıf şemasından faydalanır. Şema, çalışma yaşamındaki belirli meslekleri hizmetler, orta düzey ve kol gücüyle yapılan işler olarak kategorileştirir ve ilişkisel bir analize tabi tutar.

Goltdhorpe'a göre serbest çalışan bir tesisatçıyla, alt düzeyli işçi tesisatçı ve ustabaşı tesisatçının iş yaşantılarında, ekonomik seviyelerinde ve gelecek kariyer planlamalarında dikkate değer farklar vardır (1998: 64). Goltdhorpe'un amacı, sınıfların gerçek varlığını demografik olarak keşfetmeye çalışmak ve tabakalaşma içindeki hareketliliği sınıflar bağlamında izlemektir (1996: 16). Sınıf şeması, iş ilişkilerinin bölümlenmesine, sınıfların bu yapı içinde konumlanmasına ve bunların demografik benzerlik ve farklılığının tespitine olanak vermektedir (1998: 68).

Goldthorpe, sınıfların gerçekten özel sosyal kolektiviteler olup olmadığını, benzerlikleri, tabakalaşma içerisindeki devamlılıklarının derecesini ve sosyal hareketliliğinin ya da hareketsizliğin boyutlarını anlamaya çalışır. Böylece, uzun erimde sınıfların yaşam biçimi ve değişimi, sosyo-politik yönelimleri analiz edilir. Goldthorpe'un bulgularından genel olarak çıkardığı sonuç, İngiltere özelinde, iddia edildiğinin tersine, tabakalar arasındaki hareketliliğin büyük ölçüde sabit kaldığı şeklindedir (1998: 69). Ayrıca sınıf yapısı içerisinde kuşaklar arası sabitlik ve değişmezlik zirve düzeylerdedir. Sadece profesyonellerde, yöneticiler ve orta düzeyli yöneticilerde küçük düzeyli değişiklikler söz konusudur (1996: 16).

Goldthorpe, sınıf ilişkilerini meslekler ve mesleki alanlar özelinde analiz ettiği sınıf şemasında, hizmet sektöründe yüksek düzeyli profesyoneller, yöneticiler, büyük endüstri ve mülk sahipleriyle yine hizmet sektöründeki, düşük ücretli profesyonel, yöneticiler, memurlar ve kol işçisi olmayan amirlerden oluşan grupları temel olarak ayrımlar. Orta düzeyde, kol işçisi olmayan memurlar, ticari ve idari maaşlı çalışan gruplarla, hizmet sektöründe nispeten orta ve düşük düzeyli çalışanlar sınıflandırılır. Orta düzeyde ayrıca, serbest çalışan küçük mülk sahipleri, kendi hesabına çalışan çiftçiler, küçük dereceli teknisyenler yer almaktadır. Kol gücüyle çalışan ve uzmanlık düzeyi düşük olan gruplarda ise, kol işçileri amirleri, kalifiye işçiler, kalifiye olmayan kol işçileri ve tarımsal işçiler yer almaktadır. Goldthorpe, sınıf şemasıyla sınıf konumlarının çağdaş toplumlardaki görünüm ve biçimlerinin analizi için analitik bir zemin inşa etmiş olur. Tablo 3, aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 1.3. Endüstriyel Toplumda Toplumsal Hareketliliğin Karşılaştırmalı Analizi Tablosu

GOLDTHORPE'UN SINIF ŞEMASI (CASMİN)		
		Çalışma İlişkileri
Hizmetler	1. Yüksek dereceli profesyoneller, yöneticiler ve memurlar, büyük endüstri ve mülk sahipleri	İşverenler ve hizmet ilişkileri
	2.Düşük ücretli profesyoneller yöneticiler ve memurlar, yüksek dereceli teknisyenler, küçük işlerdeki ve endüstri kuruluşlarındaki yöneticiler, kol işçisi olmayan amirler	Hizmet İlişkileri
Orta Düzey	3a.Kol işçisi olmayan çalışanlar, memur, ticari ve yönetim çalışanları, alt düzeyli servis çalışanları	Orta Düzey
	3b.Kol işçisi olmayan çalışanlar,düşük düzeyli satış ve hizmet çalışanları	Orta düzey (erkekler) İş sözleşmeli (kadınlar)
	4a. Küçük mülk sahipleri ve serbest çalışanlar	İşverenler
	4b. Küçük mülk sahipleri ve Serbest çalışanlar	Kendi Hesabına Çalışanlar
	4c.Çiftçiler, küçük mülk sahipleri diğer kendine çalışan çiftçiler	İşverenler ve kendi hesabına çalışanlar
	5. Küçük dereceli teknisyenler, kol işçilerinin amirleri	Orta Düzey
İşçi Sınıfı Çalışan Gruplar	6. Kalifiye işçiler	İş sözleşmeli
	7a. Orta düzey uzmanlar ve uzman olmayan kol işçileri	İş sözleşmeli
	7b.Tarımsal İşçiler	İş sözleşmeli

Kaynak: Crompton, R. (1998). Class and Stratification, p.67.

1.2.6. Türkiye'de Sınıflar ve Toplumsal Tabakalaşma

1.2.6.1. Tarihsel Kesit: Sınıfların Oluşumu ve Tabakalaşmanın Yönü

Osmanlı ekonomisinin kendi içine kapalı, geleneksel yapısının pazar ekonomisine dönüşmesine ve ilk modern fabrikaların kurulmasına 19,yy'a kadar rastlanmamaktadır. Tanzimat reformlarıyla birlikte imparatorluğun hem sivil topluma geçişi hızlanmış, hem de ilk modern kapitalist işletmeler kurulmuştur.

Ancak, İleri kapitalist toplumlarla karşılaştırıldığında Osmanlı kapitalistleşmesinin kendi içindeki dinamiklerle niçin bu kadar geciktiği önemli bir tartışma konusudur. Keyder'e göre bu gecikmenin nedeni, *" Osmanlı köylüsünün bağımsız küçük üretici statüsünün çağlar boyunca devam etmesi ve tarımda büyük üretimin ortaya çıkamamasıdır "* (Keyder, 2014: 29).

Osmanlı devletinde hiçbir zaman Batı'daki biçimiyle bir feodal düzen tesis edilememiştir. Köylünün küçük ve bağımsız üreticiliği hem büyük toprakların üretime açılmasını engellemiş, hem de ücretli işçi statüsünün olgunlaşmasını geciktirmiştir. Bu koşullar altında Osmanlı köylüsünün ürettiği malların alım–satımıyla uğraşan ve özellikle liman kentlerinde yoğunlaşan bir ticaret sermaye sınıfı oluşmuştur (2014: 30). Eldem'e göre gayrimüslimler, 19 yüzyılda imparatorluğun ekonomik yaşamında Batı Anadolu'nun büyük şehirlerinde etkisini göstermiş, toptan ve perakende ticaret, ithalat, ihracat ve aynı zamanda halıcılık, ipekçilik gibi küçük sanatlarda sivrilmiştir (Eldem, 1994: 16,17).

İmparatorluğun perifeleşmesinin en açık biçimde gözlendiği alanlar, bahçecilik ve sanayi bitkileri üreticiliğiydi. Bu iki alanda, yabancı sermaye tarafından geliştirilmiş ve uzmanlaşmış tarımın sonucu olarak, kapitalist üretim ilişkileri ortaya çıkmaya başlamış, makineleşme süreciyle birlikte tarımsal üretim artmıştır. Özellikle artışlar ihraç edilebilir sanayi ve hayvancılık ürünlerinde ve bahçe bitkilerinde yoğunlaşmıştır (Fişek, 1969: 3). Keyder'e göre *" imparatorlukta kapitalizme geçiş, bürokrasi ve köylülük ilişkisinin kıyısında yavaş gerçekleşmiştir "* (2014: 98). Temel anlamıyla imparatorlukta bir ticaret sınıfının gelişmesi beraberinde proleterleşmeyi ortaya çıkartmamıştır. 20. yy'ın başında sanayide ve hizmetlerde çalışan ücretli kesim 200 - 250.000 kişi dolaylarındadır (2014: 98,99).

Bürokrasi, tarımda köylü üretiminin çözülmesine karşı direniş gösterirken, ticaret burjuvazisi küçük meta üretiminden gelen artık ürünün pazarlamasını yapmaktadır (2014: 99). İmparatorlukta 19. yüzyılda madencilik, Karadeniz Bölgesi'nde Ereğli'den Amasra'ya uzanan bölgede başat aktör konumundadır. Kömürün bir meta olarak üretimi 1840'lara kadar gitmekte, özellikle Zonguldak ve Ereğli bölgelerinde 1867'den itibaren işgücü istihdamı gerçekleştirilmekteydi (Gürbağa, 2014: 126). Ayrıca, Ergani'de bakır madeni, Balya – Karaaydın O.A.Ş.

tarafından işletilen kurşun madenleri, Bursa'da faaliyette bulunan krom madeni, Bandırma civarında keşfedilen ve bir işletmeyle üretime başlayan borasit madenleri, Osmanlı'nın madencilik alanında üretim yapılan yerleriydi. İmparatorlukta ilk büyük sanayi tesisleri devlet tarafından teşkil edilmişti, askeri amaçlar ya da sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştu (1994: 62).

Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1913 -1915 döneminde imparatorluğun sanayide ulaştığı nokta, Batı Türkiye'de işletme sayısı bakımından 282, personel sayısı açsından ise 10.000 civarındaydı. (1994: 66). 1835'de Britanya İmparatorluğunda sadece eğirme fabrikalarının sayısının 263 ve bu işletmelerde çalışanların sayısının ise 30.000 (Engels, 2013: 51) olduğu düşünüldüğünde, Osmanlı imparatorluğun sanayi arka planının hangi düzeylerde zayıf olduğunu çıkarsamak olanaklıdır. Bu koşullar altında, Keyder 'e göre *"19.yy'da Osmanlı sınıf yapısı, etnik ve dini unsurlar sınıf faklılıklarını örtecek ve gizleyecek biçimde, bağımsız köylü üretici, bürokrat sınıf ve iktisadi bütünleşmenin işleyişini sağlayan gayrimüslimlerden oluşmaktaydı."* (2014: 35).

Mardin'e göre ise Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi, (merkez- çevre ikiliği bağlamında yönetim ve idarenin komuta merkezi) karmaşık ve incelmiş kurumlar şebekesine dayanan uzun dönemli (Mardin, 2000: 79) bir yapılaşmaydı. İmparatorluk, merkezden yönetilen bir ordu sistemiyle askeri güce dayanan bir kimlikteydi. Ancak bu, çevrenin güç odaklarını pasifize etmeye ve kontrol altına almaya yetmiyordu. İmparatorlukta merkez dışında, çevrede, öteden beri bir soylular yapılaşması, dinsel tarikatlar, çeşitli etnik ve dinsel gruplar (2000: 80,81) etkili olmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğun'da saray çevresi, sivil ve askeri bürokrasi merkez yapılaşmasını oluştururken; eşraf, ayan, yerel din adamları ve köylü gruplarda çevrenin sıklet noktasını oluşturmaktaydı. Bu iki yapılaşma, merkezin modernleşme periyotları öncesinde belirli bir çatışma potansiyelini daima dışa vurmuş ve merkezin nazarında sürekli denetim ve kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Modernleşme süreçleriyle birlikte de merkez-çevre gerginliği devam etmiş, toplumdaki güç opaklaşmalarının ve yeni iktidar konumlanmalarının yönünü tayin etmiştir.

Keyder'in 19.yüzyıl Osmanlı sınıf yapısı için belirlediği, bağımsız köylü üretici, bürokrat sınıf ve gayrimüslim tüccarlardan oluşan üçlü ekseninin, gayrimüslim ayağı, Cumhuriyet modernleşmesiyle birlikte çok büyük ölçüde iktisadi hayattan elimine edilmişti. Özellikle, Jön Türklerle (1908-1918) birlikte gündeme gelen ve sıradan insanı yücelten yeni halkçı ütopya (Mardin, 2004: 116) Cumhuriyet modernleşmesi tarafından *" köylü milletin efendisidir "* nosyonuyla tatbik edilmiş, ekonomik ve toplumsal alanda güçlü biçimde uygulanan bir millileşme ve yerelleşme süreci, Cumhuriyet Türkiye'sindeki toplumsal, ekonomik ve siyasal güç dengelerini oluşturmuş, iktidar seçkinlerini belirlemiştir.

Bu çerçevede, Boratav'a göre Cumhuriyet tarihi içinde toplumunun sınıf yapısını belirli bir kategorileştirmeyle özetlemek mümkündür:

> *Cumhuriyet tarihi içinde Türkiye toplumunun sınıf yapısını ve toplumsal tabakalaşmasını yansıtan basitleştirilmiş bir şema, bizce gözlemlenebilen üretim ilişkileri üzerine inşa edilmelidir. Bunlar, kapitalist ve yarı-feodal üretim ilişkileri ile basit meta üretimidir. Bu ilişkiler ağından (ve sözünü ettiğimiz diyalektik düaliteler biçiminde) türeyen toplumsal sınıflar ise İşçi sınıfı, burjuvazi, yarıcı–ortakçı köylü, toprak ağası, küçük üretici köylü (piyasaya dönük üretim), tüccar ve tefecidir. Bu temel sınıfsal yapının dışında, ancak ona bağımlı bir biçimde yer alan tabakalar ve gruplar ise, esas olarak burjuvanın dört alt grubundan (sınai/tarımsal sermaye, mali sermaye, ticari sermaye ve rantiyeler) ve üç ara tabakadan (serbest meslek sahipleri, bürokrasi ve kentsel marjinaller) oluşur (Boratav; 2005: 15).*

Türkiye'de tarımsal üretim ve köy yaşantısının ağırlıklı olduğu ve sanayi arka planının göreceli yetersiz konumlandığı toplumsal yapı ve onunla ilişkili tabakalaşma yapılaşması ancak 1950-1970 arası dönemde bir çözülmeye ve fragmantasyona (parçalanmaya) maruz kalmıştır. Gevgilili'ye göre *"Türkiye kapitalizmi büyük canlanma sağladığı 1950-1970 döneminde yılda ortalama yüzde 6 dolaylarında bir büyüme hızına erişmiştir."* (Gevgilili, 1989: 57). Türkiye'de 1938-1950 yıllarını kapsayan 12 yılda milli gelir dörtte bir oranında yükselebilmişken, 1950-1969 döneminde yüzde 300'lük artışla tam üç kat büyümüştür (1989: 58). Gevgilili, 1970'de Türkiye ulusal gelirinin sektörel dağılımının sanayide, (On ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde yaratılan gelir) % 52.5, tarım kesiminde % 31.2, devlet hizmetlerinde % 10.3, konut gelirlerinde % 5.4, dış dünya gelirlerinde % 0.6 oranında olduğunu belirtir (1989: 63). Bu verilerle, Türkiye'de 70'li yılların başları

tarım toplumunun hızla tasfiye olmaya başladığı ve kent merkezli bir toplumsal yapılaşmanın net biçimde belirdiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır

Bu iyimser hava, 1970'li yılların sonları itibariyle olumsuz ve aşağı doğru evrilen bir süreçle sonuçlanmıştır. Boratav'a göre Türkiye'de emekçi kitlelerin yaşam standartlarındaki geri çekilmenin başlangıç dönemi, 1978 ve sonraki 10 yıl boyunca aşamalı olarak devam eden bir süreçtir (2005: 38). Boratav, bu yılları, *"devlet politikaları aracılığıyla sınıf dengelerinin emek aleyhine dönüştürüldüğü, sermaye için yüksek kârlı yıllar olarak betimler"* (2005: 42). 90'li yıllarla birlikte sınıfsal ilişkilerde ve tabakalaşmanın yönünde kent merkezli bir yoğunlaşma gözlenmektedir. Kırsal bölgelerde ikamet eden kitlelerin, 60'lı yıllarda başlayan kentsel haraketliliği 90'lı yıllarda da devam etmektedir.

90'lı yıllar eğitimsiz ve işsiz kitleler için kentsel yoksulluğun yoğun biçimde deneyimlendiği özel bir dönemdir. Egitimli ve meslek sahibi kitleler için ise çalışma yaşantısındaki ücretli emek konumlanmaları avantajlı ve farklı olanaklar sunabilir niteliktedir. Ancak, 2000'ler eğitimli ve genç iş gücü için 90'lardan çok farklı bir gerçekliği inşa etmiştir. Piyasa süreçlerinde diplomaların değersizleştiği ve prekarizasyon süreçlerinin yoğun biçimde yaşandığı bir dönemde, genç meslek mensuplarından yeni kentli yoksul kesimler inşa edilmiştir.

1.2.6.2. Türkiye'de Olgusal Bir Durum Olarak Orta Sınıf ve Sosyolojik Tahayyül Girişimleri

Türkiye'de 1990'ı bir kesit olarak aldığımızda, olgusal bir durum olarak orta sınıf mensubu, düzenli bir işi ve geliri olan ve bu işi kaybetme/yitirme riskini gündelik yaşantısında çok az düşünen, düzenli mülkiyet edinebilme süreçlerinin içine girebilen, ev ve araba sahibi ve geleceğe yönelik mütevazi mülkiyet projeleri ortaya koyan, evlilik ve çocuk kariyerlerinden kaçmayan kitlelerden oluşmaktaydı. Bu kitleler, eğitim düzeyleri ve kişisel pazar kapasiteleri hangi düzeyde olursa olsunlar (düz lise mezunu, sanat okulu mezunu, orta okul mezunu) bir memur, işçi, mühendis veya uzman olarak istidam edilebilmekte ve toplumsal yaşamın katılım kanalları içerisinde kendilerine yer bulabilmekteydi. Gündelik yaşantıda, meslek ve iş, belirli

standartlarda bir yüz yüze etkileşim düzenini, sosyal ağı ve toplumsal paylaşım/oydaşma alanlarını inşa edebilmekte ve örgütleyebilmekteydi.

Şimşek'e göre *"80'lerin sonunda İstanbul'un geleneksel orta sınıflarını oluşturan kamu ve özel sektör memurlarından ve fordist üretim sürecindeki fabrika işçilerinden farklı yeni bir orta sınıf kimliği ortaya çıkıyordu. "* (Şimşek, 2014: 42). Dolayısıyla klasik orta sınıf kimliğine alternatif, üniversite mezunu, genç, daha fazlasını isteyen, dinamik bir kitlenin katılımı söz konusuydu. Bu kesimler, yüksek maaş güdüsüyle, özel kurumları kendilerine kariyer alanı olarak seçen öğretmenlerden, doktorlardan, mühendislerden ve uzmanlardan oluşan bir kitleydi. 80'lerin sonuna doğru ortaya çıkan bu kitlenin kişisel girişimleri, çoğu zaman, devlet ve memuriyet temelli bir işle bağlantıyı keserek *"ne uzarız ne de kısalırız"* mottosuyla, devlet ve memuriyet temelli işleri küçümseyen bir tavrı öne çıkartıyordu.

Ancak, 1994 ve 2001 krizleri, piyasada çok büyük ölçekli bir daralmaya ve çöküşe neden oldu. Devlet temelli işlerle bağlantılarını büyük umutlarla kesen bu kitleler, 2000'ler gerçekliğinde trajik olarak tanımlanabilecek bir mesleki yazgıyla karşı karşıya kaldılar. Kriz ortamlarının sertleştirdiği iş ve çalışma dünyası, yeni sömürü ve tahakküm mekanizmalarıyla uzman emeği bunaltıyor ve çalışan kesimler 2000 öncesi koşulları talep ediliyordu. Bu gruplara, üniversitelerden yeni mezun olan kitlelerin de katılımıyla, finans sektöründen, dış ticarete, eğitim sektöründen, bankalara her alandaki daralma ve işe alım koşularındaki katı bürokratik prosedürler toplumun savaşını inşa etti ve bu savaş diplomaların savaşına dönüşerek 2000'lerin katastrofik gerçekliğini yarattı.

Bu gerçeklikte ortaya çıkan yeni sınıfsal ve toplumsal yapılaşmanın anlam ve içeriğini çözümlemek, orta sınıf konumlanmasının içerdiği ontolojik anlam kaymasını tespit etmekle olanaklıdır. Bu bağlamda, Yılmaz'a göre orta sınıflar, *" ilk bakışta daha renkli, hareketli ve eğlenceli görünmesine rağmen, eskisine oranla daha az istikrarlı ve daha çok risk taşıyan bir toplumsal kategoriye tekabül eder "* (Yılmaz, 2013: 104,105). 2000 sonrası süreçte çalışma yaşamına giren genç iş gücünün gündelik pratikleri ve somut deneyimlerinin ortak noktası, uzun dönemli çalışma performansına dönüşmeyen iş yaşantısı, eğretilik ve geçicilik durumudur.

Erdoğan'a göre bu durum, *" kafa emeğinin prekaryalaşması ve alt sınıfların bir fraksiyonu haline gelmesidir "* (Erdoğan, 2015: 75).

Bora ise *"prekarizasyonun yaygın mekanizmasının uzun ve ucu belirsiz deneme süreleriyle boğaz tokluğuna, hatta ücretsiz çalıştırma"* (Bora, 2015: 210) pratiklerinde gözlemlendiğine vurgu yapar. 2000'ler sürecinde prekarizasyon pratiklerini en fazla deneyimleyen meslek grupları, 1980'lerin güçlü meslek kategorinin 2000'lerdeki genç jenerasyon iktisadi idari bilimler mezunları, avukatlar, atanamamış öğretmenler ve mühendislerdir. Erdoğan'a göre taşra üniversitesi iktisadi idari bilimlerinden mezun genç işsizler, bir bankada asgari ücretin biraz üzerine çalışmayı düşünebilmekte, banka müfettişliği gibi sofistike alanlara hem lisan bilgisi yetersizliği, hem de diplomalarının itibarsızlığı nedeniyle yönelememektedirler (2015: 77).

Prekarizasyon, sadece bankacıları, öğretmenleri, mühendisleri ve avukatları saran ve kuşatan bir güvencesizleştirme süreci değil, akademik bilgi alanı üreticilerine, üniversite hocalarına da sirayet eden bir kimlik taşımaktadır. Vatansever ve Yalçın'ın özel üniversitelerde çalışan akademisyenlere yönelik çalışması, prekarizasyon sürecinin kapsayıcılığı ve yaygınlığına ilişkin fikir vermesi bakımından dikkate değerdir:

> *Tıpkı diğer güvencesiz beyaz yakalılar gibi akademisyenler de, artık reel olarak dahil olmadıkları bir orta sınıf mitini sürdürmek isterler, çünkü preker olmanın, yani vasıflarına uygun makul bir orta sınıf yaşamın sürekliliğini sağlayamamış olmanın gurur duyulacak bir yanı yoktur (Vatansever ve Yalçın, 2015: 22).*

Avukat grupların deneyimledikleri güvencesizlik ve prekarizasyan süreçlerini aralarında 15 yılı aşkın bir süre bulunan iki çalışmanın içerik analizi yaparak gözlemlemek olanaklıdır. İlk çalışma, Cirhinlioğlu'nun 1997'de yayımladığı, *" Türkiye'de Hukuk Mesleği "* adlı sosyolojik bir çalışmadır. Cirhinlioğlu bu çalışmada, avukatların % 89,8'inin önceliğinin para olmadığını ve adalete ulaşma kaygısı güttüklerini bulgulamıştır. (%11,2'si tersi görüşü benimsemektedir) (Cirhinlioğlu, 1997: 57,58). Cirhinlioğlu'na göre avukatların %43,7'si mesleki kazançlarının iyi olduğuna inanmakta, %56,3'ü ise tam tersi görüşü benimsemektedir (1997: 73,74). Cirhinlioğlu'nun bu bulgularından 90'lı yılların sonunda, bir mesleki alan olarak avukatlığın sosyo-ekonomik kapsayıcılığının göreceli olarak varlığından

bahsedilebilir. Kasım Akbaş'ın 2015 yılında yayımlanan çalışmasında ise avukatlık mesleğinin 90'lı yıllardaki sosyo-ekonomik kapsayıcılığının daraldığı, piyasa süreçleri içerisinde parçalandığı ve ekonomik güvence odağı olmaktan uzaklaştığı bulgulanmıştır.

Akbaş'a göre *" hukuk alanı giderek sermaye birikim rejimlerinin niteliklerini belirlendiği bir alan olması nedeniyle, kapitalizmin yasalarını içselleştirmekte, böylece hukuksal hizmet metalaşmaktadır "* (Akbaş, 2015: 226). Yine Akbaş'a göre *" Hukuksal çıktı, modern ticari işletmenin unsurlarını doğrudan etkilemektedir ve bu çıktının sağlanmasında işlev gören avukatın yeri, eskisi gibi sağlam değildir "* (Akbaş, 2013: 143). Akbaş, öz olarak, avukatlık mesleğinin 2000'ler gerçekliğinde bir proleterleşme sürecinde olduğunu iddia etmektedir. Bu iddia, bize göre, avukatlar açısından basit bir proleterleşme gerçekliğinin ötesinde, daha karmaşık ve sofistike süreçlerin işlediği mekanizmaların ürünü olan ve gün geçtikçe avukatların piyasa süreçlerinin içine gömülmelerinden kaynaklı olarak mesleğin doğasıdaki ve diyalojik süreçlerindeki parçalanmayla ilişkilidir.

Akbaş, çalışmasında*, " avukatların % 68,7'sinin bir büro sahibi ya da ortağı, %23,4'ünün büroda çalışan yani işçi avukat, %7,2'sinin ise resmi ya da özel kurumsal avukat olarak bulgulamıştır "* (2015: 206). Esasında, sadece bu bulgulara bakarak, avukatların işçileşmesinden ziyade, piyasa süreçlerine gömülmelerinden (büro sahibi avukat ve ortaklarını oranı % 68,7'dir) ve kurumsal iş olanaklarından dışlanmalarından (%7,2) bahsetmek olanaklıdır. Büro sahibi serbest avukatların mesleki rutinlerine niteliksel bir sosyolojik çalışmasıyla bakıldığında, bu avukatların, mesleki daralmalar ve açmazlarla ilişkisinin (büro masraflarını karşılayamamak, müşteri bulmakta zorlanmak) proleteryalaşma sürecinin yanında, (kendi çalışan, büro sahibi serbest avukatlar) piyasa temelli bir itibarsızlaşma ve niteliksizleşmeyle de ilişkisine vurgu yapmak gerekir.

Prekarizasyon süreçlerini bir mesleki alan olarak 2000'lerde deneyimleyen mühendislere ilişkin ise Köse ve Öncü'nün gerçekleştirdikleri çalışmaya göre yeni mezun, 25 yaş altı genç kuşak mühendisler arasında işsizliğin yaygın olduğu bulgulanmıştır (Köse ve Öncü, 2000: 122). Köse ve Öncü, *" İyi üniversitelerden mezun mühendislerdeki işsizlik oranın düşük, buna karşılık, bu olgunun, Anadolu*

kökenli devlet üniversitelerinden mezun olanlar arasında yaygın olduğunu (% 10) " (2000: 125) gözlemlemişlerdir. Bahçe'ye göre ise meslek deneyimi olmayan mühendisler düşük ücretli işlerde, güvencesiz iş koşullarında işsiz kalmakla, vasıfsız işlerde çalışmaya mahkum olmak gibi bir ikilemle karşı karşıya bırakılmaktadırlar (Bahçe, 2013: 161). Köse ve Öncü de *" Sadece Odtü, Boğaziçi ve Bilkent mezunlarının mühendislik temelli yönetim kademelerine yükselebildiklerine "* (2000: 137) vurgu yaparak, mühendislik pratiklerinde kariyer olanaklarına erişimde, diplomaların farklılıklarının altını çizmektedir.

Sosyolojik bir tartışma alanı olarak *"orta sınıf"* sorunsalının müphemliği ve ikircikli karakteri yeni çalışmalarla ve bakış açılarıyla zenginleşmekte ve tartışma alanını genişlemektedir. Ayata'nın *"Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı"* makalesinde bir orta sınıf durumsallığı olarak betimlediği, *"ev sahibi olmak, çocuklarına iyi eğitim sağlama kaygısı duymak, iş başarısını önemsemek ve bu başarıyı aile statüsüyle özdeşleştirmek"* (Ayata, 2017: 47) gibi niteliklerin ve özelliklerin bugünün mühendislerinin, avukatlarının, öğretmenlerinin, bankacılarının ve akademisyenlerinin gündelik yaşantısından uzaklığı, orta sınıf problematiğinin karmaşıklığına işaret etmektedir.

Ayata'ya göre *" yeni orta sınıflarda erkeklik ekonomik sermaye ve politik güç toplamaya, kendini ifade merkezli kadınlık ise kültürel sermaye birikimine yönelmektedir"* (2017: 50). Ayata'nın makalede çizdiği orta sınıf tipolojisinin öznitelikleri, 2000'ler gerçekliğinde orta sınıflaşma sürecini sağlamlaştırmış, kesinleştirmiş bir profilin toplumsal hiyerarşide daha üst konumlanmalara ulaşmak için verdiği alan mücadelesini örnekler ve betimlerken; Akbaş'ın betimlediği avukatlar, Vatansever ve Yalçın'ın resmettiği akademisyenler, Öncü, Köse ve Bahçe'nin özniteliklerine vurgu yaptıkları mühendisler geç kalmış, olgunlaşmamış ve belki de hiç olanaklı olmayacak, imkansız bir orta sınıf durumsallığına gönderme yapmaktadır.

2000 sonrası dönemde sınıf, tabakalaşma ve orta sınıf konumlanmalarının farklılaşmış biçimleri ve özgün karakteri birçok çalışmada bulgulanmıştır. Örneğin, Mustafa Kemal Coşkun, 2009 yılında yayımlanan çalışmasında, Türkiye'de kırsal alanla bağlarını koparmış yeni bir işçi sınıfı kitlenin ortaya çıktığını iddia etmektedir.

Coşkun, bu kitlelerin kentteki köylüler olarak tanımlanamayacağını, kentsel bağlantıları kuvvetli proleterleşmiş kitleler olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir (Coşkun, 2012:82). Boratav, 1990'ların başında gerçekleştirdiği çalışmada, niceliksel araştırma yöntemiyle edindiği bulgular çerçevesinde İstanbul nüfusu içinde, işsizliğin son derece yaygın bir durum olduğunu gözlemlemiştir. Buna göre, İstanbul'da hane reislerinin %43,2'si işsizdir ve geçmiş yaşantılarında işsizliği deneyimlemiştir (Boratav, 1995: 56). Boratav, ayrıca, farklı sınıflardan gelen çocukların eğitim imkânlarında da önemli farklılıklar bulgulamıştır. Kentli nüfusta babası tarım işçisi olan hane reislerinin % 31,3'ü üniversite eğitimden yoksunken, beyaz yakalı babalardan gelen hane reisleri için bu oran % 1,9'a düşmektedir (1995: 41).

Boratav'ın bulguları, 90'lı yılların ortaları açsından önemli olmakla birlikte, eğitim düzeyi yüksek ve üniversite mezunu kitlelerin sınıfsal konumlanmalarına ilişkin açık, net ve belirgin bir veri akışı sağlanmaktan uzaktır. Bu çerçevede, 2000'li yılların başlarını önceleyen ve 90'ların ortalarıyla, 2000'lerin başlarını orta-sınıflar açısından analiz etmeye olanak veren ve geçişliliğin boyutlarını tahayyül etmeyi sağlayacak bir veri söz konusu değildir. Işık ve Pınarcıoğlu ise 2000 sonrası dönemde tabakalaşmada ortaya çıkan yeni durumsallıkları şöyle ifade etmektedir:

> *Toplumsal olarak dışlanan yani ne formel ne de enformel tarafından tanımlanabilen bir kesim oluşmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan sistem dışına atılmış, kronik bir yoksulluğa mahkum, mücadele yeteneğini kaybetmiş, kent içinde tecrit edilmeye çalışılan yeni yoksullar ne enformel ne de formel tarafından içerilen bir kesimi oluşturmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2015: 66).*

Bu dönemi karakterize eden ve kendine özgü biçimde belirleyen özelliklerin başında, kamusallığın parçası olan, sıradan bireylerin kendi yaşam dünyalarının sınırlarını zorladıkları ve yeni olanaklarla çıkış yolları buldukları yapılaşmaların ortadan kalkması ve kurumsallıklara erişimde liyakatten uzak bir durumsallığın belirgin hale gelmesidir. Bu anlamda, Özatalay'ın 1980'li yıllarda Petkim'e işe alım süreçleriyle, 2000'li yıllar gerçekliğinde TTK'ya personel alımlarındaki usul ve işleyişleri analiz ettiği çalışmasına vurgu yapmakta fayda vardır:

> *Petkim'de henüz işletme faaliyetine geçmeden önce 1982'de yapılan işçi alımı merkezi sınavla gerçekleşmiş ve meslek okulu mezunu 3000 işçi meritokratik ilkeler doğrultusunda istihdam edilmişti.12 Eylül askeri yönetimi sırasında yapılmış olan bu işçi alımının tarafsızlığı ve hakkaniyeti konusunda, darbe aleyhine görüşler*

sarfetmekten kaçınmasalar da, görüştüğümüz hemen her Petkim işçisi hemfikirdi. 40'lı yaşlarının sonlarına yaklaşan Petkim işçilerinden farklı olarak TTK'da çalışan 26 yaşındaki genç madencinin 2000'lerden sonra gerçekleşen işe giriş sürecinin ise bambaşka bir biçimde gerçekleştiğini öğrenmiştik. Meslek lisesini bitirmeyip, yarıda bırakan genç madenci günümüzde diplomanın işe yaramadığını, önemli olanın tanıdık olduğunu belirttikten sonra TTK'ya girişini büyük ağabeyinin yardımına borçlu olduğunu belirtmiştir (Özatalay, 2016: 156).

Orta sınıf üzerine yapılan sosyolojik tartışmalarda, Kalaycıoğlu ve arkadaşları, Ankara özelinde yaptıkları saha çalışmasının empirik malzemesine dayanarak, orta sınıfları 5 farklı kesitte ayrımlayarak analiz etmektedir. Bu ayrımlamada, katılımcıların dini, geleneksel ve yerel pratiklere iştirakleriyle, yüksek kültürel pratiklere iştirakleri temel bölünme noktası olarak inşa edilmiştir. Buna göre, orta sınıfların en alt kategorilerini oluşturan,1,2 ve 3.kümeler, sırasıyla geleneksel, ılımlı ve sınırlı kültürel katılım sergileyen ve yüksek kültürel katılım ve pratiklere mesafeli gruplar olarak tanımlanmıştır. Orta sınıfların bu kesitlerinin, orta sınıf konumlanmaları, eğitim ve göç faktörleriyle ilişkisinde yukarıya doğru bir toplumsal hareketlilik sağlasa da, hareketliliğin yönü ortanın altı konumundadır. 4. ve 5. kümeler ise geleneksel, dini ve yerel pratiklere mesafeyle ilişkilendirilir ve sırasıyla köklü mesafeli kültürel katılımla, köklü etkin kültürel katılım sergileyen gruplar olarak tanımlanır. Bu gruplar, toplumsal ve sınıfsal kökenleri bağlamında, güçlü orta sınıf ailelerden gelmektedir ve bu sınıfsal konumlarını yeniden üretmektedirler (Hazır, Kalaycıoğlu ve Çelik 2016: 89-101).

1.2.7. Yeni Yoksulluk: Sınıfsız Eşitsizlikler

Batı içi toplumların kendine özgü tarihinde, bilimsel bilgi, sermaye ve teknik yeterlilikler, ticari kapitalizmin biriktirdiği toplumsal artığı ve karmaşık dinamiklerin oluşturduğu özerk güç odaklarını kompoze ederek yeni bir toplumsal formasyonu oluşturdu. Homo Faber'in (yapan insan) düşünümsel iradesi, gelenekle arasına kapatılması olanaksız mesafeler koyarak, insanın bireysel ve toplumsal aydınlanma periyoduyla, doğayı bilme ve anlamlandırma periyotlarını birleştirdi ve bütünlüklü bir toplumsal, siyasal ve ekonomik statükoyu yarattı. Eğer bu statükonun inşa edici faillini modernlik olarak tanımlıyorsak, geç modernliği de bu statükonun aşınması ve kendiyle de çelişerek, parçalanması ve çözülmesi olarak tanımlayabiliriz.

Modernlik nosyonu, tekil dünyalarda imtiyazlılarca sahiplenilmiş hakların ve ayrıcalıkların, geniş kitlelerle yurttaşlık bağıyla paylaşılması ve hukuksal normlar bütünlüğünde olabildiğince eşit biçimde dağıtılmasına dayanıyordu. Yurttaşlığa ve bir ulus kimliğine tabi olmanın sağladığı olanaklar, bireylerin biyografik yaşantılarıyla, kurumsallıklar arasında uyuşmalar, tutarlılıklar ve geçişkenlikler inşa edebiliyordu. Bu geçişkenlikler, aktörlerin gündelik yaşantılarındaki aidiyet duygularını perçinliyor, anlam bağlarını kuvvetlendiriyordu. Geç modernlikle birlikte ise refah devletinin ekonomi dışı bağlam ve bağlantısallıklarının zayıfladığı ve tüm toplumsal yapının para ve güç ilişkileriyle kompoze edildiği kendine özgü bir yapılaşma belirginlik kazandı.

Batı içi toplumlarda, özellikle 1980 sonrası süreç, geniş kitlelerin içinde yaşadıkları toplumun sosyo-ekonomik katılım kanallarına erişimde, gündelik olanak ve imkanları artırmada/genişletmede önemli kısıtlılıklar ve daralmaların yaşandığı bir dönemi ifade eder. Giddens, bu durumu, *" ekonomik yaşamın rasyonel yönetimi ile eşitliğin nasıl uzlaşacağı ikileminin hala ortada duran bir problem olduğunu ve refah devletinin anlam bunalımlarının bu gerilimi yansıttığını "* (Giddens, 2009: 67). ifade ederek betimler. Gorz ise hem iktisadi alandaki çalışmanın eşitsiz dağılımı, hem de teknik yeniliğin özgürleştirdiği zamanın eşitsiz dağılımı bağlamında, yani boş zamanını satanlarla, onları kiralayanlar arasında yeni bir çalışma diyalektiğinin gelişmiş olduğunu ve bu diyalektiğin yarattığı tabakalaşmanın sınıflar halindeki tabakalaşmadan farklığına işaret eder. Farklılığın yönü, yeni diyalektiğin, kişisel olmayan, prosedürlere ve endüstri verimliliğine dayanan klasik kâr taleplerini içeren yasaları bir kenara atarak, boş zamanını kiralayan insanlar için yeni bir itaat, bağımlılık ve kölelik sistemini inşa etmesidir (Gorz, 1995: 20).

Giddens, *"endüstriyel düzenin uzun dönemli gelişiminin, bir imal edilmiş belirsizlikler dünyasını yarattığını "* (2009: 84) ifade eder. Belirsizlikler ve sabit mevkilerden uzaklık en çok yoksulları vurmaktadır. Standing, küreselleşen emek sürecinin katmanlaşma yaratan niteliğinin yukarı toplumsal hareketlilikte düşüşe yol açtığını ve bunun prekarizasyonun bir etkisi olduğuna (Standing, 2015: 103,104) vurgu yapmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2007 küresel istihdam eğilimleri raporunda, dünya ekonomisinin yıllık ortalama büyüme hızının % 4,1

olduğu halde, 1996 – 2006 dönemindeki işsizlik oranı düşüşünün sadece % 0,2 düzeyinde kalması (Buğra; 2015: 74) dikkat çekici bir bilgidir.

Son istatistikler, 25 AB ülkesinde toplam 18 milyon kişinin işsiz olduğu ve yoksul sayısının 72 milyona ulaştığını göstermektedir (2015: 75). Son on yıl söz konusu olduğunda dünya ekonomisinin hızla büyüdüğünü ama işsizliğin azalmadığını gözlemlemekteyiz. Bulunabilen işlerin çok azı tam zamanlı istihdam içermektedir ve insanları yoksulluktan kurtarmaya yeter nitelikte değildir (Buğra ve Keyder; 2012: 10). Bauman'a göre *" geç modern ya da post modern duruma geçmek daha fazla özgürlük getirmemiş, yalnızca bireyi siyasi yurttaştan piyasa tüketicisine dönüştürmüştür "* (Bauman, 2000b: 88). Giddens'a göre *"günümüzde sınıf, gittikçe bireyselleşmekte ve bir ortaklaşma olmaktan çıkmaktadır* " (2009: 144).

Cantillon ve arkadaşlarının OECD ülkelerinde istihdam ve yoksulluk üzerine yaptıkları son çalışmalar, istihdam içinde düşük ücretli işlerin baskınlığıyla yoksulluk arasında güçlü korelasyonu ortaya koymaktadır (Buğra ve Sınmazdemir, 2012: 93). Yeni yoksulluk olarak ifade edebileceğimiz bu post modern hastalık, Buğra ve Keyder'e göre özellikle Batı'da refah devleti uygulamalarıyla yumuşatılmaya çalışılsa da, eskisi kadar başarılı olamamaktadır (Buğra ve Keyder, 2003: 20). Geç modernliğin inşa ettiği belirsizlikler, Eğribel ve Özcan'a göre *" siyasi, ekonomik, toplumsal, hukuki, ahlaki, kültürel alanda geçmişe dönük referansların anlamsızlaşmasına, geleneksel değerlerin ortadan kalkması ve yitirilmesine, temsil düzeyinde belirsizliğin genelleşmesine neden olmaktadır"* (Eğribel ve Özcan, 2014: 10).

Dünya Bankası'nın raporuna göre 1980 ve 2003 döneminde hizmet sektöründe yaratılan iş bağlamında Türkiye, İrlanda, Kore, Brezilya, Meksika, Arjantin en düşükte yer alan ülkeler olarak öne çıkmaktadır (Birelma; 2014: 54). Buğra ve Keyder' e göre *" küresel düzen içerisinde yoksulluk ekonomik büyüme durumunda bile kalıcı niteliğini sürdürmektedir "* (2003: 49). Ulus-devletlerin daha fazla maddi zenginlik üretmeleri, yaşamın somut işleyişinin zenginleştiği ve geniş kitlelerin olanaklarının arttığı anlamına gelmemektedir. Bourdieu'ya göre *" egemenler enternasyonalinin küresel bakış açısının temelinde bir yeteneklilik felsefesi yatmaktadır: En yetenekliler yönetir ve iş sahibi olur, dolayısıyla iş sahibi*

olmayanlar yetenekli değildir. Kazananlar ve kaybedenler vardır. " (Bourdieu, 2015a: 55). Küresel kapitalizmin inşa ettiği belirsizlikler, gündelik yaşantıyı tedirliklerin imal edildiği, düzen ve istikrardan yoksun, akışkan bir kimliğe dönüştürmektedir. Gaulejac'a göre " *modern toplumlar zenginlik üretmeye devam etmektedir dolayısıyla deneyimlenen kriz durumu ekonomik bağlamlı olmanın çok ötesinde, ekonomik, politik ve toplumsal alanlar arasındaki ilişkileri etkiyen sembolik nitelikli bir krizdir* " (Gaulejac, 2013: 127).

Standing'e göre *" Amerika'da, çalışanlara sağlık sigortası konusunda destek olan şirketlerin oranı 2000 yılında % 69 iken, bu oran 2009'da % 60'a düşmüştür"* (2015: 77,78.) Hart ve Negri'ye göre *"çokluk"* biyo-iktidarın merkezsizleşmiş yayılımında üretim yapmaya devam etmekte ve küresel kapitalizmde (imparatorlukta) geleneksel imtiyazlık yapıları yeniden üretilmektedir:

> *Göründüğü kadarıyla, geleneksel olarak egemenlik imtiyazları denen şey aslında imparatorluğun kuruluşunda tekrarlanmakta ve hatta öz olarak yenilenmektedir. Eğer klasik ülke içi ya da uluslararası hukukun kavramsal çerçevesi içinde kalacak olsaydık, hiç tereddütsüz ulus-üstü nitelikli devlet benzeri (quasi-state) bir yapının oluşmakta olduğunu söyleyebilirdik. Ama bu, mevcut durumun doğru bir nitelemesi gibi gelmiyor bize. İmparatorlukta modern egemenlik imtiyazları yeniden ortaya çıkarken tamamen farklı bir biçim alır. Örneğin, egemenliğin bir işlevi olarak askeri kuvvet kullanımı modern ulus devletler tarafından yerine getiriliyordu, şimdi ise bu işlevi imparatorluk yerine getiriyor (Hardt ve Negri, 2012: 61).*

Küresel düzeyde emek cephesindeki daralmalar sosyal, ekonomik ve siyasal düzenliliklerin yeniden inşasına yönelik güçlü talepler olarak öne çıkmaktadır. Taleplerin boyutları, kimi zaman Nisan ve Eylül 2000, Temmuz 2001 ve Haziran 2002'de, Bolivya'da olduğu gibi protestolar ve yol kapatma eylemleriyle (Linera, 2017:19) ya da Türkiye'de 2002 Kasım seçimlerinde olduğu gibi kitlelerin siyasal elitler alanını bütünüyle tasfiye etmesi biçiminde ve 2013 Haziran'ında Gezi Park'ındaki deneyimlerde gözlemlediğimiz gibi bir orta sınıf isyanı şeklinde cereyan etmektedir. Bütün bu süreçleri yeniden anlamlandırma zorluğu, küresel kapitalizmin büyük boyutlu bir yeniden alt üst süreci içinde olması ve kapitalizmin dinamiklerinin, henüz, yerini almış, sabit ve eğreti olmayan bir yapılaşmayı inşa edememiş olmasıdır. Eğreti dönüşümler ve makro düzeyli geçiş süreçleri, ulus devletin sorumluluk alanlarını terk etmesiyle, geniş kitleler üzerindeki neo-liberal

dalganın olumsuz etkilerinin artmasına, yeni yoksulluk durumlarının ve eşitsizlik alanlarının genişlemesine neden olmaktadır.

1.2.8. Araştırmanın Amacı

Tez, Türkiye'de orta sınıf sorunsalıyla ilgili tabakalaşma çalışmalarına ve ilgili alanın literatürüne, kuramsal ve bulgusal düzeyde özgün bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Türkiye'de tabakalaşma çalışmaları, geç sayılabilecek bir tarihte başlamıştır. Bu gecikmenin yarattığı potansiyel sınırlılıklar ve literatürün olgunlaşmamışlığıyla ilgili kısıtlılıklarla birlikte değerlendirdiğimizde, tabakalaşmayla bağlantılı literatürde üç temel engelin öne çıktığı söylenebilir. ilki, özellikle kavramsal çerçevede deneyimlenen karmaşalara gönderme yapmaktadır. İkincisi, bir durumsallık olarak orta sınıf kavramının muğlaklığına, üçüncüsü ise Türkiye'de tabakalaşma çalışmalarında ölçü alınabilecek bir tipoloji/tipleştirme modelinin gelitirilmemiş olmasına vurgu yapmaktadır. Kavramsal çerçevede deneyimlenen karmaşalar bağlamında sınıf, tabaka, orta sınıf, sınıf altı, prekarya, gibi kavramsallaştırmaların, bize özgü (Türkiye toplumsal yapısı) bulgusal/empirik dayanaklarının yoksunluğunun inşa ettiği bir anlam bulanıklıklığı ve müphemlik durumuyla karşı karşıya kalındığı söylenebilir. Empirik dayanak ve bulgu eksiklikleri, kavramların doğru, anlamlı ve gerçek göndermelerle inşa edilmesindeki kısıtlılığı oluşturmaktadır.

İkincisi ise bizzat orta sınıf kavramı etrafında dönen muğlaklıktır ve bize özgü tabakalaşma çalışmalarında orta sınıf dendiğinde, işe nereden başlanacağının hala belirsiz ve tartışmaya açık olmasıdır. Üçüncü, Türkiye'ye özgü olan tabakalaşma yapısının ayrıntılarını ve içeriğini keşfedebilecek ve açımlayabilecek düzeyde bir tipoloji /tipleştirme çalışmasının yapılmamış olmasıdır. Tez çalışmamız, özellikle orta sınıf tartışmaları çerçevesinde öğretmenler, mühendisler, avukatlar ve bankacılar özelinde gerçekleştirdiği empirik çalışmayla, günümüz Türkiye'sindeki orta sınıf gerçekliğini, aynı meslek evreninde yer alan olgun jenerasyon temsilcilerle, genç jenerasyon temsilcilerini karşılaştırarak, " orta sınıf durumsallığını " tartışmaya açmaktır.

Bu tartışmayı, bir kavramsal çerçeve içerisinde bulgusal dayanaklarıyla gerçekleştirdiğimizde, "orta sınıf durumsallığının " olgusal kesitleri daha belirgin hale gelmekte ve tartışma empirik bir düzenek içerisine oturtulabilmektedir. Bu anlamda, tez çalışması, hem orta sınıf kavramının sosyolojik inşa sürecine katkı yapmayı hem de bulgusal içeriğiyle kavramın inşasına empirik bir uzam vermeyi amaçlamaktadır.

1.2.9. Araştırmanın Önemi

Tez çalışması, 1980'li yıllar sürecinde meslek yaşantılarına başlayan öğretmen, mühendis, avukat ve bankacı gruplarla (iktisadi idari bilim mezunları) aynı meslek evreninde yer alan 2000'li yıllar temsilcilerinin, gelir düzeyleri, iş konumlanmaları, mülkiyet edinim süreçleri, mesleki kariyerleri, mesleklerinin toplumsal prestij ve saygınlık konumlarını, yaşam biçimlerini, aile yaşantılarını, ideoloji ve dünya görüşlerini karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmeye çalışmaktadır. Bu girişimde, katılımcıların mesleki evrenleri etrafında biçimlenen yakın evren, kendi ritimleri ve rutinleri içerisindeki otantik bütünlükleriyle betimlenmeye çalışılmıştır.

Bu betimlemeler yapılırken, iki jenerasyonun meslek ve yaşam deneyimleri, olanaklara karşı olanaksızlıklar, istikrara karşı eğretilik, tam zamanlı çalışmaya karşı prekarizasyon, mülkiyete karşı mülkiyetsizlik eksenindeki ikilikler ve bölünmelerle resmedilmiş ve 2000'ler sürecindeki çaresizlik kültürü açımlamaya çalışılmıştır. Tezin önemi, ikilik ve bölünmelerin olgusal dayanaklarını ve gerçek durumsallıklarını, bulgusal/emprik verilere dayanarak betimlemesidir.

2.BÖLÜM: YÖNTEM

2.1. Örneklem

Tez çalışması, bir niteliksel sosyoloji araştırması olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır. Niteliksel araştırmalar, doğaları gereği daha önce araştırma amacıyla yönelim gösterilmemiş sosyal gerçekliğin problem alanlarına sorunsallaştırıcı, keşfedici ve etnografik bir duyarlılıkla, bilgi malzemesini anlamlandırmayı amaçlayan sosyal araştırma türüdür. Bilgi örüntüsünü içeriden gözlemlerle elde etmek niteliksel sosyoloji araştırmalarının temel çıkış noktasıdır. Bu çabaya yerinde bir örnek, Be. Akşit ve Demirtaş'ın " Modenite ve Polis- Halk İlişkileri: Bir Niteliksel Araştırmanın Sonuçları " isimli araştırma makalesidir. Araştırma makalesinin bulgusal dayanağını, halk ve polis katılımcılarla gerçekleştirilen odak grup görüşleri oluşturmaktadır. Araştırmacıların gerçekleştirdiği odak grup görüşmeleri verilerinin analizine göre polisler, meslek seçimlerinde ağırlıklı olarak dışsal nedenlerin etkisinde kalmaktadır. Yazarlara göre *" icra ettikleri mesleğe, polislerin çoğunun kendi özgür seçimleri sonucu girmedikleri "* (Be. Akşit ve Demirtaş, 2001: 188) bulgulanmıştır. Doktora tez çalışması ise tabakalaşma ve orta sınıf sorunsalı özelinde tasarlamış bir niteliksel araştırmadır ve araştırmanın empirik / bulgusal safhası saha çalışması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan veri toplama tekniği, derinlemesine görüşmedir. Bu çerçevede toplam 48 katılımcıyla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların kategorileşmeleri ve cinsler arası bölümlenmeleri aşağıdadır:

Tablo 2.1. Örneklem Tablosu

Cinsiyet	Jenerasyon	Mühendis	Avukat	İktisadi İdari Bilimci	Öğretmen	Toplam
Kadınlar	Genç (2000 Kuşağı)	3	3	3	3	12
	Yaşlı (1980 Kuşağı)	3	3	3	3	12
Erkekler	Genç (2000 Kuşağı)	3	3	3	3	12
	Yaşlı (1980 Kuşağı)	3	3	3	3	12
Toplam		12	12	12	12	48

2.2. Veri Toplama Araçları

Tez çalışmasında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere dayanak oluşturan bir derinlemesine görüşme formu hazırlanmıştır. Derinlemesine görüşme formunda, 8 alanda sorgulamaya girişilmiştir. İlk iki bölüm, meslek nosyonuna, meslek ve çalışma yaşamına ilişkin sorgulamaları içermektedir. Üçüncü bölüm, aile yaşantısına, dördüncü bölüm, eğitim hayatına, beşinci bölüm, sınıfsal kökene, altıncı bölüm, sınıfsal konuma, yedinci bölüm dini inanç ve ahlaki yaşantıya, sekizinci bölüm, ideoloji ve dünya görüşüne ilişkin sorularla yapılandırılmıştır.

2.3. İşlem

Çalışmanın uygulaması, 48 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, olgun jenerasyon ve genç jenerasyon ayrıca, kadın ve erkek olarak bölümlenmiştir. Öğretmen gruplarda, genç jenerasyonda, 3 kadın ve 3 erkek katılımcıyla görüşmeler yapılmıştır. Olgun jenerasyonda ise yine 3 kadın ve erkek katılımcıyla derinlemesine görüşmeler icra edilmiştir. Avukat gruplarda da katılımcılar, olgun jenerasyon ve genç jenerasyon olarak ayrımlanmış, genç jenerasyon kadın katılımcılardan 3, erkek katılımcılardan ise 3 kişiyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Olgun jenerasyon avukat gruplarda da 3 kadın ve 3 erkek katılımcıyla ayrıca derinlemesine görüşmeler icra edilmiştir.

Bankacı gruplarda ve diğer iktisadi idari bilim mezunlarında da temel bölünme aksı olgun jenerasyon ve genç jenerasyon katılımcılar arasındadır. Genç jenerasyon kadın katılımcılardan 3, erkek katılımcılardan da 3 kişiyle derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Olgun jenerasyon katılımcılarda ise 3 kadın katılımcı ve 3 erkek katılımcıyla derinlemesine görüşmeler icra edilmiştir. Son olarak mühendis gruplar da olgun jenerasyon ve genç jenerasyon olarak bölümlenmiş, genç jenerasyon kadın katılımcılardan 3, erkek katılımcılardan da 3 kişiyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Olgun jenerasyon mühendislerde gruplarda ise 3 erkek katılımcı ve 3 kadın katılımcıyla görüşmeler yapılmış ve çalışmanın empirik kısmı tamamlanmıştır. Veriler kayıt cihazı aracılığıyla alınmış ve toplamda 2335 dakikalık veri tam olarak deşifre edilerek daha sonra çapraz analize tabi tutulmuştur.

3.BÖLÜM: BULGULAR

3.1. Öğretmen gruplarla yapılan derinlemesine görüşmelere ait bulgular

3.1.1. Meslek yaşamı ve çalışma hayatına ilişkin deneyimler

Çalışma, meslek ve iş kavramları günümüz dünyasında karmaşıklaşmış, girift ve birbirinin içine geçmiş yapılaşmaların oluşturduğu bir kimliğe bürünmeye devam etmektedir. Kimilerinin post endüstriyel toplum, kimilerininse geç modernlik olarak kavramsallaştırdıkları günümüz dünyası uzunca bir süreden beri, en azından 1945'den bu yana, bu yönlü gidişini artırarak sürdürmekte, yeni teknolojik gelişmelerle üretim kapasitelerinin yükselmesi ve küresel kapitalizmin işleyişine paralel olarak şekil ve biçim almayı sürdürmektedir. Bu koşullar altında, meslek ve çalışma gündelik yaşantıdaki klasik anlamının çok ötesine geçerek, çağın gerekliliklerinden ve zorunluluklarından kaynaklı, farklı türden çeşitlilikleri, hiyerarşilenmeleri ve kategorileşmeleri içermektedir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, öğretmenlik, bir meslek kategorisi olarak ve türsel açıdan, piyasa süreçlerine en az gömülü olan mesleki alanlardan biridir. Karmaşıklaşma ve hiyerarşik yapılaşma süreçlerinin piyasalaşma yönünde en sınırlı işlediği meslek kategorisidir. Ancak yine de, son 35 yıllık periyot Türkiye özelinde öğretmenlik mesleği açısından önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, yeni tarz bölümlenme, kategorileşme ve hiyerarşilenme düzeneklerinin ortaya çıktığı bir periyodu ifade eder. 1980'li yılların başlarında öğretmenlik mesleğini icra eden katılımcılarla ve 2000'li yıllarda icra eden katılımcılar arasında yaptığımız derinlemesine görüşmelerde, bu yeni türden meslek içi hiyerarşik yapılaşmayı (kadrolu, sözleşmeli, ücretli, dershane, özel okul öğretmenleri) bulgulamak olanaklı oldu. Bu ayrımlanma ve yapılaşmaların, aktörlerin mesleki yaşantılarını ve perspektiflerini, mülkiyet edinim süreçlerini, yaşam biçimlerini, kanaatlerini ve dünya görüşlerini belirlediği, yön ve biçim verdiği bulgulandı.

Bu anlamda, genç kuşak öğretmen gruplarla, yaşlı kuşak öğretmenler arasındaki ilk ve temel ayrım noktası, meslek nosyonuna ilişkin tahayyüllerin farklılığıdır. Bu farklılığın yönü, genç kuşak katılımcılarda öğretmenlik mesleğinin 2000'ler sürecinde inşa edilmiş istikrarsız, eğreti ve devlet güvencesinden yoksun karakteriyle ilişkiliyken, olgun gruplarda mesleğin istikrarlı ve kapsayıcı kimliği meslek nosyonun inşasında belirleyicidir. Bu çerçevede, genç kuşak katılımcılardan ücretli öğretmen Derya'nın anlatısı, bir mesleki alan olarak atanamamış/ücretli öğretmenlik statüsünün geçim güvencesinden uzaklığını gösterir niteliktedir:

> *" Valla, hayat boyu bir güvencedir ya. Meslek güvencedir çünkü başka arkanda düşüneceğin bir şey olmaz. Yani o şekilde bir güvencedir. Ölene kadar bir güvencedir. Devlete atandığım zaman güvencedir, özelde pek bir şey olmuyor yani " (Öğretmen, kadın,27)*

Genç kuşak öğretmenlerde, öğretmenlik mesleğinin bir yaşam biçimi olarak inşa ettiği tahayyül bütünlüklerinin, felsefi ilkeler düzleminin, bilişsel arka planın silikleştiği ve mesleğin yalın anlamıyla bir meslek-para ilişkisine indirgendiği gözlemlenmektedir. Dershane öğretmeni kadın katılımcının anlatısı, mesleğin içerik ve anlam boyutundan ziyade, daha yüzeysel biçimini, gündelik yaşantıdaki meslek-iş-para döngüsünü öne çıkartması bakımından dikkate değerdir:

. *Sizce bir insanın meslek sahibi olması ne demektir ?*

-Öncelikle ekonomik gelir sağlamak için.
. Sadece para kazanılan bir şey olarak mı bakıyorsunuz mesleğe ?
- Öncelikli olarak öyle. (Öğretmen, kadın,39)

Olgun kuşak öğretmenlere göre ise meslek, insanı zihinsel, duygusal ve davranışsal boyutlarıyla içeren bütünlüklü bir örüntüdür. Aktörlerin kendilerini tamamlamaları, yaşamla kurulan bağın temel anlam noktası, bireyle-toplum arasındaki ahlaki, vicdani ve üretimsel bağın/bağlantısallıkların aracı, geniş kapsamlı bir yaşam ritminin asıl faili, insan olma sürecinin bir aşamasıdır. 2005 yılında devlet öğretmenliğinden emekli olan erkek katılımcıya göre bir insan için meslek, yaşamın içerik yönüne vurgu yapan ve tüm yaşamı niteliksel açıdan yönlendiren kişiliğin tamamlayıcısıdır ve öğretmenlik bir mesleki alan olarak idealizmi ifade etmektedir:

. Bir insanın meslek sahibi olması ne demektir ?
-İnsanın meslek sahibi olması, kendisini insan olarak tamamlamasıdır
.İnsan olarak tamamlamasıdır değil mi, yani bu kadar hayati bir önemde size göre bir insanın meslek sahibi olması. Peki, nasıl tamamlayacak kendini?
-İdealist olacak, mesleğini tam anlamıyla yapabilmesi için insanın idealist olması lazım. İdealist olan insan ise gösterdiği çabalar sonucunda, öğrencilere ne kadar faydalı olduysa o kadar insan olacak demektir. Ancak idealist olan insanlar iyi öğretmenlik yapabilirler kanaatindeyim. (Öğretmen, erkek,62)

Olgun kuşak öğretmenlerin dünyasında meslek, toplumsal fayda, model olma, bireysel performans ve sosyal hayata katılma gibi gündelik pratikleri içeren ve yaşamın gerçek akslarında şekillenen bir etkileşim düzenine vurgu yapmaktadır. Meslek, "kendini ispatlama " durumuyla ifade edilen, meslek-yaşam diyalektiğinde failler açısından performatiflik gerektiren ve dış dünyayla ilişkide karşılıklılığın faillerin içsel süreçlerine kattığı güven duygusuna ve kendini gerçekleştirme potansiyellerine gönderme yapan yaşayan bir olgudur. Olgun kuşak kadın katılımcı Zehra'ya göre meslek, yarar, örnek olma ve yaşama katılma gibi dinamik süreçlere gönderme yapan bir kavramdır:

" Kendini bulunduğu ortama yararlı olması ve kendini ispatlaması, örnek olması, sosyal hayata katkıda bulunması." (Öğretmen, kadın,57)

2000'ler sürecinde öğretmenlik temelli yeni tarz hiyerarşilenme ve kategorileşme biçimlerinin yıkıcı etkilerinin açık biçimde gözlemlendiği öğretmen kategorisi, ücretli öğretmen gruplardır. Failler, ücretli öğretmenliğin geçim temelli ekonomik sıkıntılarının dışında, atanamamış öğretmen olmanın inşa ettiği geçicilik, güvencesizlik, eğretilik durumlarıyla yüz yüze kalmakta, bir değersizlik hissine kapılarak, sosyal anlamda dışlandıklarına vurgu yapmaktadırlar. Meslek temelli tam

zamanlı ve güvenceli çalışma olanağından yoksun olan atanamamış öğretmenler, içsel /duygusal dünyalarında biçimlendirilememiş/oluşturulamamış bir güvenin ve bununla ilişkisinde inşa edilememiş sosyal katılımın eksikliğini ve yoksunluğunu deneyimlemektedirler. Tarih bölümü mezunu ücretli öğretmen kadın katılımcının deneyimleri dışsal dışlanma sürecinin, içsel dünyalardaki yansımalarını göstermesi bakımından zikredilmeye değerdir:

> *. Tarih bölümü mezunusun atanamamış bir öğretmensin ne hissettin o zaman Yani ücretli öğretmenlik yaparken nasıl bir ruh halindesin?*
>
> *- Şöyle bir şey, ya bir şeyler duyuyorsun hoş olmayan şeyler*
>
> *. Ne gibi mesela?*
>
> *- Öğrenciler mesela bazı hoş olmayan şeyler diyorlar.*
>
> *. Mesela*
>
> *-Ciddiye almıyor mesela*
>
> *. Yani geçicisin, kadrolu değilsin gibi mi?*
>
> *- Evet, okulda mesela bir şey olduğu zaman bir grup kuruyorlar what-sap grubu orada mesela beni unutuyorlar o gruba almaya*
>
> *. Kadrolu öğretmenler mi?*
>
> *-Evet, yani bir moral bozukluğu oldu daha geçenlerde oldu. Sonra beni gruba aldılar ama çok önemli değil. (Öğretmen, kadın,27)*

Öğretmenlik mesleğinin pratiklerinde ortaya çıkan yeni hiyerarşilenmeler, alanlarda (okul ortamlarında) ücretli öğretmenlerle, kadrolu öğretmenler arasında ücretli öğretmenlerin kabul edilirlik ve meşruiyet krizine, eğretilik ve geçiciliklerine paralel olarak yeni çatışma alanları inşa etmektedir. Alandaki çatışma noktalarının keskinleşmesinde kadrolu öğretmenlerin, geçicileri (ücretli öğretmenleri) gözlemleme ve deneyimlemeleriyle güçlenen statükocu bir tavrın ekili olduğu söylenebilir. Bu duruma, kadrolu öğretmenlerin sınıfsal konumlanmalarına karşı genel bir itirazın ve potansiyel hoşnutsuzluğun ifadesi olan, küçük burjuva öfkeyi de kattığımız da farklı türden çatışkı noktaları oluşturmaktadır. Ücretli öğretmen kadın katılımcı Derya'nın deneyimlerinde ücretli ve kadrolu gerginliğini bulgulamak olanaklıdır:

> *"...Kadrolu öğretmenler geliyor, ders boş geçiyor. Edebiyat öğretmeni var mesela ders işlemiyor. Ben ücretli öğretmenim ders anlatıyorum yani harbi öğrencilere bir şeyler öğretmek istiyorum. Elimden gelenin fazlasını yapıyorum ama aldığım maaşa bakıyorsun bir de kadrolunun maaşına bakıyorsun." (Öğretmen, kadın,27)*

Bu koşullar altında, genç jenerasyon milli eğitim dışı öğretmenler açısından mesleğe ve meslek yaşantısının felsefi boyutlarına ilişkin bir ethos yitimi kaçınılmaz olarak yaşanmaktadır. Mesleki İçerik kaybı olarak ifade edebileceğimiz bu süreç, ilk aşamada faillerin kendilerine yönelttikleri bir güvensizlik süreciyle derinleşmekte, sonraki aşamada mesleği ret etmeye ve aslında, bunu yaparken de kendini redde kadar giden failin yine kendiyle süresiz olarak gerçekleştirdiği bir çatışmaya doğru sürüklenmektedir. Kadın katılımcının anlatısı, tarih bölümünden mezun olan bir tarihçinin dışsal/nesnel piyasa koşullarındaki karşılığının 2000'ler Türkiye'sinde ortaya çıkardığı olgusal durumu ifade etmesi açısından dikkate değerdir:

> *"Türkiye'de tarih bölümlerinin kapatılmasını istiyorum. Öğretmenlikler kalsın bölümler kapansın. Tarih bölümü olmaması lazım ataması yapılmıyor çünkü. Çok mezun var, benim arkadaşlarımdan şu an formasyonu olanlarda var, evde oturuyorlar yani hiçbir işe yaramıyor. Hatta erkek arkadaşlarım var üniversite de polisliğe başvururdular. Polis olacaklar mecbur başka çıkar yolu yok." (Öğretmen, kadın,27)*

Mesleğin düzenli gelir, statü ve gelecek tahayyülü üzerinden kurgulanabilen ve gündelik yaşantıyı bireylerin lehine kompoze eden niteliği, diğer bir ifadeyle, mesleğin ilişkisel boyutu ücretli öğretmenlik, dershane (temel lise) öğretmenliği gibi konumlanmalarda işlevini yerine getirememektedir. Bunun dışında, kamusal bir disiplini gerektiren ve piyasa süreçlerinin izole edilmesi gereken devlet temelli okul alanına ikinci dereceden ve yapay olarak piyasa süreçlerinin sokulduğu söylenebilir. Heitmeyer, bu süreci, *" kapitalist bir sistemde verimlilik ve değerlendirilebilirlik mantığının, aile, okul, sosyal ilişkiler gibi ekonomik ilkelere göre işlemeyen yapılara daha fazla nüfuz etmesi."* (W.Heitmeyer, Deutsche Zustânde: Folge 9, aktaran Hartman, 2014: 29) olarak değerlendirir.

Öğretmenlik temelli piyasalaşma sürecinin ücretli öğretmenlik, sözleşmeli öğretmenlik, dershane öğretmenliği, kolej öğretmenliği gibi keskin hatlarla ayrımlanabilen hiyerarşik yapılaşmasında son yirmi yıllık süreç içerisinde öğretmen yetiştiren eğitim fakülteleri ve fen edebiyat fakültelerinin işlevsizleşmesiyle, devletin eğitim alanının koordinasyonundan fiilen çekilmesi gerçeğinin koşutluğuna vurgu yapmak gerekir. Bu koşullar altında ortaya çıkan mesleki yabancılaşma, kadrolu ve ücretli öğretmenler arasındaki somut gelir farkı bağlamında da dikkate değerdir.

Kadın ücretli öğretmen katılımcının anlatısı, ücretli öğretmenler ve kadrolu öğretmenler arasındaki gelir farkını bulgusal olarak göstermektedir:

> *"...Kadroluyla ücretli arasındaki fark büyük. Devlet ayrım yapıyor, ki ayrım, maaştan belli zaten, kadrolu atamıyor ücretli olarak 1000 TL veriyim çalış diyor. Devlet yapıyor bunu, ki bende evde kapanmayayım diye ve canım çok sıkılıyor evde hem kendime güvenim gidiyor. Örneğin geçen yıl hep evdeydim ve ev işi yapıyordum." (Öğretmen, kadın,27)*

Mesleki hayatına ücretli öğretmen olarak başlayan ve üç yıllık zahmetli bir çalışma sürecinin sonunda ataması gerçekleşen Ahmet, iki dönemin (ücretli ve kadrolu öğretmenlik) mesleki koşullarını deneyimlemesi anlamında dikkate değer bilgiler vermektedir. Özellikle ücretli öğretmenlik döneminin mesleki dünyasında hangi boyutlarda tahribata yol açtığına farklı bağlamlarda vurgu yapmaktadır:

> *"...Çok kötü hissettiriyor insanı. Hani değersizlik hissi çünkü bir teneke kutu gibi kullanıp atılacağınızın farkındasınız. Sene sonunda biri atandığı zaman ilk işine son verilecek olan sizsiniz. Bu, kullan at modeli gibi geliyor bana ve çokta hoş bir şey değil." (Öğretmen, erkek,30)*

Ücretli öğretmenlik deneyimini yaşayan failler, kadrolu öğretmen olarak atandıklarında kaybetmiş oldukları kimliği bulmakta ve geleceğe yönelik yaşam enerjisini yeniden elde etmektedirler. Bu durum, çalışma kavramının günümüz dünyasında insansal ortamın temel belirleyeni olmaya devam ettiğinin göstergesidir. Mêda'nın ifadesiyle *"çalışma, insanın özüdür ve toplumsal bağın, kendini gerçekleştirmenin gerçek yeridir."* (Mêda, 2012: 20). Bu çerçevede değerlendirdiğimizde, atama krizindeki failler ekonomik gelir, sosyal ilişkiler, geleceğe yönelik tasarı yapabilme ve bunu yaşama geçirebilme olanağı, moral-motivasyonel enerji gibi gündelik yaşamın kotarılmasında / başarıyla devamında etkili olan kapasiteleri yitirmektedirler. Ancak, atama krizi çözüldüğünde, insansal ortamın unsurları tekrar devreye girmekte ve aktörler tarafından örgütlenebilmektedir. Ücretli öğretmenlik deneyimini yaşayan ve daha sonradan kadrolu olarak atanan erkek katılımcı kadrolu olarak atandığı süreci şöyle ifade etmektedir:

> *"...Atandığım birkaç günümü hayatımın en güzel birkaç günü olarak adlandırıyorum. Cennete düşmüş gibiydim. Düşünsene, hayatımın geri kalanında mesleğime daha rahat adapte olacaktım ve kendimi geliştirmeye vakit ayırabilecektim. Sınav kabusundan da kurtulmuştum." (Öğretmen, erkek,30)*

Ücretli öğretmenlik yapmak zorunda kalan fen edebiyat mezunlarının 2017 Türkiye'sinde aylık 1000 TL gelirle ve tam olarak ödenmeyen sigortayla mülkiyet edinimi, iş güvenliği, özlük hakları, düzenli gelir gibi orta-sınıf konumlanmasını sağlayan şartlardan ne denli uzak olduğu apaçık bir gerçekliktir. Failler, verili ekonomik durumlarını piyasa koşullarındaki ve farklı alanlardaki işlere başvuru yaparak düzeltmeye çalışsalar da diploma türünün piyasa koşullarında değerlendirilebilir olmaması, olumsuz bir durum olarak karşılarına çıkmaktadır. Ücretli öğretmen kadın katılımcının alternatif iş arayışları sürecindeki deneyimleri dikkate değerdir:

> *"...Başvurdum ama dönmüyorlar. Bir tek Garanti Bankası'ndan döndüler çok çalışıyorlarmış herhalde akşam 21.30-22.00'ye kadar çalışıyorlarmış istemedim. (kredi kartı satış temsilciliği) Marketlere başvurdum A101 gibi, mağazalara başvurdum, internet üzerinden baya başvuru yaptığım yerler oldu. Ama dönmediler. Hatta Büyükşehir Belediye'sine bile başvurdum." (Öğretmen, kadın,27)*

Genç jenerasyon öğretmenlerde özellikle ilk mezuniyet dönemlerinde, mili eğitim öğretmenliği ve memuriyet istenen, arzu edilebilir bir kariyer alanı olarak görülmemektedir. Bu durumda etkili olan faktörler, atama şekil şartlarının yarattığı soğukluğun dışında, güçlü orta-sınıf toplumsal kökenden gelen faillerin özellikle lisans dönemlerinin 3 ve 4. sınıflarında farkına vardıkları ve mezuniyetten sonra daha da belirgin hale gelen zihin dünyalarında sağlama alınmış kariyer tasarımıyla, gerçek yaşamın sunduğu öğretmenlik kariyerinin tam bir bölünmeye yol açması ve uyuşmazlığıdır. Dershane öğretmeni erkek katılımcının anlatısı, öğretmen adayı ve öğretmenlik kariyeri arasındaki bölünmeyi ve uzaklaşmayı göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *"...Aslında ben İstanbul'a geldiğim andan beri stajyerlik yaptığım andan beri öğretmenliği düşünmüş birisi değildim. Yani Milli eğitim öğretmenliğini düşünmedim. Çok önemsemedim mesela formasyon başvurularından bir tanesiyle askerliği erteledim. Fakat sonrasında askere gitmedim, formasyonu da almadım. Fakat hiç düşünmedim yani KPSS'ye hazırlanmadım. Formasyonun peşine düşmedim. Arka arakaya 2-3 defa denediğim bile olamamıştır yani." (Öğretmen, erkek,36)*

Bidet'e göre *"çalışma, dil gibi, genel antropolojik kategoridir ve hem insanlaşma sürecinin hem de insan özgürlüğünün temel koşuludur."* (J.Bidet, In

Politis, no:7, s:75 aktaran Mêda, 2012: 22). Mêda ise *"çalışmayla istihdamı kategorik olarak birbirinden ayırarak, çalışmayı insanal özün tamamlanması olarak değerlendirirken, ücretli istihdamı katı bir kavram olarak değerlendirerek çalışmanın kapsayıcılığını içermediğini "* (2012: 19). ifade eder. Bu belirlemelerin izlerini bir çeşit yarım ücretli istihdam olarak tanımlanabilecek ücretli öğretmenlik ve dershane öğretmenliği kategorilerinde bulmak mümkündür. Bir dershane öğretmeni olarak Mehmet Ali'nin deneyimlerinde, dershane ücretli istihdamının, atanamamış öğretmen statüsünün ekonomik konumlanmasında dikkate değer düzeylerde değişim ve dönüşüm yaratmadığını ve bu istihdam biçiminin farklı türden bir yoksulluk kariyerine yol açtığını gözlemlenmekteyiz.

Mülkiyete, gelire, birikime dönüştürülemeyen ve geleceğe taşınamayan bir istihdam türü olarak dershaneler, 2000 sonrası dönemin çaresizlik kültüründe öğretmelere kısa vadeli bir çözüm sunmaktan öteye gidememiştir. Mehmet Ali'nin anlatısı, yarım istihdamın ve gerçek çalışmanın inşa ettiği sosyo-ekonomik korunaktan uzak bir yaşantının biçimlendirdiği çaresizlik atmosferini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *- Eskiden biz çalışırken 10 ay, 10,5 ay üzerinden anlaşma yapardık. Mesela yaz döneminde maaşımız olmazdı. Hatırlıyorum Kadıköy'de çalıştığım dönem sıkıntı çekmediğim yaz dönemi olmamıştır. Ayrıca aldığımız ücretle sigorta aynı değil, yani sigorta asgari ücretten yatıyor. Tabi bunun dezavantajları var. Toplumun iktisadi sistemi öyle bir kurulmuş ki bankalar kredi vermiyorlar, gelir olarak karşılayacak durumumuz olmasına rağmen, kredi alamıyorsunuz, düzenli ödeme yapacak olsanız dahi alamıyorsunuz öyle dezavantajları var.*
>
> **.** *Peki bu gelir mülkiyete dönebilir bir gelir mi ?*
>
> *- Hayır, Birikim yapamıyorsunuz. Dediğim gibi yılın son iki ayı parasız geçiyordu. Oysa sene boyunca o zamanı düşünüp biraz daha dikkatli harcamak zorunda kalıyorsunuz. (Öğretme, erkek,36)*

Geçici çalışma koşulları ve eğretilik failleri, şehir değiştirmeye, farklı sektörel alanlara yönelmeye, maddi imkanları artırabilecek proje temelli çalışmalara girmeye, kpss kurslarına yazılmaya ve branşları uygun olduğu takdirde, özel ders verme gibi stratejilere sevk etmektedir. Atanamamış ve dershane öğretmenliği yapan matematik öğretmeni katılımcının deneyimlerinin içerikleri, atama kriziyle karşı karşıya kalan aktörlerin nasıl bir mücadele dünyası içerisinde olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir:

" Ben İskenderunluyum, İskenderun'da Mersin'de Adana'da özel ders verme olanağı var ama onun içinde çevre lazım bir den bire olmuyor. İstanbul biraz daha kozmopolit farklı farklı öğrenciler deneyebiliyor memnun kalırsa devam ediyor. O deneme olayı bile sıkıntılı tanıdık birilerinin size referans olması lazım. Anadolu'da ders ücretleri düşük buradaki gibi değil, bundan 6 ay önce ders verirken, 50 liraya verdim. Burada kuzenim Üniversite'yi bitirmiş doktora yapıyor 150 TL'ye ders veriyor." (Öğretmen, erkek,36)

Genç kuşak öğretmenlerin gündelik yaşantıları, mesleklerinin sosyal ve ekonomik koruyuculuk ve kuşatıcılığından yoksun biçimde ve bürokratik mekanizmanın, sınavlar ve prosedürler aracılığıyla atanarak tam istihdam temelli meslek icrasını engellemenin inşa ettiği kısıtlıklarla mücadele etmekle geçmektedir. Bu olumsuz koşular içerisinde bile, kendi alanlarıyla ilişkilerini duygusal ve tutkulu bir bağlılığa dönüştürebilmişlerdir. Failler, gerek ücretli öğretmenlik gerekse de dershane öğretmenliği biçimlerinde geçimlerini hala alanlarından sağlamakta ve alanlarının bilimsel içeriklerine sempatilerini sürdürmektedir. Dershane öğretmeni katılımcının alanıyla ilişkisine yönelik yaptığı değerlendirme vurgu yapmaya değerdir:

"...Ders anlatmayı çok sevdiğimi fark ettim. Çok güzel anlattığımı söylerler ama ben matematiği çok seviyorum. Sevdiğim şeyi anlatırken güzel anlatıyorum haliyle yani insan sevdiği bir şeyi anlatırken keyifle güzel anlatır." (Öğretmen, erkek,36)

Dershane kökenli genç jenerasyon öğretmelerin ilk üniversiteye giriş süreçleri ayrıca analiz edilmesi gereken noktalardan biridir. Ağırlıklı olarak 90'lı yılların ortaları ve sonlarında lisans derecesine başlayan katılımcıların her biri sınava hazırlanan genç bir lise öğrencisi olarak dershaneye gitmiş ve hem dershane ortamını hem de dershane öğretmenini prestij, saygınlık, kariyer ve ekonomik olarak gözlemleme fırsatı bulmuştur. Bugün kendi de dershane öğretmenliği kategorisinde yer alan katılımcının, 1996-1999 yılları arasında İskenderun bölgesinde dershane öğretmenlerine ilişkin değerlendirmeleri dikkate değerdir:

-Toplumda dershane öğretmenliği bir statüydü. Maddi açıdan geliri çok yüksekti dershane öğretmenliğinin

.Toplumsal kabul edilirlik düzeyi de maddi gelir gibi miydi?

-Evet öyleydi, biz tercihlerimizi yaparken bile bunun etkisi vardı üzerimizde. Ben 495 puan aldım. Ege üniversitesi matematik bölümü 472 puanla aldı. Ben bunun çok üzerinde bir puan almıştım. Bazı üniversitelerin tıp fakültesini kazanabilecek durumdaydım. Nedense kendini alanında yetiştirmiş bir dershane öğretmeninin

doktorlardan çok daha iyi koşullara sahip olduğunu görüyorduk yani o dönem öyle bir şey vardı. Tabii şu an ki aklımız olsa yazmazdım. (Öğretmen, erkek,36)

Dershane öğretmenliği kökeninden gelen ayrıca da üç yıl ücretli öğretmenlik deneyimine sahip kadın katılımcı Nuray da, dershane öğretmenliğinin prestijine, yaşam biçimine ve izlenim düzeyindeki ekonomisine ilişkin 1993'un İstanbul koşullarında benzer gözlemlere vurgu yapmaktadır:

" Lise son sınıfta dershaneye giderken bayan kimya öğretmeni vardı o zaman 33 yaşındaydı, arabası vardı yalnız yaşıyordu, beni etkilemişti, kimyayı zaten sevmiyordum ve kimyayı yazdım." (Öğretmen, kadın,39)

Bu bulguları göz önünde bulundurarak, dershane öğretmenliğinin son yirmi yıllık periyot içerisinde toplumsal uzamda olumsuz bir evrimleşme geçirdiği söylenebilir. 90'lı yıllarda düzenli gelir erişimine sahip, kolaylıkla mülkiyet edinebilir, güçlü orta-sınıf ailelerden gelen genç lise öğrencilerine model olabilen bir mesleki alanın, 20 yıl sonraki temsilcilerinin sosyo-ekonomik bir istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmaları vurgu yapılmaya değer bir gerilemedir. Bu bağlamda, özellikle 2000 sonrası dönemi öğretmenlik özelinde, özel eğitimle ilintili öğretmenlik türlerinin çöküşe geçtiği, hatta sosyo-ekonomik olarak yok hükmünde olduğu ama buna karşılık, milli eğitim temelli öğretmenliğin (atanmış öğretmen) kategorik olarak prestij, kariyer ve ekonomik güç odağı haline geldiğini ifade etmek abartma olmayacaktır. Genç jenerasyon kadın dershane öğretmeni katılımcının bireysel gözlem ve deneyimleri de bu yöndedir:

"...Mesela son 5 yıldı her gören neden atanamadın, işte devlet memuru olsaydın diyorlardı. İnsanların gözünde devlet öğretmenliği yükseldi." (Öğretmen, kadın,39)

2000 sonrası dönemi genç, uzmanlaşmış iş gücünün farklı türden bir devletlileşme periyodu olarak adlandırmak olanaklıdır. Buradaki anlamıyla devletlileşme, bir kariyer alanı olarak özel sektör ve özel sektörle bağlantılı istihdamın, faillerin gözünde yok hükmünde olmalarıdır. Bu hükmü sağlamlaştıran gerekçe, özel sektör istihdamının yarattığı hayal kırıklığı, eğretilik ve güvencesizliktir. Bu durum da aktörler zihniyet, gelecek tasarımı ve motivasyonel olarak memurlaşmayı talep etmektedirler. Devletlileşme iş güvenliği, düzenli gelir,

mülkiyet edimi, prestij, saygınlık ve kariyerin devlet istihdamı dışında olanaklı olmadığının ya da çok sınırlı olduğunun olgusal olarak ortaya çıktığı, 2000'ler sürecinde daha da belirginleşmiştir.

Devletlileşme, bir insanın veya sayıca yüksek insan grubunun memurlaşması değil, insanca yaşama ve çalışma olanaklarının devlet ya da kamu dışında bir alternatifinin olmadığının belirginleştiği bir durumsallığa gönderme yapar. Burada kastedilen, devletin devleti yüceltmesinden ziyade, piyasa süreçlerinin failleri istismarının, devlet/kamu istihdamını yüceltmesi ve memurluğun rakipsiz bir kariyer alanı olarak belirmesidir. 2000 sonrası dönemde genç işgücünün Kpss sınavlarına teveccühünün artışını da bu anlamda değerlendirmek gerekir. 2000 sonrası dönemde genel düzeyde beliren bu durum, (devletlileşme) gündelik yaşantıda düzgün doğrusal ve çatışkısız işleyen bir süreç yaratmamıştır. Memurlaşma sürecindeki failler kamu istihdamından faydalanmak amacıyla harekete geçtiklerinde sınavlar, mülakatlar ve çeşitli ayrıştırma mekanizmalarıyla işleyen devasa boyutlarda bir bürokratik tahakküm mekanizması devreye girmektedir.

Örneğin, 2008 yılında 65 puan alan Ahmet, 4 puan daha almış olsaydı, İngilizce öğretmeni olarak 2010'da değil, 2008 yılında atamış olacaktı. (Öğretmen, erkek,30) Bu durumu, niceliklerin nitelikleri bastırması olarak ifade etmek olanaklıdır. Özellikle, 2000 sonrası dönemde, bireysel olarak yoksulluk kariyerlerinin inşa edilmesi, bütünlüklü olarak işleyen bir yoksunluk periyodundan bağımsız düşünülemez. Genç kuşak milli eğitim dışı öğretmenlerin kurumsallıkla bağlantıyı sağlamakta ciddi boyutta krizler yaşadıkları ve engelleyici bir yapılaşmayla karşı karşıya kaldıkları gözlemlenmektedir. Olgun kuşak mili eğitim kökenli öğretmenler de günümüz dünyasındaki atama krizini tespit etmekte ve kendi dönemlerinin bu anlamdaki farklılıklarına vurgu yapmaktadır. 80'li yılların başında genç bir milli eğitim öğretmeni olan Seray, kişisel anlatısında 80'li yıllar sürecinde öğretmenliğin kolay ulaşılabilir bir mesleki kariyer alanı olduğunu ifade etmektedir:

> *"...O dönemlerde (80'ler) öğretmenlik cidden çok cazip, bugünkü şartlara göre çok kolay ulaşılabilen bir meslekti. Sınavlar yoktu, devlet okullarında işe girebilmek için başvurmak yetiyordu. Mesela ben, 1985 Eylül mezunuyum, 1986 Nisan'da göreve başladım, şu anda on sene çalışıp da sınavlara, öğretmen olamayan çok öğretmenden bahsediyoruz." (Öğretmen, kadın,53)*

Yeni dönemin öğretmenlik atmosferi ve genç kuşak öğretmenler açısından yarattığı hayal kırıklığı ve kriz durumu öylesine yapısal bir kimliğe bürünmüştür ki, olgun kuşak milli eğitim kökenli öğretmenler, kendi çocuklarına atama krizine gönderme yaparak, mesleki alanlarını tavsiye etmemektedirler. Olgun jenerasyon kadın öğretmen katılımcının moderatörün bu yönde sorduğu soruya verdiği yanıt genel bakışı göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> . *Çocuklarınızın da sizin gibi öğretmen olmasını ister miydiniz?*
>
> *-Kızımın isterdim. Ama sonra istemedim neden istemedim, bu KPSS olayları çıktı ya yani bir kişi öğretmen olarak mezun olmuşsa ve sen onu yeniden sınava tabi tutuyorsan vermiş olduğun eğitime güvenmiyorsun demektir. Dolayısıyla diyelim ki kazanamadı. Ataması yok, iş bulup bulamama problemi var. Dershanede çalışacak, sözleşmesi var, devam edip etmeme problemi var. Kendini mesleğine veremeyecek hep yarını düşünmek zorunda kalacak açıkçası bu yüzden istemedim sonradan. (Öğretmen, kadın,57)*

Yeni jenerasyon öğretmenler yoğun bir biçimde işleyen alternatifsizlik gerçekliğiyle dershanelere, ücretli öğretmenliğe ve farklı alanlardaki güvencesiz işlere yönelirken, olgun jenerasyonun koşullarını belirleyen 80'li yıllar bu bağlamlarda alternatiflerin çokluğuyla ve seçim olanaklarının fazlalığıyla öne çıkmaktadır. Olgun jenerasyon İngilizce öğretmeni katılımcının anlatısı bu yöndeki ayrıntılara değinmesi açısından önemlidir:

> *"...Bir de şartlar güzeldi ben mesela mezun olduğumda İngilizce öğretmeni çok değildi. Bu offshort bankalardan bize kombiyo şefliği, müdürlüğü teklifi bile gelmişti. İngilizcemiz olduğu için gelin bizimle çalışın diyorlardı, bir de yüksek maaşlarla teklifler vardı, mesela yani iş alanı çok genişti. Bugün İngilizce öğretmeni basit rakamlara çalışıyor. O zamanlar dershanelerde çalışan, tercüme yapan arkadaşlar vardı. Çok iyi kazanıyorlardı ve cazipti." (Öğretmen, kadın,53)*

Genç kuşak milli eğitim dışı öğretmenlerin düzenli gelir ve kamu istihdamına erişim sürecinde yaşadıkları kısıtlılıklara paralel olarak, tüm yaşamlarını içeren bir yoksunlaşma durumuyla karşı karşıya kaldıkları, ev ve araba gibi büyük boyutlu mülkiyetlere erişimdeki olanaksızlıkların dışında en temel tüketim biçimlerini gerçekleştirebilecek maddi imkanlardan da yoksun oldukları bulgulanmıştır. Atanamamış matematik öğretmeni Mehmet Ali, düzenli gelirin tüketim olanaklarına sistematik erişim açısından önemine vurgular yapmakta ve gelirin planlı programlı olabilmesi için devlet istihdamının önemine işaret etmektedir:

> *"...Düzenli gelir olmayınca o açığı nasıl kapatırız? Yani yaz döneminde para alamayacaksın belli, işte özel dersten bir şey kazandın mı şimdi şu an cebinde para*

var mı? Var. O zaman sakla çünkü yarın kira ödemem gerekiyor, elektrik var, başka faturalar var öyle olunca cebinizde para var, ihtiyaçlarınız var ama tüketim yok, kitap alamıyorsunuz. Ben lisansüstü derslere çok meraklıyım almak istediğim birçok akademik kitap var, gidiyorum şöyle bir düşündüğünüz zaman matematikçinin akademik anlamda kaynak sıkıntısı çekmiyor olması gerekir. Yani gelirinin bir ay içerisinde 3, 4 kitap almaya yetecek kadar geliri olması lazım. Sene de 10 günlüğüne de olsa tatil yapacak kadar gelirinin olması gerekir. Ne biliyim onun dışında sosyal hayatın gerektirdiği harcamaları rahatlıkla karşılayacak durumda olması gerekir. Bunların hiçbiri ben İstanbul'a geldiğimde, İstanbul iş anlamında çok yoğun bir şehir olmasına rağmen, iyi gelir kazandığım dönemler olmasına rağmen hiçbirini yaşamadım çünkü para yok. Özel sektörde çalıştığın müddetçe bunun olma ihtimali bana zor gözüküyor. Her zaman işsiz kalma riskimiz var maaşınızı alamayabilirsiniz, kurum kapanabilir, iflas edebilir, ama devlette öyle bir risk yok, devlette az bile gelse, düzenli geldiği için plan program olayı var " (Öğretmen, erkek,36)

Genç kuşak öğretmenler günümüz dünyasının kaçınılmaz gerekliliklerinden olan banka kredisi alma, kredi kartını düzenli kullanma gibi temel konularda da problemler yaşamaktadır. Dershane öğretmeni Mehmet, 2011'de 2000 YTL tutarındaki kredi kartı borcunu ödeyememiş ve avukatlık olmuştur, daha sonra bu borcu 4000 YTL olarak ve 4 taksitte ödemek zorunda kalmıştır:

"...Mesela benim ödemelerimde ki düzensizlikten ötürü daha önce avukatlık olma durumum var, kredi kartından dolayı, şimdi dedim ya iki ay mesela gelirimiz yok, özel ders bulduğumuz zaman o iki ay için para biriktirebilirsiniz, bulmadığınız zaman ne olacak. Planlı programlı harcamadığınız zaman, ki bunun planını programını nasıl yapacaksınız çünkü gelir düzenli değil, gelirin devam edeceği kesin değil." (Öğretmen, erkek,36)

Dershanecilik kökenli genç jenerasyonun toplumsal yaşama uyum ve katılımını olumsuz etkileyen bir başka olgusal durumda, uzun yıllar dershane öğretmenlerinin maruz kaldıkları cumartesi ve pazar günleri çalışma düzenidir. Özellikle evli öğretmeler evliliğin doğasıyla bu çalışma düzeni arasındaki tezatlığa vurgu yapmaktadırlar. Dershane öğretmenliği kökenli kadın katılımcı Nuray, cumartesi-pazar mesai zorunluluğunun gündelik yaşantıdaki etkilerini şöyle ifade etmektedir:

"...Cumartesi, pazar çalışıyor olmak yıllarca çok zordu, tabii ki buradan kaynaklı aileden feragat etmek zorunda kaldım." (Öğretmen, kadın,39)

Genç kuşak öğretmenlerin daha lisans dönemlerindeyken kendi düşünümsel süreçlerinden ortaya çıkan ve genel olarak da gözlemlenebilen, öğretmenlik mesleğinin hem içeriğine hem de sosyo-ekonomisine ilişkin bir kariyer uzaklaşması söz konusudur. İngilizce öğretmeni erkek katılımcı lise düzeyinde öğretmenlik kariyerinin dışında, akademik, bilimsel ve üniversite kariyeri hedeflediğini ama özel koşullardan kaynaklı olarak hedefini gerçekleştiremediğini ifade etmektedir:

> *"...Birinci önceliğim akademisyen olmaktı, ben direkt olarak lise düzeyinde öğretmenlik yaparım diye gitmedim. Şu an içimde yatan aslan o zaten. Fırsatını bulduğum an geçeceğim. Ama şartlar, içinde bulunduğun dünya konjenktörü vs. Hemen hızlı yoldan hayata atılmamı gerektirdi. Bu da, özel sektör İngilizce öğretmeni olarak başlamam demekti. Şöyle söyleyeyim, oturup devlet sınavına çalışabileceğim zamanımda yoktu, sürem yoktu, çalışmam gerekiyordu." (Öğretmen, erkek,31)*

Özel eğitim kurumlarında (kolej yapılaşmaları) çalışmak zorunda kalan genç kuşak öğretmenler, bu kurumların eğitim yaklaşımlarının işletme mantalitesiyle tutarlılığının inşa ettiği kısıtlılıkları deneyimlemektedir. İş yükü fazlalığı, öğretmenin yoğun biçimde çalıştırılması ve ödenen ücretlerin yetersizliği eğitim süreçlerini içerikten uzaklaştırmaktadır. Özel eğitim geleneğinden gelen İngilizce öğretmeni erkek katılımcının bu bağlamdaki değerlendirmesi dikkate değerdir:

> *"...Özel eğitim çok ağır iş yükü olan bir alan, talepler çok fazla, çünkü karşı tarafta para verip hizmet satın alan bir kesim var." (Öğretmen, erkek,31)*

Bu koşullar altında, özel eğitimin piyasa mekanizmasına uyum sağlayamayan genç jenerasyon öğretmenler, lisans dönemlerinde bir çeşit kariyer uzaklaşması yaşadıkları milli eğitim öğretmenliğine razı olmak zorunda kalmaktadırlar. Ancak, burada işleyen süreç bir zor gücü biçimindedir. Öğretmenlikle ilgili bölümlerden lisans alan ve lisansın alınmasından hemen sonrasındaki süreçte öğretmen adaylarının bakışında, öğretmenlik mesleğine ilişkin sosyo-ekonomik, zihinsel ve duygusal düzeyde deneyimlenen kariyer uzaklaşması, piyasanın zor gücüyle karşılaşma alanlarında bastırılmakta ve aktörler, hızlı bir biçimde öğretmenlik temelli memurlaşma süreçlerine yönelmektedir.

Olgun kuşak öğretmenlerde ise meslek yaşamı ve çalışma hayatına ilişkin deneyimler genç kuşakla karşılaştırılmayacak düzeyde farklılaşmaktadır. Olgun kuşak öğretmenlerin meslek yaşamı mezuniyetlerinin hemen sonrasında atamaları yapılarak devlet güvencesinde başlamaktadır. Atamalar, ilk yıllarda kırsal bölgelere

yapılmakta ve bölge insanı, öğrenciler ve öğretmenin birlikteliğiyle hem öğretmenin özgüveni perçinlenmekte, hem de çalışmanın örgütlediği tutarlı, geçici olmayan ve istikrarlı bir çalışma dünyası inşa edilmektedir. Sosyal ve ekonomik bağlamda devlet güvencesine sahip ve kırsal bölge insanı tarafından sıcak ve samimi biçimde karşılanan olgun kuşak öğretmenler, aynı samimiyet ve sıcaklıkla karşılık vermektedirler. Örneğin, 1981 yılında ilk görev yeri olarak Bitlis'e atanan Zehra, öğrencilerle paylaşımlarında kendisinin, öğretmen arkadaşlarının ve öğrencilerin, öğretme-öğrenme diyalektiğinde gelişen ilişki biçimini şöyle ifade etmektedir:

> *"...Öğrenme isteği, mesela o açlık, şey var tabi ki, olaylar falan ders yapamamış öğrenciler, bir öğrenme isteği var öğrencilerde, ama bu fırsat yaratılmadığından dolayı hani bilgiye aç kişiler öyle bir ortamda olduğu zaman tabi ki her ne kadar çelişki yaşasalar da, içlerinde öğrenme güdüsü var ve bunu da karşılıklı olarak gerçekleştirdik. Diğer öğretmen arkadaşlarımızda aynı şekildeydi. Yani bu bireysel yapılan bir durum değil, hepimiz aynı fikirde ve aynı düşüncede olduğumuz için öğrencilerle çok sıkı bir ilişki içerisine girdik, bilgi alışverişiyle biz onlardan bir şeyler öğrendik onlar bizden öğrendi. Bu karşılıklı öğrenmeyle verimli bir zaman geçirdik." (Öğretmen, kadın,57)*

Olgun kuşağın öğretmenlik deneyimlerinin yapısal özellikleri, genç kuşağın deneyimleriyle keskin bir ayrışma içermektedir. Olgun jenerasyonun mesleki deneyimlerinde öne çıkan ögeler: paylaşımcı insansal ortam, mesleki tatminin öğreticilik anlamında yüksekliği ve 80'li yıllarda piyasa etkisine maruz kalmamış insan ilişkileridir. Özellikle, kırsal bölgelerde ilk öğretmenlik deneyimlerine başlayan aktörlerde, güçlü insani iletişim biçimlerinin gündelik yaşantıyı kapsayacak biçimde genişlediği gözlemlenmektedir. Bu durum, mesleki aktörlerde içsel tutarlılık ve duygusal bağlanım/ tutunum noktalarını inşa etmiş ve güçlendirmiştir. Öğretmen kimliğinin gündelik yaşantıdaki pratikleri, toplumsal ilişkilerin içeriksel işlevselliği ve etkileşime açık doğasıyla zenginleşmiştir. Güçlendirilmiş mesleki pratikler ve toplumsal ilişkiler meslek nosyonlarının karakter bütünlüğüyle oluşmasına, biçim almasına aracılık etmiştir. Böylece, mesleki kimliklerin oluşumu, mesleğin sosyo-ekonomisiyle ayrılmaz bir bütün haline gelmiş ve dışsal süreçlerle, içsel süreçlerin güçlü bir biçimde tutarlılığı ve karşılıklılığıyla oluşmuştur. Olgun kuşak kadın katılımcının deneyimleri, öğretmenlik mesleğinin toplumsal işleyişi ve gündelik yaşantıdaki karşılıklılığıyla, içsel dünyalardaki yansımalarını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *"...Paylaşım vardı orada, paylaşımın vermiş olduğu sanıyorum duygu, tatmin karlık orada kalmama neden oldu. Mesela komşularımız vardı bizi hiç yalnız*

bırakmazlardı. Eve gelirdik, bu saatten sonra yemek yapamazsınız gelin bize derlerdi. Gitmezdik tepsiye koyar getirirlerdi." (Öğretmen, kadın,57)

Olgun kuşak öğretmenlerin deneyimlerinde ortaya çıkmış olan etkileşimin insansal yoğunluğu ve inşa ettiği güven duygusu öylesine yüksek düzeylerdedir ki, genç kuşakta gözlemlediğimiz yalnızlaşmayı ve ikircikliliği olgun kuşağın mesleki anlatılarında gözlemlemek olanaklı değildir. Özellikle kırsal bölgelerde halkla yakalanan ve muhafaza edilen iletişimin sonraki yıllarda da varlığını sürdürdüğü bulgulanmıştır. 80'li yılların başlarında para ilişkilerinden ve gösterişçi tüketimden görece uzak olan Türkiye toplumsal yapısında, okumuş/tahsilli, kentli ve orta sınıf öğretmenlerle, halk kitleleri arasındaki uzun yıllara dayanan bu etkileşim türünü, dönemin dışsal/nesnel sosyo-ekonomik durumsallığıyla açıklamak mümkün olmakla birlikte, bu iletişim biçimini, aktörlerin karşılıklı olarak birbirini sayan, seven ve önemseyen ilişkinin süreğenleşmesi, zihinlerde yer etmesi ve uzun dönemli bir hafızaya dönüşmesiyle de açıklamak olanaklıdır. Olgun kuşak kadın katılımcı Zehra'nın bu anlamdaki deneyimi, uzun dönemli iletişimin süreğenleşmesinin dikkate değer bir örneğini oluşturmaktadır:

"…O toplumda o insanlarla hala görüşüyorum. Ama tabi onlar oradan ayrılmışlar İzmir'e gelmişler İzmir deler konuşuyoruz, sohbet ediyoruz, telefonlaşıyoruz." (Öğretmen, kadın,57)

Olgun kuşak öğretmenlerin meslekleriyle kurdukları güçlü ilişkinin arka planında, mesleki nosyonun ayrılmaz parçası olan eğitim ve stajyerlik süreçlerinin etkililiğinin, öğrenci-öğretmen-halk üçlü diyaloğunun sağlıklı bir biçimde gelişmesinde önemli ölçülerde katkı yaptığı söylenebilir. Bir usta-çırak ilişkisi havasının egemen olduğu stajerlik süreçleri aktörlere, gelecek yıllarda mesleki anlamda ve teknik açıdan kullanabilecekleri altın niteliğinde anektotları kazandırmıştır. 80'li yıllarda öğretmenlik mesleğini icra eden aktörlerde ortak olarak gözlemlediğimiz bu durum, devletin ve kamusal iradenin eğitim süreçlerinden izole olmaması gerektiğinin kanıtı niteliğindedir. Olgun kuşak kadın katılımcı Seray'ın anlatısı, stajerlik süreçlerinin içeriksel boyutlarına vurgu yapması açısından dikkate değerdir:

. O dönemki resmi stajyerlik süresi 1 yıl mıydı?

-1 yıldı, ayrıca derse de giriyordum. Rehber öğretmenin gözetimi altında idari çalışmalar da yapıyorum. Yani çok gençtim tabi o zaman 22 yaşındaydım. Hani

oradaki ortamın bana bir öğretmen olarak ileriki yıllarda kullanabileceğim çok tecrübeler kazandırdı. (Öğretmen, kadın,53)

Bu durum öğretmen-öğrenci-veli ilişkisinin yüzeysel bir ilişki olmadığının, pedagojik düzeyde felsefi bir bakış gerektirdiğinin kanıtıdır. Genç kuşağın daha lisans dönemlerinde maruz kaldıkları atama baskısı, eğitimin pedagojik düzeydeki felsefesi nosyonunu da kazanamamalarına neden olmaktadır. Buna karşılık, olgun kuşak öğretmenler hem güçlü eğitim gelenekleriyle hem de mesleki sosyo-ekonomik tamamlanmalarıyla, anlamlı bir tutarlılık ve bütünlük oluşturmakta, öğretmenlik kariyerlerini bütün boyutlarıyla örgütleyebilmektedirler. Olgun jenerasyonda emekliliğe kadar süren istikrarlı milli eğitim öğretmenliği okul, öğrenci ve meslek yaşamına ilişkin genç jenerasyonda gözlemleyemediğimiz anılar, hatıralar ve bir hikayesi olma durumunun mesleki güvenle birlikte tüm yaşam boyunca oluşum halinde olan bir örüntü olduğu göstermektedir. Kadın katılımcı Seray, hatıralar ve anılar bütünlüğüyle oluşmuş mesleki deneyimlerinin, duygu dünyasına etkilerini şöyle ifade etmektedir:

-1987 yılında Adana'da Endüstri Meslek Lisesi'nde başladım. O zaman ben de genç bir öğretmenim o zaman çocuklarla aramda 5, 6 ya da 4, 5 yaş gibi bir fark var. Burası bir teknik liseydi ve çocuklar çok başarılı birazda yaramazlar tabii, çok hareketlilerdi ondan kaynaklı dersi rahat işleyemiyordum. Sürekli oğlum siz adam olmazsınız, olursanız benim elimi öpmeye gelin diyordum. Sizden bir şey olmaz. Hiç başarılı adamlar olamayacaksınız dedim. Neyse aradan seneler geçti 1999-2000 gibi falan, yine bir meslek lisesinde çalışıyorum. Kapıdaki görevli, hocam birileri sizi görmeye geldi dedi. Ondan sonra merak ettim tabi kim geldi diye. Şimdi tabi adları unutuluyor bu meslekte ancak ben ya çok yaramaz öğrencilerin isimlerini hatırlıyorum ya da çok iyi, çok beyefendileri hatırlıyorum. Ondan sonra baktım bunlar, ellerine çiçek almışlar, işte hocam biz adam olduk elinizi öpmeye geldik, yani orada çok ağladığımı hatırlıyorum. O zaman meslek liselerinin önü açık sadece branşların değil, istedikleri herhangi bir branşı seçe biliyorlardı.

. *Mesleki olarak ne olmuşlardı?*

-Bilgisayar mühendisinden tutun, öğretmen, bir tane avukat vardı.7,8 kişilik bir gruptu. Yani adam olduk elinizi öpmeye geldik hocam dediler unutamadığım bir şeydir yani. (Öğretmen, kadın,*53)*

Olgun kuşak öğretmenlerin deneyimlerinin sosyolojik analizinde, meslek nosyonu etrafında şekillenen duygusal, düşünsel ve davranışsal tutarlılıkların oluşturduğu odak noktaları dikkat çekicidir. Bu odak noktalarını işlevsel kılan unsur,

uzun erimli meslek yaşantısının oluşturduğu süreğenleşmiş ve sistemleşmiş meslek pratikleridir. Bu pratikler aracılığıyla hem öğrencilere hem de velilere nüfuz edilmekte ve öğretmenliğin göreceli liderlik vasıflarının sürdürülmesi için stratejiler geliştirilmektedir. Bir okulda uzun süreler çalışma olanağı, bu gözlem ve stratejilerin gelişmesine, öğrenci ve velilerin toplumsal arka planlarına ilişkin anlamlı bağlantıların uzun dönemli gözlemlenmesine zemin hazırlamaktadır. Örneğin, Bilsev, 1981 yılından emeklilik dönemi 1998'e kadar aynı okulda öğretmenlik ve idarecilik pozisyonlarında çalışmış, öğrenci kitlelerinin sosyo-ekonomik gerçekliklerini uzun dönemlerde gözlemleme olanağı bulmuştur:

> *"...Benim çalıştığım Yeşilyurt lisesinde son derece yoksul öğrenciler vardı ama şimdiki yoksullukla kıyasladığın zaman onları daha farklı bir yere koyuyorum eskiler dillendirmiyorlardı, dilenmiyorlardı, istismar etmiyorlardı. Bahane olarak öne çıkmıyordu. Elektriğimiz kesikti ders çalışamadım demiyorlardı. Hazırlıksız derslere gelmezlerdi. Özellikle son sınıfların öğretmenliğini yaptığımda ve araştırmasını yaptığımda, çok büyük yoksulluklarla karşılaştım. Hatta bunları nasıl fark edemedim diye hayretler içerisinde kaldım. Örneğin sabah saat 4:00, 4:30'da kalkıp, ekmek fırınının önünde küçük çocukların, üç arkadaşın kuyrukta beklediğini derste onun için uyukladıklarını, ama ben üzerine gidene kadar da kimsenin bilmediğini bilmiyordum." (Öğretmen, kadın,61)*

80'li yılların öğretmenlik deneyiminin özgün yönü, ekonomik, sosyal ve kültürel kapsayıcılığının dışında, okul, öğrenci ve eğitim dünyasındaki tipolojilerin farlılığıyla da dikkat çekicidir. Ekonomik ve sosyal özerkliğini ve göreceli bağımsızlığını içinde yaşadığı toplumsal sistem özelinde sağlamış ve muhafaza etmiş öğretmen kitleler bir taraftan mesleki performans, yeterlilik, beceriler, arzu ve tutku bağlamlarında bireysel dünyalarda doyum sağlarken, diğer yandan da, öğrenci kitlelerini oldukları gibi sevme, değer verme ve içselleştirme anlamında da özgün bir konumlanma almaktadırlar. Olgun kuşak kadın katılımcının anlatısı, olgun kuşak öğretmenlerin öğrenci kitlelerine bakışlarındaki farklılığı ve özgünlüğü dile getirmesi bakımından dikkate değerdir:

> *"...Ama bir de öğretmenlikte farklı bir şeyin olması gerektiğini düşünüyorum. Bu mesleği sevmek gerekiyor, çocukları her koşulda sevmek gerekiyor burnunun kiriyle, kulağının pasıyla, zenginiyle, fakiriyle her koşulda onları sevmek gerekiyor." (Öğretmen, kadın,61)*

80'li yılların öğretmenlik dünyasını karakterize eden bir diğer farklılık da politik tartışma ortamıdır. Olgun jenerasyon öğretmenler, İçinde yaşadıkları

toplumsal dünyaya ilişkin kendi mesleki evrenlerinin, habitus dairelerinin ve verili sınıfsal konumlanmalarının etkileriyle ideolojik duruşlar almakta, politik konularda bir tartışma ortamı inşa etmektedir. Ancak bu durum, eğitim ortamında kaba, tahammülsüz ve müzakereye kapalı bir diyalog biçimi yerine, farklı siyasal duruşlara ve argümanlara tartışma düzeyinde açık ve mesleki pratiklere zarar vermeyen bir nitelikte gelişmektedir. Olgun kuşak kadın öğretmen katılımcının anlatısı, öğretmenlerin siyasal tartışma ortamlarına ışık tutması bakımından önemlidir:

> *"...Ama şunu da söylemem gerekiyor. Örneğin A partisini, B partisini, C partisini tutan bir öğretmen de biz A partisini tutuyoruz demiyordu. Öğretmen öğretmendir, kafası değişik olabilir. Parti ve dünya görüşü farklı olabilir, ama zil çaldı mı, öğretmenler zili çaldı mı koridorda bir tek öğretmen görmezdik." (Öğretmen, kadın,61)*

Bütün bu parametreler açısından değerlendirdiğimizde, meslek kavramının, toplumsal yaşantıda kendiliğinden gelişmeyen ve etki gücü yüksek faktörlerce inşa edilen oluşumsal bir bütünlük olduğudur. Bu oluşumsal bütünlüğün bir yönünü, gelir, tam istihdam, mülkiyet edinim süreçleri, kariyer olanakları gibi ekonomik göndermeler biçimlendirirken, bir yönünü de, sosyal ilişkiler, gündelik etkileşim ortamı, kişisel güven, geleceğe yönelik dönüştürme kapasitesi ve projeler üretebilme gücü gibi sosyo/psişik boyutlar oluşturmaktadır. Genç kuşak öğretmen (milli eğitim dışı) failler açısından düşündüğümüzde, mesleğin hem ekonomik boyutunun hem de sosyo-psişik oluşumunun bir kriz ortamıyla karşı karşıya kaldığını ve mesleği oluşturan bu ögelerin birbiriyle diyalojik ilişkisinin daraldığı ifade edilebilir. Olgun jenerasyon öğretmenlerin deneyimlerinde ise mesleğin ekonomik ve sosyo-psişik bütünlüğünün yaşamın tüm boyutunu içerecek biçimde, yaşanılan anla, gelecek arasında diyalojik bir bütünlük sağladığı ve inşa ettiğini söyleyebiliriz.

3.1.2. Mesleki Statü, Saygınlık ve Prestije İlişkin Deneyimler

Botton göre, *"Hepimiz kendimize tahammül edebilmek için dünyanın bize saygı duyduğuna dair birtakım işaretler arar, onlara bel bağlarız."* (Botton, 2015: 8) Günümüz dünyasında da toplumun bizlere saygı duyduğuna ilişkin ruhsal dinginliğimizi artıracak emareler aramaktan vazgeçmeyiz ve usanmayız. Bu süreçte kullanılan en nesnel ölçüt, meslek ve mesleğin çevresinde biçimlenen paraya, mülkiyete, istikrarlı tüketime dönüştürülebilen kapasitelerdir. 2000 sonrası dönem,

öğretmenlik mesleğinin belirli türlerinde, bu kapasitelerin daraldığı, eski erişim güçlerini yitirdiği, yeni tarz hiyerarşilenme biçimiyle doğru orantılı, yeni statülenme ve prestij düzeylerinin oluştuğu karmaşık bir dönemdir. Bu karmaşanın nedeni, ücretli öğretmenlik, sözleşmeli öğretmenlik, dershane (temel lise) öğretmenliği, özel okul öğretmenliği ve mili eğitim öğretmenliği gibi her biri ayrı dünyalara gönderme yapan, farklı saygınlık ve prestij düzeyleri oluşturan, farklı ekonomik gelir ve mülkiyet edinim biçimleri inşa eden yapılaşmalardan oluşmasıdır.

Yeni dönemde öğretmen saygınlığı ve prestijinin en düşük seviyede hissedildiği grup ücretli öğretmenlerdir. Hem sosyal etkileşim çevrelerinde hem de ücretli çalıştıkları okullarda geçicilikleri ve eğretilikleri her aşamada belirgin duruma gelmektedir. Ücretli öğretmenlerin dünyasında ekonomik kapasitelerin sınırlılığı, mülkiyet edinim süreçlerindeki tıkanıklıklar, tam ve güvenceli istihdamın eksikliği dışında, okul ortamında da (ücretli öğretmen olarak çalıştıkları okullarda) belirli düzeyli, açık ya da örtük dışlanma süreçlerine maruz kaldıkları bulgulanmıştır. Aynı eğitim düzeyi, kapasiteler evrenindeki aktörlerden birinin atanarak öğretmen olması, birinin de atanamayarak ücretli statüsünde çalışmasının gerçek yaşantıda ve aktörlerin zihin dünyalarında inşa ettiği bölünme ve yarılmaların boyutları radikal düzeydedir. Kadın ücretli öğretmen katılımcının deneyimi, söz konusu yarılma ve bölünmelerin iç dünyalarda ortaya çıkardığı tahribatı göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *"...Ben Bayrampaşa'dan İTO diye bir okul var oraya gidiyorum. Çalıştığım okulun müdür yardımcısı tavsiye etti beni o okula, 6 saatlik bir tarih dersi varmış, ama o okulun müdür yardımcısının geçici diye ücretli öğretmenlerle ilgilenmediğini söyledi bu bile insanı üzüyor ve etkiliyor. Yani seni insan yerine koymuyorlar ve muattap almıyorlar." (Öğretmen, kadın,27)*

Atanamamış öğretmen gerçekliğinde dışlanmanın boyutları dolaysız olarak prestij kaybını ifade etmektedir. Toplumsal hiyerarşinin farklı bölümlerinde yer alan ve konumsal olarak öğretmenlikten daha baskın (tıp, hukuk, mühendislik) mesleki evrenlerden gelen aktörlerle karşılaşma alanlarında, atanamamış öğretmen konumunun statü kaybıyla ilişkisinde iletişimi parçalayan hatta yok eden bir durumsallıktan söz etmek olanaklıdır. Yaşamın gerçek işleyişi ve fiili düzleminde, üniversite mezunu farklı meslek evrenlerinin 2000'ler gerçekliğinde, radikal ölçülerde toplumsal, ekonomik ve statü eşitsizliği inşa etmesi, hiyerarşinin

altındakiler açısından (atanamamış öğretmenler) müzakereyi ve tartışmayı gerektirecek nedenleri ortadan kaldırmaktadır. Bu koşullar altında, failler, atanamamış öğretmen gerçekliğini hatırlatan kişi ya da kişilerle görüşmemek, ortamlarına girmemek gibi stratejiler geliştirmekte ve kaçma tavrı sergilemektedirler. Dershane öğretmenliği kökeninden gelen kadın katılımcının deneyimi, mesleki aşağılanma karşında aktörlerin gösterdiği tavrı örneklemesi bakımından vurgu yapmaya değerdir:

> *"...Beni mesleki anlamda küçük gören insanlarla görüşmüyorum, konuşmuyorum bir sorun olmuyor." (Öğretmen, kadın,39)*

Branş farkı gözetmeksizin atanamayan genç jenerasyon tüm öğretmenlerde, belirgin boyutlarda bir hoşnutsuzluk gözlemlenmektedir. Geçmişe yönelik serzenişler ve pişmanlıklar dillendirilmekte, günümüz dünyasının para ve güç ilişkilerinin biçimlendirdiği toplumsal yaşama uyum sağlamakta zorlanılmaktadır. Öğretmenliğin meslek evreninin inşa ettiği prestij, saygınlık ve kariyer ortamının sembolik sermayesinin düşüklüğünün yanında, ekonomik sermaye inşasında da yaşanan kısıtlılıklar, aktörleri, farklı meslek dünyalarının içinde olup olmama konusunda spekülasyonlara (geçmişe yönelik serzeniş boyutunda) sevk etmekte ve lisans dönemlerinde düşünce ve duygu düzeyinde deneyimlenen kariyer uzaklaşması, öğretmenlik yaşantısının ilerleyen süreçlerinde de devam etmektedir. İngilizce öğretmeni genç jenerasyon katılımcının meslek dünyasına yönelik değerlendirmesinde avukatlığın meslek dünyası içinde yer alma arzusu ve kariyer atfı dikkat çekicidir:

> *"...Şimdi hocam şu anki Türkiye'nin durumuna baktığımda işimi seviyorum severek yapıyorum ama her halükarda bu kadar dil becerisine sahip olabileceğime inanıyorum zaten abimde dilciydi, ailemden yatkınlıklarımın da olduğunun farkındayım, bir de avukatlık olsaydı daha da ballı kaymaklı olurdu. Şimdi tabi bu nokta da çok çelişkilerim var." (Öğretmen, erkek,31)*

Meslekler, doğaları gereği gündelik karşılaşma alanlarında statü, prestij ve ekonomik güçleriyle konjonktürel toplumsal karşılıklar ve tekabüliyetler yaratırlar. Bu tekabüliyetler, aktörlere (meslek evrenlerinin içinde yer alan bireylere) hem kendileriyle içsel diyaloglarında hem de toplumla müzakerelerde çıkış noktaları, ipuçları ve aracılıklar inşa ederler. Bu aracılıkların ve çıkış noktalarının tıkanması ve

işlevsizleşmesi durumunda, mesleki aktörlerin gelecek tasarımlarında, mesleğin kariyer tercümesinde ve proje tahayyül gücünde parçalanmalar yaşanır. Bu durumda, mesleki aktörün içinde yaşadığı anla, gelecek arasındaki diyalojik ilişki ortadan kalkar ve sosyo/ekonomik, sosyo/psişik güvenlik tesis edilemez. Böylece, aktörlerin içsel diyaloglarında, kendi meslek dünyaları öykünülebilir, tavsiye edilebilir ve gelecek inşa edebilir niteliklerden uzaklaşır. Felsefe mezunu (atanamamış) kadın katılımcının anlatısı, kendi dünyasında sıkışmış ve gelecek inşa edememiş bir mesleğin, başkalarına tavsiye edilebilir olamaması gibi bir tutarlılığı göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *-Kendi öğrencilerimi felsefe okumaya çok yönlendirmiyorum.*
> *.Neden?*
> *- Kariyer istiyorlar (Öğretmen, kadın,39)*

Ücretli öğretmenlerin yakın çevreleriyle ilişkilerde atanamama gerçekliği her zaman gerginlikler biçiminde ortaya çıkmamaktadır. Bir arkadaş, aile ve akraba çevresine sahip failler, kendi durumlarına yakın çevrelerindeki insanların üzüldüklerine vurgu yapmaktadırlar. Genç kuşak kadın katılımcı, atama problemini yaşayan arkadaşlarına ve kendi durumuna ilişkin değerlendirmeler yapmakta ve içsel dünyasına yönelik bilgiler vermektedir:

> *"...Sadece yakın arkadaşlar olarak üzülüyorlar. Bende yakın arkadaşlarımın iyi yere gelmesini isterim onlarda öyle düşüyorlar. Tabi arada benimde moralimin bozulduğu zamanlar oluyor." (Öğretmen, kadın,27)*

Genç bir milli eğitim öğretmeni olarak Ahmet, toplumsal hiyerarşinin daha farklı katmanlarıyla iletişime geçtiğinde, öğretmen kimliğinin saygınlığının ve prestijinin özellikle küçük esnafla ilişkilerde bir statü düşüklüğü ya da kaybı imasını öne çıkarmadığını, buna karşılık, büyük esnafla ilişkilerde statü ve itibar kaybının öğretmenlik mesleğinin düşük düzeyli ekonomik sermayesine gönderme yapılarak yansıtıldığını vurgulamaktadır. Bu durum, statü durumsallığının ve algılanan yansımalarının bağlamsal ve konjonktürel olduğunun göstergesidir. 2000'ler gerçekliğinde, öğretmenlik hiyerarşisin en üstünde olan mili eğitim öğretmenlerinin,

ekonomik ve sosyal sermayesi daha baskın olan büyük esnafla karşılaşma alanlarında kısıtlılıklar yaşadıkları söylenebilir:

> *-Güven duyuyorlar, bir şey alacağın zaman esnaf, öğretmen adamsın deyip veriyorlar. Halkın güveni var. Ancak, büyük esnaflar itibar etmiyorlar.*
>
> **.** *Bu anlamda yaşadığınız özel bir şey var mı?*
>
> *-Şöyle söyleyim, benim okulda öğretmen arkadaşlarım var. Bunlar aynı zamanda büyük ölçekli ticaret yapan ailelerin çocukları sadece öğretmen maaşlarıyla nasıl geçinir diyerek dalga geçiyorlar. Yani güven konusunda hiç sıkıntı olmuyor güven duyuyorlar ama maddi açıdan çok küçük gördükleri de oluyor. (Öğretmen, erkek,30)*

80'li yıllarda olgun kuşak öğretmenlerin deneyimleri söz konusu olduğunda, gündelik yaşantıda öğretmen prestij ve saygınlığında bugünün genç jenerasyon öğretmenleriyle karşılaştırılmayacak düzeyde farklılıklar olduğu söylenebilir. Dönemin genel atmosferinde piyasalaşma süreçlerinin yavaş işlemesi, ücretli emeğin konumlanmasının göreceli güçlü kimliği, piyasa yapılaşmasının ücretli emeğin lehine pozisyonu ve devletin kamusal alandaki baskınlığı, olgun jenerasyon öğretmen faillerin mesleki saygınlık ve prestiji yaşamın gerçek aksları içinde algılayabilmelerine temel olgusal dayanakları oluşturmuştur. Olgun kuşak öğretmenlerin sosyo-ekonomik kapasitelerinin yüksekliği, toplumsal yaşamlarında bu kapasitelerle tutarlı bir sosyal etkileşim düzeni biçimlendirmiş, ev kiralama süreçlerinden, esnafla ilişkilere kadar yeterlilik süreçlerini inşa etmiştir. Olgun kuşak kadın katılımcı Seray, kişisel deneyimlerinde ev sahiplerinin öğretmenlere ev kiralamak için istekli olduklarını ve öğretmenin genel ekonomik standartlarının yüksek olduğunu ifade ederek dönemin atmosferine ilişkin bilgiler vermektedir:

> *"...Öğretmene ev kiraya vermek bir özellikti. İnsanlar özellikle öğretmene ev kiralamak istiyorlardı. Çünkü öğretmenin o dönemki kazandığı paralarda cidden iyi paralardı. Tabi Türkiye ekonomisi de iyiydi. Türkiye'de herkes para kazanıyordu. Benim eşim çiftçiydi çiftçide para kazanıyordu herkes kazanıyordu." (Öğretmen, kadın,53)*

2000'li yıllar öğretmenlik deneyimleriyle karşılaştırıldığında, 80'li yıllar öğretmenlik deneyimleri, karmaşıklaşmamış, farklı hiyerarşilenmelere ve ayrımlanmalara dönüşmemiş, homojen ve devlet güvencesinde gerçekleştirilen öğretmenlik pratikleridir. Olgun kuşak milli eğitim öğretmenleri ülkenin genel ekonomik ritmiyle uyumlu, rutin memur maaş ve özlük haklarından kazanımlar elde

etmekte ve mütevazi mülkiyet edinim süreçlerine katılabilmektedir. Bu süreçlerde, özellikle sosyo-ekonomik kırılmalara neden olan dönemler aktörlerin belleklerinde yer etmektedir. Olgun kuşak emekli milli eğitim öğretmeni Bilsev'e göre 1989, öğretmenlerin gündelik ekonomilerinde olumlu anlamda kırılmaya neden olan önemli bir dönemdir. Bu dönemde öğretmenler mevcut sınıfsal konumlarını korumaya ve güçlendirmeye yönelik girişimlerde bulunabilecek maddi olanaklara erişebilir duruma gelmişler ve bu olanakları ev ve araba gibi mülkiyet türlerine aktarabilmişlerdir:

> *" 1989 yılında öğretmen maaşlarında çok büyük bir artış oldu, Turgut Özal döneminde aşağı yukarı % 100 civarında bir artış olmuştu çok ciddi bir rakam. Yani bu öğretmenleri rahat ettirdi özellikle bu doğuda çalışan öğretmenler evini aldı arabasını aldı. Doğu teşviki aldılar ve ev, araba alarak geldiler ve genel olarak öğretmenlerin ekonomik durumunda da iyileştirme oldu." (Öğretmen, kadın,53)*

Bu olumlu ekonomik hava, özellikle kırsal bölgede öğretmenlik yapan aktörlerin gündelik pratiklerinin önemli bir parçası olan ve halkla ilişkiler çerçevesinde gelişen öğreticilik, önderlik, problemlere çözüm bulan misyonu tamamlayan, kuvvetlendiren ve perçinleyen bir işlev görmüştür. Mesleğin gündelik yaşamdaki ekonomik alım gücü ve kapasitesiyle, onun saygınlığının, prestijinin ve dış dünya onursal karşılığının bütünsel bir örüntü olduğunun göstergesidir. Olgun kuşak dünyasında köylüye bir şeyler öğretmek ve onlarla iç içe olmak meslek rutininin bir parçası ve gündelik hayatta başlı başına bir kariyer biçimine dönüşmüştür.

Olgun kuşak öğretmenler, öğretmen saygınlığını, prestijini ve toplumsal kabul edilirliğini, sıfatları dolayısıyla apriori bir biçimde değil; pratikleriyle, bilgisiyle, becerisiyle ve örgütlediği gündelik sosyal ağ ile olanaklı kılmış ve yaşama geçirebilmiştir. Yerinde bir betimlemeyle, o yılların öğretmenlik pratikleri, okul binaları içerisinde bir öğrenci ve veliyle iletişimden ziyade, halkla ilişkiler nosyonu çerçevesinde sergilenmektedir. Halkla sosyal anlamda iletişimde olmak ve sorunlara çözüm bulmaya çalışmak, olgun jenerasyon öğretmenlerin mesleki idealizminin ve ethosunun ayrılmaz bir parçasıdır. Olgun kuşak erkek öğretmen katılımcının anlatısı, mesleki idealizmin ve ethosunun içeriğini ifade etmesi bakımından dikkate değerdir:

> *"…Tabi, öğretmenlerle köylüler arasındaki ilişkiler gün geçtikçe artmış oldu. Bir de biz köylülerle tanıştıkça, köylülere daha nasıl yararlı olabiliriz daha nasıl faydalı*

olabiliriz hep bunların düşüncesi içerisindeydik. O günün koşulları içerisinde bizden daha böyle tahsilli yazarlar olsun, onların kitapları olsun, onları okur ve kendimize rehber edinirdik. Öğrendiklerimizi oradaki insanlara aktarmaya çalışırdık. Arıcılık konusunda olsun, tarım konusunda olsun buna benzer işte oradaki döngü neyse onu daha modern hale getirmek, daha fazla ürün yetiştirmek için bu konuların ışığında köylüleri daha detaylı olarak bilgilendiriyorduk." (Öğretmen, erkek,60)

Olgun kuşağın içinde geliştiği öğretmenlik dünyası sadece kırsal bölgedeki öğretmenlik pratikleri bağlamında saygınlığı ve toplumsal kabul edilirliği yüksek değil, aynı zamanda İstanbul'un o dönemler için gecekondu bölgesi sayılabilecek Sarıyer gibi bölgelerinde de benzer yansımaların ve duygusal alışverişlerin yaşandığı bir atmosferdir. Öğretmen yine sözü dinlenen, yönlendirmeleri önemsenen, halkla ilişkiler düzeyinde saygınlığı ve prestiji yüksek bir konumdadır. Olgun kuşak erkek katılımcının anlatısı, 80'li yıllar açısından kırsal bölge ile kentsel gecekondu bölgelerinin hem sosyolojik tutarlılıklarını hem de öğretmene bakıştaki sempati ve sevginin iki bölge açısından koşutluğunu ve paralelliğini göstermesi bağlamında dikkate değerdir:

"...İstanbul'da benim orada (Sarıyer) çalışmam 1983-86 arasında oldu. Gecekondu bölgesi olduğu için orada yaşayan halkın büyük bir kısmı yine Anadolu'dan gelme, yine Anadolu'daki gibi öğretmene saygıyı sevgiyi gösterir, öğretmeni gördüğü zaman halini hatırını sorar. Derdi, sıkıntısı olduğu zaman hani öğretmen beni nasıl karşılar, azarlar mı, tepki mi verir, bu tür Anadolu'da işte öğretmene bir bakraç yoğurt, yumurta göndermek nasıl makulse, burada da o sevgi, yakınlık vardı yani." (Öğretmen, erkek,60)

Olgun kuşağın deneyimlerinde, eğitimde kullanılan teknik imkanlar bugünkü gibi olmamasına rağmen, veliyle ve öğrenciyle olan yüz yüze etkileşim ortamı öğretmenin yönlendirme gücünü artırmış ve öğrencilere nüfuz etme bağlamında daha bağımsız hareket etme olanağını vermiştir. Bugün, emekli bir öğretmen olan ve bir okulda çalışmaya devam eden olgun kuşak erkek katılımcı, günümüz teknolojik gelişmelerinin öğrenciyle yüz yüze ilişkilerde bozucu etki yapan bir unsur olduğuna vurgu yapmaktadır:

"...Öğrencilerimizle diyaloğumuz çok iyiydi. Veliler de aynı şekilde, veliler bizim dediklerimize harfiyen uyuyordu desek olur yani bir de zor tarafları şuydu: Şimdiki gibi teknik gelişim yoktu o zaman biz her şeyi elimizle yazıyorduk. Ama çok iyiydi bugüne göre kıyasla çünkü öğretmen öğrenci arasındaki o kadar böyle yakın bir ilişki vardı ki bizim derdimiz sadece konuları yetiştirmekti. " (Öğretmen, erkek,61)

Olgun kuşağın korunaklı eğitimcilik ortamı, öğretmenlik dünyasında kendine güven, inisiyatif alma ve problem çözme yeteneklerinin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Dış dünyayla rekabet edilebilir sosyo-ekonomik koşullar, özellikle idarecilik pozisyonunda görev alan öğretmenlerin bağımsız ve adil kararlar alabilmelerini teşvik etmiş, böylece, öğretmen saygınlık ve prestiji sağlamlaşmıştır. Müdür yardımcılığı pozisyonunda uzun yıllar çalışan Bilsev, idarecilik deneyimlerinde bağımsız ve adil kararlar alma ve uygulamanın kazanımlarına vurgu yapmakta ve bunun öğretmen saygınlığını ve prestijini artıran bir unsur olduğunu ifade etmektedir:

> *" Müdür yardımcılığı yaptım. Belki öğrencilerimle olan diyaloğum ve güzel ilişkilerimiz sebebiyle, çünkü biz de örneğin bir mahalle vardı, Bitlisliler oturuyordu, bir mahalle vardı Nevşehir'liler oturuyordu, falanca mahallede göçmenler oturuyordu. Her bir sokak göçmen mahallesi şeklinde ayrılmıştı , zaten amca çocukları, dayı çocukları, kuzenler, yeğenler falan hemen hepsi bizim okulumuza geliyorlardı. İdareci olduğumuz için velilerle herkesle muhatap oluyordunuz. Ben biraz kendime burada pay çıkaracağım. Düzgün ilişkiler kurmuştum, çıkarsız ve adil, suçlu kimse en sevdiğim öğrenci de olsa gözünün yaşına bakmazdım. Bu yüzden emekli olana kadar saygı duymuşlardır. " (Öğretmen, kadın,61)*

Olgun kuşağın önemle vurguladığı noktalardan biri de öğrenci, öğretmen ve sistem bütünlüğünün inşa ettiği eğitim atmosferinin kazanımlarının belirgin biçimde gözlemlenmesidir. Bu atmosferin bir yönünü okumak için gelen öğrenci, bir yönünü de kendini mesleğine adayan bir öğretmen profili oluşturmaktadır. Olgun kuşak kadın katılımcının anlatısında, disiplinli öğrenci ve işini seven öğretmenin eğitim atmosferindeki işlevi şöyle ifade edilmektedir:

> *"...Şimdi çok net hatırlıyorum o dönemi, yani geçmişte kalmasına rağmen, öğrenci çok düzgündü, okumak amaçlı geliyordu, ayrıca saygı hat safhadaydı. Şu anda geriye baktığımda birçok yanlışlıklar görüyorum. Benim öğretmenliğe başladığım yıllarda da veliler eti senin kemiği benim şeklinde düşünüyorlardı, şu an bunu yanlış buluyorum ama o zaman bunun artıları vardı. Öğretmene karşı korku, saygı vardı. Zamanla öğretmen saygıyı ve sevgiyi kendisi kazanabilirdi. Çok kaliteli öğretmenler vardı." (Öğretmen, kadın,61)*

Ancak özellikle 90'ların sonlarına doğru yeni atanan ve öğretmen olan genç kuşakla, eski öğretmenler arasında iş disiplini, eğitimcilik duruşu ve öğrencilerle ilişkiler bakımından bir yarılmanın, anlayış/yaklaşım farklılığının varlığına işaret etmek gerekir. Bu farklılığın yönü, öğretmenliğin, temel düşünüş, güdülenme ve

duygulanımlarındaki arka planların/art alanların dönemsel olmayan, özsel ve türsel nitelikli dönüşümüdür. Yeni öğretmen tipolojisi artık, verilenle yetinmek istemeyen, daha fazlası için mücadele iradesi bulunmayan, kolay sıkılan ve okul ortamında çok fazla vakit geçirmek istemeyen bir görünüm sergilemektedir. Bu tavır ve tutumlar, kıdemli öğretmen failler tarafından bir zafiyet, öğretmen güç ve iradesini akamete uğratan bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Olgun kuşak kadın öğretmen katılımcının anlatısında, yeni öğretmen tipolojisinin sergilediği öğretmen pratiklerinin eleştirisi yapılmakta, kendi jenerasyonunun bu anlamdaki farklılıklarına vurgu yapılmaktadır:

> *" Ben emekliye ayrılmadan üç yıl önce 1995 yılı, yeni mezun öğretmenler gelmeye başladı. Yeni göreve başlayan öğretmenlerde okulumuzda dikkati çeken şu oldu: teneffüsler on dakikaydı çok az buluyorlardı. "Of gene mi zil çaldı, of gene mi zil çaldı." "Cumartesi, pazar ne zaman gelecek" gibi şeyler söylüyorlardı. O zaman 1995'li yıllarda bunları duymaya başladığımda çok şaşırmaya başlamıştım. O güne kadar gene sınıfta ders anlatırken oturan öğretmen ya da öğretmenin oturabileceğini düşünmüyordum öyle bir model yoktu. 95'le beraber onu da gördük." (Öğretmen, kadın,61)*

Bu ve benzeri durumlar, olgun jenerasyonun değerlendirmesinde, öğretmenin hem içsel düzeydeki tutarlılığına hem de dış dünyadaki algısal prestij ve saygınlığına gölge düşüren unsular olarak görülmektedir. Genel olarak değerlendirdiğimizde, iki kuşağın mesleki toplumsal saygınlık ve prestijlerinde hem olgusal hem de algı düzeyinde (80'ler ve 2000'ler) radikal ölçülerde farklılıklar bulgulanmıştır. Olgun kuşak kadın katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"…Valla bizim dönemimizde sanki bize daha kolay gibiydi, daha iyiydi. Yani daha bir saygınlığı vardı. Ama günümüzde öyle değil. Yani öğretmenim dediğiniz zaman adam yerine konuyordunuz. O dönemde bir saygınlık vardı girmiş olduğunuz toplumda, ama şimdi öyle değil." (Öğretmen, kadın,57)*

2000'ler Türkiye'sindeki öğretmenlik gerçekliğini, inşa edilen yeni türden mesleki hiyerarşilenmeler, bölümlenmeler ve kategoriler bağlamında düşündüğümüzde, milli eğitim öğretmenliğinin, tam istihdam, düzenli gelir, süreğenleşmiş mülkiyet edinim olanaklarına açıklık gibi ölçütler açısından öğretmenlik meslek hiyerarşisinin en üstünde konumlandığı söylenebilir. Olgun kuşak kadın katılımcının kişisel değerlendirmesi de milli eğitim öğretmenliğinin

saygınlık ve prestijinin yüksek olduğu ve günümüz dünyasında istikrarlı konumunu koruduğuna yöneliktir:

> *"...Halen de öğretmenlik mesleğinin inişe geçtiğini düşünmüyorum ben. Bunun toplumsal sorunlardan, internetin bilinçsiz kullanımından tutun; çalışan annelerin çocuklarıyla yeterince ilgilenmemeleri yani Türkiye kritik bir süreçten geçiyor. Bu koşullarda öğrenmenin prestij kaybettiği kanaatinde değilim*." (Öğretmen, kadın,57)

Bu bulguyu, öğretmenliğin olgun kuşak dünyasının bir üyesinin değerlendirmesi olarak okuduğumuzda, bireysel yaşantısında deneyimlediği istikrarın izlerini taşıdığını söylemek abartı olmayacaktır. Ancak, milli eğitim öğretmenliğinin dünyasının dışında kalan geniş bir öğretmen kitle açısından aynı saygınlığın, prestij ve ekonomik güvence ortamının devam ettiğini söylemek olanaksızdır.

3.1.3. Aile Hayatına İlişkin Deneyimler

Aile hayatının temel parametreleri söz konusu olduğunda olgun kuşak öğretmenlerle, genç kuşak öğretmenler arasındaki temel fark, genç kuşağın kent kökenli, ev ve araba sahibi, güçlü olarak tanımlanabilecek orta-sınıf ailelerin çocukları olmalarıdır. Buna karşılık, özelikle olgun kuşak erkek öğretmenler kır kökenlidir ve yoğun bir ailesel yoksulluktan gelmektedir. Olgun kuşağın bir diğer ayağı, kadın öğretmenler ise ağırlıklı olarak kent kökenli, orta ölçekli esnaf ve tüccar ailelerden oluşan toplumsal/sınıfsal kökenden gelir. Genç kuşak öğretmenlerden evli olanlar, ekonomik koşulların etkisinden ve yarattığı karamsarlıktan kaynaklı olarak çocuk sahibi olma konusunda geri çekilen bir tutum içindedir. Devlet temelli veya özel sektörde çalışan genç jenerasyon öğretmenlerin hemen hepsi çocuk sahibi olma konusunda tereddütlüdür. Bir önceki kuşakla karşılaştırıldığında bu, radikal bir dönüşümdür. Kendisiyle kızı arasında benzersiz sevgi bağına vurgu yapan Bilsev, kendi kızının böyle bir dünyaya çocuk getirmeyi tercih etmediğini ifade etmektedir. (Öğretmen, kadın,61)

Genç kuşak öğretmen gruplarda evli aktörlerin çocuk konusundaki ikircikli tutumları, tüm dünyada belirtileri yaygın biçimde gözlemlenen öngörülebilir/ denetim altına alınabilir ve uzun vade olarak tanımlanabilecek yaşam stratejilerinin post modern tarzda aşınmasıyla doğrudan ilişkilidir. Tam zamanlı istihdamın, iş

güvencesine sahip olarak kariyer planlaması yapmanın yaşamsal etkisi, evlilik ve aile hayatının da dinamiklerini belirlemekte, yön vermektedir. Ücretli öğretmen Derya, eğer eşi milli eğitime atanmış bir öğretmen olmasaydı, ne kadar isterse istesin evlilik kararı alamayacağını ve ailesinin onay vermekte zorlanacağını ifade etmektedir. (Öğretmen, kadın,27)

Olgun kuşak erkek öğretmenler evliliklerini yine kendileri gibi köy kökenli olan kadınlarla yapmışlar ve tek maaş gerçekliğinde önemli bir ekonomik dar boğazla karşılaşmışlardır. Bu kısıtlılığı aşmak için özellikle büyük şehirlere tayin olduktan sonra mağaza satış elemanlığı gibi işler bularak ekonomik açığı kapatmaya çalışmışlardır. Olgun kuşak erkek öğretmen katılımcının deneyimleri, tek maaş gerçekliğini aşmaya yönelik çabaların boyutunu göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *-Sonuçta ekonomik olarak sıkıntı yaşadım yani onun için kendime ek bir iş buldum İstanbul'a geldikten sonra.*
>
> *. Ne üzerine?*
>
> *-Bir küçük beyaz eşya üzerine, Arçelik bayinde tezgâhtar olarak çalıştım. (Öğretmen, erkek,60)*

Özellikle ilkokul öğretmeni olgun kuşak erkek öğretmenlerin ağırlıklı olarak kırsal bölgelerde ikamet etmek zorunda kalmaları çocuklarının güçlü eğitim sermayesiyle donanmasının önünde bir engel olarak ifade edilmektedir. Tek maaş gerçekliği ve kırsal yaşamda barınma zorunluluğu çocukların iyi eğitim imkanlarını da ortadan kaldırmıştır. Bu durum, çocukların zayıf eğitim sermayesiyle gelişmesine neden olmuş ve iş piyasasında pazar kapasitesi yüksek mesleklere erişimlerini engellemiştir. Bu durumdan kaynaklı olarak, mesleğini çok seven Dursun, özellikle ekonomik açıdan yeterliliği olmayan öğretmenlik mesleğini kızına tavsiye etmemiş, farklı alanlara yönlenmesini istemiştir:

> "*...Eğitim fakültesine aldığı puanla giriyordu. Eskişehir olsun giriyordu yani Ankara, İzmir bunlardan herhangi birine tercih yapmış olsaydık bu puanlarla girebiliyordu. Benim işte içinde yaşadığım ekonomik sıkıntılar darboğazında, ben sıkıntı çektim, yaşadım öğretmenlik mesleği boyunca, ben çocuğum için istemedim nitekim bunu da çocuğuma yansıttım." (Öğretmen, erkek,60)*

Olgun kuşak kadın öğretmenler ise meslek yaşantılarına lise öğretmenliği düzeyinde başlamışlar ve kırsal bölgede çok fazla vakit kaybetmeden kentlere

yerleşebilmişlerdir. Kadın öğretmenlerin evlilikleri, çalışan erkeklerle gerçekleşmiş, bu durum, aile içinde ekonomik standartları yükselterek, bir sonraki kuşağa kentsel eğitim ortamı ya da özel okul imkânı olarak yansımış ve pazar kapasitesi yüksek mesleklere erişimi kolaylaştırmıştır. Katılımcıların çoğunda hem olgun jenerasyon açısından hem de genç jenerasyon açısından kültürel sermaye sınırlıdır. Ekonomik sermaye açısından ise olgun kuşak kadın öğretmenler öne çıkmaktadır. Bu durumun nedenleri, olgun jenerasyon kadın öğretmenlerin ticari kökenden gelen aile yapıları ve çift maaşın yarattığı birikimdir. Atanamamış genç kuşak öğretmenler ise aile kökeninden gelen ekonomik sermayeyi muhafaza edemeyerek orta-sınıflaşamamış hatta dershanecilik ve ücretli öğretmenlikteki gibi türlerde sınıf-altı bir konumlanma almışlardır.

Özellikle genç kuşak öğretmen grupların kendi aile çevreleriyle ilişkilerinde inanç farklılıklarına dayalı özgün etkilenim bağlamlarının sosyal sermayenin bir sonraki kuşağa aktarımında bir geçişkenlik noktası oluşturduğu ifade edilebilir. Örneğin, Hasret, felsefe gibi ekonomik karşılığı sınırlı bir lisans programında eğitim almasının gelecek yaşantısında maddi somut gelir açısından problemli olacağının bilinmesine rağmen, ailesinin ve kendisinin alevi kimliğinin eleştiriyi ve sorgulamayı teşvik eden doğasının, felsefe okuyan üniversite öğrenci kimliğiyle örtüştüğünü ve aile çevresi tarafından yoğun biçimde destek gördüğünü ifade etmektedir:

> *" Ben aleviyim ve Alevilerde otomatik olarak her şeyi sorgulama, izahata dâhil her şey üzerine konuşma bizim çevrede sorgulama çok yaygın olduğu için çocukluğum böyle ortamlarda geçti yani bu ortamda felsefe okumayı kimse yadırgamaz. Sizin okuduğunuz bölümü sorgulamaları için hiç düşünmeyen bir aileden gelmeniz gerekir " (Öğretmen, kadın,39)*

3.1.4. Eğitim Hayatına İlişkin Deneyimler

Katılımcıların eğitim yaşantılarına ilişkin bulguları değerlendirirken temel ayrım noktalarına vurgu yapmak gerekmektedir. Buna göre, sadece olgun kuşak erkek öğretmenler, eğitim süreçlerinde edindikleri teorik, teknik ve pratik bilgilerin donanımlarını, kişisel becerilerle sentezleyerek gerçek anlamda bir mesleki öz inşa edebilmişlerdir. 1980'li yıllar ve öncesinde öğretmen okulu ya da eğitim enstitüsü çıkışlı olan erkek katılımcılar okullarında aldıkları eğitimin kazanımlarını köylü kitlelerle paylaşmışlar, böylece, kurumsal gelişimin temsilcileri olarak geniş

kitlelerin bireysel gelişimlerine ve bilinçlenmelerine katkı yapmışlardır. Eğitim enstitüsü çıkışlı olgun kuşak erkek katılımcının, enstitüde verilen eğitimin kapsayıcılığıyla karşılaştırıldığında, bugünkü öğretmen eğitim düzeneğinin ve sisteminin geride olduğuna yönelik eleştirisi vurgu yapmaya değerdir:

> **.** *Orada aldığım eğitimle hayatı darma duman ettim diyebilir misiniz?*
>
> *-Evet, çok harikaydı. Şöyle diyeyim ben size, şimdiki öğretmen arkadaşlar fakültede okuyorlar. İnanın kıyaslarsak onlardan daha üstün diyebilirim her yönden. (Öğretmen, erkek,61)*

Eğitim enstitüsü çıkışlı erkek öğretmenlerin eğitim donanımları ve pratik hayata yönelik içerikleri, özellikle kırsal bölgede öğretmenliğin halkla ilişkiler düzleminde inşa edilmesinde ve öğretmenin her konuda fikir danışılan kimliğinin oluşmasında kurucu rolü üstlenmiştir. Olgun kuşak erkek katılımcının anlatısındaki vurguları, enstitülerdeki derslerin, mesleki yönlendirmelerin ve uyarıların öğretmen adaylarını hangi bağlamlarda bilinçlendirdiğini ve geleceğe hazırladığını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *"…Özellikle buna en çok meslek derslerimiz, eğitim psikolojisi ve sosyolojisi gibi derslerimiz onlar bizi kararlı bir şekilde donattılar. Mesleğe hazırlamış oldular, karşılaşacağımız sıkıntıların hepsini bize yaşattılar, köyde yaşantımız nasıl olacak, nelerle karşılaşabileceğimiz, işte, elektriksiz, yolsuz köylerde görev yapacağız özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerine atamaların olma durumunda köydeki insanlar Türkçe bilemeyecekler, çocuklarını özellikle okula göndermeyecekler gibi sıkıntıların olabileceğini bizlere anlatmışlardı." (Öğretmen, erkek,60)*

Olgun kuşak kadın öğretmenlerin eğitim dünyasında ise ilk göze çarpan bulgu, üniversitelerde 1980 öncesindeki politik kargaşa ve siyasal militanizmin eğitim ortamını sabote ettiğine yönelik serzenişleridir. Bu serzenişin dayanak noktası, okumak ve yeni bir dünya inşa etmek için farklı yerlerden gelen öğrencilerin, çatışma ortamından kaynaklı olarak, üniversitenin eğitim işlevini yerine getirememesidir. Olgun kuşak kadın öğretmen katılımcının tanıklığı, politik kargaşa ortamının üniversiteyi işlevsizleştirdiği ve özellikle kültürel etkinlikler anlamında katılım sergileyemediğine yöneliktir:

> *" Politik olayların yoğunluğundan dolayı pek verimli olamıyordu. Bir takım tartışma ortamları olsun, kültürel geziler olsun çok fazla şey yaşamadık çünkü terörist olaylar çok fazlaydı." (Öğretmen, kadın,57)*

Bazı katılımcılara göre siyasal çatışma ortamının yarattığı engellemelerin düzeyi öylesine ciddi boyutlara ulaşmıştır ki, öğrenciler üniversite eğitimlerini

sürdüremez noktaya gelmiştir. Olgun kuşak kadın katılımcının anlatısı, partiler ve ideolojiler düzeyindeki bölünmelerin ve ayrışmaların niteliğine ilişkin bilgi vermesi açısından dikkate değerdir:

> *"...Doğru dürüst ders görmedik ki, Konya Selçuk Eğitim'de okudum o dönemin meşhur okullarından biriydi. MSP vardı Erbakan'ın Partisi bir grup MSP'yi tutuyordu diğerleri MHP'li, bizim gibi birkaç kişi ne ondan ne ondandık. Ama doğru düzgün ders yapmadık çoğu zaman eylem vardı. Derse giren öğretmenlerimiz de örneğin ülkücü öğretmenler çoğunluktaydı. İşte bize 9 ışıktan vs.den bahsederlerdi." (Öğretmen, kadın,61)*

Genç kuşak öğretmenlerin deneyimlerinde ise öğrencilik süreçlerinin hem lisans dönemleri hem de orta öğretim dönemlerine ilişkin yoğun bir pişmanlık, hayal kırıklığı ve serzeniş gözlemlenmektedir. Eğitim yaşantılarının daha iyi olabileceğine ilişkin inançları ağır basmaktadır. Özelikle tıp, mühendislik gibi pazar kapasitesi yüksek mesleklere erişimi engelleyen bir dönem olarak, ortaokul eğitim süreçlerinin önemine vurgu yapılmakta ve bu dönemde fen derslerinin bilgi alt yapısının alınamamasına özellikle değinilmektedir. Genç kuşak İngilizce öğretmeni katılımcı, ortaokul dönemindeki iyi öğretmen faktörüne vurgu yaparak, bu faktörün eksikliğinin eğitim süreçlerindeki olumsuz rolünün altını çizmektedir. Konuya ilişkin moderatörle katılımcı arasında geçen diyalog şöyledir:

> *.Fen dersleriyle falan aran nasıldı ?*
>
> *-Onda ortaokuldan kaynaklanan problem vardı çünkü ortaokulda problemli öğretmenler vardı. Ortaokuldayken özellikle matematik öğretmeni altılı ganyan, at yarışı oynardı. (Öğretmen, erkek,31)*

Öğretmen gruplarda fen derslerinin alt yapısına ilişkin bilgi eksikliği, sadece genç kuşağa özgü bir durumsallık değil, aynı zamanda, olgun kuşak öğretmenlerde de sık gözlemlenen ortak bir özelliktir. Bu durum, iki kuşağın eğitim süreçleri açısından fen bilimleri alt yapısının alınamadığı ve sistemin temel dağıtım özelliğinin (fen dersleri altyapısı olan aktörlerin pazar kapasitesi yüksek tıp, dişçilik, mühendislik gibi alanlara yönelmesi, fen alanında bilgi eksikliği yoğun olan aktörlerin ise pazar kapasitesi daha düşük mesleki alanlara yönelmesi) iki dönem açısında da değişmeden devam ettiğinin göstergesidir. Olgun kuşak kadın katılımcının lise sürecinde fen dersleriyle ilişkisini ifade ettiği anekdot dikkate değerdir:

> *"...Fen derslerim iğrençti. İkmale kaldım bütün yaz tatili burnumdan geldi. Benim dönemimde iki bölüm vardı. Edebiyat grubunda resim dersi vardı. Fen grubunda müzik vardı. Lise 2'de bölüm seçilirdi. Sınıftaki arkadaşlardan 2 kişi edebiyata*

geçecekti ben de arkadaşlarımdan ayrılmayım diye ne var dedim ya yaz tatiline gitmem oturur çalışırım dedim. Fen'de kaldım. Çok… yani hayatımda aldığım en yanlış karardı." (Öğretmen, kadın,61)

Genel olarak değerlendirildiğinde, tüm gruplarda, öğretmelerin eğitim geleneğinde özellikle de lise sürecindeki karşılaşma alanlarında, öğretmenin, geleceğin öğretmen adayına etkisi olarak ifade edilebilecek, öğretmenlerin hem örtük hem de açık yönlendirmeleriyle ya da doğal öyküme süreçleriyle oluşan bir etkileme-etkilenme durumundan bahsetmek olanaklıdır. Olgun kuşak erkek katılımcının anlatısı, öğretmen etkisinin pozitif yönünü göstermesi bakımından dikkate değerdir:

"…Tarih öğretmenimiz öğrencilerine çok iyi davranırdı. Öğretmen-öğrenci değil de, bir ağabey-kardeş ilişkisi vardı. Öğrencilere hiçbir zaman notu silah olarak kullanmazdı, öyle öğretmenler var ki, notu silah olarak kullanırlardı. Fakat bu öğretmenimiz öyle değildi." (Öğretmen, erkek,60)

Ancak, Hasret gibi genç jenerasyon katılımcıların deneyiminde öğretmen-öğrenci etkileşiminin pozitif yönlü cereyan etmediği bulgulanmıştır. Hasret, eğitim geleneğindeki kişisel deneyiminde, bir sayısal öğrencisi olarak sözel alana geçişinde kimya öğretmeninin olumsuz etkisini vurgulayarak, öğretmenlerin bireylerin eğitim süreçlerinde hangi boyutlarda etki yapabileceğini göstermektedir:

"…Ha kimya öğretmenimde de çok etkilidir ama o da sayısaldan sözele geçmeme neden oldu. Kendisini hiç sevmedim." (Öğretmen, kadın,39)

Genç kuşak öğretmenlerin eğitim yaşantısına ilişkin bir başka dikkate değer bulgu, lisans dönemlerinde üniversiteye, üniversitenin akademik dünyasına, üniversite sonrasında diplomayla ilişkili inşa edilecek mesleki yaşantıya dair bir anlamlandırma sorunu yaşamalarıdır. Anlamlandırma sorunsalı, genç kuşak öğretmenleri saran, atama krizi ya da fiili işsizlik tehdidi gibi dışsal nesnel şartlarla ilişkili olmakla birlikte, olgun kuşakta gözlemlediğimiz bir ideali, ütopyası ve tasarısı olma durumuyla ifade edilebilecek, bütünlüklü ve tutarlı bir metafiziğin, genç jenerasyonda gözlemlenemiyor olmasıdır. Genç kuşak katılımcı Mehmet Ali'nin ifadeleri ütopya, tasarı ve pratik yordamlarının yoksunluğunu deneyimleyen genç jenerasyon öğretmen dünyasını betimlemesi bakımından dikkate değerdir:

"...Bilinç anlamında yani bir üniversiteye gidiyoruz. O üniversitede okuyacağım 4 sene benim geleceğimi şekillendirecek, 4 sene ben ne yapmalıyım nasıl geçirmeliyim böyle soruları sormadım." (Öğretmen, erkek, 36)

3.1.5. Sınıfsal Konum ve Sınıfsal Kökene İlişkin Belirlemeler

Çalışmamız özelindeki temel amaçlardan biri, günümüz Türkiye'sinde bir mesleki alan olarak öğretmenlik mesleğini icra eden faillerin mesleğin sosyo-ekonomisiyle tutarlı olan gelir, mülkiyet, iş hayatı, tüketim, değer yargıları, dünya görüşleri gibi sosyolojik örüntülerin mesleğin günümüzdeki morfolojisiyle hangi boyutlarda uzlaştığını tartışmaya açmaktır. Bu tartışmada, meslek ve çalışma toplumsal uzamdaki temel şekil ve biçim verici, dönüştürücü unsur olarak ele alınmıştır. Tartışmamız çerçevesinde sınıfsal konum, mesleki gelir, bunun dışındaki yan gelirler ve mülkiyet değerine sahip diğer içeriklerle maddi ve maddi olmayan değerlere erişim gücü olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede değerlendirdiğimizde, bir öğretmen açısından maddi değer üreten temel parametre, meslek çerçevesinde elde edebildiği ekonomik gelirdir. Bugün açısından öğretmenlik dünyasındaki tartışma noktası, öğretmenlerin devlet güvencesine erişimindeki krizler ve atama sorunsalıdır.

Bu durumun ortaya çıkardığı temel gerçek, uzun erimli mülkiyet edinimi, kıdem tazminatı hakkı ve tam maaş üzerinden yatan sigorta gibi hayati olanaklardan yoksunluklardır. Bunun dışında, genç kuşak öğretmenler, ücretli öğretmenlik, dershane (temel lise) öğretmenliği, sözleşmeli öğretmenlik, kolej öğretmenliği gibi alternatiflerle yaşamlarını sürdürmekte ve geçimlerini sağlamaya çalışmaktadır. Öğretmenlik hiyerarşinin en altında yer alan bir ücretli öğretmenler haftalık 30 saatlik maksimum ders saatini doldursa bile, ellerine geçebilecek ücret, 1100-1200 YTL gibi son derece düşük bir ücrettir. Örneğin, ücretli öğretmen Derya, bu ders saatini dolduramadığı için aylık 800 TL almaktadır. (Öğretmen, kadın,27) Eşi Ahmet, kadrolu bir öğretmen olarak, ek derslerle gelirinin 3000-3500 YTL arası olduğunu ifade etmiştir. (Öğretmen, erkek,31) Çift, Esenler bölgesinde kirada oturmakta ve 1000 YTL kira vermektedir ve öğretmenlik geliri dışında geliri dışında bir olanağa sahip değildirler.

Dershane öğretmenliğinden gelen Nuray ise bugün dershane türevi bir yayın evinde haftanın 6 günü çalıştığını ve net gelirinin 3000-4000 arası olduğunu ifade etmiştir. 39 yaşında olan katılımcı yaşına rağmen ödenmeyen sigorta primlerinden dolayı ileride büyük bir sıkıntı yaşayacağını ifade etmektedir. (Öğretmen, kadın,39)

Genç kuşak öğretmen katılımcılar güçlü orta sınıf ailelerden gelmektedir. Örneğin, dershane kökenli öğretmen katılımcı Mehmet Ali'nin babası bir ilköğretim öğretmenidir ve memuriyet yaşamı boyunca aynı zamanda da ticaretle uğraşmıştır. Mehmet Ali'nin atanamamış öğretmenlik gerçekliğine üzülmekte ve sürekli kpss yoluyla atanmasını tavsiye etmektedir. (Öğretmen, erkek,36) Dershane kökenli katılımcı Nuray'ın babası ise desinatördür ve Nuray kendini bildiğinden beri ailenin arabası vardır. (Öğretmen, kadın,39) Ücretli öğretmen Derya'nın hem annesi hem de babası sigortalı bir işte çalışmakta ve kendi evlerinde oturmaktadır. (Öğretmen, kadın,27)

Bu veriler ışında değerlendirdiğimizde, genç kuşak öğretmenlerin (milli eğitim dışı öğretmenler) meslek dünyasının, çalışmanın sosyo-ekonomik kapsayıcılığından ziyade, geçici istihdamın yüzeyselliğiyle biçimlendiği daha doğrudur. Ekonomik birikime ve mülkiyet edinimine dönüşmeyen istihdam, sosyo-ekonomik kapsayıcılığı olan bir gelecek inşasının tersine, güvencesiz ve eğreti bir gelecek inşası gerçekleştirmiştir. Lafargue'nin 20.yüzyılın başındaki tespitiyle,*" çalışmanın ve üretkenliğin insanı katleden, köleleştiren ve yoksullaştıran "* (Lafargue, 2016: 33,34) nitelikleri, geç modernlikte sofistike bir tersine çevirmeyle, çalışmaya yönelik iradeleri parçalamaktadır. Geçici istihdam, Baudrillard (2014)'ın simülarkları gibi işlev görmekte, gerçek olmayan işi, kariyeri, geliri gerçekmiş gibi sunmakta, bugünü ve geleceği ipotek altına almaktadır.

Olgun kuşağın öğretmenlik dünyası ise günümüz jenerasyonunun gerçekliğinden niteliksel olarak ayrık bir biçimde gelişmiştir. Mülkiyet edinim süreçleri, dar gelirli, tek maaşlı öğretmenlerde bile, belirli bir standarda bağlanmış ve özellikle 1989 sonrası önemli sıçramalar yapmıştır. Olgun kadın öğretmenler gerçek gelir açısından 1990'ların başlarında önemli kazanımlar elde etmiş, gelir birikime, birikimde mülkiyete yansımıştır. 1990 öncesinde erkek öğretmenlerin çoğunun tek maaşlı olduğu, tek maaşın yanında, kalabalık bir ailenin varlığının da dar gelirlilik koşullarını derinleştiren bir unsur olduğuna vurgu yapılmaktadır. Olgun kuşak kadın

katılımcının anlatısı, erkek öğretmenlerin tek maaş gerçekliğinin durumsallığını betimlemesi açısından dikkate değerdir:

> *. Ama gözlemlediğiniz genel bir ekonomik dezavantaj durumu yok muydu? Öğretmen fakir miydi size göre?*
>
> *- Eğer çok kalabalık bir aile ise fakirdi.*
>
> *.Tek maaş sıkıntıydı yani?*
>
> *-O zaman, 1980'lerde öğretmen tek maaşlıydı. 90 öncesinden bahsediyorum. (Öğretmen, kadın,61)*

Köy kökenli ailelerden gelen ve toplumsal kökenden devralınan sınırlı ekonomik sermayeye sahip olgun kuşak erkek öğretmenler, kırsal bölgelerde mütevazi bir yaşam sürmek zorunda kalmışlardır. Bazı öğretmenler, kentsel ortamı tercih etmiş ve kentte ek işlerle geliri artırma yoluna gitmiştir. Ahmet gibi bazılarıysa, memleketlerine tayin isteyerek kendilerine ait topraklarda tarımla uğraşmış ve gelirlerini artırmaya çalışmıştır. (Öğretmen, erkek,61)

Öğretmenlik her daim mütevazi, ölçülü bir yaşamın dışa vurumu ama aynı zamanda güvenlikli bir mesleki alan biçiminde görülmüştür. Olgun kuşak erkek katılımcının, öğretmenlik mesleğinin sosyo-ekonomisine yönelik değerlendirmesi, 80'li yıllar gerçekliğinin güvenceli ancak, mütevazi öğretmen konumunu yansıtması bakımından dikkate değerdir:

> *"…Valla ben şöyle, zirveye bakmadım aşağıya bakınca elbette güvendim. Yukarıya baktığımız zaman mutlu olmamız mümkün değil, aşağıya baktığımız zaman atıyorum senin maaşının üçte biri kadar maaş alıyor, iş güvenliği yok bu açılardan yani."* (Öğretmen, erkek,61)

Genç kuşak öğretmenlerin sınıfsal konumlaması ise devlet güvencesinden yoksun biçimde inşa edilmektedir. Özel okul kökenli İngilizce öğretmeni Umut, 2008 yılından beri çalışma hayatının içinde olduğunu ev, araba ve birikmiş para gibi kazanımlar elde edememiş olmasının evlilik masraflarını kredi çekerek karşılamak zorunda olmasına bağlamaktadır. (Öğretmen, erkek,31) Dershane öğretmenliği kökenli Hasret, bugünkü gelirinin 3000-4000 YTL arası bir gelir olduğunu, fakat dershanelerin yıllarca sigortalarını asgari ücret üzerinden yatırmış olmasının gelecek açısından kaygı verici bulduğunu ifade etmektedir. (Öğretmen, kadın,39)

Olgun kuşak kadın öğretmenler ise sınıfsal köken olarak orta ölçekli esnaf/tüccar ailelerden gelmektedir. 1980 öncesi koşullar göz önüne alındığında, Anadolu kökenli ailelerin kızlarını şehir dışına okumaya gönderebilmeleri hem çağdaş bir dünya görüşüne hem de belirli düzeylerde bir ekonomik olanaklar setine sahip olduklarının göstergesidir. Çocukluğunu ve gençliğini Susurluk bölgesinde geçiren Zehra, esnaf/tüccar kökenli bir ailenin okumuş öğretmen profiline uygun bir örnek olarak öne çıkmaktadır:

- Babam serbest çalışıyordu.

. Ne üzerine yapıyordu ticareti?

-Önce manavcılık yaptı, sonra işte zeytin satışı sonra Susurluk'un bir parkı vardı oranın işletmeciliğini aldı ve parkın işletmeciliğini yaptı. (Öğretmen, kadın,57)

Olgun kuşak kadın öğretmelerin eşlerinin de çalışma hayatının içinde olmaları gelir ve mülkiyet edinimi konusunda çift maaşın avantajını yansıtmış, gelir ve yaşam biçimi olarak aynı jenerasyon tek maaşlı erkek öğretmenlerden daha yüksek bir yaşam standardını inşa etmiştir. Çift maaş gerçekliğinin biçimlendirdiği gündelik yaşantı, bir sonraki kuşağa iyi eğitim olanağı olarak yansırken, tüketime yönelik eğilimleri de artırmıştır. Olgun jenerasyon kadın katılımcının anlatısı, çift maaş gerçekliğinde şekil almış yaşamın avantajlarını yansıtması bakımından dikkate değerdir:

" Eşimin geliri olduğundan dolayı tabi daha rahat yaşam sürdük. Sadece benim maaşıma kalmış olsaydık daha her şey sınırlı olurdu." (Öğretmen, kadın,57)

Ticaretle uğraşan Adanalı bir ailenin kızı Seray'da da benzer bir serüven öne çıkmaktadır. Aile çevresinden ticaret kökenli biriyle evlenmiş ve iki gelirle yüksek standartlarda bir hayat sürdürmüştür. Bu durum aynı zamanda, olgun kuşak kadın öğretmenlerin kentsel nitelikli bir toplumsal çevreden geldiklerinin ve bunun biçimlendirdiği ekonomik, kültürel ve sosyal sermayenin yaşamın maddi ve eğitimsel olanaklarına erişimleri kolaylaştırıcı bir etki yaptığı söylenebilir. Olgun kuşak kadın öğretmen katılımcı Seray'ın aile yaşantısının maddi imkanlarına yönelik anlatısı, eşleri de çalışma yaşantısında olan kadın öğretmenlerin sınıfsal konumlarına ilişkin genel bir fikir vermektedir:

. O dönemlerde kendinize ait bir arabanız var mıydı?
- Vardı, eşimin de arabası vardı benim de kendi arabam vardı.
. Nerede okudu çocuklarınız ?
-Özel Çukurova lisesinde okudular fiyatlarda yüksekti. Eşim sayesinde okudular. Yani ben belki en fazla çocukların dershane paralarını karşıladım, kıyafetlerini aldım. (Öğretmen, kadın,53)

Bir önceki kuşaktan miras alınmış ekonomik sermayenin yoğunluğu özellikle olgun kuşak kadın öğretmenlerde dikkat çekicidir. Aile toplumsal/sınıfsal kökeninin ticaret veya sanayi temelli olması ekonomik sermayenin kapasitesini artırmaktadır. Kadın katılımcı Seray, babasının hem çiftçi hem de sanayici olduğunu ve babasının ölümünden sonra hatırı sayılır düzeyde bir maddi imkân bıraktığının altını çizmektedir:

-Evet ama babamdan kalan çok güzel bir gelir vardı.
.Babanız ne iş yapardı?
- Babam hem çiftçiydi hem de fabrikatördü. Ölünce erkek çocuk olmadığı için fabrika satıldı güzel bir para kaldı yani.
. Ne üzerineydi fabrika?
- Adana'da pamuk, çırçır, yağ (Öğretmen, kadın,53)

2000 sonrası dönemin öğretmenlik gerçekliğinin, karmaşıklaşan ve farklı hiyerarşilenmelerle bölümlenen kimliğini, Tablo 5'de gözlemlemek olanaklıdır. *"Öğretmenlik temelli mesleki hiyerarşi şeması"* olarak ifade edebileceğimiz bu kategorileştirmenin, en üstünde, milli eğitim öğretmenliği yer almaktadır. Milli eğitim öğretmenliği kategorisi, mülkiyet edinim süreçleri, düzenli gelir, uzun vadeli mesleki yaşam deneyimi, kariyer ve prestijin göreli yüksekliğiyle öne çıkmaktadır. Öğretmenlik temelli mesleki hiyerarşi şemasının ikinci sırasında, sözleşmeli öğretmenlik kategorisi yer almaktadır. Bu kategoride yer alan öğretmen gruplar, fiili olarak kadrolu öğretmen haklarına sahiptir ancak, hukuksal anlamda kadrolu öğretmen statüsünde yer almazlar.

Üçüncü kategoride, kolej öğretmenliği yer almaktadır. Bu kategoride, maaş düzeni ve özlük hakları açısından homojen bir yapılaşma söz konusu değildir, öğretmen istihdamı istikrarlı bir yapı sergilemez. Dördüncü kategori, dershane öğretmenliğidir. (temel lise) Öğretmen özlük haklarının yetersiz olduğu ve iş güvencesinin olmadığı bir yapılaşmadır. Son kategori ise hiyerarşinin en altında yer alan, ücretli öğretmen kategorisidir. Maaş düzeyi, askeri ücretin altındadır ve sigortalar haftalık 3,4 gün üzerinde yatırılmaktadır. Tablo 5 aşağıdadır:

Tablo 3.1. Öğretmenlik Temelli Mesleki Hiyerarşilenme Şeması

Öğretmenlik Temelli Mesleki Hiyerarşilenme Şeması	
1. Milli Eğitim Öğretmenliği	Mülkiyet edinimi, düzenli gelir, uzun vadeli mesleki yaşam deneyimi, kariyer ve prestij açısından hiyerarşinin en üstünde yer alır.
2. Sözleşmeli Öğretmenlik	Fiilen kadrolu öğretmen haklarına sahiptir ancak hukuksal olarak kadrolu öğretmen statüsünde yer almazlar
3. Kolej Öğretmenliği	Maaş düzeni ve özlük hakları bakımından homojen bir yapı sergilemez,kâr odaklı işletme mantığıyla hareket eder, öğretmen istihdamı istikralı bir kimlik inşa edemez
4. Dershane Öğretmenliği (Temel Lise)	Öğretmen özlük haklarının yetersiz olduğu ve güvenceli işortamının bulunmadığı bir yapılaşmadır.
5.Ücretli Öğretmenlik	Öğretmenlik mesleğini en alt düzeyindeki yapılaşmasıdır, maaş düzeni asgari ücretin altındadır ve sigorta güvencesi yoktur.

3.1.6. İnanç, Ahlak, Değer ve Kanaatlere İlişkin Deneyimler

İnsan, kültürel süreçlerle inşa edilmiş bir değerler sisteminin dinsel, bilgisel, teknolojik, dilsel ve tarihsel anlam örüntüleriyle biçimlenen antropolojik bir yaratıdır. Bu yaratının kurulumu inançlar, kanaatler, ahlaki süreçler ve değerlerin biliş düzeyindeki diyalojik işleyişine ek olarak, makro düzeyde işleyen tarihsel düzenliliklerin dışsal etkileriyle de biçimlenen, şekil alan bir yapıdır. Günümüz dünyasında inançlar ve kanaatler, sınıfsal ve kültürel süreçlerin birlikte biçim verdikleri kompozisyonların ürünü olarak oluşmaktadır. Bizim ve bize özgü olduğunu zannettiğimiz kanaatlerimiz, inançlarımız, düşüncelerimiz aslında, mesleki bağlantılarımızın, sınıfsal kökenlerimizin, çağımızın egemen düşünce sistemlerinin ve yaşam biçimlerinin sosyal olarak inşa ettiği yapılaşmaların ürünüdür.

2018 Türkiye'sinde bir mesleki alan olarak öğretmenlik deneyimini sınıfsal konum, sınıfsal köken, gelir, iş güvenliği, kariyer tasarımı gibi temel bağlantıların dışında, inançlar, değerler, kanaatler ve ahlaki bağlamlar düzeyinde ele aldığımızda, olgun kuşak ve genç kuşak kadın ve erkek öğretmenler olarak ayrımlanabilen ve

kategorik durumsallıklara gönderme yapan homojen bir anlamlandırma sürecinin işlemediğini gözlemlemekteyiz. Katılımcılar, ahlak, inanç, din, dürüstlük, vicdan gibi kavramları bireysel deneyimleri çerçevesinde tahayyül etmektedir. Örneğin, katılımcılardan Zehra, inancı psikolojik bir durum olarak betimlemiş, ahlakın dünyevi boyutuna vurgu yaparak, dinsel ve inanca dayalı bir özle açıklamak yerine, dürüstlük gibi dünyevi olarak deneyimlenen bir durumsallığa vurgu yaparak açıklamıştır:

> *.Sizce bir insanın ahlaklı olması ne demektir?*
> *- Dürüst olmasıdır, yalan söylememesidir. (Öğretmen, kadın,57)*

Olgun kuşak bir başka kadın katılımcı da, inancı ve ahlakı dürüstlük gibi dünyevi bir içerikle anlamlandırırken, dini inancın özelikle özsel boyutuna vurgu yapmaktadır:

> *"...Bazı insanlar mangalda kül bırakmazlar çok inançlıdırlar ama çalarlar, çırparlar, benim için inanç dürüstlüktür iyi bir insan olabilmektir." (Öğretmen, kadın,53)*

Toplum, anlamsal değerler üreten, bu değerlerle geçmiş, bugün ve gelecek arasında tarihsel devamlılıklar sergileyen bir yapılaşmadır. Gündelik yaşantıda failler, bu yapılaşmalardan ayrıksı değildirler, hatta, onunla bir ve bütün, türdeş ve senkronize bir konumlar alırlar. Toplumsal değerler ve kanaatler alanı, aktörlere, seçim şansı vermez, anlamsal değerler ve yaygın kanaatler dünyası zorlayıcı olduğu kadar konjonktüreldir, zamanla değişir, dönüşür ve yerlerine yenileri ikame edilir. Her durumda, toplumsal değerler ve yaygın kanaatler alanına uyum kaçınılmaz ve zorunludur. Bu kaçınılmazlıkların ve zorunlulukların, olgusal dayanaklarını yapılan mülakatlarda da gözlemlemek olanaklıdır. Olgun kuşak kadın katılımcı Bilsev, değerler alanına yönelik muhakeme ve davranım süreçlerinde toplumun etik değerlerine baktığını ve bunları ölçü alarak davrandığında, birçok insanla yakın ilişkiler kurma şansı elde ettiğini ifade etmektedir:

> *"...Toplumdaki etik değerlere bakıyorum. Kendime istemediğim davranışı başkasına yapmıyorum ve böylece de hem çevremde birçok insan ve arkadaş edindim. Ayrıca özel dostlar edindiğimi biliyorum." (Öğretmen, kadın,61)*

Olgun kuşak erkek katılımcılardan Ahmet ise inancı hümanist bir yaklaşımla ele alır, inancın içsel, dinsel boyutunun dışında, toleransları ve hoşgörüyü yansıtması

gereken dünyevi bir tarafı olduğunu ifade eder. Ahmet'e göre ahlaklı insan karşısındaki kişiye saygı duyabilen insandır:

> *"...İnanç derken dini açıdan bakarsak ben herkesin kendi düşündüğünü yaşaması taraftarıyım. Şöyle diyeyim, farklı dinlerden olabilir. Şöyle diyeyim, ben camiye giderken kimse bana kötü gözle bakmamalı, öbürü kiliseye, havraya giderken ben buna kötü gözle bakmamalıyım." (Öğretmen, erkek,61)*

Öğretmen katılımcıların hepsi (hem olgun hem genç jenerasyon) ahlakı, kadın ve erkek ahlakı biçiminde ayırmamış, bütünlüklü bir insan ahlakına gönderme yaparak, cinsiyetçi bir tavır sergilemekten kaçınmışlardır. İnancı, duygusal ve davranışsal boyutuyla yapılacak bir işe inanmak, bir ideale inanmak şeklinde geniş kapsamlı değerlendiren katılımcılar da olmuştur. Örneğin, olgun kuşak erkek öğretmen katılımcı Dursun'a göre İnanç, içinde yaşam biçimlerinin, felsefi inançların, dinlerin eridiği bir oluşum, barışı ve saygıyı öne çıkarması gereken kültürel bir örüntüdür. Kültürel özgünlüklere saygı, inanca ve yaşam biçimlerine, düşünce farklılıklarına saygıyla paralel ve koşut biçimde gelişen bir oluşumdur:

> *"...Kültürü yaşamak gerekir. Karşıdaki insanlar inançlarıyla hiçbir zaman yargılanmamalıdır. İnançlar arasında, insanlar arasında bir bölücülük olmamalı. Herkes birbirinin inandığı şeye inanmak zorunda da değil. Saygı duymalıyız insanların inançlarına, ondan sonra aynı şekilde karşısındaki insanın inancına saygı duymak bence barışçıl bir ortamda yaşamaları için birbirlerinin inançlarına dinsel ve gerekirse düşünce konusunda da saygı duymalıyız." (Öğretmen, erkek,60)*

Günümüz dünyasında toplumsal oluşum, gündelik yaşantı ve değerlendirme dünyası içinde inanç ve ahlaki örüntüler alanında iki zıt tahayyül etme biçimi ve değer atfetme türü inşa edilmiştir. Bunlardan ilki, ahlakın dinsel ve uhrevi yönünü es gererek, dünyevi yönünü öne çıkaran yaklaşımdır. İkincisi ise ahlakı, dünyevi boyutunun dışında, dinsel kökenlerine göndermeyle açıklayan eğilimdir. İlk yaklaşımı sergileyen katılımcıların, dünyevi ahlak nosyonunun kurucu kavramı, dürüstlüktür. Ahlakı dinsel boyutuyla temellendiren yaklaşımın kurucu kavramı ise uhrevi bir ölçülülüktür. Olgun kuşak erkek katılımcıya göre ahlakın ölçütü islam peygamberi Hz. Muhammet'in ölçülülük nosyonudur ve bunun dışında, farklı bir referansta pek geçerlilik arz etmemektedir:

> *"...Ölçülü olmak evet, Peygamberimiz güzel ahlak diyorsa dini ölçülere göre hareket ederim. Öteki adam diyor ki, sen benim gel kalbime bak. Ben senin kalbini o kadar bilemem ki yarın fire verecek demektir mutlaka." (Öğretmen, erkek,62)*

Bazı katılımcılar ahlakın dinsel ve uhrevi boyutuna vurgu yaparak, ölçülülük kavramını öne çıkarırken, farklı katılımcılarda, ahlakı özdenetim kavramıyla bağlantılandırarak dinsel bağlamından koparılmış dünyevi bir ahlak nosyonuna vurgu yaparlar. Genç jenerasyon erkek katılımcıya göre bir insanın ahlaklılığı dinsel bağlamının dışında değerlendirilebilir, dünyevi köklerden yükselen akıl ve zeka aracılığıyla aktörler kendilerini özdenetim süreçlerine tabi tutabilirler ve böylece davranışlarını kontrol ederek, dinsel bağlamından koparılmış bir dünyevi ahlak tesis edilebilir:

> *"...Bir insanın ahlaklı olması kesinlikle dinle alakalı bir şey değildir. Ben ona inanmıyorum. Biz Müslümanız ama Müslümanlığın ahlaklı olmak için yeterli olmadığını ülkemizde de İslam coğrafyasında da görebiliyoruz. İnsanın ahlaklı olması, verilen zeka ile mümkün, insan kendini geliştirip davranışlarını kontrol edebilirse ahlaklı olur. Davranışlarımızı kontrol edemediğimiz zaman durum içler acısı." (Öğretmen, erkek,31)*

Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmelerde ahlak ve inanca yönelik tartışmaların aşırı sekülerleşmiş yorumlarını da bulgulamak olanaklıdır. Genç kuşak öğretmen katılımcı Mehmet Ali'ye göre inanç, dinsel bağlamlı içerimleri olmayan bir örüntüdür ve insanı sadece diğer insanlarla bütünleştiren, birleştiren bir yapıdır:

> *"...Yani şimdi inanç o kadar boyutlu bir şey ki, inanç anlamsız bir şey, kendisinin bir anlamı yok, genel olarak inanç sisteminin diğer insanlardaki yansıması. Ya da dini inancı diğer insanlarla bütünleştiren daha doğrusu dini inancın insani kısmına önem veren bir formül bence." (Öğretmen, erkek,36)*

Ahlakı dinsel içerikleriyle açıklama eğilimi baskın olan katılımcılar, gündelik yaşantıda bir tavır olarak dürüstlüğü ahlak durumunu açıklamak anlamında yeterli görmemekte, inancı bir kavram ve durum olarak dinsel bağlamında anlamaktadır. Genç kuşak öğretmen katılımcıya göre bir insanın ahlaklı olması için dini hassasiyetlere ve Allah korkusuna ihtiyaç vardır:

> **.** *Peki bir insanın dürüst olması ahlaklı olması için yeterli midir?*
> *-Yeterli değildir bence dini hassasiyet gerekir. Çünkü Allah korkusu olmayan her şeyi yapar ya (Öğretmen, kadın,27)*

Ahlakı, din dışı eğilimlerle anlama tutumunda olan katılımcılarsa dürüstlüğü, ahlak durumunu ifade eden ve onunla tam olarak örtüşen bir durumsallık olarak kabul eder. Genç kuşak kadın öğretmen katılımcıya göre ahlak, bir insanın kendine

yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmaması gereken bir kavram olarak tanımlar.

> *. Bir insanın ahlaklı olması ne demektir?*
> *-Dürüst olması, kendine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmaması. (Öğretmen, kadın,39)*

3.1.7. İdeoloji ve Dünya Görüşüne İlişkin Deneyimler

Katılımcıların dünya görüşleri ve ideolojik yaklaşımlarına ilişkin bulgular, öğretmenlik temelli mesleki hiyerarşi semasına uygun bir görünüm izlemektedir. Buna göre, milli eğitim kökenli genç ve yaşlı jenerasyon katılımcıların çağlarının küresel sorunlarına ve politik problemlerine ilişkin düşünce ve yaklaşımları daha tutarlı, politik açıklama düzeyinde kullandıkları kavram ağı ve soyutlama kapasiteleri yüksek düzeydedir. Buna karşılık, hiyerarşinin daha alt katmanlarına özel okul, dershane, ücretli öğretmenlik gibi katmalara gidildikçe açıklama gücü zayıflamakta, kavram ağı daralmakta ve apolitik bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, olgun kuşak milli eğitim kökenli erkek katılımcı Dursun, kendisini politik olarak Atatürkçülük çizgisinde tanımladığını, Türkiye'de son dönemlerde terör olaylarıyla ortaya çıkan durumun üzücü ve karamsar bir tablo yarattığını, çıkış yolunu ise siyasetin birleştirici, bütünleştirici yaklaşımında gördüğünü ifade etmektedir:

> *"...Burada siyasilere böyle parti düşüncelerini ön planda değil de, ülkenin menfaatleri doğrultusunda birleştirici, bütünleştirici bir ortamda birbirlerine yaklaşmaları ülkemizin gelecekteki birbirine güveni açısından daha katkı sağlayacaktır bence." (Öğretmen, erkek,60)*

Olgun kuşak milli eğitim kökenli erkek katılımcı Ahmet'in ise politik bakışını birbiriyle ilişkili üç kavramsallaştırma oluşturmaktadır. Geniş kapsamlı bir biçimde, sosyolojik göndermeleriyle yorumlandığında, bu kavramsallaştırmalardan, " İnsan haklarına saygı " devlet-birey ilişkilerinin yapısal düzlemindeki boyutuna gönderme yapar. Aktörlerin bireysel yaşantılarındaki " karşılıklı saygılılık " durumu ise gündelik yaşantıdaki toleransların, hoşgörünün artırılmasını ve teşvik edilmesini talep eder. " Demokrasi " ise toplumsal yaşantının bütününü kompoze eden bir güç olarak değerlendirilebilir:

. Kendinizi politik olarak nasıl tanımlarsınız ?

-Demokrat, İnsan haklarına saygılı, herkesin birbirine saygılı olması (Öğretmen, erkek,61)

Genel olarak değerlendirdiğimizde, katılımcılarda politik duruşla ilgili bir Atatürk vurgusu öne çıkmaktadır. Geleceğe ilişkin ekonomiye ve güvenliğe ilişkin korkular ve tedirginlikler dillendirilmekte, saygı temelinde daha adil bir dünya talebi ortak olarak vurgulanmaktadır. Türkiye özelinde Suriyeli mülteciler, eğitimdeki yapısal problemler sıkça vurgu yapılan konular arasındadır. Küresel düzeyde ise yer altı kaynaklarının tükenmesi, nükleer savaş tehdidi, küresel ısınma, iklim değişikliği gibi sorunlar ortak olarak öne çıkarılan temalardır

Öğretmen gruplarda katılımcıların politik konum ve duruşlarının arka planları ve temellendirme kapasiteleri, öğretmenlik temelli mesleki hiyerarşi şemayla yoğun biçimde ilintidir. Hiyerarşinin alt katmanlarına inildikçe, katılımcıların politiklik düzeylerinde bir ivme kaybı, doğru tabirle, bir apolitiklik durumu ortaya çıkmaktadır. Apolitiklik düzeyinin yaygınık kazandığı gruplar, ücretli öğretmenler ve dershane öğretmeni gruplardır. Örneğin, dershane öğretmenliği kökeninde gelen Mehmet Ali, moderatörün, dünyadaki politik ve toplumsal gelişmeleri takip edip etmediğine yönelik sorusunu, olumsuz olarak yanıtlamıştır:

.Dünyadaki gelişmeleri güncel toplumsal siyasal olayları takip eder misiniz?

-Çok takip edemiyorum, etmek istemiyorum. (Öğretmen, erkek,36)

Bu durumda etkili olan faktör, eğreti ve güvencesiz çalışma yaşantısının bireylerin politik ilgi ve heyecanlarını bastırması olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık, genç bir milli eğitim öğretmeni olarak Ahmet, dışsal/nesnel koşulların inşa ettiği tutunum, heyecan ve tutkuyla bağlantısında, (atanamamış öğretmenlerle kıyaslandığında) çağımızın küresel sorun ve problemlerine ilişkin doyurucu açıklamalar getirmektedir:

> *"...*Zaten dünyayı bu noktaya getiren kapitalizm oldu. Çünkü kâr marjının ne kadar yüksek olduğuna bakıyor insanlar, ama doğaya saygı duymuyorlar. Diğer insanlara ve ülkelere saygı duymuyorlar, bütün savaşların sebebi petrol ve kapitalizm, dünyadaki bu karbon salınımının sebebi de kapitalizm. Şimdi daha fazla üretim, karbon salınımı, sınırsız üretim ve bu konuda hiç tedbir alınmaması, maliyet gerektiren işler. Kapitalizm sadece kar odaklı çalıştığı için dünyanın sonunu herhalde kapitalizm getirecek*."* (Öğretme, erkek, 31)

Öğretmen katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmelerde, ortak olarak temas edilen noktalar, küresel sorunlara önemle vurgu yapmaları ve günümüz dünyası için temel problem başlıkları olarak görmeleridir. Genç kuşak kadın öğretmen katılımcı, nükleer santraller, küresel ısınma, GDO'lu ürünlerin dünya açısından tehlikelerine ve risklerine temas etmektedir:

> *"...Nükleer santraller var, küresel ısınmanın etkisi var, bizim dünyaya verdiğimiz zarar var, her gün toprakların üzerini kapatıp bina inşa ediyoruz gibi bir gerçek var yani, GDO'lar var. Artık aldığımız bütün tohumlarda dâhil her şey değiştirilmiş durumda." (Öğretmen, kadın,39)*

Bunların dışında, küresel bağlam ve bağlantısallıklarla ilgili sorunsallara ilişkin genel anlamda bir ilgisizlik ve umursamazlık hali de bulgularda gözlemlediğimiz bir durumdur. Olgun jenerasyon kadın katılımcının moderatörün dünyadaki gelişmeleri, güncel toplumsal siyasal olayları takip edip etmediğine yönelik sorusuna olumsuz yanıt vermesi, genel bir bilgisizlik ve ilgisizlik durumunun ötesinde, bilinçli bir tavrın ve tutumun sonucu olarak gözükmektedir:

> *. Dünya'daki gelişmeleri, güncel siyasal toplumsal olayları takip eder misiniz?*
> *-3 yıldır asla gazete okumuyorum.*
> *. Niçin?*
> *- Çünkü sinirlerim bozuluyor okurken, haber dinlemiyorum, Türk televizyon kanallarını sadece müzik programı varsa dinliyorum. (Öğretmen, kadın,61)*

3.2. Avukat Gruplarla Yapılan Derinlemesine Görüşmelere Ait Bulgular

3.2.1. Meslek Yaşamı ve Çalışma Hayatına İlişkin Deneyimler

Günümüz dünyası bireylerin düşünerek davranma, bağımlılıklardan kurtulma ve bireysel dünyalarda özerklik taleplerinin tüketimle, para ilişkileriyle ve işletme ideolojisinin derin etkileriyle birlikte farklı formlara bürünerek gündelik yaşantıyı biçimlendirdikleri, yön verdikleri bir dünyadır. Bu biçimler, faillerin düşünümsel süreçlerini, içsel müzakerelerini ve her türlü davranışsal yönelimlerini belirleyen bağımsız değişkenler olarak işlev görmektedir. Bunların dışında, faillerin meslekleri, meslekle ilişkili gelirleri, etkileri, prestijleri, ve total sermayeleri de gündelik yaşamdaki konumlanmaları belirleyen dışsal etmenlerdir. Bu dışsal etmenler içerisinde mesleği, ilişkisel boyutuyla düşündüğümüzde, onun yarattığı bireysel

dünya durumunu özellikle ele almamız, süreçlerini ve sonuçlarını, bir yaşam biçimi olarak ortaya çıkarttığı insansal ilişkiler ağını, toplumsal yaşamda inşa ettiği avantajlar ve dezavantajlar setlerini ortaya koymamız gerekmektedir.

Bu süreçteki en temel ölçüt mesleğin, piyasa süreçlerine hangi boyutlarda maruz kaldığını ve biçimlendiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, mesleki bir alan olarak serbest avukatlık piyasa süreçlerinin tam ortasında biçimlenen, yaşayan, gelişen ve değişen özel türden bir mesleki alandır. Serbest avukatlığı mesleki bir alan olarak bu düzeyde analiz etmek aynı zamanda mesleki aktörlere kendi mesleki rutinleri içerisinden bakmayı, bireysel yatkınlıklar, eğilimler ve yönelimsel bütünlüklerinin gömülü olduğu habituslarını ayrımlamayı ve sınıfsal bağlamların ortaya çıkarttığı sosyolojik görünümleri yakalamayı olanaklı kılmaktadır. Serbest avukatlığın mesleki yörünge ve çerçevesi, piyasa süreçleriyle ve para ilişkileriyle irtibatı, sıradan bir insanın müvekkil sıfatıyla bir avukata danışmasıyla başlayan mütevazi bir süreçten, daha büyük davaların ve sofistike para ilişkilerinin yaşandığı bir ağ yapısına kadar gitmektedir. Genç kuşak avukat katılımcılardan Edip, sıradan insanların avukatla olan karşılaşma alanını kendi halinde yaşayan insanların bir sebepten dolayı mahkemelik olma durumu olarak ifade etmektedir:

> *"...Yani bizim toplumda bir tabir vardır, mahkemelik oldu diye, bize gelen insan mahkemelik oluyor. Alacağı var alamıyor. Borcu var ödeyemiyor çevirmek istiyor. Hapse düşmüş veya kendisine karşı suç işlenmiş, yani çok kurumsal firmalarla çalışmıyoruz daha bireysel işler üzerinden yürüdüğümüz için genelde de herkesin stresini sıkıntısını biz çekiyoruz, bize yansıyor." (Avukat,* erkek,*38)*

Serbest avukatlık, teknik bilgi ve uzmanlık aracığıyla hukuksal anlamda gündelik uyuşmazlıklar yaşayan bireylerin yasal süreçlerle tanınan haklar çerçevesinde daha avantajlı konuma gelmelerini ya da dezavantajlı konumlarını düzeltmelerine yardımcı olan ve istişarenin paraya tabi olduğu bir mesleki alandır. Bu çerçevede düşündüğümüzde, serbest avukatlığın müşteri boyutuyla bir tatmin ve sonuç yaratmayı gerektiren mesleki bir alan olduğunu gözlemlemekteyiz. Serbest avukatlık, performatiflik, sonuç odaklılık, müşteri portföyü oluşturma ve kişisel/mesleki ilişkiler ağını gerektiren dinamik ve dönüşebilen bir mesleki yapıdır. Genç kuşak avukat katılımcıya göre serbest avukatlık belirli bir tanınırlık ve bilinirlik sosyal ağı üzerinden yürütülen müşteri odaklı bir iştir:

> *"... Sonuçta bir portföy oluşturmak zorundasın müvekkil portföyü, insana bir hizmet veriyorsun ve o verdiğin hizmeti ilerde onun yakını eşi dostu için ek iş olarak*

gelebiliyor. Bizde çünkü şeydir doktorlarda da böyledir, diş doktorlarında da, tanıdık avukat var mı tanıdık doktor var mı ? tanıdık üzerinden yürür hep çünkü böyle bir durum söz konusu." (Avukat, erkek,38)

Serbest avukatlığın piyasa süreçlerinde rekabetler aracığıyla icra edilen niteliği, avukatlar dünyasında mesleki çatışkı alanlarını artırmış, para kazanmak, büro masraflarını karşılamak, ekonomik ve kariyer açısından tutunmak avukatlar özelinde, özellikle de İstanbul zemininde alan mücadelesini daha da çetinleştirmiştir. Hatta, İstanbul zemininde serbest avukatlık yapmanın bir belirleyen olarak etkisi öylesine büyük boyutlardadır ki, İstanbullu avukatlarla, taşralı avukatlar arasında keskin bir kavramsal ayrıma gidilmektedir. Genç kuşak erkek katılımcı avukatın anlatısı, avukatlar dünyasındaki taşralı avukat ve metropol avukatı ayrımına vurgu yapması açısından dikkate değerdir:

"...Bir defa İstanbul başka bir yer onu söyleyim. Zaten hukuk camiasında da hikâye o. İstanbul metropol ortaklığı, zaten dünyanın en büyük barosu, bir de İstanbul dışında, Ankara, İzmir, Antalya, Gaziantep, Urfa, taşra diye geçiyor bizim hukuk camiasında." (Avukat, erkek,36)

Diğer bir ayrımda, İstanbul kökenli ailelerden gelen İstanbullu avukatlarla, taşradan hukuk okumak için İstanbul'a gelen taşra kökenli avukatlar arasında yapılan temel bir ayrımdır. Bu ayrım, salt kavramsal ve kategorik düzeyde inşa edilen bir soyutlama değil, avukatlar dünyasının piyasa temelli yoğun ilişkileriyle tutarlı, bu ilişkileri genişleten bir aile kökeninden, ticari çevreden ya da kentsel ortamda, lisan temelli iyi bir eğitiminle taşra kökenli avukatlara fark atmak ve ekonomik mesafeyi açmakla ilgilidir. Genç kuşak erkek avukat katılımcının İstanbul kökenli avukatlarla, taşra kökenli İstanbullu avukatlar arasında yaptığı ayrım, toplumsal /sınıfsal kökenin, avukatlık mesleğinin sosyo-ekonomik inşasındaki rolünü göstermesi bakımından vurgu yapmaya değer bir betimlemedir:

"...Anası babası burada avukat olan bir zümre ve yahutta Saint Benoit, Saint Michel, Robert College gibi ekibin içerisinde olduğu kökleşmiş İstanbulluların çocukları, bir de bizim gibi taşradan buraya gelip yırtmaya çalışanlar. Bu arkadaşlar otomatikman ilişkileri, babalarından, dayılarından, kuzenlerinden ilişkileri daha farklı olduğu için staj yaptıkları yerler bile farklı." (Avukat, erkek,36)

İstanbul zemininde icra edilen serbest avukatlığın bir boyutunda büyük hukuk büroları ve önemli ekonomik meblağlara dönebilen büyük davalar söz konusuyken, diğer boyutunda da sadece kendi bireysel geçim dünyalarında savaşım veren ve büyük çoğunluğu genç avukat kitlelerden oluşan önemli bir avukat kitlesi vardır.

İşletme ideolojinin iş sözleşmesiyle bir tahakküm aracına dönüştüğü bu yapılaşmada, patron avukatın işçi avukatla ilişkisi sömürü, istismar ve mesleki çözülme süreçleriyle işleyen bir mekanizmayı harekete geçirmektedir. Gaulejac'ın *"zamanın soyut ölçümünün onu fiziki ve biyolojik ihtiyaçlardan koparark uykunun, beslenmenin, üremenin ve yaşlanmanın işletme ideolojisine teslim olması"* olarak betimlediği (2013:66) somut günümüz gerçekliği, genç jenerasyon işçi avukatların İstanbul koşullarındaki konumlanmalarıyla örtüşmektedir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının, 2008 sonrası süreçte stajyer olarak çalıştığı hukuk bürosunda, 1000 - 1500 YTL civarında bir maaş aldığını ama çalışma şartlarının çok ağır olmasından dolayı ancak 2 sene dayanabildiğini ifade etmesi, genç kuşak avukat kitlenin işçileşme sürecinin olgusal dayanaklarına yönelik tatmin edici düzeyde bir fikir vermektedir:

> *"...Resmi olarak 5 gündü ama ben cumartesi günleri de gidiyordum, Pazar günleri de dilekçe yazıyordum o yüzden benim için haftada 7 gün sabah 9 'da başlayıp akşam 9'a kadar süren çoğu zaman gece 2'de ofiste masanın üzerinde uyuya kaldığımı biliyorum. Bu tarz bir şey, nihayetinde çalışamayacağımı söyleyip ayrılmak istediğimi söyledim." (Avukat, kadın,29)*

Genç jenerasyon avukatların meslek deneyimlerinde, ilk 5 yıllık dönemde, sık iş değiştirme, farklı sektörel alanlarda alternatifler arama ya da daha kurumsal yapılarla bağlantı sağlama gibi girişimlerin sıkça denendiği gözlemlenmektedir. Maaşlı /ücretli çalışan avukatlık dairesini aşmaya yönelik bu girişimlerin başarıya ulaşamaması durumunda, hem kurumsal çalışma imkanları tıkanmakta hem de işin uzun dönemli çalışma disiplinine dönüşme olanakları ortadan kalkmaktadır. Bu durumda avukat kitleler için tek çıkış yolu, bir hukuk bürosunda " işçi avukat " olarak çalışmaktır. İşçi avukatlık, avukatlar dünyasında, yoğun çalışma temposu, düşük ücret gerçekliği ve eğreti çalışma düzeninde inşa edilmiş, teknik sömürü süreçleriyle vasıflı emeğin indirgenmesinin ve taşeronlaştırılmasının hukuksal düzenekler ve terminolojilerle gizlenmiş yeni kölelik sistemidir. Genç kuşak kadın avukat katılımcı Funda, kişisel deneyimlerine dayanarak işçi avukat gerçekliğini şöyle dile getirmektedir:

> **.** *İşçi avukatlığı biraz açar mısın tam olarak nedir?*
>
> *-İşçi avukatlık tam olarak şu, işte bir hukuk bürosu var hazır kurulmuş, bir tek başına çalışan bir avukat, birkaç ortak bir kurulu düzenleri var. Dava dosyaları,*

> *icra dosyaları, iş yükü arttıkça işin özü yeni avukatlara ihtiyaç duyuyorlar. Onları sigortalı olarak sanki bir şirkete bağlı çalışıyormuş gibi çalıştırmaya başlıyorlar ama o kadar korkunç bir düzen ki bu, kölelik sistemi gibi yani akla mantığa sığmaz ben de yaşadığım için biliyorum. Günde dört duruşma mesela ve sabah öğleden sonra 14:00'e kadar duruşmaya girersiniz dört tane, beş tane, altı tane öğleden sonra koştura koştura gelip dilekçe yazarsınız, akşam çıkarken maillere cevap verirsiniz korkunç bir çalışma düzeni karşılığında çok cüzi ücretler yani şu an benim duyduğum yeni başlayan avukatlara 1700,1800 YTL verip çalıştırıyorlar. (Avukat, kadın,28)*

Tam istihdam temelli ve uzun erimli çalışma dünyasındaki kriz durumu, genç avukatların çalışma hayatlarının ayrılmaz bir parçası görünümündedir. Çalışma hayatına İstanbul'da genç bir hukuk öğrencisi olarak bir televizyon programının setinde başlayan genç katılımcılardan kadın avukat, 3,5 yılda 3 hukuk bürosu değiştirmiş ve bir internet pazarlama sitesinde de çalışırken ayrılmıştır. (Avukat, kadın,29) Bu düzeyli bir istihdam sirkülasyonu, mesleki aktörleri moral ve motivasyon, kişisel güven ve yapabilirlikler/kapasiteler çerçevesinde derin bir güvensizlik duygusuna sürüklemektedir.

Bu koşullar altında avukatlık gibi 20 yıl öncesinin güçlü orta-sınıf meslekleri, kurumsallıkla bağlantıyı sağlayamadığı için piyasa koşullarında indirgenmiş emek statüsüne gerilemektedir. İş sözleşmesinin tahakkümü, mesleki aktörleri saran sosyo-ekonomik zorlamayı da arkasına alarak kişisel tarihlerdeki başarıları, psişik güveni, mesleki bütünlükleri ve geleceğe yönelik tahayyül gücünü parçalamaktadır. Mesleki aktörlerden her şeylerini talep eden büro mantığı, yönetsel firma mantalitesini betimlemek için kullanılan, *" psişik enerjiyi işgücüne dönüştürmeyi amaç edinen sosyo-psişik bir egemenlik sistemine "* (Courpasson, L' Action contrainte aktaran Gaulejac, 2013: 93) yakın biçimde işlemektedir. Piyasa süreçlerinin ve büro mantığının genç avukat işgücü üzerindeki yıkıcı etkileri, sadece sömürü süreçlerini işletmesiyle değil, aynı zamanda psişik güven ve kişisel itibarı zedeleyen mekanizmaları da üretmesinde yatmaktadır. Genç kuşak kadın avukat, 4 ay çalıştığı hukuk bürosu deneyiminin mesleki güven ve dönüştürme gücünü/ yapabilirliklerini hangi düzeyde tahribata uğrattığını şöyle ifade etmektedir:

> *"...Orada çok farklı bir baskıyla karşı karşıya kaldım. Patronum kadın avukattı onun cinsiyet üzerinden yaptığı baskıya maruz kaldım, erkek avukatlara yapmadığı ama kadın avukatlara tırnaklarını, dişlerini gösterdiği bir tutum sergilediğini gördüm yani orada çok farklıydı, diğer tarafta kaliteli bir iş yapıyordum, kişisel olarak baskıya maruz kalmıyordum ama sadece çok çalışıyordum dayanamadığım için ayrılmak zorunda kaldım ama 4 ay çalıştığım o ofiste yaptığım iş o kadar*

kaliteli değildi yani hukuki anlamda beni tatmin etmeyen hatta içime sinmeyen işlerdi, artı sürekli olarak bir kişisel tacize maruz kaldım. Her yaptığım iş sorgulandı, iyi yaptığımı doğru yaptığımı bildiğim bir işte yanlış yaptığım söyledi, çirkin yaptığım, kötü yaptığım söyledi, aşağılandı yaptığım işler. Bir anda 2 yıldır kurduğum, tek başına ofis açsam yürütebilirim dediğim o özgüvenimi 4 ayda neredeyse yıktı. Bunu fark ettiğim de direk kaçtım." (Avukat, kadın,29)

Özellikle İstanbul gibi para ilişkilerinin hiper düzeyde yaşandığı ve tüm mesleki alanların bu duruma göre konumlandığı özel türden bir yapılaşmada, genç mesleki aktörlerin kendi sektörleri içerisindeki bu yapılaşma bağlamında, bireysel geleneklerinden kopuşa gönderme yapan bir yeniden sosyalizasyon süreci yaşadıkları söylenebilir. Yeniden sosyalizasyon, piyasa süreçlerinin ve para ilişkilerinin biçimlendirdiği ve mesleki aktörlerin iş hayatlarındaki gündelik pratiklerden gözlemledikleri, performans ve sunumlardan çıkarsadıkları yeni türden yakınsamalar, uzaklaşmalar, söylemler, düşünme biçimleri ve duygulanımları içerir. Mesafelerin yeniden tanımlandığı bu süreç, refleksivitelerin bireysel düzeyde gerçekleştiği fakat, çalışmanın ve para ilişkilerinin organize ettiği bir toplumsallığın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Ağırlıklı olarak Anadolu kökenli orta-sınıf ve orta-alt ailelerden gelen yeni jenerasyon genç avukatlar, kentsel ortamda yeniden sosyalize olmakta ve buna uygun bilgi stokları oluşturmaktadırlar. Genç jenerasyon kadın katılımcının anlatısı, kentsel ortamda yeniden sosyalizasyonun arka planını ifade eder niteliktedir:

"...Plaza avukatı olarak girmiş bulundum tabiî ki ona göre ayakkabım kıyafetim her şeyim vizyonum, konuşma değişiyor. Amma velâkin yemek ücretleri karşılanmasına rağmen patron olacak şahıs, avukat olan kızının üzerine ofis işletiyor, emekli hâkim, idare mahkemesi hâkimi, bakın buradan neler çıkıyor. Emekli idare mahkemesi hâkimi bir, babam yaşında, iki tane aynı anda aynı yaşta iki genç kız avukat alıyor. 20'li yaşlarda hayalleri olan, umutları olan iki kız avukatı alıyor, biz yemeğe gideceğimiz zaman elimizi yüzümüzü düzeltmek için kendimize çeki düzen vermek için tuvalete gittiğimizde tuvalete gitmeyin çok yemek yersiniz diyecek kadar ahlaksız ki, yemeğin zaten parası sabit, sen zaten günlük 10 TL veriyorsun, tuvalete gitmeyin çok yemek yersiniz diyecek kadar ahlaksız bir adam ve üç ay çok bile çalışmışım diyorum. En son zaten dövüyordum terbiyesiz adam diye, çünkü sarılıp öpmeler, laubali laubali hareketler, elini belime atmalar böyle laubaliliklere gelemem, bu tarz şeylere sinirlenerek derhal oradan ayrıldım sonrasında burada Şişli'de bir büroda başladım maaşım yine aynıydı 2250 TL ile başlamıştım." (Avukat, kadın,29)

Anadolu kökenli İstanbullu avukatların bireysel gelişim çizgilerinde, hukuk fakültesinin öğrencilik pratikleriyle, mezuniyet sonrası profesyonel iş yaşantısının deneyimleri keskin biçimde birbirinden ayrılmaktadır. Öğrencilik dönemi, rutin öğrencilik pratikleriyle gelişirken, mesleki yaşamının ilk deneyimleri, metropol kentin para, güç ve prestij sarmalıyla harmanlanmış, iç içe geçmiş karakteriyle

biçimlenmekte ve oluşmaktadır. Genç kuşak erkek avukat katılımcı, iki dönemin farkını şöyle ifade etmektedir:

> *"...Öğrencilikte İstanbul'da yaşamak başka avukat olduktan sonra İstanbul'da yaşamak başka öğrenciyken gidiyorsun kır pidesi yiyorsun ama avukat olduktan sonra bir atıyorum, Papırıma (Ak merkezde restoran) gidip yemek yemek sana nasip oluyor ve senin müvekkilin oraya geldiğinde giyimin kuşamın bile sırıtıyor. Ben ilk başta 2008 veya 2009'da Papırıma gittim, beni içerdeki baş garson alamayız diye durdurdu." (Avukat, erkek,36)*

Genç kuşak avukatların, 2000 sonrası deneyimledikleri mesleki gerçeklik, insansal duyarlılıkların, içeriksel mesleki etkileşimin, adalet taleplerinin eşitliğe ve özgürlüğe yönelik savunusunun unutulduğu ve yok sayıldığı bir atmosferde kompoze olmaktadır. Habermas'ın güç ve paranın geçerlilik-iddialarıyla ilgili standart çözümler sağladığı (Layder, 2014: 260) ve para, güç, etki ve prestijin yaşantı dünyasını kolonileştirmesi (2014: 262) olarak ifade ettiği sosyolojik durum, 2000 sonrası Türkiye gerçekliğinde avukatların meslekler dünyasında yoğun bir biçimde deneyimlenmektedir. Featherstone'un etkili betimlemesiyle ifade edersek, *" arzuların imajlar yoluyla sürekli yeniden işlemden geçirildiği "* (Featherstone, 2013: 125) bir döneme tanıklık ediyoruz. Bu dönemde genç jenerasyon avukatların mesleki pratikleri içerikten ve özden yoksun bir biçimde, *"show-business"* düzeyinde icra edilmektedir. Genç kuşak erkek avukat katılımcı, Show-business düzeyindeki mesleki pratiklerin ayrıntılarını şöyle ifade etmektedir:

> *"...Avukatlık mesleği diploma aldım kariyer yaptım denilecek bir meslek değil, Şöyle, avukat mesleğinin müvekkiller gözünde de ölçümü parayla alakalı bir şey. Ben metrobüs kullanan bir avukatsam inan bana müvekkillerimin gözünde kabiliyetsiz, cibiliyetsiz bir adam gibidir ama son model bir escont Mercedes ile müvekkilinin şirketine şoförünle arabayı çektiğin vakit adamların sana yaklaşımı değişiyor haliyle, adamlara konuşacağım rakamlar değişiyor, haliyle özgüvenin değişiyor aslında şu an bu dünyanın bir gerçeği, avukat mesleği ile alakalı bir şey değil, bence de ama bizim müvekkil portföyümüz, para kazanan tacirimizin beklediği avukat modeli bu. Dizilerde empoze edilen bu, 80'ler sonrası empoze edilen bu. Yani avukata işini bilen adam gözüyle bakılıyor. Adam ne kadar haksız olsa soracağı soru, süreci sormuyor, prosedürü sormuyor, onu sormuyor bunu sormuyor, atıyorum dava iki hafta sürdü, üç hafta sürdü, beş hafta sürdü. O hakimi tanıyor musun, bu hakimi bağlayabilir misin. Dava kararı çıktı Yargıtay'a gitti. Yargıtay, atıyorum bilmem kaçıncı dairesini tanıyor musun, başkanıyla kanka mısın, o başkanı bağlayabilir misin gibi sorularla karşılaşıyoruz. Bu sorulara vereceğin en güzel cevap yapmış olduğun şeklin oluyor sen ne kadar ben onu tanıyorum desen de, Clio arabayla gidersen gerek yok zaten, bir tane dava kazanıp escont'a binmen lazım hatta bizim mesleğimiz de ye kürküm ye, show business, tamamıyla show business etkinliğinde ne bir etik, ne bir kural kaide, ne bir işin esasına ilişkin bir şey yok." (Avukat, erkek,36)*

Genç kuşak avukatların sosyal, ekonomik ve prestij düzeyinde deneyimledikleri yüzeysellik ve geçicilik ortamı, Sennett'in *" uzun vade yok anlayışının karakter aşınmasına neden olan güven ve sadakat gibi bağlılıkları zayıflatarak iradeyle davranışı birbirinden koparması"* (Sennett, 2016: 32) olarak ifade ettiği gerçeklikle örtüşmektedir. Genç kuşak avukatları kompoze eden neo-liberal ortam mevcut bilgi stoklarını, düşünme ve davranma biçimlerini dönüştürürken, pejoratif (sevgisiz) bir dilin inşa edilmesine de aracılık etmektedir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının ifadeleri pejoratif dilin avukatlar dünyasındaki görünümünü yansıtır niteliktedir:

> *"...Bir duruşma salonuna girip üç tane senden önceki duruşmayı izlediğin zaman avukatların duruşunu, meymenetsizliğini, mıymıntılığını, hadsizliğini gördüğün zaman zaten notunu veriyorsun." (Avukat, kadın,29)*

2000'ler gerçekliğinde kötücül atmosferin ve pejoratif terminolojinin yıkıcı yönü, geniş kapsamlı bir biçimde kullanılması ve hukuk camiyasının farklı düzeylerindeki aktörleri tarafından içselleştirilmesi, tatbik edilmesidir. Pejoratif terminoloji ve hoşgörüsüzlük, mesleki pratikler aracığıyla inşa edilmekte ve süreğenleşmektedir. Genç kuşak kadın avukat katılımcı, hoşgörüsüzlük ortamını şöyle ifade etmektedir:

> *"...Ben piyasada olduğum için mesela hâkimin odasındayım bekliyorum, bir hanım diyeyim, bayandı biraz bayan olmasının da verdiği kaprislerde var, telefonuma mesaj geldi müvekkilimden açtım telefonu elime aldığım gibi, ben işte sizin telefonunuzu kullanmanıza izin verdim mi? Telefonunuzu kullanamazsınız burası benim odam şeylerine girdi hâlbuki sadece elime almıştım. Bu tarz şeyler yaşıyoruz veya ben size oturun demedim deyip oturduğum yerden kaldıranlar, çık dışarı tekrar gir diyenler oluyor. Bunlar yaşanıyor." (Avukat, kadın,29)*

Genç kuşak avukatlar için İstanbul, Anadolu'da serbest avukatlık ortamının paraya ve kariyere dönüşümündeki kısıtlılıklarla ilişkisinde, İstanbul dışındaki iş alternatiflerinin sınırlılığıyla bağlantısında ilgi görmektedir. İstanbul, genç avukatlar için bir zorunluluk beğenisidir. Hala hazırda aileleri de Anadolu'da yaşayan genç avukatlar, memleketlerinde avukatlık mesleğini icra etmeye niyet ettiklerinde, Anadolu kentlerinin avukatlık mesleği açısından sınırlılıkları dikkat çekicidir. Genç kuşak kadın avukat katılımcı bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> *"...Yengem SGK'nın avukatlığını yaptı yılarca emekli oldu emekli olduktan sonra SGK'nın sözleşmeli avukatlığını aldı. Bu onun için iyi bir şeydi, sonra siyasi sebeplerle onu oradan çektiler, Ne oldu? Şu an ofisi çeviremiyor. Orası küçük bir il orada iş potansiyeli yok. Olan bankalar, birkaç şirket, belli başlı avukatlar*

tarafından tutulmuş durumda zaten onların çarkı dönüyor dolayısıyla diğer insanlara ekmek kapısı yok ve benim Zonguldak yolum, memleket yolum kapandı. İstanbul'a baktığımız zaman burada ekmek kapısı çok, fazla işyeri olduğu için dolayısıyla avukata ihtiyaçta çok, her anlamda hem ticari boyutta hem de cezai boyutta çok fazla iş kapısı var ama para vermek isteyen yok." (Avukat, kadın,29)

2000 sonrası dönemde, serbest avukatlığın mesleki pratikleri açısından piyasa süreçlerinin yarattığı daralmalar ve sınırlılıklar, genç avukat kitleleri hakimlik ve savcılık gibi memuriyet türlerine yöneltmiştir. Genç avukatlar için piyasa süreçlerinde serbest avukat olarak bir alan mücadelesinin içine girmektense, memuriyet ya da kurumsal nitelikli firmalarda avukatlık kariyeri daha anlamlı ve güvenilir görülmektedir. Serbest avukatlık dünyasının inşa ettiği geleceğe yönelik kuşkular ve güvencesizlik ortamı özellikle ekonomik boyutlarıyla mesleki aktörler için temel bir çatışkı durumudur. Bu çerçevede, moderatörün sorduğu soruya genç jenerasyon kadın avukat katılımcı şöyle cevap vermektedir:

. Bir avukat olarak bundan on yıl sonrasını, on beş yıl sonrasını Türkiye gerçekliğinde düşündüğünüzde kendinizi güvende hissediyor musunuz ?

- Hayır, müthiş bir gelecek kaygım var. (Avukat, kadın,28)

Pişmanlıklar, geçmişe yönelik serzenişler ve hayal kırıklığı hem genç kadın hem de erkek katılımcılar tarafından sıklıkla vurgulanan durumlardır. Genç jenerasyon erkek katılımcı konuya ilişkin soruları şöyle cevaplamaktadır:

. Hukuk öğrencisi olarak zihninde bir kariyer tasarımın vardı, hayallerin vardı, şimdi yaşanan pratikle kendi zihnindeki o kariyer dünyası örtüştü mü?
- Yok örtüşmedi.
. Örtüşmedi. Peki, bir hukuk fakültesi öğrencisi olarak dünyan neydi ve var olan durumla örtüşmeme durumunu analiz edebilir misin?
-Ben şöyle söyliyeyim, benim zaten ilk planda hukukta akademisyenlik hedefim vardı. Olmadı farklı koşullar. (Avukat, erkek,38)

2000 sonrası dönem, avukatlık mesleği özelinde geleneksel olan bölünmelerin (hakimlik, savcılık, serbest avukatlık, noterlik, kurumsal avukatlık) sınıfsal içeriklerle altının çizildiği ve belirginleştiği bir dönemdir. Klasik bölünmelere, yeni kategorileşmeler ve hiyerarşilenmelerin katıldığı, (patron avukat-işçi avukat) avukatlar dünyasının ücretli kesiminde yer alan aktörlerin yaşam imkân ve olanaklarına erişim/ulaşım koşullarının sınırlandığı ve daraldığı bir gerileme dönemidir. Vakıf üniversitelerinden mezun avukatların, hukuk camiyasında yer almaya başlamasıyla birlikte, devlet üniversiteleri mezunları ve vakıflılar biçiminde

ortaya çıkan bir iç hiyerarşi, alan içindeki meşruiyet ve uzmanlık yetkesine kimin sahip olduğuna ilişkin yeni bir tartışma başlatmıştır. Devletliler, kendilerini, hukuk nosyonunu içselleştirmiş, mesleki pratiklere hâkim ve avukatlık mesleğinin temsil gücünün doğal sahibi olarak konumlandırırken, vakıflıları, bu niteliklerden yoksun oldukları gerekçesiyle dışlamakta ve geri plana atmaktadır. Böylece, mesleğin piyasalaşma süreci, diplomaları edinme aşamalarından, mesleki pratiklerin içeriklerine, iç hiyerarşi yapılaşmalarından, bağlantılı tartışma alanlarına kadar yeni dışlanma kategorileri ve hiyerarşilenme biçimleri inşa etme süreçleriyle paralel ve koşut olarak gelişmektedir.

Olgun kuşak avukatların meslek dünyalarındaki deneyimlere ilişkin temel vurgular ise genç jenerasyon deneyimlerinden türsel olarak farklılaşmaktadır. Olgun kuşak, avukatlık mesleğinin, adalet, hak, hukuk ve vicdan süreçlerinin taşıyıcı niteliğinde yer alan öncü bir meslek olduğunu ve bu niteliklerinden dolayı manevi haz duyulabildiğini ifade etmektedirler. Olgun kuşak avukatları, genç jenerasyon avukatlardan ayıran en temel nokta, avukatlığın mesleki perspektif ve konumlanmasının, hukuk ve adalet arayışının bir çeşit tecessümü, ahlaki ve felsefi niteliklerden ayrımlanamaz bir bütünlük olarak görmeleridir. Olgun kuşak erkek avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"...Birde her işin manevi şeyi vardır, yönü vardır. Oradan alınacak mutluluklar vardır, bu meslek o yönden açık yani manevi haz duymaya çok açık bir meslektir. Çünkü hak mücadelesinde hak alma şeyidir. Kavgasızdır ama mücadelede biraz çetin geçebilir. Tabiî ki mesleğini yapa yapa alışıla gelmiş şartlarına uyuyorsun başarılı olmak içinde bu işte gayet disiplinli işi yürütmen gerekir." (Avukat, erkek,69)*

Olgun kuşak meslek dünyasında çalışma, disiplin, mesleki güven ve tutku, kestirilebilir bir geleceğe olan inançla bütünleşmiştir. Gündelik yaşantının dış dünya bağlantılarına karakter bütünlüğüyle yönelme eğilimi, mesleki teknik bilgiyle iç içe geçerek başarılı bir kariyerin örgütlemesine zemin hazırlamıştır. Olgun kuşak erkek katılımcının deneyimleri, uzun dönemli mesleki yaşamın başarılı bir kariyere dönüşmesini göstermesi açısından dikkate değerdir:

> *"1972'de avukatlığa başladım ve ben avukatlığımı, bugüne kadar 45 yıl mesleğimi icra ettim ama şöyle bir dikkatimi çeken nokta oldu, ben bu mesleğe başladığım günkü heyecanımı mesleğe karşı arzum neyse 45 yıl sonra eksilme olmadan devam ettim. Mesela ben sabah 8'de evden çıkan bir insanım akşam 8'e kadar 12 saat bu*

mesleği icra eden insanım, ben genç nesildeki avukat arkadaşlarımda böyle bir azmi göremiyorum. " (Avukat, erkek,75)

Olgun kuşak deneyimleri, Türkiye'nin 1980 sonrası siyasal, ekonomik ve sosyal düzeyde yaşadığı dönüşümleri, serbest avukatlık mesleğinin gündelik yaşantıdaki rutinleri ve pratikleri açısından nasıl bir görünüm aldığını izlemeye olanak vermektedir. Özellikle, Özallı yıllarda yaşanan hukuksal serbestleşme ve cezalandırıcı hukuktan telafi edici hukuka doğru yapısal düzeyde gerçekleşen değişimler, serbest avukatların mesleki dünyalarında ve gündelik mesleki pratiklerinde önemli değişimlere neden olmuştur. Konuya ilişkin olgun jenerasyon erkek katılımcının değerlendirmesi şöyledir:

"...Özal iktidara gelmeden önce Türk parasını koruma kanunu vardı bütün insanlar mahkemeye çıkıyordu mesela on yıldır ayrı yaşayan insanlar birbirlerinden boşanamıyorlardı boşanma yasası değişti, mesela Türk parasının kıymetini koruma kanunu ile ilgili dövizlerdeki dalgalanmalar oldu mesela şöyle anlatayım bir karton sigara satışı yaptıkları için yakalananlara 4'er sene 10'ar ay mahkumiyetine karar verilen insanlar oldu ama bu Özal'la birlikte mesela Avrupa'dan bir arabaya iki ay içerisinde yurtdışı yapmazsa büyük ceza geliyordu. Bütün bunlara karşı devletin bir yumuşaması oldu. Türk parasını koruma kanunu suç olmaktan çıktı mesela Bülent Ersoy'la yurtdışına gittik biz beraber onunla, İsviçre'de konser verdi, Almanya'da konser verdi oradan bir 75.000 mark para geldi diye vay sen bu parayı nereden kazandın diye Türk parasını koruma kanunundan yargılandı. " (Avukat, erkek,75)

Bu bulgular çerçevesinde değerlendirdiğimizde, avukatlık gibi 80'li yıllar açısından güçlü olarak tanımlanabilecek bir orta sınıf meslek alanının, hem yapıyla ilişkisinde hem de gündelik yaşantıda meşgul olduğu pratikler açısından toplumsallığa hangi boyutlarda gömülü olduğunun göstergesidir. Özal dönemiyle birlikte, devletin sanıklara barolardan avukat tahsis etmesi ya da avukatların sanıklarla görüşmelerine izin verilmesi gibi uygulamalar dönemin koşullarında radikal değişim ve dönüşümler olarak değerlendirilmektedir Bu değişim ve dönüşümlerin, avukatların mesleki pratikleri içerisindeki etkileri, toplumsallığa gömülü meslek dünyasının aldığı görünümleri keşfetmek açısından önemli bir bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Konuyla ilgili olgun jenerasyon erkek avukat katılımcının düşünceleri şöyledir:

. *Peki bu serbestleşme sonradan avukatlara nasıl yansıdı ?*

-Avukatların işi serbestleşmeden sonra azaldı mesela Avrupa'dan kaçak bir araba gelirdi, Türkiye'ye getirilirdi, bunu getiren insan sahte belge tanzim ederek Türkiye'ye soktuğu için bir kere resmi belgede sahtecilikten yargılanırdı, pasaport kanununa muhalefetten, 1918 sayılı kaçakçılık yasasından yargılanırdı. Arabayı kaçak soktuğu için gümrük mevzuatına aykırı eylemden en az 4,5 yıl ceza alırdı, ama sonra ne oldu Türk parasının kıymetini koruma kanunu çıktı, kaçakçılık mevzuatında

büyük değişiklikler oldu, böyle bir arabayı getirenler arabayı yurtdışı yapmışlarsa para cezasıyla kurtardılar hapis cezası olmuyordu yani yıllar serbestleştikçe, avukatlığı etkiledi. (Avukat, erkek,75)

Bugünün serbest avukatlık dünyasının mesleki krizlerine olgun jenerasyon avukatların eleştirileri, genç jenerasyonun mesleki yetersizliklerinden, ülkenin siyasal ekonomik durumuna, serbest avukatlığın kendi iç tutarlılık ve bütünlüklerinin zedelenmesine kadar geniş bir yelpazeyi ifade etmektedir. Ancak asıl vurgu, davaların geç sonuçlanması ve adaletin tecelli etmesindeki gecikmelerdir. Bu gecikmeler, avukatlarla müvekkiller arasındaki profesyonel ilişkiyi avukatın aleyhine olacak şekilde zedelemekte, hem ekonomik olarak hem de prestij açısından zarar vermektedir. Olgun kuşak erkek katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

"... Bir cinayeti mesela aldığını düşün, 5 yıl davası sürüyor, 5 yıl sonra öldürenin de ölenin ailesinin de artık o davaya bakan avukatın da hakimin de bir esprisi kalmıyor." (Avukat, erkek,75)

2000 sonrası süreçte, İstanbul'da serbest avukatlık mesleğini icra eden avukat sayısının niceliksel bir yığılma biçiminde artışı, olgun jenerasyonun tecrübeleri çerçevesinde değerlendirildiğinde de içinden çıkılmaz bir durumdur. Niteliklerin nicelikler tarafından bastırıldığı bir meslekler dünyasında, özgünlükler, kendiliğindenlikler, yoruma yönelik eğilimler terk edilmekte, meslekle yaşam arasındaki bağlantılar geriye dönülmez bir biçimde kopmaktadır. Olgun jenerasyon erkek katılımcı avukat sayısındaki artışa yönelik düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

"... 1 yıl kadar önce Barolar Birliği Başkanı dedi ki, şu hukuk fakülteleri, yeni açılanlarla birlikte yılda şu kadar mezun vermektedir, 10 yıl sonra Türkiye'nin avukat sayısı artık 160.000'i bulacaktır ve artık bu bir yıkım olacaktır diye beyanatta bulundu." (Avukat, erkek,75)

Geniş kitlelerin meslek sahibi olarak ve bir uzmanlık (diploma) aracılığıyla toplumsal yaşamda yer edinmelerinin/tutunmalarının, diplomalar enflasyonunda niceliksel olarak bastırılması, aktörlerin ekonomik ve sosyal açıdan gerilemelerine ve mesleğin aktörlerin iç dünyalarında, bir mesleğe sahip olmak ve onu güvenceli bir biçimde icra etmek anlamında inşa edilebilecek tutarlılık ve bütünlükleri aşındıran ve parçalayan bir işlev görmektedir. Bu durumsallık, toplumsal sistemin bütününe zarar

veren ve aktörlerin gündelik yaşantılarındaki performanslarını olumsuz anlamda etkileyen somut bir gerçeklik inşa etmektedir. Bu anlamda olgun jenerasyon katılımcıyla moderatör arasında geçen diyalog vurgulanmaya değerdir:

> *.Yalçın Bey, böyle bir mesleğe sahip olmakla kendinizi ekonomik, kariyer ve saygınlık olarak güvende hissettiniz mi?*
> *- Valla, mesleğe ilk başladığım yıllarda evet, kendimi güvende hissediyordum ama şöyle söyleyeyim, ben şu an yeni mezun bir avukat olmuş olsaydım son derece stresli bir ortamda olacaktım kendim.*
> *. Zaten öyle*
> *- Zaten de öyle, yani vahim durumlar, yeni meslektaşlarım açısından çok üzülüyorum.*
> *. Peki kızınız da hukuk okuyor, kaçıncı sınıf öğrencisi ?*
> *-3. sınıf öğrencisi*
> *. Kızınız için de kaygılanıyor musunuz?*
> *- Şimdi şöyle söyleyeyim, ben açık söyleyeyim, hukuka gitmesini istemedim ben kızımın çünkü bu ortamı biliyordum, yeğenim hukuk fakültesini bitirdi (Kocaeli Üniversitesi) şu an işsiz. (Avukat, erkek,58)*

Serbest avukatlık gibi eski dönem açısından güçlü olarak tanımlanabilecek bir mesleki alanın bu düzeylerde gerilemesi ve babaların kendi evlatları için aslında, kendi dünyalarını tavsiye edememeleri hatta, söz konusu mesleki dünyanın içine girmeyi "vahim" olarak değerlendirmeleri, mesleki yıkıma ilişkin tatmin edici bir perspektif sunmaktadır. Böylesine bir boşluğa ve mesleki kaosa maruz kalan genç jenerasyon avukatların iç dünyaları, gündelik pratikleri, rutinleri ve potansiyel moral bozuklukları, bizim yürüttüğümüz araştırmanın dışında kalan ve ayrıca analiz edilmesi gereken noktalardan biridir. Olgun kuşak avukatlar, 2000'li yıllar sürecinde " serbest avukatlığın kaosu " olarak ifade edebileceğimiz bu durumsallığı, gözlemlemekte, tespit etmekte ve genç jenerasyona vakit kaybetmeksizin, hakimlik ve savcılık yoluyla devlet istihdamına yönelmelerini tavsiye etmektedirler. Moderatörün konuyla ilişkin sorularına olgun kuşak erkek avukat katılımcı şöyle yanıt vermektedir:

> *. Bütün bu şartlarda da eski bir avukat olarak baktığınızda bir avukatın, genç bir avukatın kendini sizce ekonomik olarak, saygınlık olarak, güvende hissetmesi mümkün mü?*
> *-Hayır, mümkün değil, hatta ben gelen hukuk fakültesi mezunu arkadaşlara avukat olmak için geldim dediği zaman sakın ha hakim, savcı ol çünkü onların teminatı var, avukatların hiçbir teminatı yok diyorum.*
> *.Yani devlet memuru olmalarını tavsiye ediyorsunuz.*
> *- Tavsiye ediyorum çünkü artık ben bu saatten sonra o yeni mezun olmuş kişinin bir ofis almasını, ev almasına yazlık almasını, bir araba almasını çok yıllara bağlıyorum. Onun için diyorum ki, kardeşim sen git hakim, savcı ol, en azından hiç olmazsa güvenliğin olsun diyorum.*
> *. Peki, 1982,83,84'lerde genç bir İstanbul Üniversitesi'nden mezun avukat gelmiş olsaydı bugünkü tavsiyenizi ona da söyler miydiniz?*
> *-Hayır, aynı şeyi tavsiye etmezdim.*

> *. Serbest çalışın mı derdiniz?*
> *-Serbest çalışın çünkü çok güzel bir meslektir avukatlık mesleği, çok şerefli ve saygın bir meslektir bunu devam ettirmeye bak derdim. Mesela karşımdaki arkadaşta hukuk fakültesi mezunudur, ona ben hemen imtihana gir, hakim olmaya bak çünkü avukatlık zor, tavsiye ediyorum. İşte burada kendisi de. (Avukat, erkek,75)*

Genç kuşak olgun jenerasyon avukatlar arasındaki temel farklılıklardan biri de memurlaşma eğilimlerine ilişkin farklılıktır. Olgun kuşak için 80'li yıllar koşullarında avukatlığı memuriyet biçiminde yapmak, ekonomik olanakları yok etmek, önü açık bir alanı daraltmak anlamına gelmektedir. 2000'li yıllarda genç jenerasyonun deneyimlerinde ise hakimlik, savcılık ya da kurumsal avukatlık yoluyla memurlaşma bir kariyer alanı olarak öne çıkmaktadır. Olgun kuşak mesleki pratiklerinde kurumsallıklara erişim, bugünün koşullarıyla karşılaştırılamayacak düzeyde kolay ve katılım kanalları açıktır. Örneğin, olgun kuşak katılımcılardan Zeki, meslek yaşamına hakim olarak başlamış, bir yıllık hakimlik deneyiminden sonra kamu avukatlığına geçmiş, 11 yıllık kamu avukatlığı deneyiminden sonra ise serbest avukatlık mesleğini icra etmeye başlamıştır. (Avukat, erkek,69) Olgun kuşak katılımcılarla yaptığımız mülakatlarda noterliğin mesleki bir kategori olarak özellikle ekonomik imkanları bakımından öne çıkması da gözlemlenen bulgular arasındadır. Olgun kuşak kadın avukat katılımcının anlatısı, bir mesleki alan olarak noterliği, ekonomik geliri bağlamında serbest avukatlığın üzerinde konumlaması bakımından dikkate değer bir bulgudur:

> *"...Noter olduğun zaman birkaç sene para kazanamazsın kendi cebinden yersin ama o aşamayı da geçerlerse yani ayda 30 40 bin TL keş, net deli gibi para kazanıyorlar ve ikinci bölgede bu parayı kazanıyorlar. Tabi haklarıdır, bir şey dediğim yok ama zamanında bitirmiş olsaydım ben de şimdi paraya para demiyordum." (Avukat, kadın,52)*

2000 sonrası dönemde avukatlık dünyasında belirgin olarak gözlemlenen diğer bir bulgu da, devlet üniversitesi ve vakıf üniversitesi mezunu avukatlar ayrımı çerçevesinde belirginleşen meslek içi bir hiyerarşileşme türüdür. 2000 sonrası dönemde geniş ölçekli biçimde gözlemlenen bu durum, avukatlık mesleğinde diplomaların edinim mekanizmalarının da bir ticarileşme sürecinden geçtiğinin göstergesidir. Avukatlık mesleğinde beliren söz konusu iç hiyerarşide vakıflılar (vakıf ünivesitesi) kısmında yer alanlar, devletliler (devlet üniversitesi mezunları) tarafından mesleki bilgi, beceri ve yeterliliklerden yoksun olarak

değerlendirilmektedir. Olgun kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"...Biz sadece kendi aramızda devletli ve vakıflı diye (gülüyor) vakıflı hukuk fakültesi mezunlarının ama bu bizim meslekle ilgili bir şey yani bunu dışarıdaki insanlar bilmez. Biz mesleki olarak kendi içimizde vakıflarla tabii her vakıfları kastetmiyorum işte Koç, Sabancı falan gibi birkaç üniversite hariç olmak üzere vakıfları pek ciddiye almıyoruz. " (Avukat, kadın,52)*

Serbest avukatlığın bir mesleki alan olarak en belirgin dezavantajı ise ufak bir hatanın büyük ölçekli sonuçlar doğurabilmesidir. Davaların kurucu unsuru olarak avukatların mesleki anlamda yapacakları hatalar, meslekten mene kadar gidebilen bir takım cezai işlemler silsilesini içermektedir. Bu bağlamda stres ve gerginlik serbest çalışan avukatın bir yaşam biçimi olarak öne çıkmaktadır. Olgun kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"...Biz bir şey söylerken bir şey talep ederken, dava dilekçemiz ya da davamızı bir konuya oturttururken ya da bir gerekçeye oturturken yanlış yaptığımızda bunun geri dönüşü yoktur. Sürelerimiz vardır, her şey süre üzerine oturtulur. Bir hafta, üç gün, beş gün, 15 gün, şunu yazmadıysan bir daha yazamazsın, mesela birçok avukat arkadaşta da hep aynı şeyler vardır yani geceleri nasıl uyanırsın eyvah süreyi mi kaçırdım, süre mi kaçtı bütün gün keyfin kaçar." (Avukat, kadın,52)*

Serbest çalışan avukatların mesleki uğraşını tamamlayan ve kendi emek dünyalarını nihai amaç olarak özetleyen temel bir unsurda, bir gün büyük bir davayı alarak ekonomik bir kırılma gerçekleştirmektir. Serbest avukatın "cebindeki milli piyango" olarak ifade edilen bu özellik, avukatın bütün mesleki yaşamı boyunca temel anlamda inşa ettiği bir motivasyondur. Kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"...Serbest avukatlık da şey vardır, cebimizde bir milli piyango bileti taşırız, büyük ikramiye bir gün vurabilir." (Avukat, kadın,52)*

3.2.2. Mesleki Statü, Saygınlık ve Prestije İlişkin Deneyimler

2000 sonrası dönem, mesleki alanda çalışma faaliyetinin belirsizleştiği, eğitim yapılanmasının ve üniversite giriş sisteminin (tüm mesleklerde temel dağıtım ve sınıflandırma mekanizması) geniş toplumsal kesimlerin mensubu olan genç iş

gücünün sisteme entegrasyonunun gerçekleştirilemediği, bütünlüklü bir gerileme ve sistemsel bir işlevsizleşme dönemidir. Bu dönemde, yaşamın bütünlüğünü kapsayan çalışma ve meslek, gündelik pratikler açısından soyutlaşmış, yerinden çıkarılmış ve akışkan bir kimliğe bürünmüştür. Bu süreç, Gaulejac'ın yerinde betimlemesiyle *"çalışanın faaliyetinin meyvesini somut bir biçimde kavramasına artık izin vermeyen karışık, soyut ve mekandan bağımsızlaşmış bir sistem içinde kaybolmasıdır."* (2013: 132). Tekil dünyalardaki değersizlik, köksüzlük, umutsuzluk ve anlamsızlık hissi, Castoriadis'e göre *" değerimiz kadar kazanmadığımız ama, kazandığımız kadar değerimizin olduğu "* (Gaulejac, 2013:141). bir durumsallığa gönderme yapmaktadır.

Meslek ve çalışma artık insanın kendini bütünleştirdiği, yeniden tanımladığı, daemonik enerjisini dışlaştırdığı, emekle-ücretin birbirine tam angaje olduğu bir aracı olmaktan ziyade güvensizlik, korku, tereddüt, kuşku ve geleceksizlik inşasının gerçekleştiği belirsiz bir alana dönüşmektedir. Geleceksizlik ve bugünden umudu kesme durumu, mesleğin ve çalışmanın gündelik yaşamda sergilediği eğretilikle, statü kaybıyla, itibarsızlıkla ve prestij yitimiyle paralel ve koşut bir biçimde gelişmektedir. Genç jenerasyon avukatlar, mesleki prestij yitimini bir periyot olarak, yaşamın farklı akslarında ve bağlamsal alanlarında deneyimlemektedir. İlk ve en temel alan, meslek karşılığı elde edilen ekonomik gelir ve bunun yarattığı sınıfsal bağlamdır. İstanbul'un hiper metropol koşulları ve para ilişkilerinin yoğunluğu dikkate alındığında, hukuk bürolarında maaşlı çalışan genç jenerasyon avukatların yoksulluk sınırında yaşadıkları söylenebilir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının kendi ekonomik durumuna ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"...Tabi temel ihtiyaçlarımız var elbette bir kültürel ihtiyacımız oluyor, bir sosyal ihtiyacımız oluyor, onları karşılarken iki defa düşünüyoruz, ya gerçekten öyle yani indirimleri takip ediyoruz, yani en alt gelirde olan insanların yaşadıklarını ben çok iyi anlıyorum çünkü ben de İstanbul'da o şartlarda yaşıyorum." (Avukat, kadın,28)*

Anadolu kökenli genç kuşak avukatlar, hukuk fakültesindeki öğrencilik süreçleri boyunca zihin dünyalarında kurguladıkları mesleki kariyer tasarılarının İstanbul'un para ve güç ilişkilerinin inşa ettiği sert yapılaşmasında yitip gitmesine içerlemektedir. Toplumsal sistemle entegrasyonun nesnel koşullarındaki gecikme, düşünme ve duygulanım dünyalarındaki değer idamesini parçalanmakta, para ve güç ilişkileriyle kompoze olmuş toplumsal yaşama uyum sorunu yaratmaktadır.

Kendilerini, Anadolu kökenli kesif dairelerinin inşa ettiği sınıfsal koşulları ve toplumsal kökenlerden miras alınan geleneksel yatkınlıkları aşmaya adayan genç jenerasyon avukatlar, sistemsel dışlanmayla, güvencesizlikle, para ve güç ilişkilerinin gündelik yaşantıyı kolonileştirme süreçleriyle karşılaştıklarında, bireysel düzlemdeki karamsarlık ve umutsuzluk alanları genişlemektedir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının anlatısı, avukatlar dünyasındaki maddi/nesnel koşullardaki daralmaların boyutlarını göstermesi açısından dikkate değerdir:

> *"...Aileme maddi açıdan bir yük yükleyemiyorum, onlardan para talebim olmuyor genelde yetiyor. Ama yani böyle mi olmalıydı. (Acı acı gülüyor) ama bu biraz şeyden de kaynaklanıyor, İstanbul'daki şartları da değerlendirmek gerekiyor her şey daha pahalı Anadolu'ya göre hayat daha zor." (Avukat, kadın,28)*

Eğitimsel süreçler (hukuk eğitimi) ve uzmanlığın inşa edebileceği sınıfsal kırılmayla kendi bireysel/ailesel kesif dairelerinden mesafeleri açmayı umut eden genç kuşak avukatlar, mesafeleri açma girişim ve denemelerinden, mesafeli yaklaşmaya (bir avukat olarak verili ekonomik/sınıfsal koşulların aşılabileceğini ilişkin kuşkuların artması) doğru gelişen bir evrimsel dönüşüm geçirmektedirler. Mesafeli yaklaşma, akademik / bilimsel mesleki sıçrama taleplerinden, kendini gerçekleştirme ve maddi/sınıfsal koşulları değiştirme ve dönüştürme tasarılarından feragat edildiği, örtük bir pasifleşme durumunun içselleştirilmesi ve onaylanmasıdır. Piyasa süreçlerinde (serbest avukatlık) kendini ve geleceği güvenceli bir biçimde inşa edebilme olanağı olmayan genç jenerasyon avukatlar, devlet memuriyetini bir kariyer alanı olarak görme eğilimindedir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin düşünceleri genel eğilimi yansıtır niteliktedir:

> *" Şu anda hâkimlik sınavını kazandım ama hani o biraz daha şöyle oldu, onda, biraz arkadaşlarım beni etkilediler, fikirleriyle hani Funda gir falan diye, biraz bazı memnuniyetsizliklerim vardı avukatlıkla ilgili ama bunun nedeni ofiste mutsuz olmam, işte çalışma arkadaşlarımla mutsuz olman, avukatlık mesleğinde de mutsuz olmam değil, sadece ekonomik anlamda ve statüsel olarak avukat mesleğinin beni tatmin etmiyor oluşu." (Avukat, kadın,28)*

Genç kuşak avukat gruplarda mesleğin biçimlendirdiği gündelik ekonominin özellikle maaşlı gruplar açısından radikal düzeyli farklar sergilediği bulgulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, dört ve beş yıllık tecrübeyle mesleki pratikler içinde yer alan gruplarda yoğun biçimde gözlemlenen fiili bir yoksulluk dikkat çekicidir. Yeni mezun avukat gruplarda ise fiili yoksulluğun dışında, genel bir umutsuzluk ve isyan

halinin belirgin olduğu bulgulanmıştır. Kadın avukat katılımcının konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

> *“ Genç avukatlar da benim gördüğüm kadarıyla zaten ben dört yıllık avukatım, daha genç yeni jenerasyona baktığımda bir yıllık avukatlar çok umutsuzlar, lanet okuyorlar tabiri caizse.” (Avukat, kadın,28)*

Genç ve olgun kuşak avukatların prestij kaybı olarak ifade ettikleri ve serbest avukatlar dünyasında sıkça vurgulanan, belirli avukat grupların mesleki yetersizliklerine, nitelik eksikliklerine ve sınırlı hukuk bilgilerine rağmen, hukuk camiyası içinde yer almaları ve avukatlık pratiklerini sürdürmeleridir. Özellikle, 2000 sonrası dönemde hem özel hem de devlet üniversitelerinde hukuk fakültelerinin hızla açılmasına ve mezun sayılarının artmasına paralel gelişen bu süreç, devlet üniversitesi kökenli hem genç hem de olgun kuşak avukatlar arasında, mesleki uzmanlığın sınırlarını niteliklere vurgu yaparak daha sert biçimde dile getirme eğilimi yaygınlaşmıştır. Genç kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *“ Şimdi son dönemde maalesef yanlış politikalar sonucu hukuk fakültelerinin sayısı artırıldı, kontenjanlar arttırıldı, artık Türkiye'de yüz eli bininci olan kişi bile üniversite sınavında elini kolunu sallaya sallaya iyi bir puan alamadan istediği hukuk fakültesine tabi caizse parayı basıyor diplomayı alıyor. Bu durum tabii nelere yol açıyor yetkin olmayan, bilgisiz, zeki olmayan avukatların piyasada boy göstermesine yol açıyor. Şimdi artık insanlar da bunu gördükçe yani bu kalitesizliği, bu bilgisizliği avukatlar gözden düşmeye başladılar.” (Avukat, kadın, 28)*

Mesleki yeterlilikleri yüksek ve nitelikli avukat tipolojisinin, geniş bir avukat kitle tarafından temsil edilememesi ve piyasanın talep ettiği show-business karakterli avukat modelinin öne çıkmasıyla, genç jenerasyon mesleki aktörlerin itibar arayışı daha da yoğunlaşmış, eleştiriler radikalleşmiştir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının anlatısı, avukatların mesleki nitelik kayıplarının, mesleğin toplumsal prestij ve saygınlığında inşa ettiği düşüşü göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *“... Prestij kaybı, çünkü bir davasını veriyor mesela vatandaş gelip, avukat onu doğru düzgün yönetemiyor, yazdığı dilekçenin başı sonu belli değil, eksikler var, bilgisi yeterli olmadığı için mahkemede kendini yeteri şekilde ifade edemiyor, yargıç, savcı ikna edemiyor yani bunu da bir şekilde müvekkil er geç görüyor. Bu durum da işte büyük bir güvensizliğe neden oluyor. Yani giderek avukatlığın prestiji düşüyor.” (Avukat, kadın,28)*

2000 sonrası dönemde mesleki itibar yitimi, serbest avukatlık piyasasının süreçlerinde radikal boyutlarda yaşanmaktadır. Avukatlık, bir mesleki alan olarak düşük ücretli rutin işler statüsüne gerilemiştir. 20 yıl öncesinin köklü ve güçlü meslek alanlarının işçileşme süreci hızlanmıştır. Genç kuşak kadın avukat katılımcının, avukatların işçileşme süreçlerine ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"... Patronlar şu gözle bakıyor: beğenmiyorsa gitsin, daha iyisi bulunur daha düşük ücretle çalışanı bulunur. Çünkü patronun çok seçeneği var, iş başvurusu oluyor Cem bey, inanın mesela kariyer nette gördüm, ben de bir ara başvuruyordum 2, 3 sene önce Levent'ten ayrılmayı düşündüğümde 300 kişi, 400 kişi başvurmuş yani korkunç rakamlar bunlar avukatlık için. Bu şey, bir eleman değil, bir call center almıyorsun." (Avukat, kadın,28)*

2000 sonrası süreçte, avukat ve hukukçu kimliğinin gündelik yaşantıdaki prestij kaybı, siyasal alanda hem küresel hem de ulusal çerçevede hukuksal içeriklere ilginin azalmasıyla tutarlı gelişmiştir. Genç kuşak avukat katılımcılar, kamuoyunda toplumsal, siyasal, hukuksal ve güncel tartışma konularında avukatların, boraların, üniversite hukuk dünyasının görüş ve değerlendirmelerinin önemsenmemesi ve hukukla doğrudan ilintili olan konularda bile, hukuk camiyasının görüşlerine başvurulmamasını bir eksiklik olarak değerlendirmektedirler. Gündelik yaşantıdaki deneyimlerde avukatların gözlemledikleri değersizlik ve prestij yoksunluğu, siyasal ve kamuoyu tartışmalarında da belirgin hale gelmiş, *" bir mesleki alan olarak avukatlığın"* toplumsal rolü, anlamı, içeriği ve mahiyeti daha da belirsizleşmiştir. 2000'ler sürecinde meslek nosyonundan ve felsefi ilkelerden uzaklaşma tutumu, genç jenerasyon avukat kitleleri bir gereksizlik hissine ve anlam bunalımına sokmuştur.

Para ilişkilerinin metropol merkezi olarak İstanbul, büyük firmaları, profesyonelleri ve karmaşık ekonomik ilişkiler ağıyla Anadolu kentleriyle karşılaştırıldığında, serbest avukatlık mesleğinin önemsizleştiği ve itibarsızlaştığı bir zemin olarak öne çıkmaktadır. İstanbul'da icra edilen avukatlık pratikleri, piyasanın gücü karşısında zayıflamakta, pazar kapasitesindeki özgün ve özel içerikleri kaybetmektedir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *" İstanbul'da ben avukatım dediğimde çok büyük bir etki uyandırmıyor, karşı tarafta özellikle şirket sahipleri, büyük firmaların sahipleri dikkate bile almıyorlar ama Anadolu'da evet etkisi hala var Anadolu'ya gittiğimizde." (Avukat, kadın,28)*

Genç jenerasyon avukatların deneyimlerinde gözlemlendiğimiz, özellikle üniversitenin lisans döneminde abartılı bir biçimde inşa edilmiş, gerçek yaşamın pratik işleyişinden uzak, soyut düzeyde kurgulanmış bir avukatlık tipolojisinin biçimlendirilmesinden/oluşturulmasından bahsetmek olanaklıdır. Mesleki pratik anlamında öğrencilere hatırı sayılır beceriler kazandıramayan hukuk fakültelerinin (eğitim bölümünde tartışılacak) soyut düzeyde kurguladıkları hukukçuluk dünyası, gerçek yaşam ve piyasa koşullarıyla örtüşmemekte ve mezunlar, avukatlık mesleğinin pratiklerini öğrenebilmek için lisans sürelerine denk gelen yoğun bir çalışma temposu içerisine girmektedirler. Sonuç olarak, İstanbul'un serbest avukatları, mesleki bilgi ve pratiklerini üniversite anfilerinde değil, daha fazla emek vererek ve bir dizi sömürü sürecine tabi olarak piyasa süreçlerinde öğrenmektedirler. Bu anlamda moderatörle, genç jenerasyon kadın katılımcı arasında geçen diyalog dikkate değerdir:

> *-Öğrenciyken gerçekten bundan daha fazla saygı görüyorduk. Öğrenciyken bize gösterilen saygı bize inanılmaz şeyler vaat ediyor gibi geliyordu acaba bir de avukat olsak neyle karşılaşacağız diyorduk.*
> **.***Hukuk fakültesinde profesörler, ortam yapay olarak abarttı ve şişirdi mi sizi ?*
> *- Belki biraz öyle, biraz da şöyle, ne iş yapıyorsun ya da ne okuyorsun diye sorduklarında hukuk okuyorum dediğimde insanların algısı çok farklıydı, abartılı tepkilerle karşılaşıyordum.*
> **.***Piyasanın içine girdiğinde nasıl bir tablo oldu, orada bir şok durumu oldu mu?*
> *-Şöyle oldu. Çoğu insanda avukatların yalancı olduğu, avukatların evimize hacize gelen sizin malınıza mülkünüze el koyan birtakım katekullerle sizi dolandıran vs. insanlar olduklarını düşündüklerini gördüm. (Avukat, kadın,29)*

Genç kuşak deneyimlerinden çıkarsanabilecek bir diğer özellik, 2000 sonrası süreçte hukuk dünyasının bileşenlerinin siyasal süreçlerle iç içe geçmesinin ve politik dalgalanmaların merkez noktası haline dönüşmesinin ortaya çıkardığı hoşnutsuzluk durumudur. Genç kuşak avukatların bakışında, hukukun siyasallaşması, adalet talebinin evrensel ilkelerle ve temel insani haklara uygun biçimde yaşama geçirilmesinin önündeki temel engel konumundadır. Gündelik yaşantıda adalet taleplerinin ilkesel olarak yüksek sesle dile getirilmemesi ve piyasa süreçlerinin avukat failler üzerindeki yıkıcı etkilerinin yoğunlaşması, avukatların zihin dünyalarında piyasa dışı alternatifleri belirginleştirmiş ve motivasyonel olarak piyasadan kaçış eğilimini ortaya çıkarmıştır.

Genç kuşak kadın katılımcının anlatısı, avukatların bakışında, piyasanın çöküşü, bir iş olanağı ve alternatif olarak önemini yitirmesi, fakat buna karşılık,

devletle ilişkili istihdam alanlarına ilginin artışını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *"...2006'da üniversiteye girdiğimde, 2010'da üniversiteden çıktığımda ciddi farklılıklar vardı bende. Belki benim zihnimde yarattığım bir farklılıktı bu, ama şu an çalışma anlamında hem insanların tepkisi bakımından bence devlette çalışmaya mahkûm bırakıldık. Yani devlette çalışmak artık bir lütuf, yani mükemmel bir şey, altın değerinde şu an da insanlar ben memurum dediğinde haddim değil bir toplumsal belirleme yapmak ama o kabul çok farklı, serbest çalışan adama yaptıkları muamele esnaf muamelesi yani ha iplik satıyorsunuz Eminönü de ha Gayrettepe'de ofisin var." (Avukat, kadın,29)*

Günümüz dünyasının teknik ve teknolojik araçlarındaki gelişmeler, avukatlık mesleğinin pratiklerinde, büyük hukuk bürolarında büyük davaların tartışıldığı ve hatırı sayılır paraların döndüğü mesleki dünyalarda önemli değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Büro masraflarının artışı, davalarda avukatlık ücreti olarak daha mütevazi rakamların konuşulması ve müvekkillerin genel olarak ödeme konusundaki isteksizlikleri ve pazarlıkçı tutumları, avukatlık mesleğini homo-ofislerde ve ayak üzeri cep telefonlarıyla, maillerle, mesajlarla icra edilen bir meslek statüsüne geriletmiştir. Genç kuşak erkek katılımcının anlatısı, avukatlık mesleğinin bu anlamdaki gerilemesine vurgu yapması bakımında dikkate değerdir:

> *"…Bu cep telefonlarının icadıyla ayaküstü danışmanlık ofisi olarak kullandırıyorlar insanı, bizi kullanıyorlar. Yanımda diğer bir arkadaşım var diyor. Böyle bir derdi var diyor. Adam kendi işi için aramıyor yani eşine dostuna danışmanlık yapıyoruz." (Avukat, erkek,38)*

Statü kaybı, mesleki niteliklerdeki gerileme, niceliksel yığılma, güvenceli gelir araçlarından yoksulluk, müvekkillerle ilişkilerde avukatın konumunu zayıflatan ve pazarlık kapasitesini düşüren kısıtlılıklar olarak öne çıkmaktadır. Genç kuşak erkek katılımcının anlatısı, avukatların gündelik mesleki pratiklerindeki çatışma alanlarını ve gerginlikleri göstermesi bakımından vurgu yapmaya değerdir:

> *"...İnsanlar geliyor ücret konusunda pazarlık, bir nevi koz gibide söylüyorlar. Amcamızın oğlu da avukat, dayımızın oğlu da avukat, kuzenim avukat, öteki avukat, üst kat komşumun damadı avukat, bilmem nesi avukat çünkü avukat sayısı çoğalınca tabi bunlar birinin amcası, eniştesi, karısı." (Avukat, erkek,38)*

Olgun kuşak avukatların mesleki saygınlık ve prestije yönelik deyimlerinde ise mesleki pratikler üzerinden edinilmiş ekonomik sermayeyle ilişkili bir tatmin

olma durumu yaygın olarak gözlemlenmektedir. Serbest avukatlığa dışsal koşulların uygun olduğu dönemlerde başlayan olgun jenerasyon avukatlar, bu avantajlarını mülkiyete, ek gelire ve geleceğe güvenle bakmalarını sağlayacak farklı ekonomik araçlara aktara bilmişlerdir. Serbest avukatlığın oturmuş ve gelenekleşmiş bir sosyal ağ gerektiğini varsaydığımızda da olgun kuşak avukatların bu avantajlı konumlarını 2000'li yıllar koşullarında muhafaza ettikleri söylenebilir. Bu durum, olgun jenerasyon avukatların yakın çevre ve aile ilişkilerindeki aktörler tarafından da olumlu ve pozitif bir durum olarak değerlendirilmektedir. Olgun kuşak kadın katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"...Mesela benim kızım, benim avukat olmandan çok gurur duyuyor. Benim kendi kendime gurur duyduğundan daha fazlasını duyuyor. Benim annem babam, benim avukat olmamdan gururlandığımdan daha fazla gururlanıyor." (Avukat, kadın,52)*

Kendi sosyal dünyalarını sosyo-ekonomik güvenlikle inşa eden olgun jenerasyon avukatlar, sistem içerisindeki politik ve ekonomik dalgalanmalardan olabildiğince az hasar alarak mesleki yaşantılarına devam etmişlerdir. Hem serbest çalışan olgun kuşak hem de kurumsallıkla bağlantı sağlamış avukatlar aynı mülkiyet değerlerine ve yaşam standartlarına az ya da çok benzer oranlarda sahip olabilmişlerdir. Aile hayatında, sosyal İlişkilerde, iş ilişkilerinde göreceli istikrar hissedilmiş, avukatlık mesleği bir yaşam biçimine dönüşmüş, mesleğin prestij ve saygınlığı hem dış dünyadaki yansımaları bakımından hem de aktörlerin kendi zihin dünyalarında tatmin edici düzeylere ulaşmıştır:

> *"Şimdi meslek olarak kariyerimiz toplumun üst seviyesinde bunu sosyal yaşamımızdan görüyoruz, hissediyoruz yani gördüğümüz itibar ve saygı bunun en belirgin şeyi." (Avukat, erkek,69)*

2000 sonrası dönemde başlayan mesleki kriz durumu, olgun jenerasyon avukatların dikkatinden kaçmamaktadır. Olgun kuşak aktörler, serbest avukatların prestij ve saygınlık kaybını ekonomik bağlamıyla değerlendirmekte, genç kuşak avukatların güvencesiz iş ortamlarının ve düşük ücret gerçekliklerinin, serbest avukatlığın kaosunun temel nedeni olduğunu ifade etmektedirler. Olgun kuşak avukatlar, genç jenerasyon avukatların, mesleki yaşantılarında deneyimledikleri göreceli yoksulluk durumunun avukatlık mesleğinin toplumsal kabul edilirlik ve

saygınlığını önemli ölçüde zedelediğini düşünmektedirler. Olgun kuşak erkek katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *" Mesleğe başladığım zaman ben bu saygıyı hissediyordum yani oturup bir sohbet ortamına katıldığın zaman vs insanlar sizin avukat olmanızdan dolayı bir saygı duyuyorlardı fakat giderek avukatın yoksullaşması nedeniyle, hele hele yeni nesil meslektaşlarımızın durumu bu açıdan çok vahimdir, çok cüzi ücretlerle mesela şirkette çalışıyor, bir başka avukatın yanında çalışıyor vs şimdi dolayısıyla bu şey nedeniyle, avukatın düştüğü bu durum nedeniyle toplumda esas itibariyle kimse şey yapmıyor yani yeterli saygıyı şeyi avukata göstermiyor." (Avukat, erkek,58)*

3.2.3. Aile Hayatına İlişkin Deneyimler

Genç kuşak avukat katılımcılarla gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerin bulgularına göre katılımcıların çoğu bireysel dünyalarını saran mesleki güvencesizliğin etkilerinin evlilik kararını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Genç kuşak, evliliğe niyet, yönelim ve psikolojik açıdan hazır olmasına rağmen, piyasa şartlarında gelir düzeyinde yaşanan dalgalanmalar, istikrarsızlıklar ve gündelik yaşamda iş temelli koşuşturma, evliliğin yaşama geçirilmesini ertelemektedir. Genç kuşak evli katılımcılar ise çocuk sahibi olup olmama konusunda tereddüt yaşamaktadır. Özellikle çocuğun bakımı, gelişimi ve okul süreçleri genç jenerasyon kadın avukatlar için başlı başına bir problem olarak görülmektedir. Özellikle, İstanbul koşullarında yaşamın her alanına yönelik maliyetlerin yükseldiği, iş yoğun bir rekabet içerisinde geçtiği ve emeğin güvencesizliğinin hızla arttığı koşullarda çocuk ve onunla ilgili sorumluluklar önemli bir kısıtlılık olarak değerlendirilmektedir.

İstanbul koşularında geçim derdinde olan genç kuşak avukat katılımcılar, evlilik ve çocuk gibi en temel insansal katılımları maliyetler dolayısıyla ertelemektedir. Kuşkular çağında, yeni korku ve kuşkuların mevcut olanların üzerine çok kolay eklemlendiği günümüz dünyasının tam tersine, eski jenerasyonların dünyasında korkular ve kuşkular benliklerde leke ve iz bırakmıyordu. Sennett*, " Karakter Aşınması "* çalışmasında baba Enrico ve oğul Rico'yla yaklaşık 25 yıl ara ile yaptığı görüşmelerde bulguladığı: Babanın kendine yeten, istikrarlı, küçük ama güçlü sosyal ağı, 25 yıl sonra oğul Rico'nun hayatında çok kazanan ama çok

harcayan, sürekli iş değiştiren, elektronik iletişimle arkadaşlık ilişkilerini sürdüren bir etkileşim biçimine dönüşmüştür. (Sennett, 2016) Sennett'e göre *" Rico, babası ücret hiyerarşinin en altındayken, kendisi ilk % 5'lik dilime girmeyi başarmış ama mutlu bir öyküyü gerçekleştirememiştir "* (2016: 17). Baba Enrico'nun mütevazi ama canlı sosyal yaşamı, oğul Rico ve eşinin gündelik yaşamında *" akşam yedide eve gelip, bir saat çocuklarının ödevlerine ayırdıktan sonra eve getirdikleri işleri bitirmeye çalışmakla geçmektedir "* (2016: 20).

Sennett'in de vurguladığı gibi günümüz dünyası tüm parametreler açısından eskisiyle karşılaştırılamayacak düzeyde farklı bir dünyadır. Genç jenerasyon avukatların meslek dünyalarındaki katılım kanalları ve kariyer olanakları, 20 yıl öncesiyle karşılaştırıldığında daralmış, hatta önemli ölçülerde gerilemiştir. Bu daralmalar, bireylerden her türlü insansal katılımı askıya almayı ve sosyal anlamda iflas etmeyi talep etmektedir. Genç kuşak avukat katılımcının, aile ve evlilik yaşantısına ilişkin moderatörle gerçekleştirdiği diyalog vurgu yapmaya değerdir:

> *.Evli değilsin ?*
> *- Değilim biliyorsun. Evlenmemekte bunlardan kaynaklı önümü görememe alakalı.*
> *. Yani evlenmemen konusundaki tavrında geleceğe ilişkin olan korkularından mı ?*
> *-Evet.*
> *.Peki babanda var mıydı böyle korkular ?*
> *- Yoktu.*
> *.Peki kaç çocuk vardı, kardeş falan.*
> *- 3 çocuk*
> *. Anne çalışıyor muydu?*
> *- Hayır.*
> *. Sence senin yaşadığın tereddütleri, kuşkuları korkuları, baban senin yaşlarındayken yaşıyor muydu?*
> *-Yok yaşamıyordu, benim yaşında 3 çocuk sahibiydi.*
> *. Mesleği neydi babanın.*
> *- İşçiydi. (Avukat, erkek,38)*

Olgun kuşak avukatların dünyasında ise evlilik, sosyolojik anlamıyla değerlendirdiğimizde kariyer işlevini yerine getirmiştir. Özellikle olgun erkek jenerasyon katılımcılarda uzun dönemli bir evlilik periyodu, mülkiyet edinim süreçlerinin açıklığı ve gelirin düzenliliği, mesleğin ekonomik sermayesinin genişlemesine ve bir kuşak sonrasına eğitim sermayesi olarak yansımasına neden olmuştur. Olgun kuşak katılımcının, kızının eğitim hayatına ilişkin anlatısı şöyledir:

> *"...İlköğretimi Üsküdar Amerika'nın ilköğretiminde okudu, ortaokullar kapatılınca onlar da muvazalı bir okuldur, ondan sonrada kızım kendi isteğiyle Alman lisesine*

gitti ama Alman lisesini bitirdikten sonrada Türk-Alman Üniversitesine gitti. " (Avukat, erkek,58)

Olgun kuşak avukatlar, avukatlık mesleğinin sosyo-ekonomik kapsayıcılığını, kişisel kariyer inşasındaki başarısını, aile ve toplumla ilişkilerde inşa ettiği istikrarı deneyimlemiş olmalarına rağmen, kendi çocuklarının 2000'ler Türkiye'sinde avukatlığın meslek evreni içerisinde yer almalarını istememektedirler. Bu durum, dolayımsız bir biçimde, geleneksel bir orta sınıf mesleği olarak avukatlığın, bizzat bu mesleğin önceki kuşak failleri tarafından olumlanmadığının ve günümüz toplumsal gerçekliğinde eski korunaklı konumunu sürdüremediğinin bir kanıtı niteliğindedir. Olgun kuşak erkek avukat katılımcının anlatısı, avukatlık mesleğine yarım asra yakın emek vermiş bir babanın, kendi çocuklarının avukat olmamasından dolayı duyduğu mutluluğu ironik bir biçimde göstermesi bakımından dikkate değerdir:

"...İşte benim üç tane çocuğum var. Bir tanesi genetik doktoru çıktı, çok sevindim kurban kestim, bir tanesi mimar çıktı kızım avukat olmadı diye sevindim, iste şimdi gelen çocuğum da Beşiktaş'ta top oynadı Konya'da top oynadı, topçu oldu diye sevindim. Mesleğimden olmamalarını çok rahatlıkla karşıladım." (Avukat, erkek,71)

3.2.4. Eğitim Hayatına İlişkin Deneyimler

Genç jenerasyon avukatların eğitim hayatına ilişkin bulguları değerlendirdiğimizde, lise süreçlerinin devlet lisesi temelli olduğu gözlemlenmektedir. (Anadolu lisesi ve Süper lise) 1990'lı yılların ortalarında Cirhinlioğlu'nun hukuk mesleğini icra eden avukatlara yönelik yaptığı niceliksel araştırmada da niteliksel araştırmamızda ulaştığımız bulgularla örtüşen verilere rastlanmaktadır. Cirhinlioğlu'na göre avukatların % 91,4'ü devlet lisesi çıkışlıdır (Cirhinlioğlu, 1997: 50). Genç kuşak avukatlara göre hukuk fakültelerinde verilen eğitimin içeriği, kuramsal ve teorik olarak tatmin edici, ancak pratik ve uygulama açısından son derece yetersizdir. Genç kuşak avukat katılımcı, hukuk fakültesini bitirdiğini, fakat meslek pratikler açısından yeteri kadar donanımlı olmadığı için avukatlık mesleğinin esasını 3 yıl gibi bir sürede yoğun bir çalışma temposuyla öğrenebildiğini ifade etmektedir:

. 4, 5 yıl istikrarlı bir çalışma oldu ama yoğunlaşıyordunuz avukatlık mesleğini de o zaman orada öğrendiniz?
-Evet, aynen üç senede öğrendim ama 15 saat, 18 saat filan çalıştım hafta sonları dâhil (Avukat, erkek,41)

Katılımcılar, hukuk eğitiminin insan bilimleri temelli, özellikle de psikoloji ve sosyoloji alanlarının bilgisini içerecek biçimde genişletilmesi gerektiğine inanmaktadır. Piyasa koşullarında insan unsurunun belirleyiciliğine vurgu yapan katılımcılar, sosyoloji ve psikoloji gibi alanların insana ilişkin kuramsal yaklaşım ve bilgilerinin insanı tanıma ve anlama süreçlerinde önemli katkılar sağlayabileceğine vurgu yapmaktadır. Böylece, mesleki pratiklerde insanla iç içe olan serbest avukat, bu bilgiler aracılığıyla ikna süreçlerinde avantajlı konuma gelebilecektir. Bazı katılımcılara göre ise hukuk eğitimi bireysel gelişim dünyalarına olumlu anlamda bir katkı yapmamış, sadece sınavlara girilen, notlarla sınıf geçilen ve diploma alınan bir eğitim sürecini ifade etmiştir. Genç kuşak erkek avukat katılımcının konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

> *"...Üniversite hiçbir şey vermedi, ben aldım kitapları, kitapları okudum sınavları geçtim, hiçbir şey vermedi bana " (Avukat, erkek,41)*

Genç kuşak avukat katılımcıların, lisans dönemleri değerlendirildiğinde, Hukuk fakültelerinin bilimsel bilgi üretim kapasitelerinin son derece sınırlı olduğu ve eğitim süreçlerinin özsel bir içerik inşa etmekten uzak olduğu bulgulanmıştır. Fakültelerdeki eğitim süreçleri giderek biçimselleşmekte ve diploma üretim merkezleri haline dönüşmektedir. Genç kuşak avukatlarla gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerin bulgularına göre 500, 550 kişilik öğrenci grupları bir anfide birleşerek, 1000 kişilik gruplarla ticaret, usul, devletler hukuku gibi dersleri almaktadırlar. (Avukat, erkek,36) Hukuk fakültelerinde verilen bilgilerle, piyasanın talep ettiği avukat becerilerinin arasında da önemli düzeylerde farklılıklar bulgulanmıştır. Bu anlamda genç kuşak kadın katılıcıyla moderatör arasında geçen diyalog zikredilmeye değerdir:

> **.** *Üniversitede aldığın eğitim seni mesleki, kültürel açıdan ve kişisel olarak donattı mı? Mesela mesleki olarak konuşursak, İstanbul Hukukta aldığın eğitim seni mesleki olarak donattı mı?*
>
> *-Tabii ki bunu mezun olduktan sonra işin içine girince anladım, o zaman bize çok zor geliyordu ve donanımlı olduğumuzu düşünmüştük okuldayken özellikle, ama mezun olunca yeterli olmadığımı gördüm yani ancak her halde %30'unu falan karşılayabiliyor. (Avukat, kadın,29)*

Genç kuşak avukatların hukuk fakültelerini tercih etmeleri ve mesleki yönelimde bulunma süreçlerinin arka planını oluşturan motivasyonlar da ayrıca analiz edilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Cirhinlioğlu'nun yaptığı çalışmaya göre, avukatların % 83,8'i hukuk fakültelerini bilinçli olarak tercih etmişlerdir (1997: 52). Bizim elde ettiğimiz derinlemesine görüşme bulgularına göre ise avukatların mesleki tercihleri, büyük ölçüde, hesap edilmiş, bilinçli yönlendirmelerle şekillenmiş ve kariyer planlarıyla düzenlemiş süreçlerden ziyade, öğretmen, aile ve çevre yönlendirmelerinin gevşek bağlantısıyla, yakın çevredeki bir ya da birden fazla üniversite mezunu figürün gözlemlenmesiyle oluşmuştur.

Öğrencilerin hukuk fakültelerini tercih etmelerindeki asıl itici güç, avukatlık ve hukukla ilgili mesleki alanların özellikle Anadolu'da orta ve orta alt toplumsal kesimler nazarında kanaatler düzeyindeki prestij ve statü varsayımıdır. Ayrıca, öğrencilerin lise düzeyinde sergiledikleri akademik başarılar ve eğitim sisteminin ayrıştırma mekanizmaları sonucunda gösterdikleri yeterlilikler de, aktörler açısından hukuk fakültelerini erişilebilir bir alana dönüştürmüştür. Esasında, orta ve orta alt sınıfsal kökenlere mensup avukat aileleri, çocuklarını çağın gereksinimlerine uygun mesleklere yönlendirecek pedagojik yeterliliklerden ve gerekli teknik bilgiden yoksun gözükmektedir.

Zayıf eğitim ve kültürel sermayeye sahip avukat aileleri, içeriksel bir mesleki yönlendirme yapamamaktadırlar. Ayrıca, genç avukatlar, lise süreçlerinde kolej imkanı bulamadıkları için lisan gibi son derece hayati bir bilgi sermayesini edinememişlerdir. Yine de, hukuk fakültesine girebilen gençlerin (İstanbul'da devlet üniversitesi) akademik yeterlilik ve becerilerinin üst düzeyde olduğu söylenebilir. Örneğin, genç jenerasyon avukat katılımcılardan Funda, hukuk fakültesine girdiği yıl eşit ağırlık puan türünden (Matematik ve Türkçe ağırlıklı puan türü) Türkiye genelindeki sıralamada ilk 2500 arasında olduğunu ifade etmiştir. (Avukat, kadın,28)

Anadolu kentlerinden gelen genç jenerasyon avukatlara üniversite eğitimi, kozmopolit kültürü, farklı yaşam biçimlerini ve çeşitliğini, heterojen kültürel kompozisyonların görünümlerini, İstanbul'un metropol karmaşıklığıyla birlikte gözlemleme fırsatı vermektedir. Genç kuşak kadın katılımcının anlatısı, Anadolu kökenli genç bir lise mezununun, üniversite eğitimi sürecindeki kentsel mekân deneyimlerini aktarması bakımından önem arz etmektedir:

"...Hıristiyan olduğunu ya da Kürt olduğunu söyleyen bir arkadaşım hiç olmamıştı. ilk defa üniversitede o etnik farklılıklarla karşılaştım diyebilirim ben, Denizdeyken fark etmezdim, yani Alevi mi, Sünni mi bilmezdim ama İstanbul Üniversitesi'ne geldiğimizde bizim milliyetçi arkadaşların bir kenarda oturduğunu gruplaştığını, Kürt arkadaşların bahçede halay çektiğini, herkesin böyle küçük küçük gruplaşma yarattığını ve o şekilde var olmaya çalıştıklarını. Aslında sizde bir tarafı seçmek zorundasınız ve çok kalabalık bir üniversite olmasına rağmen hiçbir yere ait olmayan dışlanan eriyip giden insanlar haline geliyorsunuz yani." (Avukat, kadın,29)

Hukuk fakültelerinde verilen eğitimin pratik boyutunun eksikliği, sadece genç jenerasyon avukatların değil, olgun jenerasyon avukatlarında eleştirdiği konuların başında gelmektedir. Bu durum, uzun yıllardan beri, hukuk fakültelerinde süreğenleşmiş bir kısıtlılığın yapısal düzeyde olduğunun göstergesidir. Olgun kuşak erkek avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

"...Çok iyi hocalarımız vardı, kendilerine hep müteşekkirim hepsi için, ama şöyle bir şey vardı ya uygulamanın o kadar dışındasınız ki cübbeyi giydiğiniz zaman davacı vekilisiniz, nerede duracağınızı bilmiyorsunuz" (Avukat, erkek,58)

3.2.5. Sınıfsal Konum ve Sınıfsal Kökene İlişkin Belirlemeler

Mesleğin gelir, mülkiyet, statü, maddi ve maddi olmayan değerlere erişim kapasitesini belirleyen bir niteliği vardır. Bu niteliğe ek olarak, miras alınan aile kökeninin ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye bütünlükleri de sınıfsal konumun içeriğini oluşturan/biçimlendiren temel etki alanlarıdır. Genç kuşak avukatların mesleki gelire ulaşım ve mülkiyet edinim süreçlerinin istikrasızlıklara ve dalgalanmalara maruz kaldığı ve 2000 sonrası dönemin mesleki sosyo-ekonomik daralmalarına paralel olarak bir kriz içerisinde olduğu ifade edilebilir. Genç kuşak avukatların mesleki gelirle ilgili deneyimledikleri ilk kriz, stajyerlik dönemlerinde başlamaktadır. Stajyer olarak çalıştıkları dönemde sigorta girişleri yapılmadığı için 1 yıllık staj süresini para almadan geçirmek zorundadırlar. Toplumsal /sınıfsal kökenleri dar gelirli Anadolu ailelere dayanan geç jenerasyon avukatlar, öğrencilik süreçlerinin dışında staj süreçlerinde de aile yardımına muhtaç durumdadırlar. Genç kuşak kadın avukat katılımcı staj dönemine ilişkin deneyimlerini şöyle ifade etmektedir:

" Bir yıl staj yaparken bedava çalışmanı istiyorlar, tabi İstanbul'da benim ailem Zonguldak'ta, ben emekli bir babanın, hiç çalışmamış bir annenin ve işsiz, sakat bir

abinin aile bireyiyim, dolayısıyla ben staj yaparken paraya muhtacım dört sene burada yurtta kalmıştım eve çıkma şansım olmadı hiçbir zaman, okul bittikten sonra akrabalarımın yanına yerleştim orada da bir yere kadar mecbursun ev tutmaya kendi düzenini kurmaya." (Avukat, kadın,29)

Evli olan ve eşleri de (avukat, mühendis) kendileri gibi çalışma yaşamının içinde yer alan genç kuşak kadın avukatlar, aylık 8 -10 bin YTL civarındaki gelire rağmen, İstanbul şartlarında uzun dönemli kredi borcuyla ya da peşin ödeme yöntemleriyle ev sahibi olma olanağını yaratamamaktadırlar. Genç kuşak kadın avukat katılımcının anlatısı, İstanbul koşullarında ev mülkiyetine sahip olmanın hangi düzeylerde zorlaştığını göstermesi açısından dikkate değerdir:

"...Biliyorsunuz şu an piyasada 1 + 1 evler 400 bin TL'den açıyor, yarı bodrum 1 + 1 bunun için kredi kullansam 100 bin TL peşinat istiyorlar. Benim ne kadar param var, 10 bin TL, 20 bin TL var. Ben 100 bin TL nasıl yapacağım." (Avukat, kadın,29)

Bazı katılımcılar, kira ödemektense uzun dönemli krediyle ev sahibi olmuştur ancak peşin ödemelerdeki yetersizlik, kredi taksitlerinin geri ödemesini uzun dönemli ve yüksek meblağlara denk gelecek şekilde biçimlendirmiştir. Örneğin, genç kuşak katılımcılardan Sevde, 10 yıllık vadeyle kredi çektiğini, aylık ödemesinin yaklaşık olarak maaşına (4.000) denk geldiğini ifade etmektedir. (Avukat, kadın,29) Bu girişimlere rağmen, genç jenerasyon avukatlar için İstanbul'da merkez bölgelerde ev sahibi olmanın imkân dahilinde olmadığını ifade etmek eksik bir betimleme olmayacaktır. Genç kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

" Ben Şişli'de çalışıyorum, eşim başka bir yerde çalışıyor ama evi ikimize de uzak olan bir yerden (Eyüp) aldık mecburen, çünkü maddi olarak orayı karşılayabilecek durumdaydık." (Avukat, kadın,29)

Genç kuşak avukatların meslek yaşamının ilk üç, dört yılı yoğun biçimde yaşanan bir işçileşme süreciyle geçmektedir. Özellikle serbest çalışan hukuk bürolarının maaşlı personel avukatlarının sigortaları asgari ücretten yatırılmakta, geri kalanı ise elden ödeme şeklinde verilmektedir. Ancak, bazı hukuk büroları söz konusu elden ödenen maaşları bile zamanında ödememekte ve çalışanlar mağdur edilmektedir. Böylece, avukatlar dünyasındaki uzman emeğin işçileşme süreci hız kazanmakta, sömürü yaklaşımlı büro mantığıyla işleyen avukatlık bürolarında maaşlı

çalışan avukat işe giriş ve çıkış oranlarında artışlar gözlemlenmektedir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"... İşçi sınıfına değil, biraz daha elit sınıfa tabi olacağımı zannediyordum üniversitedeyken, öyle olmadı, İşçi sınıfının içine direkt girdik yani" (Avukat, kadın,29)*

Genç kuşak avukatlarda 5 yılın üzerinde meslek deneyimine sahip ve maaşlı çalışan gruplarda, gelir düzeyi açısından daha avantajlı bir konumlanma gözlemlense de, mülkiyete aktarılabilir nitelikte değildir. Orta sınıf mesleklerin günümüz mensuplarından kentsel ortamda yeni dar gelirli kesimler oluşmaktadır. Dar gelirlilik kavramını, kendi meslek evreninin içinde ve uğraş alanında bir faillik olarak geniş çerçevede düşündüğümüzde, bir avukatın gündelik rutinleri, giyimi, gündelik yaşantıda kendini takdimi, barınma ve ulaşım masraflarıyla ele aldığımızda, avukat grupları saran/kuşatan sosyo-ekonomik koşulların mahiyetini anlamlandırmak olanaklıdır. Genç kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"...Ben 7 yıllık avukatım ben de istiyorum arabamla gideyim müvekkile kapısında anahtarımı bırakayım ya da adliyeye gideyim. Metrobüslerde sürünmeyeyim indi bindi indi bindi, ben Kartal adliyesine giderken otobüs, metrobüs, metro yapıyorum, üç vasıta değiştiriyorum, aynı şekilde de geri dönüyorum, bir kere yol beni zaten perişan ediyor. " (Avukat, kadın,29)*

Genç kuşak avukatların toplumsal/sınıfsal kökenlerinin, kentsel nitelikler sergiledikleri ve aile kökeninde baskın meslek türlerinin memurluk, işçilik, küçük esnaflık gibi meslekler olduğu bulgulanmıştır. Ailelerde, babaların tek maaş gerçekliğinde aile geçimini sağlamaya çalıştıkları ve düzenli gelire dayanan bir alt/orta sınıf yapısının belirgin olduğu söylenebilir. Ailenin sınıfsal konumuyla paralel biçimde gelişen ekonomik ve kültürel sermaye sınırlı bir gelişim göstermiştir. Ekonomik ve kültürel sermayedeki göreceli zayıflıklar, genç jenerasyon avukatların kolej ortamında lisan temelli bir eğitim almalarını engellemiştir. Örneğin, kültürel sermaye aktarımının önemli bir ölçütü sayılabilecek kitap ve kütüphanenin bir sonraki kuşağa miras bırakılması gibi bir durum gözlenememiştir. Genç jenerasyon avukatların aile kökeninden gelen mülkiyet aktarımı yok denecek kadar azdır. Babaların eğitim düzeyi lise, anneler ise lise ve altı konumdadır. Cirhinlioğlu'nun 90'lı yılların ortalarında elde ettiği niceliksel bulgulara göre avukatların babalarının %49'u işçi ve küçük esnaf, %31,8'i de devlet memurudur (1997:66). Avukatların

babalarının % 78,8'i lise ve altı, annelerinin ise % 97,72'i oranında lise ve altı eğitim düzeyindedir (1997:67).

Genç kuşak avukatların sınıfsal konumlanmalarını genel hatlarıyla belirli kriterlere göre kategorileştirmek olanaklıdır. Buna göre, bir hukuk bürosunda maaşlı çalışan avukatlarla, büro sahibi olan avukatları temel olarak ayrımlamak gerekir. Maaşlı grup stajerlik süreci hariç, (1 yıl) 4 yıllık kıdemle ortama 1500-3000 YTL arası bir gelire sahiptir. 5 yıl ve üzeri gruplarda maaş aralığı 4000-4500 YTL düzeyindedir. Bir hukuk bürosunda avukatlık faaliyetini kendi gerçekleştiren 10 yıl ve üzeri avukatlarda ise gelir aralığı 8000-10000 YTL düzeyine çıkmaktadır. Kurumsal olarak avukatlık görevini icra eden katılımcılarda ise maaş düzeyi, 4000-4500 YTL aralığındadır. Bu grupların kurumsallıkla bağlantısı nedeniyle, sigortaları aldıkları bürüt ücret üzerinden yatırılmakta, ayrıca kıdem ve ihbar tazminatı gibi haklara sahip olmaktadırlar. Ancak, bir büroda maaşlı çalışan avukatın sigortası asgari ücret üzerinden gösterilmektedir.

10 yıl ve üzeri serbest çalışan avukatların gelir aralığı yüksek olmakla birlikte mülkiyet edinimleri sınırlıdır. Örneğin, katılımcıların hiç biri ev sahibi değildir, sigortalarını (bağkur) ödeyememektedirler. Bu durumda etkili olan faktörler, İstanbul'un kendine özgü ekonomik zorluklarıdır. Büro sahibi avukatlar, İstanbul'un merkezi bölgelerinde ikamet etmekte ve 1500-2250 YTL aralığında ev kirası ödemektedir, avukatlık büroları merkez bölgelerdedir ve kiraları da yüksektir.

Olgun kuşak avukatların sınıfsal kökenlerinde de kent kökenlilik öne çıkan bir bulgudur. Olgun kuşak avukatların ailelerinin mesleki mensubiyeti memurluk, küçük esnaflık, öğretmenlik gibi mesleklerdir. Bugün açısından 52 yaş ve üstü olan olgun jenerasyon katılımcıların ailelerinin bu mesleklerle bağlantılı olması ulaşılabilir anlamlı sonuçlar için çıkış noktası sağlamaktadır. Okumak, meslek sahibi olmak, cehaletten sıyrılmak o dönem Türkiye'sinin dar gelirli ailelerinin çocukları için tahayyül ettikleri yegâne kariyer biçimidir. Örneğin, 69 yaşındaki olgun jenerasyon Avukat Zeki, babasının zoruyla okuduğunu ve Fatsa'da lise olmadığı için babasının aileyi İstanbul'a taşıdığını ifade etmiştir ve babasının okumaya yönelik teşviklerini şöyle betimlemiştir:

"...Şimdi babamızın teşvikiyle okuduk, babamız ikinci Dünya Savaşı askerlerindendir, demişti ki oğlum olursa okutacağım askerde yedek subay olsun, o er olarak yaptığı için oğlum olursa yedek subay olsun yani ezilmesin tabi savaş yıllarında zor askerlik. " (Avukat, erkek,69)

Babası ast-subay olan avukat Hülya'nın dedesine ilişkin anlattığı anekdot, kültürel sermayenin bir kuşak sonrasına aktarımının çeşitli yolları olduğunun en temel göstergelerindendir:

" Benim dedem yani babamın babası okuma yazma bildiği için Çanakkale'nin Çan kazasında postacıydı ve bu o kadar önemli bir şey ki mesela benim halamı İstanbul'a hemşirelik okusun diye göndermiş yani şey bir aile." (Avukat, kadın,52)

Olgun kuşak avukatların mesleki dünyalarında alternatiflerin çokluğu olarak ifade edilebilecek olgusal bir durum vardır. Kurumsal avukatlıklara, memuriyet temelli avukatlık türlerine, hakimlik ve savcılık gibi statülere erişim kolaydır. Piyasa avukatlığında ise geniş imkanlar söz konusudur. Olgun kuşak erkek avukat katılımcı Zeki, hakimlik görevinden kurumsal avukatlığa geçiş sürecini ve maaş düzenindeki iyileşmeleri şöyle ifade etmektedir:

"...Bir yıl hâkimlik yaptık kısa bir süre sonra, benim kayınpeder sendikacıydı, Deniz yollarına aldı bizi, 3800 TL hakimlik maaşı, 6500 TL deniz yollarındaki avukatlık maaşı, iki kat aşağı yukarı öyle oldu." (Avukat, erkek,69)

Olgun kuşak avukatların mülkiyet edinim süreçleriyse istikralı bir oluşum sergilemektedir. Hem serbest çalışan hem de kurumsallıkla bağlantısını kurmuş olgun kuşak avukat katılımcılarda örtüşen bir mülkiyet edinim oluşumu gözlemlenmektedir Düzenli gelir birikime dönüşmüş, bu birikim mülkiyete aktarılmıştır. Örneğin, Petrol İş Sendikası'nda 25 yıl avukatlık yapan Yalçın, Koşuyolun'da, Ümraniye'de, Kartal'da ve Altınoluk'da daireleri olduğunu, eşinin, kızının ve kendisinin de araba sahibi olduğunu ifade etmiştir. (Avukat, erkek,58) Bu veriler ışığında değerlendirdiğimizde, genç kuşak avukatların mülkiyet edinim kapasitelerinin olgun jenerasyonla karşılaştırılamayacak düzeyde yetersiz ve sınırlı olduğu bulgulanmıştır Avukatlar ve hukukçular dünyasında 2000'ler sürecinde ortaya çıkan yeni yapılaşmaları ve mesleki bölümlenmelerin içeriklerini *"Hukukçuluk ve avukatlık temelli mesleki hiyerarşilenme şemasında"* ayrıntılandırmak mümkündür. Buna göre, hukukçu ve avukat grupları mülkiyet edinim kapasiteleri, iş güvenliği, gelir düzeyi, mesleki prestij ve saygınlık parametrelerine göre ve bu parametrelerin yaşamın gerçek akslarında yarattığı

bölümlenmeler ve ayrımlanmalarla tutarlı bir biçimde sınıflandırmak mümkündür. Bu sınıflandırmaya göre hiyerarşinin en üstünde, inşa ettiği güç ve kapasiteler, uzun dönemli kariyer, mesleki prestij ve saygınlık, devlet güvencesinde mülkiyet edinim süreçlerindeki açıklık bağlamlarında *" hakimlik ve savcılık"* yer alır. İkici olarak, gelir düzeyi mülkiyet edinim süreçlerindeki açıklık, mesleki prestij ve saygınlık açısından da yüksek konumu dolayısıyla *"noterlik",* üçüncü kategoride ise devlet güvenceli düzenli gelir ve istikrarlı mülkiyet edinim süreçlerinin açıklığı bağlamında *" kamu/devlet avukatlığı "* yer almaktadır.

Dördüncü kategoride düzenli gelir, tazminat ve emeklilik hakları ve iş güvenliği dolayısıyla *" kurumsal/özel avukatlık "* beşinci kategoride ise mülkiyet edinim süreçlerindeki kısıtlılıklar ve ekonomik gelirin istikrarsızlığı açılarından *"serbest avukatlık"* yer almaktadır. Mesleki hiyerarşinin en altında ise iş güvenliğinden yoksunluk, gelir düzeyindeki yetersizlik, mülkiyet edinim süreçlerindeki sınırlılık, mesleki prestij ve saygınlığın düşüklüğünden dolayı *" hukuk bürolarında çalışan maaşlı avukatlar "* yer alır. Tablo 6 aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3.2. Hukukçuluk/Avukatlık Temelli Mesleki Hiyerarşilenme Şeması

HUKUKÇULUK/ AVUKATLIK TEMELLİ MESLEKİ HİYERARŞİLENME ŞEMASI	
1. Hakimlik ve Savcılık	Prestij, saygınlık , inşa ettiği güç ve kapasiteler, uzun dönemli kariyer ve devlet güvenceli mülkiyet edinimi açısından hiyerarşinin en üstünde yer alır.
2. Noterlik	Gelir düzeyi ,prestij , saygınlık ve mülkiyet edinimi açsından yüksek konumdadır.
3. Kamu/ Devlet Temelli Avukatlık	Devlet güvenceli düzenli gelir ve istikrarlı mülkiyet edinme olanaklarıyla öne çıkar,
4. Kurumsal / Özel Temelli Avukatlık	Düzenli gelir, ihbar, kıdem tazminatları , emeklilik imkanları ve istikrarlı mülkiyet edinim olanaklarıyla öne çıkar. İş güvenliği yüksektir ancak devlet temelli yapılar düzeyinde değildir.
5. Serbest Avukatlık	Mülkiyet edinimi sınırlı ancak olanaklı, ekonomik geliri yüksek ancak istikrarsız, prestij ve saygınlık düzeyi sınırlıdır.
6. Hukuk Bürolarında Maaşlı Avukatlık	İş güvencesi yoktur, gelir düzeyi yetersiz, mülkiyet edinimi oldukça sınırlı, prestij ve saygınlığı çok düşüktür

3.2.6. İnanç, Ahlak, Değer ve Kanaatlere İlişkin Deneyimler

2000 sonrası dönemin tüm meslekler açısından karmaşıklaşan, yeni hiyerarşilenmeler ve konumlanmalarla çatallanan meslekler dünyasında faillerin kendi bütünlüklerindeki ve iç dünyalarındaki inançlar, değerler ve kanaatlere ilişkin kriteler de hızla değişiyor ve dönüşmeye devam ediyor. Avukat katılımcıların ahlak ve inanca ilişkin analizlerinde bir etki alanı olarak dünya görüşleri öne çıkmaktadır. Özellikle genç kuşak avukatlarda, ahlakı, iyi insan olmak, başkalarının sınırlarına girmemek, hak yememek, başka insanların canını yakmamak gibi dünyevi bağlamlarla anlama eğiliminin yaygın olduğu söylenebilir. Genç kuşaktan bazı katılımcılar, ahlakın başlangıç noktasını bir insanın özgürlüklerinin başladığı yerde başkasının özgürlüklerinin biteceği nosyonuyla değerlendirmekte ve bu nosyonun islam inancının kul hakkı yememek ve başkalarına zarar vermemek gibi temel tezlerini de içerdiğini ifade etmektedir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *" Bence bir insanın ahlaklı olması, bir insanın özgürlüklerinin başladığı yerde diğer insanın özgürlükleri biter ya, iyi insan olmak için elinizden geleni yapmak ve başkasına asla zarar vermemek yani bunun içerisinde İslam inancında ki kul hakkı yememekte var, dedikodu yapmamakta var, öldürmek, tecavüz etmek gibi eylemlerden bahsetmiyorum onlar çok ayrı." (Avukat, kadın,29)*

Avukat gruplarda, ahlakın bir toplumsal yaşam durumsallığı olarak dünya görüşleriyle, politik bakışla ve siyasal bağlamlarla doğrudan ilişkilendiği bir yorumlama biçimi dikkat çekicidir. Bu bağlamda ahlak, insanın emeğine saygılı olmak, dürüst davranmak, ilkeli olmak gibi kavramsallaştırmalarla ifade edilmektedir. Olgun kuşak erkek avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *" Bir insanın bence ahlaklı olması insan emeğine saygılı olmasıdır. Eğer bir insan başkasının bu insan da olabilir herhangi bir canlıda olabilir, emeğine saygı duyuyorsa iyi bir insandır bu insan bence erdemli bir insandır." (Avukat, erkek,58)*

İnanç ve ahlaka yönelik tartışmalarda ve değerlendirmelerde muhafazakar dünya görüşünün anlamlandırma süreçleriyle, muhafazakar olmayan dünya görüşünün anlam verme süreçlerini ayrımlamak olanaklıdır. Bu çerçevede, muhafazakar dünya görüşü, inanç ve ahlakı bütünüyle dinsel referanslarla anlamlandırırken, muhafazakar olmayan dünya görüşü, din dışı kaynaklara

başvurmaktadır. Konuya ilişkin olgun jenerasyon erkek avukat katılımcının değerlendirmesi şöyledir:

> *“ İnancı olmayan insanın yarını yoktur. Evvela sizin kaderinizi yazan, sizin kaderinizi çizen bir Allah'ın olduğuna ve sizin sadece burada onun yazdığı yazıları oynayan bir oyuncu olduğuna inanmak zorundasınız çünkü yazgı itibariyle yapı itibariyle böyle bir inancımızın olması lazım.” (Avukat, erkek,75)*

Olgun kuşak katılımcıların ahlakı din dışı kaynaklara referansla açıklama ve temellendirme eğilimi, bir insana bilerek ve isteyerek zarar vermeme, toplumsal kurallara uygun davranma, dürüst olma ve iyi insan olma gibi temel insanlık durumlarıyla formüle edilmektedir. Olgun jenerasyon kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *“... Şimdi ahlak göreceli bir kavramdır, toplumsal kurallara uygun davranmak da diyebilirim.” (Avukat, kadın,52)*

3.2.7. İdeoloji ve Dünya Görüşüne İlişkin Deneyimler

Genç kuşak avukatların dünya görüşleri, politik meseleleri ele alışları, küresel problemlere yaklaşımları ve olup biten olay ağlarını değerlendirmeleri bakımından seküler dünya görüşünü temsil etmektedir. İnsan haklarına saygı, gelir adaleti, paylaşımcılık, çevreye saygı gibi unsurlar genç jenerasyonun dünya görüşünü özetleyen öznitelikler olarak öne çıkmaktadır. Genç kuşak avukatlar için Atatürk ve Atatürk ilkelerinin toplumsal olayların değerlendirilmesinde ve dünya sorunlarına ilişkin politik duruşlarda önemli bir referans noktası olmaya devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Genç jenerasyon kadın katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *. Kendinizi politik olarak nasıl tanımlarsınız?*
> *- Politik olarak, herhangi bir partili değilim.*
> *.Parti olarak değil, ilkesel düzeyde*
> *-Kesinlikle Atatürkçü, Atatürk ilke ve devrimlerine bağlı (Avukat, kadın,28)*

Genç kuşak avukatların toplumsal ve siyasal dünyaya ilişkin genel rahatsızlık noktaları, özgün yaşam biçimlerinin bastırılmaya çalışılması, ifade özgürlüğünün önündeki engeller ve geleceğe yönelik kaygılar olarak öne çıkmaktadır. Genç kuşak kadın avukat katılımcı, özgürlük sorununu günümüz toplumsal yaşantısının temel

problem noktası olarak görmekte ve bu tespitini nesnel olarak yaptığını ifade etmektedir:

> *"...Özgürlük sorunu kesinlikle var. Ama bunlar tek bir noktada toplanıyor ben bunu bir partizanlık olarak söylemiyorum, hiçbir partiye yandaşlığım yoktur." (Avukat, kadın,29)*

Toplumsal ve siyasal sorun alanına ilişkin gündelik muhakemeler, çalışma yaşantısının antagonistik bölünmelerinde oluşan gerginliklerle ve mülkiyet edinim süreçlerinde deneyimlenen kısıtlılıklarla paralel olarak sertleşmekte, kaygı ve korku alanları genişlemekte ve geleceğe yönelik tasarılar ve amaçlar düzeyindeki ortaklaşmalar sınırlanmaktadır. Genç kuşak kadın avukat katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"...Kaygılanıyorum o yüzden çocuğumu ABD'de doğurmayı düşünüyorum mesela. En azından o kurtarsın kendini vatandaşlık alsın hadi biz yarın ne olacak bilmiyoruz. En azından şu an güçlü olan bir devletin vatandaşlığını alsın diyorum, evet kaygılanıyorum." (Avukat, kadın,29)*

Genç kuşak avukatlar, genel çerçevede değerlendirildiğinde, kendilerini, sosyo-ekonomik açıdan kırılgan, iş ve gelir güvenliği bağlamında da risk altında görmektedirler. Mülkiyete dönebilen ve riskleri bertaraf edebilecek niteliklerde gelire dönüşmeyen çalışma biçimleri, avukatlar dünyasının sosyo-ekonomik huzursuzluğunun sıklet noktasını oluşturmaktadır. Bu durum, değerler düzeyindeki toplumsal oydaşma/kaynaşma alanlarına mesafeli yaklaşılmasına neden olmakta, ayrıksı bir konumlanma almaya teşvik etmektedir. Olgun kuşak avukat gruplarda ise bireysel maddi/ekonomik koşullar açısından olumlu bir görünüm olmakla birlikte, genel bir siyasi/kültürel anlam bunalımı belirgindir. Son yıllarda siyasal alanın, bireylerin gündelik yapıp etme biçimlerini / özel alanlarını da içine alacak biçimde genişlemesinden rahatsızlık duyulmaktadırlar. Olgun kuşak kadın avukat katılımcının anlatısı, insanların doğal süreçler içerisinde birbirlerine düşman olamayacaklarını ancak iktidar kavgasının, bu iyicil ilişki alanını gerdiğini ifade etmektedir. Kadın avukat katılımcıdan dinleyelim:

> *"...Aslında ben insanların, hiç kimsenin hiç kimseye düşman olabileceğini inanmıyorum. Ne dini açıdan buna inanıyorum ne kültürel açıdan inanıyorum. Sadece iktidar kavgası, ya toplumlar birbirine düşman olmaz aslında böyle bir şey*

yoktur. İnsanlar birbirine düşman olmaz böyle herkese mutlu, mesut, huzurlu yaşayıp gitmek istiyoruz yani başka bir şey istemiyoruz aslında." (Avukat, kadın,52)

Türkiye'nin içinde bulunduğu jeopolitik konum ve bunun yarattığı potansiyel sorunlar da olgun kuşak avukat katılımcıların vurgu yaptığı konuların başında gelmektedir. Türkiye'nin potansiyel sorun alanlarına, jeopolitik konumdan kaynaklı sorunların da eklendiğine vurgu yapan katılımcılar, komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmanın sorunları bir nebze olsun azaltacağını ifade etmektedir. Olgun kuşak erkek avukat katılımcının konuya ilişkin görüşü şöyledir:

"...Böyle kritik bir şey de bulunan Türkiye, komşularıyla daha böyle dostane ilişkiler kurmalı, bulunduğumuz şeyin fevkalade rahatsız edici olduğunu görüyorum yani devlet adamlarımızın bu konuda dikkatli olmasını isterim." (Avukat, erkek,69)

Küresel sorunsallar başlığında ise olgun kuşak katılımcılar, küresel düzeyde yaşanan ekonomik durgunluklara, savaşlara ve kapitalist işleyişin emek dünyasını tahrip etmeye devam etmesine vurgular yapmaktadır. Olgun kuşak erkek avukat katılımcı, günümüz dünyasındaki kapitalist işleyişin kâr mantalitesinin emek dünyasında yarattığı yıkıma işaret ederek özgün bir belirleme yapmaktadır:

"... Yani şöyle söyleyeyim kaygının esas şeyi ekonomik, ikincisi çevremizdeki savaşlar yani bu insanlığın geleceği açısından baktığımızda emek cephesini çok hırpalıyor, aşırı derecede hırpalıyor, sistemin çok pervasızlaşması." (Avukat, erkek,58)

3.3. İktisadi ve İdari Bilim Mezunu Gruplarla Yapılan Derinlemesine Görüşmelere Ait Bulgular

3.3.1. Meslek Yaşamı ve Çalışma Hayatına İlişkin Deneyimler

20 yıl önce bir işyerinde orta düzeyli memur, bankada gişe görevlisi, teknik işletmede mühendis, büroda avukat ya da çalışma yaşantısının örgütsel bütünlüğünün herhangi bir yerinde mesleki bir aktör olarak performans sergilemek, iş yaşamının rutinleri ve olağan pratikleri içerisinde arkadaşlık ilişkilerini, evliliği, akrabalığı, kardeşlik ve eşlik dostluk ilişkilerini belirli bir istikrarla götürmek/sürdürmek, bugünkü kadar yetenek isteyen ve sofistike bir uğraş değildi. İstikrarlı kariyerler, elde edilebilir mütevazi mülkiyet olanakları, ön görülebilir gelecek tasarımları ve karakter bütünlükleri, aktörlerin dönüştürme kapasitelerini artırdığı gibi kendi toplumlarıyla tinsel alışveriş potansiyellerini de yükselmişti.

İvedilik kültürüne teslim olmuş günümüz dünyasında ise geçmişle karşılaştırılamayacak düzeyde radikal değişim ve dönüşümler hatta belirgin düzeyli geriye gidişler yaşanmaktadır. Sonuç kültürü ve İşletme ideolojisi, İnsansal bağın en temel niteliklerini, aktörlerin süreçlerini, bireysel/tarihsel anları, hatıraları ve belleklerde yer ederek kişiliklerini özgün biçimde yapılaştıracakları kendiliğindenlikleri silikleştirerek yeni bir insan tipolojisinin ontolojik arka planını oluşturmaktadır, inşa etmektedir. Sennett, bu yeniden inşa sürecini *"içinde yaşanılan kurumlar parçalanırken insanları hangi değerler ve pratikler bir arada tutabilir"* (Sennett, 2015:10) gibi anlamlı bir soruyla karşılamaktadır.

Sennett'in vurgu yaptığı çağcıl dünyamızın değerleri ve pratikleri, nereden oluştukları, hangi ilişki ağlarından süzüldükleri, damıtıldıkları, etkileşim düzeni içerisinde nasıl bir muhakeme ve müzakere aşamalarından geçtikleri ve failliğin davranışsal bütünlüğünü nasıl belirledikleri, enformasyon toplumunun dehlizleri içerisinde pek belirsiz olmakla birlikte anlama, anlamlandırma süreçlerimizde içerisi mi dışarısı mı, bizden mi ötekilerden mi, yerel mi küresel mi gibi sorularla derinleştirdiğimiz/genişlettiğimiz, bu sosyolojik örüntülerin mahiyeti sosyal bilimlerin çoğu alanının temel sorunsalı ve bilme alanı olmaya devam etmektedir.

Bu çalışma, özsel amacı itibariyle bu sorunsallara katkı mahiyetinde bir bakış geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde, çalışmamızın bu bölümünde ağırlıklı olarak para ekonomisinin merkez yapılaşması ve itici gücü bankacılık sektörüne, işletme, iktisat, ekonomi, muhasebe mezunu katılımcıların mesleki rutin ve pratiklerinden duygu dünyalarına ve düşünsel tutumlarına ilişkin bir anlatılar bütünlüğünden hareket etmiş, ayrıca bankacılık dışı istidam alanlarına ve serbest çalışma olanaklarına yönelmiş katılımcılar vasıtasıyla bankacılık dışı iktisadi idari bilimler mezunlarının çalışma yaşantısı ve mesleki pratiklerine ilişkin de bir görünüm yakalanmaya çalışmıştır.

Bu görünümlerin inşasında, Levent'in plazalar ve banka genel müdürlükler dünyasından, Güneşli'nin, Fatih'in, Sultanhamam'ın şube içi satışçılar dünyasına, tele-satışçılıktan gişe görevliliğine uzanan bir yelpazede iktisadi idari bilimler kökenli bankacı aktörlerin mesleki rutinlerini ve pratiklerini, yıllar içerisinde

tortulaşmış/kalıplaşmış mesleki kanaatlerini, düşüncelerini, duygularını, tavır almalarını sosyolojik bir anlatıyla anlamaya/anlamlandırmaya, kendi banallik ve ritimleri içerisinde betimlemeye çalıştık.

Bu gözlemler çerçevesinde genç jenerasyon erkek ve kadın bankacılık kökenli iktisadi idari bilim mezunu katılımcıların daha üniversite lisans dönemlerinde hatta daha öncesinde bireysel gözlemleri, aile ilişkileri ve diğer sosyal etkileşim kaynakları aracığıyla içselleştirilmiş ve kendi zihin dünyalarında kurgulanmış, bankacılığın profesyonel bir gelecek için tasarlanabileceği, iş/meslek kategorisi olarak tercih edilebileceği ve bir kariyer alanı olarak benimsenebileceğine yönelik bulgular öne çıkmaktadır. Genç kuşak erkek bankacı katılımcının anlatısı, aktörlerin zihin dünyasında bankacığın bir mesleki alan olarak belirleme ve olgunlaşma sürecini göstermesi açısından dikkate değerdir:

> *"...Ben Marmara iktisat mezunuyum. Bankacılık ilk etapta üniversiteye başlamadan önce gözüme kestirdiğim meslekti. O zamanki koşullar, şartlar, çalışma koşullarında bizim için bir güzellik uyandırıyordu. Gelecek açısından güzel ışıklar veriyordu." (Bankacı, erkek,34)*

Pazar kapasitesi rekabet edilebilir nitelikte olmayan diplomaların belirgin olarak öne çıktığı genç kuşak iktisadi idari bilim mezunu katılımcılar, bankaları, devlet temelli istihdam türlerine özelikle de Kpss sınavı gibi ayrıştırma mekanizmalarının yarattığı antipati dolayısıyla daha tercih edilebilir ve şans denenebilir bir alan olarak görmüşlerdir. Anadolu şehirlerinde muhasebe elemanlığı gibi işlerde başlangıç yapma olanakları bulan katılımcılar, kurumsal iş fırsatı olarak bankacılık sektörü ağırlıklı başvurular yapmışlardır. Ancak, piyasa açısından rekabet edilebilir nitelikte olmayan diploma ve uzmanlık derecesine sahip katılımcıların yaptıkları başvuruların geri bildirimleri olumlu olmamakta ve arzu ettikleri pozisyonlarda başlangıç şansı bulamamaktadırlar. Olumsuz sonuçlanan her başvuru aile ortamı ve yakın çevrede hoşnutsuzlukları ve karamsarlıkları artırmaktadır. Genç jenerasyon kadın katılımcı Kübra olumsuz sonuçlanan iş görüşmeleri sonucunda aile çevresinde oluşan karamsar ruh halini şöyle anlatmaktadır:

> *- Bir sürü banka başvurusu yaptım, sınava girdim. Hep bankaya başvuru yapıyordum hiç diğer kurumlara başvuru yapmıyordum.*
> *. Hep ret şeklinde mi geldi?*
> *-Hep ret şeklinde geldi.*

. Yani mesela moralini bozdu mu bu?
-Tabii ki moralimi bozuyordu. En son, şöyle bir şey söyleyeyim, işte bu tele-satış olayı sınavına çağırdılar. İşte babam şöyle dedi: "Gidiyorsun gidiyorsun hiçbir şey olmuyor gitme (Bankacı, kadın,30)

Rekabet edebilir nitelikte olmayan diploma türleri, eğitim sermayesindeki göreceli zayıflıklar ve lisan bilgisinden yoksulluk, özellikle ön lisans diplomasına (iki yıllık) sahip genç kuşak kadın katılımcılarda bankacılık hiyerarşine tele-satış, gişe görevliliği gibi pozisyonlarda başlama olanağı vermektedir. Bu durum, sadece ön lisans diplomasına sahip katılımcılarda değil, aynı zamanda işletme lisansına sahip 4 yıllık fakülte mezunları söz konusu olduğunda da geçerliliğini korumaktadır. İşletme ideolojisinin merkez yapılaşması bankacılık hiyerarşine tele-satış ya da gişe görevliliği gibi pozisyonlarda başlamak kategorik olarak zayıf bir ekonomik gelir düzeyine ve sömürü süreçlerine radikal biçimde maruz kalmak gibi ortak bir noktada buluşsa da, iki konumlanma, özelikle işe alım süreçlerinde uygulanan yazılı sınav ve mülakat süreçleri bakımından birbirinden farklılaşmaktadır. Buna göre, tele-satış pozisyonu için tek mülakatla işe alım süreçleri gerçekleşirken, gişe görevliliği gibi şube içi konumlarda bir yazılı sınav ve en az iki zorlu mülakat yapılmaktadır.

Bununla amaçlanan, işletme ideolojinin statülendirme, yetkilendirme, adlandırma, ücretlendirme prosedürlerinde uyguladığı sosyo/psişik iktidarla inşa edilen ayrıştırma mekanizmalarına işlerlik kazandırmak ve sömürü süreçlerini aktörlerin zihin dünyalarında meşrulaştırmaktır. Mülakatlarla, yazılı sınavlarla meşrulaştırılan business/profesyonel iktidar, zaten kırılgan toplumsal kesimlerden gelen genç kuşak iktisadi idari bilimler mezunlarını, sosyo-ekonomik zorunluluklarının istismarı süreçleriyle asgari ücrete çalışmaya ikna etmektedir. Bu çerçeveyle analiz ettiğimizde, tele-satış konumlanmasıyla gişe görevliliği arasındaki pratik fark, bankaların kurumsal kimliğine kimin daha yakın olduğu ya da kimin daha uzak olduğunu belirlemek ve adlandırmak değil, kimin ne kadar ve ne oranda sömürü süreçlerine ve tahakküm mekanizmalarına maruz kalacağına karar vermektir.

Özel bir bankanın çağrı merkezinde çalışma yaşamına başlayan genç jenerasyon kadın işletme mezunu katılımcı, çağrı merkezinde çalışmanın insan sağlığı açısından zararlarına vurgu yaparak, kişisel deneyiminde, uzun dönemli bir çalışma dünyasını çağrı merkezinin iş rutinleriyle devam ettiremediğine vurgu yapmaktadır:

-10 yıl çalışabilir miydin?

. Çağrı merkezinde çalışamazdım çünkü orada sağlık koşullarından, aslına bakarsanız çene ağrısı, işte hani inanılmaz bir kulak yorgunluğu, duyma kaybına kadar gidebilen, yanımda arkadaşımın çenesi çıkıyordu mesela artık yerleştirmeyi öğrenmiştik ağrısını akşam o yaşıyordu. Gerçekten hani bu şartlarda çalışılan bir yer hani tamamıyla telefondasın ve sana takım lideri çıkacağın molaları atar 10 ya da 15 dakika sabah ve akşam olmak üzere maksimum yarım saat lavabo ihtiyacında bile çok fazla içerde kaldığında gelip kapına vururlar hani telefonlar falan kilitleniyordur. (Bankacı, kadın,34)

Farklı bir bankanın çağrı merkezinde çalışan genç kuşak kadın katılımcı yaşamının fiili iş ve kariyer dünyasının, tasarımladığı iş ve kariyer dünyasıyla uzaklığına vurgu yaparak, işletme ideolojisinin ve kâr mantalitesinin sesleri, bedenleri ve zihinleri tahrip eden niteliklerine özellikle vurgu yapmaktadır:

"...Ben bu şekilde planlamıyordum kariyerimi, şey diyordum burası benim için bir basamak, burası mutfak, işin mutfağı burası, ben satışı öğreneceğim ve sonrasında şubeye geçeceğim diyordum. Şubeci olup satış yapacağım ve şubede çalışacağım diye düşünüyordum ve iki yıl dayanmak zorunda kaldım çünkü iş o kadar zor bir meslek ki şöyle söyleyeyim, normal sesim hiçbir şekilde kendi sesim değildi artık. Satış baskısı o kadar şey vardı ki hani satış yapacaksın, satış yapacaksın, yapamazsan gönderebilirsin." (Bankacı, kadın,30)

İşletme ideolojisinin kurumsal merkezleri bankalarda çalışmanın insani standartların gerisinde örgütlenmiş yeni biçimlerinde, mesai kavramı alt üst edilip muğlaklaştırılmaktadır. Bu muğlaklık zaman, beden ve zihin üzerindeki tahakkümün süreğenleşmesine, zamansızlığına ve devamlılığına olanak sağlayarak, aktörlerin kaygı durumunu, iş ve profesyonel yaşamdaki eğretiliklerini ve geçiciliklerini hatırlatıcı/çağrıştırıcı bir işlevi yerine getirmektedir. Bankacı katılımcıların çalışma yaşamlarını ve mesleki pratiklerini betimlerken kullandıkları kavramsal ağ, diğer mesleki alanlarla karşılaştırılmayacak düzeyde farklılaşmakta ve değişmektedir. Egemen olan kavramsal ağda, shiftli çalışma (değişebilir mesai formatında çalışma) asors olmamak (taşerona değil, kuruma bağlı çalışmak) gibi kavramlar öne çıkmaktadır.

İşletme ideolojisinin kurumsal merkezleri, iş olmayan bir işi inşa ederek, meslek olmayan meslekleri yaratarak, orada olamayan bir hayatı, işi, kariyeri oradaymış gibi göstererek büyük bir yanılsamanın failliğini üstlenmeye devam etmektedir. Üniversitede işletme, iktisat, muhasebe, ekonomi gibi bölümlerden mezun olan ve teknik/mesleki bilgiyle yeterli düzeyde donanmış genç jenerasyon, sadece şekil şartlarını (kpss sınav puanı) yerine getiremedikleri için post modern

tarzda yeni bir mahkumiyet tipine maruz bırakılmaktadırlar. Bu mahkumiyetin düzeyi bizzat çalışırken, yani hiyerarşinin içindeyken " meslek olmayan mesleklerin" pratiklerinde gerçek meslek bağlantılarından koparılmalarıdır. 12 yılını özel bir bankada ağırlıklı olarak banka satış temsilcisi pozisyonunda çalışarak geçiren Marmara Üniversitesi iktisat bölümü mezunu katılımcı, banka ürünlerini pazarlama işinin 40-45 yaş aralığında sonlandırılması gereken bir mesleki uğraş olarak değerlendirmektedir:

> *"...45 bunun bence zirvesidir. 40 da girişidir yani 40-45 arası ihraç olursunuz dolayısıyla o andan itibaren ülkedeki emeklilik yaşı da 60,65' lere geldiği için aradaki o 20 yıllık zaman diliminde ne olacağı konusunda endişe duyuyorsun." (Bankacı, erkek,34)*

Uzun dönemde, mesleksizleşme gerçekliğiyle karşı karşıya kalan genç jenerasyon katılımcılar, bankacılık serüvenleri öncesinde iş arayış aşamalarında, özellikle olgun jenerasyon bankacılarla girdikleri iletişimlerde *" tutunanların tutunamayanlar üzerindeki sembolik iktidarı "* olarak ifade edebileceğimiz, mevcut ayrıştırma ve irrasyonel prosedürleri yücelten statükocu bir yaklaşımla karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadın katılımcı, özel bir bankada çağrı merkezi/tele satış temsilciliği görevine başlamadan önce, bir devlet bankasına girmek amacıyla kpss sınavından 80 puan almış ve ilgili bankanın şube müdürüyle aralarında şöyle bir diyalog geçmiştir:

> *"...80 aldım, sonra şube müdürünün yanına gittim Ordu'da tanıdık vasıtasıyla dedim ki, ben böyle böyle sınava girdim 80 aldım, ama giremedim dedim. 85 alsaydın girerdin dedi. 85 alsan belki 90'la girerdin diyecekti. Kriter ne, başarılı mı oldum başarısız mı oldum bilemiyorum. Yani neye göre kime göre." (Bankacı, kadın,30)*

Genç kuşak katılımcılarda gözlemlenen farklı bir nitelik de çalışma yaşantılarında işe alım süreçlerinde yapılan mülakatlardaki karar vericilerin isimlerini, üzerinden 10 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen hatırlamaları, işe giriş çıkış ve yeni işe giriş tarihlerini gün, ay, yıl olarak anımsayabilmeleridir. Giddens'ın *" kritik anlar "* olarak kavramsallaştırdığı bu durum, *" belirli bir an da ortaya çıkan olayın ya da durumun hayatiyetine işaret eder. Kritik anlar, bireylerin yaşamlarında kırılma noktalarının veya büyük dönüşümlerin yaşandığı anlardır "* (Giddens, 2014b: 148). Bir işe yerleşme sürecinin faillerin zihinlerinde *" kritik an "*

olarak bu düzeyde yer edişinde, sınıfsal konumlanmaların ve kökenlerin içerim ve ayrıntılarının dizayn ettiği yönsemeler belirleyicidir. Kurumsal iş fırsat ve olanaklarıyla yaşamlarının her döneminde karşılaşma şansı bulamayan ve kırılgan toplumsal kesimlerden gelen genç jenerasyon bankacılar olumlu sonuçlanan karşılaşma anlarını belleklerinde saklamaktadırlar.

Genç kuşak katılımcılar farklı banka yapılarına ve şube içi pozisyonlara geçtiklerinde de çalışmanın bir yaşamsal formasyon olarak kapsayıcılığına erişememektedirler. Bankacılık tarzı yapılaşmalardaki çalışma ilişkileri analiz edildiğinde, tahakkümün ve hiyerarşik baskılamanın gündelik ilişkilerde sömürüyü öncelediği ama son tahlilde, sömürü ve tahakkümün iç içe geçerek ayrılmaz bir bütün oluşturduğudur. Tahakküm süreçleri, sömürünün görünen yüzü olarak her aşamada sömürüye işlevsellik kazandırmak amacıyla diri tutulmaktadır. İşletme ideolojisinin kâr mantalitesi ayrı ayrı bedenleri ve zihinleri birbirine kırdırırken; aktörler, şeflerinin, müdürlerinin, amirlerinin tahakkümle bürünmüş taleplerini yerine getirirken, insani bütün sınırların *" sat "* mantalitesiyle tahrip edildiğini ifade etmektedir. Genç kuşak kadın katılımcı bankacılık sektöründeki satış baskısının insani sınırları zorlayan yönlerini şöyle ifade etmektedir:

> *-Yani şubedeki hedef baskısı*
> *.Evet satış baskısı. Sat, sat, sat…*
> *-Banka müdürleri tarafından yapılan baskı*
> *.Baskı, zaten şube tarafında banka müdürlüğünden başlıyor, genel müdürlük tarafında da bölge müdürlerine kadar gidiyor. Normalde çalışmış olduğun performansa göre hedefin iki, ikiyken üç oluyor üçken altı oluyor altıyken sekiz oluyor, bu artık insanın sınırlarını çok zorluyor, çok yoruyor. Belirli bir portföyü büyütmeni bekliyorlar sonra yaptığını gördükçe daha fazlasını, normal hedefin daha fazlasını istiyorlar hiçbir zaman memnun olmuyorlar. (Bankacı, kadın,34)*

Çağdaş sınıf analizinde de önemli bir tartışma konusu olan sömürü ve tahakküm süreçlerinin birlikteliği ve ayrıklığı sorununa, Erik Olin Wright'ın yaklaşımında sergilenen yorum, tahakküm temelli ya da dayanaklı yapılan analizlerle, sömürü temelli yapılan analizlerin uyuşamayacağını ifade etmesidir. Wright'a göre toplumu anlamak için sömürünün yerine tahakkümü geçirme ya da tahakküm merkezli sınıf analizlerini gerçekleştirmek ve çoklu baskılarla açıklama eğilimleri, sınıfı hiçbir özel konumlanması olmayan birçok baskı biçiminden birine indirgemektedir. Ancak, Miliband'a göre tahakküme ilgi, sömürüyle ilişkili toplum,

siyasal bağlam ve bağlantıların daha geniş kapsamlı analiz edilmesini sağlar ve ekonomik indirgemeciliğin yüzeyselliğinden arındırır (Miliband, 2013: 368).

Bu kuramsal analiz düzeyiyle değerlendirdiğimizde, işletme ideolojinin temel yapılaşması bankaların, aktörlerin uzun dönemli *" mesleksizleşme "* periyodunu küçük ünvan artışları ve gelir yükseltim süreçleriyle tetiklediğini ve teşvik ettiğini gözlemlemekteyiz. Bu süreçte ilk aşama, diplomayla edinilmiş teknik/mesleki becerilerle, aktörlerin mesafesini açmak ve bir çeşit *" bağlantısızlık "* durumunu inşa etmektir. İşletme, İktisat, ekonomi gibi alanların eğitimini alan genç jenerasyon, gişe görevliliği ve satış odaklı işlerde vasıfsızlaştırılmaktadır. Marmara işletmeden mezun genç jenerasyon erkek katılımcı aldığı eğitimle yaptığı işin bağlantısızlığının yarattığı çatışkı durumunu şöyle ifade etmektedir:

> "...Mesleki olarak sonuçta bir Marmara iktisat mezunuyum bakıldığı zaman orta standartta bir üniversitenin Boğaziçi değil, Odtü değil ama kendi eşleniklerine bakıyorsun işte Anadolu Üniversitesi'nde dört yıllık mezunu var, iki yıllık mezunu var hatta çok eskiden lise mezunu olarak bankaya başlayan ve o an yönetici konumunda olanlar var. Bu kıyaslamayı yaptıktan sonra ben niye buradayım sorusunu soruyorsun. Artık üçüncü ayın sonunda şöyle oldum, dedim ben buraya geliyorum gidiyorum ama gişede yaptığım şey fatura tahsilâtı gibi bir şey, gidip elektrikte Tekte çalışsam önüne müşteriler gelse elektrik faturası tahsil etmekle gişede çalışmak arasında fark yok. Yani bir yetkinlik istemiyor. " (Bankacı, erkek,34)

Para ekonomisinin kurumsal merkezleri bankaların mesleki adlandırma ağı, yetkilendirme, ünvanlandırma, bölümleme biçimleri çeşitlilik göstermektedir. Her bölümleme yeni bir mesleki içeriklendirme ve mesleki bir pratik ön görmektedir. Mesleki aktörler mesleki rutinlerini bu bölümlendirmelere göre şekillendirmektedir ve rutinlerin dışına çıkmak olanaklı değildir. Sıkı bir denetim ağı, performanslandırma, her dakika akan mail trafiği, evden çalışma prosedürleri, Hardt ve Negri'nin *" biyolojik, somatik ve bedensel iktidar yapısı olarak açımladıkları biyo-politikanın "* (Hardt ve Negri, 2012: 49) akışkan, uzam ve zamanı kateden gölge iktidarının beden, zihin ve benliklere nakşedilen karakterini çağrıştırmaktadır. Genç kuşak erkek katılımcının anlatısı, maillerle ve toplantılarla özel hayatlara nüfuz eden profesyonel iktidarın gerçek işleyişine ilişkin dikkate değer bilgiler vermektedir:

> *"...İşte mobbing dediğimiz süreklilik arz eden satış baskıları, işte sürekli bir mail trafiği, iş hayatının dışında kendi özel hayatınıza müdahaleye kadar varan olumsuz*

toplantılar, olumsuz mailler vs. gibi şeyler durumu daha çekilmez hale getirebiliyor. Bunlar da sektörün, bankacılığın kişisel olarak beni mutsuz eden ve geleceğe umutsuz bakmamı sağlayan unsurlar." (Bankacı, erkek,34)

Bankacılık ürünlerinin satışı, özellikle de kredi kullanımlarıyla ilgili müşteri ziyaretleri yapan genç jenerasyon erkek katılımcı, mesaisinin, günün ilk saatlerinde piyasa değerlerini kontrol, firma evrak işlemleri ve eft gibi uygulamalarla başladığını ve sonraki süreçte kredi satışı için sürekli müşteri ziyaretleri yaptığını belirtmiş ve mesleki pratiklerinin içeriklerine ilişkin şu bilgileri vermiştir:

*" Mesai kavramı bizde 9**:** 00 - 18**:** 00 olarak bilinir. Giriş net olarak 9**:** 00' dur ama çıkışı net olarak belli olmayan bir sektördür bankacılık sektörü 9**:** 00' da girersiniz ama çıkışı belli değildir. Burada gün içerisinde yapılan şeylerse şudur: Günün ilk saatlerinde ekonomik gelişmeleri incelersiniz, dolar, euro vs. kur ne olmuş nereye gidiyor, ülkedeki ekonomik göstergeler ne durumda belli bir süre bunu incelersiniz daha sonra öğlene kadar bilgi vermeniz gereken firmalarla kendinize ait olan temsilcisi olduğunuz firmalar vardır. Onların günlük ihtiyaçlarını tespit edersiniz onun üzerinden kredi satışları, eft işlemleri, havale işlemleri mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde gerçekleştirip, öğleden sonra da yeni müşteri hedefi doğrultusunda farklı firmaları ilgili kuruma kazandırmak anlamında sürekli müşteri ziyareti yapmak, yani bizim rutinimiz bu." (Bankacı, erkek,34)*

Satış kökenli farklı bir katılımcı da firmalarla ilişkilerde kredi satışları, farklı banka ürünlerinin pazarlaması, mevcut tasarrufları çekme gibi konularda bugün açısından olumsuza dönen koşullara vurgu yapmaktadır. Sektörde oyuncu sayısının gün geçtikçe arttığına vurgu yapan katılımcı, bir firmaya ziyarette bulunma ve ikna etme süreçlerinin gün geçtikçe zorlaştığını ifade etmektedir:

-Müşteriler kendi kredi kullanmak için kobi tarafı için söylüyorum, bankalara giderler bankaları ziyaret ederler, benim böyle bir niyetim var, benim böyle bir firmam var, şu kadar çalışanım var, ben bu işi yapıyorum, iş yaptığım firmaların vadeleri bunlar, para verir misiniz diye gelirlerdi, şu an olay tamamen değişti. Siz müşterilere telefon açıp randevu almak istiyorsunuz bırakın çat kapı ben geldim demeyi, insanlar randevu vermek istemiyorlar.

. *Niye? Yani herkes mi arıyor, bütün bankalar mı arıyor?*

-Sonuçta bu işin yapılış şekli değişti. Sonuçta müşteriler bankalara gelirdi. Bankanın bu kadar çok fazla sayıda şubesi yoktu, banka yoktu, şimdi artık o kadar çok şube, o kadar çok banka var ki müşteri ofisine oturuyor bırakın başka bankaları, benim çalıştığım şubeden üç kişi gitmiş oluyor ben gidene kadar, sektördeki oyuncu sayısının fazla olması, şubeleşmenin çok fazla olması, düşünsene ben bir şirket işletiyorum aynı gün üç tane bankacı benden randevu almak istiyor. Ben de şirket işletiyor olsam, ben de randevu vermek istemem zaman kaybına müsaade etmem. (Bankacı, erkek,34)

Genç kuşak bankacıların, kendi bireysel tarihsel geçmişleriyle doğrudan bağlantılı zayıf orta öğretim ve lise alt yapılarının belirlediği, lisan bilgisinden yoksun, pazar kapasitesi düşük, piyasa koşularında indirgenebilir nitelikteki diplomaları, aktörlerin yeni atılımlar yapmalarını ve dönüşümler gerçekleştirmelerini engellemektedir. "İçselleştirilmiş geri kalmışlık" olarak kavramsallaştırabileceğimiz bu durum, faillerin kendi kaderlerini tayin hakkını elinden alarak, hayal kırıklığıyla bezenmiş bir boyun eğme gerçekliğini inşa etmektedir. Özellikle genel müdürlüklerde ve banka teknoloji komplekslerinde çalışan katılımcılar yazılım mühendisliği, bilgisaray mühendisliği, Boğaziçi ya da Odtü işletme, iktisat diplomalarının yarattığı ekonomik ve statü ayrımlarını gözlemledikçe kendi bireysel geçmişlerindeki eğitimsel süreçlere daha da eleştirel bir bakış sergilemektedirler.

Pazar kapasitesi düşük diplomalar ve gelişmemiş lisan becerileri aktörleri bizzat hiyerarşik yapının içinde elimine etmiş ve adı konmamış bir dışlama sürecine maruz bırakmıştır. Kurumsal yapı içerisinde terfi ve ilerlemeleri, beklentileri doğrultusunda gerçekleşmeyen mesleki aktörler, piyasanın ödüllendirdiği ve gerçek anlamda olanaklar sunduğu niteliklerden uzaklaşmış, uzun dönemli bir vasıfsızlaşmayı, meslekten mesleksizliğe geçiş süreçlerini deneyimlemişlerdir. Çalıştığı bankanın terfi ve yükselme prosedürlerinden hoşnutsuzluğunu dile getiren genç kuşak erkek katılımcı, bankanın terfilerde ölçü aldığı başarı kriterlerinin objektif niteliklerden yoksunluğundan ve birkaç kişinin bireysel değerlendirmesine bırakılmasından şikayet etmektedir:

> *"...Eşleniklerinizi yani seninle aynı pozisyonda aynı konumda olan hatta senden daha kötü durumda olan bir insanın atıyorum X bir şeyde müdür olabiliyorken, sen müdür yardımcısı olarak devam ediyorsun. Bankacılıkta maalesef insanların başarı ölçü türü olarak sınıflandırıldığında objektif bir kriter yok, başarı subjektif tamamen, senin başarın üstündeki müdürünün, yöneticinin ya da bölge müdürünün elinde, yani onlar Yasin başarılıdır dediklerinde artı beş puan alıyorsun, sen mevcut şartlar altında 10 puan yukarıda alsan da müdürün senin için Yasin'den bir şey olmaz dediği zaman direkt olarak o kişinin iki dudağının arasındasın dolayısıyla başarının bir ölçütü yok. Başarının bir ölçütünün olmadığı yerlerde de kariyerle alakalı olarak ister istemez bir endişe duyuyorsun çünkü kendinden kalibre olarak daha alt düzeyde bir insanın yönetici pozisyonunda olması kendinin hala aynı pozisyonda olman. " (Bankacı, erkek,34)*

Banka şubelerinde çalışan katılımcılar, kar mantalitesinin ve kazanma güdüsünün şekillendirdiği olağan olmayan irrasyonel ilişki ve diyalog biçimlerini de

deneyimlemektedirler. Kurumsal kimliğe ve klasikleşmiş bankacı/yönetici davranış biçimine aykırı olarak müdür konumunda bulunan bireylerin rutinlerin dışına çıktığı durumlar gözlemlenebilmektedir. Özel bir bankada müşteri temsilcisi olarak çalışmaya başlayan kadın katılımcı, kredi satışı konusunda olağan üstü başarılar sergileyince, rakip bankanın şube müdürü, katılımcıyı, kendi bankasına geçmek için ikna etmek amacıyla üç ay uğraşmış, hatta birkaç kez müşteri kılığında katılımcıyla görüşerek ikna sürecini tamamlamaya çalışmıştır. Sonunda, amacına ulaşmış ama katılımcıyı satış baskısı yaptığı için üç ayda elinden kaçırmıştır. Genç kuşak kadın katılımcıdan dinleyelim:

> *"... Eğer çalışmış olduğun kotasyonda müşterilerde ismin duyulmaya başladığı anda diğer bankaların müdürleri bu isimle sık sık karşılaşmaya başladığı anda o kişiyi merak ederler. Aynısını yaşadım ve birkaç şube yan tarafımızda özel bir banka vardı. İşte diğer bankalar vardı bunların hepsinden teklifler gelmeye başladı. Şube müdürleri görüşmek istiyorlardı, birçoğunu kabul etmedim. Hani bankaların küçüklüğü ya da çalışma şartlarını bildiğim için en son artık özel bir başka bankadan, en son artık şey boyutuna geldi, müşteri gibi gelip (banka müdürünü kast ediyor) lütfen artık görüşmeye gelir misin boyutuna geldi. Hani diğerleri telefonla arıyordu ama o biraz ileri gitti ve her gün müşteri gibi gelip benim masamda görüşme davetinde bulunuyordu. En son onunla görüşmek zorunda kaldım. En son görüştüm ve artık ikna edildim. O da şöyle oldu: Çalışmış olduğum fiyatın çok yukarısında teklifler sundular sonuçta aynı lokasyon, aynı yer, aynı işi orada yapacağım diye dolayısıyla da orada bir üç ay süre çalışmış oldum." (Bankacı, kadın,34)*

Hayal kırıklıkları, beklentilerin karşılanmaması, gündelik mesai içerisinde satış baskısı, daha fazla işi daha az zamanda bitirmeye yönelik bitmek tükenmek bilmeyen talepler, uzun dönemli yaşam stratejilerini, tasarıları ve akılsal süreçleri ilga ederek, bir kişinin (yöneticinin) dudakları arasındaki kelimelere, iş yapış tarzının kriterlerine, bakış açılarına tabi olan ve boyunduruk altına alınan genç kuşak iktisadi idari bilim kökenli bankacılar, zamanın teknoloji temelli ilerleyen ruhunun da gelecekte kendileri için çok büyük riskler oluşturduğunu ifade etmektedirler. Sofistike işleyen otomasyon sistemleri, 10 teknisyenin yaptığı işi 2 kişiyle yapabilmeyi olanaklı kılan mekanik yenilikler, emekle iş arasındaki bütünlüğü bozmakta ve uzun dönemde kaygıları artırmaktadır.

Uygarlaşma sürecimizin tanrısal krallardan seçilmiş imtiyazlılara, geniş bulvardan daraltılmış gettolara doğru evrilen çizgisel olmayan tarihinden, diplomaların savaşının faillerin savaşına dönüştüğü ve ceo'ların mutlak egemenlik

çağına geçiş yapmış gibi görünüyoruz. Mêda (2012)'nın ifade ettiği gibi *" emek kaybolma yolunda bir değer olmaya* devam *ediyor "* ve her köşe başında yeni tehdit ve korkutmalarla içine kapanıyor. İktisadi idari bilim kökenli bankacılar risklere ve güvencesizliklere karşı bankacılığı bir sektör olarak tavsiye etmiyor. Satış pozisyonlarında görev alan genç jenerasyon erkek katılımcı, bankacılığı içinden çıkılması olanaksız bir bataklık olarak tasvir ediyor:

> *"...İçeri girdikten sonra öyle bir kötü bir şey ki bataklık gibi oradan dışarıya çıkamıyorsunuz çünkü almış olduğunuz para dışarıda ben bugün bankacılığı bırakıp da X sektöre gireceğim ve aynı parayı alacağım dediğiniz takdirde olmayabiliyor ve olamaz da benim pozisyonum için söylüyorum en azından, pişmanlık var evet, ne var hani ben bir bankacılık değil de, örnek üzerinden gidiyorum mali müşavirliğe kastırsaydım, belki 2, 3 sene içerisinde mali müşavirlik lisansını alacaktım, ondan sonra yeminli mali müşavirlik için tekrardan kendinizi donatmamız gerekecekti onun için tekrardan biraz mesleki olarak emek harcayacaktınız ama eninde sonunda harcamış olduğunuz bütün emeklerin bir şekilde karşılığını alıyor olacaksınız çünkü bizim şu anki almış olduğumuz para aralığıyla yeminli mali müşavirin almış olduğu para aralığı, adamın bir dosyası benim bir aylık kazancımdan daha fazla." (Bankacı, erkek,34)*

Kurumsal yapılı ve güvenceli bir işin olma durumuyla, olmama durumu arasındaki sınır çizgisinin her an değişebilir olduğu krizler dünyasında, genç jenerasyon bankacılar, bu konumlanmanın bilincinde ve gelecekte ortaya çıkabilecek işsizlik riskine karşı hazırlıklı bir görünüm sergilemektedirler. Genç kuşak kadın katılımcı Burcu, bankacılığın sektörel olarak, yakın bir zaman içinde büyük boyutlu bir küçülmeye gidebileceğini ve hatta bir çöküş süreci yaşayabileceğini ifade etmektedir:

> *"...Evet riskli görüyorum çünkü ekonomik krizler olduğu zaman topun ağzında her zaman bankacılık oluyor. Yani bankacılığın çöküşünün çok yakın zamanlarda olacağını düşünüyorum. Dolayısıyla da topun ağzında bankacılık olması sebebiyle de bankacılık riskte, eğer kalabilirsem de kişisel performanslarla kalırım. Onun haricinde çok küçülmeye gidilirse, ben de işsiz kalabilirim. İşsiz kalma korkum var kesinlikle. " (Bankacı, kadın,31)*

Bu koşullarda, genç jenerasyon bankacılar, bireysel kariyer atıflarını, yaşamla duygusal / tutkusal bağlantısallıklarını ve zihinsel / bedensel gelişim süreçlerini bir kenara bırakarak, bütün bir yaşamı, maaş karşılığında " çalışma " konumlamasına indirgemektedirler. Ancak, genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde, özellikle, tele-satış ve gişe görevliliği pozisyonlarıyla bankacılık hiyerarşisine giren çalışanlar, iyi bir

performans sergilediklerinde 2 ya da 3 yıllık beklemelerle (aynı pozisyonda) genel müdürlük ya da banka teknoloji komplekslerine geçebilmektedirler. Bu sirkülasyonu, oransal olarak ifade etmek bizim yürüttüğümüz çalışma açısından olanaklı olmamakla birlikte, özsel anlamda, bankalar düşük düzeyli diplomalara kendi hiyerarşik yapısı içerisinde, kariyer basamaklarını (sadece yüksek performans gösteren çalışanlara ve kendi kategorisi içerisinde) yükselme şansları sunmaktadır. Fakat bu, genellenebilir bir durum değildir, örneğin, tele satış statüsünde ya da gişede başlayan bir personel genel müdürlük pozisyonlarına geçebileceği gibi, uzun yıllar şubede çalışan bir personelin terfisi verilmeyerek, iş akti feshedilebilmektedir. Bu çerçevede, bankacılık, bir sektör olarak insan kaynağını ağırlıklı biçimde iktisadi idari bilim mezunlarından karşılayan ve bu bölümlerden mezun olan iş gücüne yoğun sömürü ve tahakküm süreçleriyle istihdam kapısını açık tutan bir yapılaşmadır.

Olgun kuşak iktisadi idari bilim mezunlarının iş ve kariyer ortamı ise daha parçalı bir karakter sergilemektedir. İş ve meslek yaşantılarına 80'li yılların ortalarında, emek dünyası ve çalışma yaşantısının gündelik yaşantıyı da içerecek biçimde ücretli emeğin lehine kompoze olduğu bir dönemde başlayan olgun jenerasyon, kurumsal iş olanaklarının ve alternatiflerinin çeşitlilik gösterdiği bir dönemde diploma farklılıklarını meslek yaşantılarına yansıtabilmişlerdir. Genç kuşak gözlemlediğimiz diploma türüyle, icra edilen iş arasındaki uyumsuzluk durumu, olgun jenerasyonun mesleki yaşantısında öne çıkan bir bulgu değildir. Katılımcılar işletme, ekonomi, uluslararası ilişkiler, iktisat gibi bölümlerden lisans derecesinde mezun olarak, mali işler uzmanlığı, muhabese şefliği, bankacılık, serbest ticaret gibi mesleki alanlara yönelmişlerdir.

Olgun kuşak mesleki anlatılarında, genç jenerasyon katılımcılarda bulguladığımız emeğe yönelik post modern tarzda işleyen sömürü süreçlerinin oluşmadığı gözlemlemektedir. Genç kuşak anlatılarında öne çıkan güvenlikçi, tedirgin ve mevcut olanı korumaya yönelik tavır, olgun kuşakta daha çok kazanma isteği, daha iyi ekonomik olanakları yakalayınca sık iş değiştirme, farklı sektör ve alanlarda kolay risk alma gibi tercihler biçimine dönüşmektedir.

Lisans eğitimini 80'li yılların ortalarında tamamlayan ve Odtü'de ekonomi bölümünü bitiren olgun jenerasyon erkek katılımcı, yapısal düzeyde önemli kriz

süreçlerinden geçilmesine rağmen, hayatının hiçbir döneminde işsiz kalma kaygısı yaşamadığını ifade etmektedir:

> *" Ben hiçbir zaman iş güvenliği ya da iş konusunda tereddüt yaşamadım ta ki bazı şeyler bozulana kadar, o kadar kriz yaşadım ben, 94 krizini yaşadık, 2000'de yaşadık ben hiç düşünmedim onu, hiçte korkmadım." (Bankacı, erkek,60)*

Kurumsal düzeyde iş bulma, bir kurumsal düzeyli işi bırakma ve yerine alternatifini geçirme, farklı kariyer ve olanaklarda tercih imkanlarının bolluğu, olgun kuşak iktisadi idari bilim mezunlarının mesleki deneyimlerinde öne çıkan bulgulardır. İstanbul Üniversitesi İşletme bölümünden mezun olgun jenerasyon erkek katılımcı, daha okulunu bitirmeden Alarko gibi önemli bir firmada çalışmaya başladığını, askerlik sonrası tekrar aynı firmaya girdiğini ancak tercihini farklı bir firmadan, Şişecam'dan yana kullandığını ifade etmiştir:

> *"...Okul bitti, askerliğe kadar gene Alarko'daydım. Askerden sonra işte benim önümde iki tane alternatif vardı, biri Şişecam'dı birisi Alarko grubuydu. Alarko o sene Türkiye'ye 88 yılı doğalgaz geliyordu. Şantiyelerde görev teklif etti, Şişecam da fabrikada görev teklif etti o zamanlar böyle değildi, o zamanlar teklif ediliyordu, ben Şişecam'dan yana tercihimi kullandım." (Mali İşler Uzmanı, erkek,55)*

Olgun kuşak mesleki anlatılarında, genç jenerasyonda gözlemlediğimiz, işe giriş süreçlerinde bunaltıcı yazılı sınavlardan, çoklu ve tekli mülakatlardan oluşan ayrıştırma mekanizmalarının işletilmediği bulgulanmıştır. Genel olarak, alan bilgisini ölçmeye yönelik teknik bir sınav işe alım süreçlerinde yeterli görülmektedir. Olgun jenerasyonun deneyimlerinde öne çıkan bir başka bulgu da, lisans eğitiminde alınan alan bilgisi, teknik ve mesleki teorinin icra edilen sınavlarda arzu edilen sonuca ulaşılmasında önemli katkı sağlaması ve yüksek konumlu işlere giriş süreçlerinde başarı yaratmasıdır.

80'li yılların ortalarında profesyonel yaşantısına başlayan kadın katılımcı, üniversite lisans döneminde aldığı teknik/mesleki ve teorik bilgiyle, kariyer konumlanması yüksek yönetici pozisyonlarında başlangıçlar yapma fırsatı yakalamıştır. İstanbul Üniversitesi İşletme bölümünü bitirme sürecinde olan kadın katılımcı, kurumsal bir firmanın muhasebe uzmanlığı sınavını birincilikle bitirdiğini ve işe yerleştiğini ifade etmektedir:

"...Bir gün böyle şey gördüm muhasebe müdürü aranıyor diye, bitiyordu o sene üniversite hayatım, yüksek lisansa müracaat etmiştim. Sınava girdim, Pop şirketler grubu muhasebe müdürü arıyordu, maliye muhasebesinden birinci oldum sonra." (Muhasebe uzmanı, kadın,53)

Özellikle, olgun kuşak kadın katılımcıların anlatılarında vurguladıkları, işletme ve iktisat bölümlerinin popülaritesinin yüksekliği ve bu popülerliğin meslek yönelimlerinde etkili olduğuna yönelik bulguların öne çıkmasıdır. Öğretmenlik, mühendislik gibi mesleklere mensup taşra ve köy kökenli ailelerden gelen ve heterojen toplumsal/sınıfsal konumlanmalar sergileyen kadın katılımcılarda ortak olarak gözlemlenen *"popülarite"* vurgusu, olgusal olarak mesleki tanınırlık, bilinirlik ve tercih edilebilirliğe gönderme yapmanın yanı sıra, ilgili alanların (işletme ve iktisat) ekonomik, prestij, saygınlık, kariyer ve güvenilirlik ağının genişliğini de ifade etmektedir.

Genç kuşak bankacılarla olgun jenerasyon bankacılar arasında belirgin olarak öne çıkan bir başka ayrım noktası, terfi ve ilerleme süreçlerindeki farklılıklardır. İlk bankacılık deneyimine 80'li yılların sonunda başlayan kadın katılımcı, özel bir bankada 2 yıl muhasebe, kambiyo ve gişede çalıştıktan sonra üçüncü yılında farklı bir bankaya *" cari açıklar uzmanı"* olarak girip kendi kariyerinde sıçramalar yapma olanağını bulurken, genç jenerasyonda aynı diploma (işletme, iktisat) daha merkez üniversitelerden alınmış olmasına rağmen, şubede 12 yıl gibi uzun süreli statik bir kariyer inşası gerçekleştirmektedir.

Plaza ve genel genel müdürlüklerde çalışan iktisadi idari bilim kökenli katılımcılarla, şube içinde farklı konumlanmalarda çalışan katılımcılar arasında işletme ideolojisinin şiddetini hissetme, farklı düzeylerde sömürü ve tahakküm stratejilerine maruz kalma açılarından da türsel olarak farklar vardır. Kredi satışlarıyla ve banka ürünlerinin pazarlanmasıyla ilgilenen ve genel olarak bankaların piyasayla karşılaşma alanı olan şubelerde çalışan her konumdan personel, tahakküm akışını maillerle, moral bozucu toplantılarla ve satış baskısıyla hissetmektedir. Buna karşılık, genel müdürlükler ve plaza çalışanlarının göreceli olarak, daha korunaklı bir pozisyonda yer aldıkları bulgulanmıştır. Eski bir şube bankacısı ve bugün açısından da özel bir bankanın genel müdürlük çalışanı olan kadın katılımcı konuya ilişkin gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:

"...Yani genel müdürlükte de birtakım baskılar var ama şube çalışanlarının durumu tamamen vahim, gerçekten stres altında çalışıyorlar, hedef baskıları çok daha arttı ve devamlı, artık şey kalmadı içerde eskiden bir pazarlama ekibi vardı o dışarıya çıkardı veya müşteri kendi ayağıyla gelirdi, şimdi devamlı müşteriye gitme eğilimi çok fazla." (Bankacı, kadın,47)

Genel müdürlük ya da bankaların teknoloji komplekslerinde lisan bilen Boğaziçi ve ODTÜ mezunu çalışanlara, ekonomik olanaklar, üst düzey kariyerler, yüksek düzeyli kazançlar ve farklı imtiyazlara dönüşebilen bir olanaklar seti sunulmaktadır. Mesleki prestij, saygınlık ve doyumun üst düzeyde hissedilebildiği, algılandığı ve maddi imkanlarla donatıldığı bu ücretli kesimlerden bir *"emek aristokrasisi"* (Miliband, bu kavramı, yarı-profesyonel ve gözetim konumunda yer alan küçük burjuvazi için kullanır) inşa edildiği ifade edilebilir. Bu inşa, en temel anlamıyla, işletme ideolojisinin görünmeyen kurallarını koyanlar, işletenler, uygulayanlar ve buna göre konumlanma alanlar arasında keskin bir ayrımı ve bölümlenmeyi gerektirmektedir.

Kuralları koyanlarla, bu kurallara uymaktan başka alternatifi olmayanlar arasındaki derin ayrım, kurallara uymaktan başka şansı olmayanların, düşünümsel süreçlerinde, geçmişe ve bugüne yönelik muhakeme ve müzakere aşamalarında, fiili yaşam ve mesleki pratiklerinde içsel bir burukluk ve geçmiş kişisel eğitim süreçlerine yönelik bir eleştiri sürecini başlatmaktadır. Şube içi çalışan ve satışçı konumunda yer alan erkek katılımcının mesleki alanından uzaklaşmasına ve bu uzaklaşmanın yarattığı inşa edilmiş *"bağlantısızlığın"* (işletme ideolojisinin diplomayla iş arasında yarattığı epistemolojik kopma) mesleksizleşmeye dönüşümüne ilişkin serzenişi dikkat çekicidir:

.Diploma türün Boğaziçi, Odtü gibi üniversitelerin işletme, iktisat gibi alanlarına denk gelmiş olsaydı karşılaşacağın kariyer dünyasıyla, şu durum arasında sence fark olur muydu?
-Bu soruyu ben bankacılığa başladığım günden beri kendime soruyorum.
. Bankacılıkta etkisi var mı bu diplomaların?
-Kesinlik var, bu sorunun cevabı %100 evet çok da ciddi bir etkisi var. Yani bir Boğaziçi işletme, Odtü işletme gibi daha farklı bir okuldan mezun olarak bu işin içine girmiş olsaydık, teknik olarak çok başka bir şey söyleyeyim, bugün zaten satış alanında çalışmıyor olacaktım, daha teknik hazine, kredi tahsis, teftiş, kontrol vs. gibi birimlerde bankacılığın olmazsa olmaz alanlarında çalışacaktım. Teftiş, hukuk, kredi tahsis gibi alanlar yaptığınız eğitimle tutarlı olarak belki de ben bugün şubeci olarak çalışmayıp, genel müdürlük biriminde aynı bilgi ve beceriyle sadece aldığım eğitimle belki de bugün çok farklı bir pozisyonda olabilirdim. Dolayısıyla aldığımız eğitimin çok net olarak söylüyorum bire bir etkisi olduğu kanaatindeyim ki dolayısıyla Boğaziçi, Odtü gibi okullarda alacağınız lisan eğitiminin de çok farklı olduğunu düşünerek, tabi bunu söylüyorum dolayısıyla bugün satış tarafından değil,

genel müdürlük birimlerinde çok farklı alanlarda iş hayatımı sürdürüyor olabilirdim. (Bankacı, erkek,34)

Bankacılık sektöründe çalışanların mesleki imkan ve olanaklarını gerileten bir etken olarak 2001 krizi ve sonrasının banka üst yönetimlerinin yönetim anlayışlarında büyük dönüşüm ve değişimler yarattığı bulgulanmıştır. Bu dönem, banka çalışanlarının terfi, işe alım, ücretlendirme ve genel kariyer çizgisine radikal düzeylerde olumsuz etkileri olan bir dönem olarak öne çıkmaktadır. 2001 öncesini de bir bankacı olarak deneyimleyen olgun kuşak kadın katılımcı, çalışanlar açısından 2001 sonrası dönemin genel özelliklerini düşük ücret, stres altında çalışma ve hedef baskılarına maruz kalmak olarak tanımlamıştır:

.Yani 2000'lerle beraber, 2001 kriziyle beraber bankacılık dünyasında ilişkilerin daha sertleştiğini söyleyebilir misiniz?
-Tabi ki, bir kere banka sayısı otomatikman azaldı. Banka çalışanlarının çoğu açığa çıktı, banka çalışanlarının bir kısmı boş, bir kısmı factoring'e kaydı ama çok fazla kalifiye eleman vardı. Onun için diğer ayakta kalan bankacılarda bu kalifiye elemanları göz korkutarak, düşük ücretle alıyorlar, çalıştırıyorlar. Diğer tarafta, hani eleman sıkıntısı yok, birisi çıkartılırsa yenisi geleceği için stres altında çalıştırılıyorlar ve çok büyük bir baskı vardı, hedef baskısı çok fazlaydı. Onun için bankacılık o dönemden sonra şeyini hissettirmeye başladı. (Bankacı, kadın,47)

2001 sonrası dönem, özlük haklarını, terfi ve kıdem prosedürlerini, maaş ve ikramiye düzenini olumsuz etkilediği gibi, bankacı çalışanlar arasındaki ilişki biçimini, bilgi alış verişindeki çıkarsızlığı da tahrip ederek, mesai içerisinde şekil düzeyinde yürütülen bir ilişki türünü inşa etmiştir. Bankacılık kariyerine İktisat Bankasın'da başlayan olgun kuşak erkek katılımcı 15 yıl çalıştığı bankada farklı bir ilişki dokusu olduğunu ve iktisat bankası operasyoncuları olarak hala görüştüklerini ancak, 2000 sonrası dönemde *"pohpohlama"* kültürü üzerinden gelişen, az bilenin bilgisini çok göstermeye ve pazarlamaya çalıştığı bir yüzeysellik ve içeriksizlik dönemine girildiğine vurgu yapmaktadır:

- Benim şöyle bir düsturum var. Ben biliyorsam benim altımdakilerde onu bilecek, öğrenecek ki ben rahat edeyim ama maalesef bankacılıkta bu yanlışmış, niye yanlış bilmiyor musun? İnsanlar sana muhtaç olduğu zaman sen daha pohpohlanıyorsun ve üste çıkıyorsun ha doğru olduğunu söylemiyorum. Yani çünkü herkes bana şaşırırdı. Ben diyorum ki, herkes benim yaptığım işi bilsin, ben yokken, ben izine çıktığımda veya ben gidersem insanlar bu şeyde kalmasın, mağdur olmasın ama maalesef öyle değil
.Neyle, peki makbul olan neymiş?

- Bana uymayan bir şey nedir, insanlar bilgiyi kendinde topluyor gizliyor, sen ona muhtaçsın, kendini satıyor insanlar, bizde eksik olan yön pazarlama ve ben herkesi kendim kadar dürüst görmüşüm ama maalesef yok, kötü olan o. *(Bankacı, erkek,60)*

Olgun kuşak içinde kariyerlerini bankacılık dışı alanlara yöneltmiş iktisadi idari bilim mezunlarıyla, bankacılık içi kariyer geleneğine sahip iktisadi idari bilim mezunları arasında yaşama bakış, mülkiyet ve para ilişkileri konumlanmaları ve genel hayat deneyimlerini muhakeme bağlamlarında önemli farlılıklar vardır. Bankacılık dışı kariyer alanında konumlananların, kendi toplumlarının iktisadi, siyasi ve toplumsal bağlamlarına ilişkin daha karamsar ve kuşkulu bir görünüm sergiledikleri söylenebilir. Olgun kuşak uluslararası ilişkiler mezunu katılımcı, çalışma yaşantısına anket firma yöneticisi olarak başlamış, belediye departman yöneticiliği, serbest ticaret, Hyhundai yetkili servisliği gibi farklı alan ve sektörlerde deneyim sahibi olmuştur. Katılımcı, deneyimlerine dayanarak, Türkiye'de serbest çalışmak ve ticaret yapma süreçlerinde birçok istismar odağı bulunduğunu ve bu odakların nemalanma kültürü üzerinden kendilerine çıkar sağlama amacını güttüklerini ifade etmektedir:

"...İşlerinizi büyütüp gelirleriniz büyüdüğü zaman, körler sizi görmeye başlıyor ve bu sistem sizin üzerinize bir kene gibi yapışarak nemalanmak istiyor. Bunun içinde devlet var, bunun içinde maliye var, içinde belediyeler var, adalet sistemi var bunların hepsi diyorlar ki, bu adamda para var, onun elinden bu servetin bir kısmını alalım çünkü niye kendi yaşam alanlarını böyle kurmuşlar." (Tüccar/Esnaf, erkek,53)

Bankacılık dışı kariyeri tercih eden olgun kuşak erkek iktisadi idari bilim mezunlarının risklere açık, hem kaybetme hem de kazanma olasılığı yüksek konumlanmaları ve kurumsallıktan yoksun olmanın verdiği mesleki kırılganlıklar, mesleki kariyerde dalgalanmalara, sabit ve süreğenleşmiş iş ortamından uzaklaşmaya neden olmuştur. Örneğin, 1985 yılında Alarko grubunda 5 yıl çalışan erkek katılımcı, Şişecam'da 2 yıl, Ünilever firmasında 4 ay, bir dış ticaret firmasında 5 yıl, Polat grubunda 2 yıl, Özbekistan ve diğer yurtdışı firmalarında da kısa çalışma deneyimlerinden sonra emekli olmuştur. (Mali işler uzmanı, erkek,55) Parçalı kariyerler, bankacılık dışı olgun kadın katılımcılarda da gözlemlenmektedir. Örneğin, 80'li yılların ortasında Pop şirketler grubunda muhasebe müdürü olarak 5 yıl çalışan kadın katılımcı daha sonra Bilim Sanat Kültür Merkezi ve Menkul değerler kurumlarında iki ve üç yıl çalıştıktan sonra kooperatif müdürlüğü, ücretli

öğretmenlik gibi işlerden sigorta primlerini tamamlayarak emekli olmuştur. (Muhasebe Uzmanı, kadın, 53)

3.3.2. Mesleki Statü, Saygınlık ve Prestije İlişkin Deneyimler

Mesleki kariyerler, işin doğasının, pratiğinin ve sosyo-ekonomik bütünlüğünün iç içe geçtiği, iş ve çalışma yaşantısı bağlamında bugün ve geleceğe yönelik öngörü, tasarım, ve planlamalar yapabildiğimiz, değişen, dönüşen ve gelişen türden oluşumlardır. Faillerle mesleki kariyerler arasındaki ilişki bir atıf ilişkisidir ve işin sosyo-ekonomik kapsayıcılığı genişledikçe, atfın mahiyeti de genişlemektedir.

Bu bağlamda, genç kuşak erkek iktisadi idari bilim mezunlarının bankacılığın kariyer dünyasıyla ilişkilerinin çatışkılı nitelikler içerdiği gözlemlenmiştir. Genç kuşak bankacıların kariyer dünyalarında " iş olmayan işlerin inşası " aşamasında bir kariyer yanılsaması yaratılmaktadır. İşletme ideolojisi, bu yanılsamaları diri, enerjik ve atıfta bulunulabilir biçimde formüle etmek amacıyla farklı stratejileri devreye sokar. Stratejiler, özelikle satış pozisyonlarındaki genç jenerasyon erkek bankacıların motivasyonlarını teşvik etmeye yönelik işlemekte ve mevcut durumun devamından başka bir amaç gütmemektedir. Genç kuşak erkek katılımcı Yasin, bankacılığın kariyer dünyasının biçimlendirdiği yanılsama ve kandırmaca döngüsünü özgün bir betimlemeyle ifade etmektedir:

> *"...Bugün itibari ile bakıldığı zaman artık hani kariyerle alakalı olan şey insanları biraz daha bankalarda tutma amacına dönüştü, yetişmiş, tecrübeli, bilgili personel başka bankaya kaymasın, onu ne kadar tutarsan daha iyi olur anlayışıyla müdürlük havuzlarına alıyorlar belki hiç olmayacağın şekilde o havuzlarda duruyorsun sonuçta sürekli seni beklenti halinde tutup ki sana havuç vermeleri gerekir, maksimum fayda yaratmaya çalışıyorlar." (Bankacı, erkek,34)*

Bankacı kökenli genç kuşak erkeklerde özelikle 8-12 yıllık şube deneyimli satışçılarda, mesleki kariyerin geleceğe yönelik tasarımlama gücü, dönüştürme kapasitesi ve sosyal - ekonomik güvenlik inşa edebilme yeterliliklerinin ortadan kalktığı, buna karşılık, işsiz kalma korkusuyla karışmış tedirgin bir bekleyişin egemen olduğu gözlemlenmektedir. Bankacılığın siyasal istikrarla, yapısal düzeyli makro ekonomik dengelerle içi içe geçen kaderi, aktörlerin zihin dünyalarında, bir kriz durumunda, ilk yıkılacak sektörün bankacılık olacağına ilişkin genel bir kanaati

öne çıkarmaktadır. Genç kuşak erkek katılımcı, son zamanlarda bankaların kâr oranlarının düşüşünü, bu durumu hızlandıran temel bir unsur olarak görmektedir:

> *"... Bizim gibi ekonomik anlamda dışa bağlı ülkelerde bir kriz durumunda ilk işten çıkarılacak insanlar bizim sektörümüzde oluyor. Çünkü bankaların biraz önce bahsetmiş olduğum gibi kar hedefi var. Bu kadar hedefi tutturabilmek için en basiti şube kapatmak gibi insan çıkartmak gibi ya da insanları bir yerlere kaydırmak gibi oluyor." (Bankacı, erkek,34)*

Genç kuşak erkek bankacıların bankacılık kariyer dünyalarının başlangıç aşamalarında, yakın çevrelerinde bankacılık mesleğini profesyonel olarak yapan kişiler olmasına rağmen, bankacılık hiyerarşisindeki konumlanmaların ve pozisyonların gerçek mahiyetini, anlamını bilmedikleri ve inşa edeceği kariyer çizgisinden haberdar olmadıkları bulgulanmıştır. Geçtiğimiz 25 yıl içerisinde enformasyonel teknolojilerindeki değişim ve dönüşümlerle, başta bankacılık olmak üzere, çoğu sektörel alanda büyük boyutlu farklılaşmalar yaşanmıştır. Sektörel alanların çoğu, teknik bilgi kapasitesi yüksek ve teknolojik dönüşümlerin alt yapısını inşa edebilecek bir personel tipine doğru geçiş yapmıştır. Bankacılık sektöründeki değişimler, bugün açısından müşterilerin bankacılık ve kredi işlemleri için şubelere gitmelerini gerektirmeyecek sms'ler, otomatlar ve mobil uygulamalarla, yüz yüze etkileşimi ortadan kaldıran bir boyut almıştır. Bu durum, dolayımsız bir biçimde, insan kaynakları politikalarına yansımış ve işe alım süreçlerinden, mevcut personelin iş güvenliğine kadar birçok sürecin temel belirleyeni olmuştur. Genç kuşak erkek katılımcı, bankacılık sektöründeki bu değişimi, artık müşteri temsilcilerine gerek olmayan ve çalışanlar açısından risklerin arttığı bir süreç olarak değerlendirmektedir:

> *"...Sms'ler var, mailler var, tele satışlar var, artık müşteri temsilcilerine gerek yok herkes bunun bilincinde. " (Bankacı, erkek,35)*

Castells'in de enformasyon toplumu analizinde vurguladığı gibi, ileri kapitalist toplumlarda enformasyonel yenilikler, bilginin içeriklerini ürünün somut durumuyla öylesine ayrımlanamaz hale dönüştürür ki, mallar ve hizmetler arasındaki sınır kaybolur (Castells, 2013: 281, c.1). Castells, 1920-1970 arasındaki dönemle 1970-1990 arasındaki dönemin ileri kapitalist toplumlar açısından çalışma süreçlerinin farklılaşması ve toplumsal yapıyı dönüştürmesi bağlamında analitik olarak ayrımlanabilir olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, ilk dönemde toplumların

tarım sonrası toplumlar haline gelmesi olanaklı olmuş ve tarımsal istihdamda büyük ölçekli düşüşler yaşanmıştır. İkinci dönemde ise imalat sektöründeki istihdamda kitlesel düşüşler gözlemlenmiş ve sanayi sonrası topluma geçiş süreci başlamıştır (2013: 284, c.1).

Castells'in sadece G7 ülkelerindeki istihdam verilerinden yola çıktığı analizinde 1970 ve 1990 arası dönem, imalat sektöründeki istihdamın düşüşüne karşılık, hizmet sektöründeki istihdamın artış gösterdiği bir dönemdir. Ancak, Castells, enformasyon toplumunun karakteristiklerinin ortaya konulabilmesi için *"hizmetlerin"* çok iyi analiz edilmesi gerektiğini hatta hizmetlerin, iç kompozisyonunda analitik ayrımlara gitmek gerektiğini ifade eder. Bu analitik ayrıma göre hizmetler: Üretime dönük hizmetler, toplumsal hizmetler, dağıtım hizmetleri, kişisel hizmetler olarak ayrımlanabilir. Castells, ileri kapitalist toplumların enformasyonel formasyonunda en büyük istihdam payının üretime dönük hizmetlerle, toplumsal hizmetlerden üretildiğini ifade etmektedir. Castells'e göre enformasyon toplumunda düşük vasıflı işler yani vasıfsız hizmet meslekleri, büyüme hızlarının yavaşlığına rağmen artışlar göstermekte, bu durum ise tavan ile tabanın, orta kesim aleyhine paylarını artırdığı daha kutuplaşmış bir toplumsal yapı yaratmaktadır (2013: 281, c.1).

Castells'in kuramsal girişiminden hareketle, iktisadi idari bilim kökenli bankacıların serüvenlerine bir bakış geliştirdiğimizde, Türkiye'de 80'li yılların ortalarında bankacılık sektöründe, kredi satışı için müşteriye ziyarete giden bir şube satışçısı konumundan ziyade, yönetmelik ve usulleri bilen memur tipli bir personel tipolojisi yaygınken, 1995'den sonra işletme ideolojisinin kâr talepleri doğrultusunda yeni iş ve meslek alanlarının inşasına paralel olarak satış modelli personel tipolojisinin artışa geçtiği gözlemlenmektedir. Son periyotlarda ise enformasyonel değişim ve dönüşümler, satışçı tipi bankacılık personelini ilga etmeye başlamış, banka şubelerini ortadan kaldırmaya yönelik bir süreci tetiklemiştir.

Genç kuşak bankacılar, bankacılığın potansiyel risk geleceğini, mesleki prestij ve saygınlıktaki düşüş süreciyle birlikte deneyimlemektedir. Bankaların son dönemlerde azalan kâr marjları, insan kaynakları politikalarına ve personelle ilişkilere olumsuz olarak yansımaktadır. Genç kuşak erkek katılımcı, banka üst

yönetimlerinin kar mantalitesinin, çalışanlar açısından yoğun biçimde gözlemlenebilen bir değersizleşme duygusuna neden olduğunu ifade etmektedir.

> *" ...Eskiden evet saygın bir meslekti, güzel bir meslekti ama bankaların yavaş yavaş yabancı sermayeye dönüşü ve hep yukarıda ceolar falan var, onların bir şekilde tek odak noktasının kâr olduğu oranda aşağıdaki insanlara verilen değer otomatik olarak azalmaya başladı. Siz çalışmış olduğunuz kurumda kendinizi ne kadar değersiz hissederseniz o kadar kötü hissediyorsunuz, o kadar daha çok sektöre karşı olumsuz bakmaya başlıyorsunuz. Bizim şu andaki en büyük problemimiz bu insanların değersizleşmesi meslekteki en büyük sıkıntı. Bu tüm bankacılar arasında geçerli bir şey ve herkes bunu söyleyebilir size." (Bankacı, erkek,34)*

Çalışma hayatının büyük bir bölümünü banka satışçısı olarak deneyimlemiş genç jenerasyon erkek katılımcı, aile bireylerinin de bankacı olması dolayısıyla çocukluk ve ilk gençlik yıllarında gözlemlediği bankacılığın genel saygınlığının büyük bir gerileme içinde olduğunu ve bireysel bankacılık pratiklerinde, mesleki saygınlığı hissedemediğini ifade etmektedir:

> *"...Bankacılığın geçmiş sürecini incelediğinizde bankacılık gerçekten saygın bir meslek olarak bilinir ki, ailemde bankacı olduğu için çok net olarak biliyorum, bunu eskiden saygı duyulan ve hatta gıpta edilen bir meslekten, bugün eski değerini görmediği, sadece bir satışçı olarak görüldüğü bir dönemde olduğumuzu düşünüyorum." (Bankacı, erkek,34)*

Genç kuşak iktisadi idari bilim mezunu kadın katılımcılar ise erkek katılımcılarla karşılaştırıldığında, gündelik yaşantıda algılanan bankacılık saygınlık ve prestij durumuna ilişkin daha iyimser değerlendirmeler yapmaktadır. Ağırlıklı olarak, genel müdürlükler ve banka teknoloji komplekslerinde çalışan kadın katılımcılar, şube içi çalışma şartlarından ve satış temelli bankacılık rutinlerinden sıyrıldıkları için kendilerini şanslı addetmekte ve gündelik yaşantıda, genel müdürlük çalışanı olmanın farklı bir prestij gerçekliği yarattığına vurgu yapmaktadır. Konuya ilişkin moderatörün sorusuna kadın katılımcının verdiği yanıt şöyledir:

> *. Finansbank personeliyim dediğinde, genel müdürlükte çalışıyorum dediğinde bunun saygınlık ortamını gözlemliyor musun?*
>
> *-Var, tamamıyla yok diyemem, bunun yarattığı artılar var, ya genel müdürlük mü diyenler var, bizim yakınımız var yardımcı olur musun diyenler var hani bizde istiyoruz girsin. Bir duruşu, bir saygınlığı var tabii ki. (Bankacı, kadın,34)*

Olgun kuşak kadın bankacıların deneyimlerinde, özellikle mesleğe başlamadan önceki dönemlerde gözlem düzeyinde beliren, bankacığın gündelik yaşantıdaki sunumu, şube çalışanlarının görsel cazibesi, statü ve saygınlık bütünlükleri üzerinden bir öykünmenin mesleki yönelimi biçimlendirdiği bulgusu belirgin olarak öne çıkmaktadır. Olgun kuşak kadın katılımcı, üniversite döneminde yaptığı gözlemlerde ve bireysel tecrübelerinde banka çalışanlarının görsel düzeydeki biçimlerinin ve imajlarının hoşuna gittiğini ve bu görselliğin saygı ve prestij çağrıştıran ögeler olduğuna vurgu yapmaktadır:

> *"...Üniversite dönemine geçtiğimde bankacılık çok hoşuma gidiyordu. Reklamda falan, bir şubeye girdiğimde, birinden şahıs olarak özendiğimden değil, ama işte düzenli giyinen, belirli bir statüleri ve ağırlıkları vardı ve çok hoşuma gidiyordu." (Bankacı, kadın,47)*

Bankacılık içi olgun kuşak erkek katılımcılarda ise mesleki kariyer, saygınlık ve prestijin hissedilmesi, algılanması ve deneyimlenmesi, mesleğin sosyo-ekonomisiyle inşa ettiği tüketim kapasitesiyle ve sosyal ağ arka planıyla iç içe değerlendirilmektedir. Olgun kuşak erkek katılımcıların deneyimleri analiz edildiğinde, 80'li yılların son periyotlarından başlamak üzere, ekonomik standartların yükseldiği, mülkiyet edinim süreçlerinin hızlandığı ve kurumsal firmalarla uzun dönemli çalışma performanslarının sergilendiği gözlemlenmektedir. Çalışma yaşamına İktisat Bankasında başlayan ve 15 yıl gibi uzun süren bir kariyeri deneyimleyen olgun jenerasyon erkek katılımcı, İktisat Bankasındaki profesyonel yaşantının, güven odaklı, insani duyarlılıkları yüksek, karşılıklı saygı çerçevesinde organize olduğunu vurgulayarak, ideal çalışma düzenin bu standartlara sahip olması gerektiğini ifade etmiştir:

> *"...Yani adam gibi bankacılık yapan yer İktisat bankasıydı ve orada sana verilen yetki, değer, sorumluluk sana yetki veriliyordu ama arkasından da sana bunun hesabı sorulabiliyordu. Oradaki kendine özgü özgüvenin, yaptığın şeyler, en tepedeki adam kadar geçerliliği. Ona göre bir dostluk arkadaşlık çevre oluşturuyorsun güçlü ilişkiler oluşturuyorsun, samimi ilişkiler." (Bankacı, erkek,60)*

Bankacılık dışı İktisadi İdari bilim mezunu olgun kuşak erkek katılımcıların ise mesleki kariyer, prestij ve saygınlık algılamaları, bugün açısından geçerliliğini koruyacak biçimde doyum ve hoşnutluk inşa edememiştir. Farklı sektörlerde muhasebecilik ve mali işler uzmanlığı gibi pozisyonlarda görev yapan olgun

jenerasyon katılımcı, 30 yıllık çalışma yaşantısında mesleki saygınlık ve prestijine yönelik özel bir anekdotu ve deneyimi olmadığını ifade etmiştir.

> *"...Yani bildiğiniz bir konuda gelirler danışırlar onun dışında yani bir doktor gibi ya da daha böyle saygın meslekler gibi yani muhasebeciliğin saygın bir meslek olduğunu, kabul edilebilir bir meslek olduğunu görmüyorum, kendi yağınızla kendi şeyinizle kavrulur gidersiniz." (Mali İşler Uzmanı, erkek,55)*

3.3.3. Aile Hayatına İlişkin Deneyimler

İktisadi idari bilim kökenli bankacıların aile yaşantılarına ilişkin bulguları analiz ettiğimizde, her grup için ayrı bir serüvenin öne çıktığı gözlemlenmektedir. Hem bankacılık içi hem de bankacılık dışı aktörler açısından evlilik yaşantısına girmek ve çocuk sahibi olmak konusunda olumlu bir eğilim bulgulanmıştır. Genç jenerasyon erkek ve kadın bankacıların evlilik partnerleri yine kendileri gibi bankacı olan insanlardır. Aynı sektörün ritmi ve temposu içinde gelişim gösteren aktörler, evlilik kariyerlerine kendileri gibi bankacı olan insanlarla adım atmayı tercih etmişlerdir. Genç kuşak bankacı kadın ve erkek katılımcılar, evlilik kariyerine başlamak, İstanbul koşullarında bu kariyerin sorumluluğunu almak ve bu sorumluluğun gereklerini yerine getirmek anlamında dikkat çekici bir cesaret sergilemişlerdir.

2007 sonrası evlilik süreçlerini tamamlayan genç kuşak kadın bankacı katılımcıların 30 yaşından önce evlilik kariyerlerine başlangıç yaptıkları gözlemlenmektedir. İş yaşantısındaki göreceli istikrar durumu, kurumsallık bağlantısı ve düzenli gelir olanakları genç kuşak bankacıların, evlilik kariyerine başlama konusunda daha girişimci davranmalarına aracılık etmiş, genç jenerasyon öğretmen ve avukat gruplarda bulgulanan ikircikli ve ürkek tutumu sergilemedikleri gözlemlenmiştir.

Genç jenerasyon katılımcılar, bireysel mesleki deneyimlerinin inşa ettiği karamsar ve umutsuz ruh halinden dolayı gelecekte kendi çocuklarının da bankacılık kariyerini seçme olasılığına karşı olumsuz bir tavır almaktadır. Genç kuşak erkek katılımcı, çocuğunun mesleki yaşantısının gelecek yıllar açısından teknik işler

düzeyinde ve geçerlilik düzeyi yüksek meslekler özelinde olması gerektiğine vurgu yapmaktadır:

> *. Çocuğunun da senin gibi aynı meslek dünyasında yer almasını ister miydin?*
> *- Kesinlikle istemezdim.*
> *.Nasıl bir kariyeri olsun isterdin?*
> *-Kendi alması gereken bir karar olduğunu düşünerek ama Türkiye'nin genel eksiğinin teknik eleman olduğu ve teknik işler olduğunu düşünen bir insan olarak ben daha teknik ve daha böyle nokta atışı bir meslek edinmesini isteyebilirim.'' (Bankacı, erkek,34)*

Olgun kuşak katılımcılarda ise evlilik kariyerinin, bankacılık içi erkek katılımcılarda düzenli gelir ve uzun dönemli iş konumlanmasının inşa ettiği avantajla, bankacılık dışı erkek katılımcılara göre daha erken bir tarihte, 80'lerin başlarında gerçekleştiği bulgulanmıştır. Bankacılık dışı erkek katılımcılarda ise 90'ların başları evlilik kariyerine başlangıç dönemi olarak öne çıkmaktadır. Olgun kuşak kadınlarda ise evlilik kariyeri, çalışma yaşantısının tetiklediği gecikmelerle, daha geç bir tarihte, 90'ların sonlarında başlamaktadır.

Olgun kuşak erkek katılımcıların aile ilişkileri geleneksel bir görünüme sahiptir. Kentsel Anadolu kökenliliğin öne çıktığı olgun kuşak erkek katılımcıların yaşam periyotlarında aile telkin, tercih ve yönlendirmelerinin etkili olduğu bulgulanmıştır. Örneğin, ilköğretim ve lise hayatını Tokat'ta tamamlayan Abdullah, üniversite çağına geldiğinde babasının Odtü, Boğaziçi, İtü gibi üç üniversiteden birini tercih edebileceğini, onun dışındaki üniversitelere kendisini göndermeyeceğini ifade etmesi, *(Bankacı, erkek,60)* ailenin, aktörlerin hayat akışındaki kritik dönemeçlerde etkisini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Olgun kuşak katılımcıların evlilik partnerleri, hem bankacılık içi hem de bankacılık dışı kariyer alanında yer alanlar açısından genç kuşağın tersine, aktörlerin kendi meslek dünyalarının dışındaki insanlardır. En az iki çocuk sahibi olan bankacılık dışı erkek katılımcıların anlatılarında, boşanmayla sonuçlanan evliliklerin varlığı gözlemlenirken, bankacılık içi erkek anlatılarda, evliliğin uzun süreli ve boşanmayla sonuçlanmayan biçimde devam ettiği gözlemlenmiştir. Farklı sektörlerde çalışan eşlere sahip olgun kuşak iktisadi idari bilim mezunu katılımcıların çocuklarına sağladıkları eğitim olanaklarının yüksek düzeyli olduğu bulgulanmıştır. Çocuklar, ilköğretim ve lise süreçlerinde özel eğitim olanaklarına sahip olmakla birlikte, üniversite sürecinde de özel üniversite imkanlarına sahiptir. Ayrıca, öğretmen ve avukat çocuklarıyla karşılaştırıldığında, iktisadi idari bilimcilerin

çocuklarının daha yüksek oranda master/yüksek lisans derecesini sahip oldukları ve master derecelerini yurt dışı üniversitelerinden almış oldukları bulgulanmıştır.

3.3.4. Eğitim Hayatına İlişkin Deneyimler

İktisadi idari bilim mezunu katılımcıların eğitim arka planlarını, genç kuşak ve olgun kuşak temel kategorik ayrımı çerçevesinde analiz etmek mümkündür. Genç kuşak erkek ve kadın bankacıların ilköğretim ve lise alt yapıları analitik olarak ayrımlanabilir bir yapı içermektedir. Buna göre, üniversite derecesi ön lisans düzeyinde olanlar yani iki yıllık diplomaya sahip olup açık öğretimden önlisansı tamamlayarak lisans diploması alanlarda, ilköğretim ve lise döneminde akademik açıdan başarılı bir profil karşımıza çıkmamaktadır. Örneğin, üniversite sınavında Kastamonu Üniversitesi meslek yüksek okulu işletme bölümü önlisans programından mezun olan kadın katılımcı kendi eğitim geçmişine yönelik şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

> *"...İyi bir lisede okumuş olsaydım gerçekten yani aslında bu benden kaynaklı, ailem ne kadar kafama vursa da gerçekten okuyamayacaktım. İşte o, şu ana kadar iş deneyimlerinden ve tecrübelerinden kaynaklı bunu söylüyorum. Yine ben işte, lisede okuyan bir öğrenci olsaydım, yapmak istemeyince ailem ne kadar zorlarsa zorlasın, yapmayacak o çocuk çünkü deneyim sahibi değil." (Bankacı, kadın,30)*

İş hayatına iki yıllık diplomayla başlangıç yapmak zorunda kalan genç jenerasyon erkek katılımcılarda da benzer bulgular öne çıkmaktadır. Trakya Üniversitesi muhasebe bölümünden önlisans derecesi alan katılımcı, ticaret meslek lisesi mezunu olduğunu ancak bankacılık sektörüne giriş yaptıktan sonra bilgisaray, yazılım mühendisliği gibi diplomaların farklarını, lisan bilgisinin önemini gözlemledikçe, akademik başarı düzeyi düşük orta okul hayatına eleştirel bir bakış sergilemektedir:

> *"...Mesela şu anki düşüncem olmuş olsa ortaokula daha çok önem verirdim gibime geliyor." (Bankacı, erkek,35)*

Genç kuşağın eğitim yaşantısında öne çıkan bir başka bulgu, hem okul çevrelerinden hem de aileden mesleki tercihlerine yönelik teknik bir yönlendirmenin yapılmamış olmasıdır. Ağırlıklı olarak bankacı, öğretmen, işçi, devlet memuru gibi orta ve orta-alt sınıf ailelere mensup ve kentsel ortamda eğitim almış genç kuşak bankacıların hiçbiri, mesleğin insan yaşamındaki önemi ve farkındalığı konusunda pedagojik düzeyli yönlendirmeler almamış, bölüm ve meslek seçimleri sürecinde gündelik gözlemlerden faydalanılmıştır.

Genç kuşak bankacılarda lisans diplomasına sahip iktisadi idari bilim mezunlarında ise çok farklı bir bulgular demeti ortaya çıkmaktadır. Ön lisans mezunu bankacıların tersine, lisans mezunu bankacıların ilköğretim ve lise serüvenleri başarılıdır. Özellikle, matematik becerilerinin gelişmişliği dikkat çeken bir bulgudur. Genç kuşak lisans mezunu iktisadi idari bilimciler anlatılarında, lise sürecinde düzenli ders takibi, devamsızlık yapmama, özel sınav çalışmaları ve günlük ders tekrarı gibi öğrencilik rutinlerini harfiyen yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Genç kuşak erkek katılımcı, lise dönemindeki matematik becerilerinin gelişmişliğine vurgu yapmakta, matematik ve Türkçe altyapısının Marmara İktisat gibi bir bölüme girişinde etkisi olduğunu ifade etmektedir:

> *"...Ben lise bir deyken, lise üçler üniversite sınavına hazırlanırdı. Bazı soruları çözemezler ve bana getirirlerdi. Onları çözerdim, çocuklar şaşırıyorlardı, bu çocuk lise birde bizim sorunlarımızı çözüyor biz çözemiyoruz diyorlardı. Sınava girerken kafamdaki şey şuydu: 45 tane matematikten 40 tane yaparım, 45 Türkçeden de 40 tane yaparım, ben Türkçe matematikten istediğim bölüme girerim şeklinde bir şablon vardı. Kafamda şu anda işin kolay tarafına kaçtığımı, keşke böyle yapmasaydım diyorum, keşke biraz daha kendimi kastırıp fizik kimya tarafına emek harcasaydım, matematikten 40 tane yaptım, Türkçeden 41 tane yaptım zaten Marmara iktisat geldi." (Bankacı, erkek,34)*

Genç kuşak bankacılardan farklı bir katılımcı da Ordu gibi bir kentte, 2000 sonrası dönemde liseden mezun olduğunu ve tüm lise hayatı boyunca tek dönem dışında, her dönem takdir aldığını ifade etmiştir. Bu katılımcı, takdirlik bir öğrenci olmasına rağmen, Karadeniz Teknik Üniversitesi İşletme bölümü gibi çevre bir üniversiteye ancak ikinci yılında girebilmiştir. Katılımcı, bugün açısından, tüm eğitim yaşantısıyla çatışkı yaratacak biçimde, mesleki bağlantısıyla ilişkisini kesmiş (lisans eğitimini aldığı işletme bölümü) ve satış odaklı bir işte çalışmak zorunda

kalmıştır. Bu durum, genel çerçevede, ayrıca analiz edilmesi gereken hususlardan birine temel bir çıkış noktası sağlamaktadır.

Bu analizin temel çıkış noktası, devlet temelli eğitim sisteminin yanılsama yaratma niteliğidir. Özellikle Anadolu kökenli orta ve orta alt sınıfsal kökenlerden gelen gençlerin lise yaşantılarında iyi öğrencilik tipolojileri yaratılarak, kağıt üzerinde kalan takdir ve teşekkür belgeleriyle yanılsama karakterli bir başarı modeli inşa edilir. Bu yanılsamaya, mesleki bir öz yaratma ve lisan bilgisi kazandırma işlevini yerine getiremeyen, sadece şekil düzeyinde kalan bir üniversite eğitimiyle işlerlik kazandırılır. Böylece aktörler, düşük profilli diplomalar ve pazar kapasitesi düşük niteliklerle iş pazarındaki oyuna dâhil edilir. Temel ayrımlama ve hiyerarşilendirme mekanizması olan sınava dayalı üniversite giriş sistemi, ara başarı düzeylerini, orta düzey beceriye sahip ya da ortanın az üzerinde bilgiye sahip katılımcıları, çevre üniversitelere ve pazar kapasitesi yüksek olmayan bölümlere elimine ederek, sadece matematik, fizik, kimya, biyoloji, Türkçe vs gibi alanların tam ve tüm bilgisine sahip olan adayları ödüllendirir, orta yeterliliklere ve niteliklere sahip adayları indirger.

Bu indirgeme süreci piyasa koşullarında da işleyen, devam eden bir kimliğe sahiptir. Eğitim sistemi içerisinde devasa işleyen bürokratik mekanizma aracılığıyla sınavlar ve ayrıştırma usulleriyle indirgenen beceri ve nitelikler, ikici dereceden, piyasa süreçleri ve işletme ideolojisi tarafından da yeni bir indirgenmeye tabi tutularak *"meslek olamayan mesleklerin"* müstakbel sahipleri eğitim sistemi, devlet aygıtının işleyişi ve işletme ideolojisinin düzeneği tarafından inşa edilir. Oyuna girmeyle başlayan süreç, sofistike tersine çevirmelerle oyun dışında kalmayla sonuçlanır. Lise döneminde devlet eliyle inşa edilen *"takdirlik öğrenci yanılsaması",* üniversite sürecinde *"diploma yanılsamasına",* iş ve profesyonel yaşamda da "meslek yanılsamasına" dönüşen birbiriyle ilişkili, tutarlı bir yanılsama zincirini oluşturur.

Böylece, kırılgan toplumsal kesimlerden gelen gençlerin eliminasyonu gerçekleşir, mesleki nitelikler ve kabiliyetler indirgenerek işçileşme sürecinin önü açılır, çünkü işletme ideolojisinin ve yeni kapitalizmin kâr mantalitesi, bir taraftan çok fazla ödeme yapacağı az sayıda uzmana ihtiyaç duyarken, öte yandan da çok az ödeme yapacağı fazla sayıda diplomalı işçiye ihtiyaç duyar. Hard ve Negri'nin

"çokluk" olarak kavramsallaştırdığı, maliyeti düşük, kurumsal kimliği taşıyabilecek, melez mesleki karakterli, (ne tam uzman ne de tam uzman değil) emek aristokrasisi içerisinde yer alma şansı olmayan, orta vasıflarıyla hizmet sektöründe çalışabilecek diplomalı işçilerin (banka satışçıları) inşası gerçekleşir.

Kathrin Hartmann, bu eleminasyon ve kırılgan toplumsal kesimlere özel inşa edilen ekarte etme, engelleme durumunu, Stern Michael Hartmann'ın *" Başarılı elitler miti "* başlıklı empirik incelemesine atıfla açıklar. Buna göre, sınıfsal kökenle ekonomi, politika, bilim, adalet gibi alanların karar mekanizmalarındaki konumlanmalara ulaşma arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Bu konumlanmalar, hala hazırda üst sınıf olan ailelerin çocuklarının elindedir. Hartmann'a göre *" Almanya'da üst düzey yöneticilerin yüzde 85'i, yönetici adalet bürokratlarının yüzde 65'i ve politikacıların yüzde 70'i, geniş kitlenin sadece yüzde 3,5'unu oluşturan üst-sınıflardan gelmektedir "* (21.10.2007 tarihli Hartmann'ın, Arno Luik ile söyleşisinden aktaran Hartmann, 2014: 156).

Güç ilişkilerini biçimlendirme yetkisinin ve kaynaklara erişim kapasitelerinin diplomalara terk edildiği, *" diplomalar savaşı "* çağında nitelikleri indirgenen genç kuşak iktisadi idari bilim mezunları, iş sözleşmesiyle tahakküm altına alınmış, bireysel değişim ve gelişim olanaklarının kapatıldığı, kendilerinin olmayan bir zamanı ve anı kendilerininmiş gibi yaşamaya direndikleri ve gündelik yaşantıda zihinsel, duygusal dengeleri olumsuz maillerle, mobbingle, kırıcı ve tahkir edici toplantılarla işletme ideolojisinin merhametine terk edildiği, çoklu bir baskı sürecini deneyimlemektedirler.

Olgun kuşağın eğitim dünyalarına ilişkin anlatılarında ise hem ilköğretim hem lise hem de üniversite düzeyinde olumsuz bir görünüm yansımamaktadır. 1980 öncesi üniversite eğitim yaşantısına başlayan olgun kuşak, bu süreci kazanım elde edilmiş dönemler olarak ifade etmektedir. Türkiye'de eğitim süreçlerinde merkezi sınavların ve bürokratik ayrıştırma mekanizmalarının yoğun biçimde oluşmadığı bir dönemde eğitim yaşamına başlayan olgun kuşak, Anadolu kentlerindeki mütevazi devlet liselerinde matematik ve fen bilimleri alanlarında temel bilgilere erişebilmekte ve Türkiye'nin en iyi üniversitelerinde eğitim olanağı bulmaktadır. Örneğin, Tokat merkezde lise hayatına başlayan katılımcı Abdullah, 1976'da Odtü ekonomi bölümünü kazanmasında Tokat'daki lisenin önemini şöyle ifade etmektedir:

“ Tokat Gazi Osmanpaşa lisesinden mezun oldum. Bu lise bir Anadolu Lisesi kadar üniversiteye öğrenci sokan bir liseydi. Yani eğitimi iyi olan bir yerdi yani oranın hakkını yememem lazım.” (Bankacı, erkek,60)

1980 öncesinde, yüksek profilli liselerde eğitim imkanlarının her toplumsal kesimlerden gelen gençlere, herhangi bir prosedür dayatması olmaksızın açık olduğu da bulgulanmıştır. Örneğin, ilkokulu ve orta okul hayatını Lüleburgaz’da tamamlayan İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler mezunu katılımcı, 1978’de İstanbul Kabataş Lisesine kayıt yaptırabilmiş ve iyi bir lise eğitimi almıştır. Dönem itibariyle lise eğitim sisteminin zorlayıcılığı, öğrencileri çalışma ve öğrenme açılarından disipline edici karakteri de öne çıkan bulgular arasındadır. İstanbul Üniversitesi İktisat bölümü mezunu katılımcı, Kabataş lisesinde öğrenciyken deneyimlediği süreci şöyle ifade etmektedir:

“...Kabataş’ta ilk sene çok zorlandım. Yani hiç beklemediğim bir şeydi. Kabataş o zamanlar erkek lisesiydi çok büyük bir şey yapıyordum, kendi içime kapanmış vaziyetteydim. Çalışıyordum çalışıyordum başaramıyordum. Baya da bir ilk devre kırık gelmişti. İlk sınıfı iki sene okudum sonra 2’yi okudum, 3’ü okudum mezun oldum ama ben üniversiteyi daha rahat okudum diyebilirim.” (Mali İşler uzmanı, erkek,55)

Olgun kuşak kadın katılımcılar da üniversite lisans dönemlerini olumlu anlamıyla değerlendirmekte, katkı yapan bir süreç olarak görmektedir. Uludağ üniversitesi işletme bölümü mezunu olan kadın katılımcının, üniversite sürecinde mesleki ve teorik gelişim anlamında iki hocasına yaptığı atıf dikkate değerdir:

“...Şu anlamda söyleyebilirim, o dönemdeki iki tane hocamız anlamında söyleyebilirim. Hakikaten bölümde öğrencinin kıymetli olduğunu ve bunları bize hissettiren iki hocamız vardı. “ (Bankacı, kadın,47)

Genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde, olgun kuşak iktisadi idari bilimler mezunlarının üniversite eğitim birikimlerini, teknik ve mesleki becerilerini ve diploma farklarını, genç jenerasyonda gözlemlediğimiz yanılsama ve aldatma süreçlerine maruz kalmadan, iş ve profesyonel yaşantılarına yansıtabildikleri ve özellikle bankacılık içi kariyerlerde olduğu gibi düzenli geliri, mülkiyet edinim süreçlerine aktarabildikleri gözlemlenmiştir.

3.3.5. Sınıfsal Konum ve Sınıfsal Kökene İlişkin Belirlemeler

İktisadi idari bilim mezunu katılımcıların sınıfsal kökenleri analiz edildiğinde, hem genç jenerasyonun hem de olgun jenerasyonun kentsel dokunun egemen olduğu bir sınıfsal kökenden geldikleri bulgulanmıştır. Özellikle olgun kadın kadın katılımcılarda aile sınıfsal kökeninde kent dokusunun daha ağır bastığı, baba ve anne meslek türlerinin öğretmenlik, mühendislik gibi alanlara kaydığı gözlemlenmektedir. Olgun jenerasyon kadın katılımcılarda meslek sahibi çalışan anne, baba niteliği de öne çıkan bulgular arasındadır. Bu niteliklerden dolayı aile ekonomik sermayesinin bir sonraki kuşağa en az bir ev biçiminde miras bırakılması söz konusudur. Olgun kuşak erkek katılımcıların ise sınıfsal kökeninde daha düşük profilli ekonomik ve kültürel sermaye düzeyi öne çıkmaktadır. Ağırlıklı olarak babanın esnaflık biçiminde ailenin geçimini sağladığı, annelerin ev hanımı olduğu daha ataerkil bir aile kimliğinin öne çıktığı bulgulanmıştır.

Genç kuşak katılımcılarda ise annelerin çalışma yaşamının içinde yer aldığı bir durumsallık söz konusu değildir. Bazı erkek katılımcıların aile sınıfsal kökeninde hizmetlilik, güvenlik görevliliği gibi daha kırılgan mesleki alanlar öne çıkmaktadır. Özellikle İstanbul'da gelişimlerini tamamlayan genç jenerasyon erkek ve kadın katılımcılar arasında bu nitelik göze çarpmaktadır. Genç kuşak katılımcıların aile kültürel ve eğitim sermayesinin oldukça zayıf olduğu da bulgulanmıştır. Özellikle Anadolu kökenli genç kuşak katılımcılar, İstanbul kökenli katılımcılarla karşılaştırıldığında, Anadolu kökenli iktisadi idari bilim mezunlarının babalarının daha kurumsal yapılı ve geliri yüksek işlerde çalışmalarıyla doğru orantılı ekonomik sermayelerinin de kuvvetli olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, genç kuşak Anadolu kökenli kadın ve erkek katılımcılara miras yoluyla bırakılan en az bir ev olanağı yaratmıştır.

2000'ler sürecinde (genç jenerasyon) iktisadi idari bilimlere okumak için gelen katılımcıları, 80'li yıllarda aynı bölümlere lisans eğitimi almak için gelen katılımcılarla karşılaştırdığımızda, genç jenerasyon katılımcıların daha kırılgan toplumsal/sınıfsal kökenlerden geldikleri söylenebilir. Genç kuşak erkek katılımcılardan Yasin'in toplumsal sınıfsal kökenine ve aile geçmişine ilişkin anlatısı, bu kırılganlığın göstergelerinden biridir:

"... Sonuçta onlarda hani 1976'da İstanbul'a gelmişler. Sonuçta bu insanlar hani taşradan geliyorlar İstanbul'a. Onlar zaten hani benim okuduğum okulda ilk yönlendirme yapacak insanlar bunlardır ama tabii ki bu basamaklardan daha önce geçmedikleri için yönlendirme konusunda otomatikman eksik kalıyorlar hani istemediklerinden değil, hani bilmedikleri için söz konusu oluyor. Sonuçta aile tarafından aldığın bir şey yok." (Bankacı, erkek,34)

Genç kuşak katılımcıların sınıfsal konumları ise bankacılık sektöründe çalıştıkları konum ve pozisyonlarla doğru orantılı olarak şekil ve biçim almaktadır. Tele satış, gişe gibi iş konumlanmalarında bankacılık sektörüne giriş yapan katılımcılar, 2 ya da 3 yıl asgari ücret düzeyinde bir gelirle yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktadırlar. Böyle bir süreci deneyimleyen genç jenerasyon kadın katılımcı Kübra, bugün özel bir bankanın genel müdürlüğünde, 3000-4000 YTL arası bir gelire sahip olduğunu ifade etmektedir. Özellikle İstanbul'un yaşam koşullarında yarattığı zorluklara vurgu yaparak, kirada oturduğunu ve 1600 YTL kira verdiğini ifade etmiş ve bugünkü geliriyle memleketinde rahatlıkla bir ev sahibi olabileceğine vurgu yapmıştır:

"...Şu anki aldığım parayla eğer Ordu'da yaşıyor olsaydım bir evim olmuştu." (Bankacı, kadın,30)

10 yılık bankacılık deneyimine sahip ve bankacılığa gişe pozisyonuyla başlayan kadın katılımcı Burcu, bir genel müdürlük çalışanı olarak şu an ki gelir düzeyiyle, İstanbul koşullarında temel gereksinimleri karşılama durumuna ilişkin şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

"...Ben şu an aldığım maaşla ancak geçinebilirim. Hem kira hem şey yani çok rahatta geçinemeyebilirim yani." (Bankacı, kadın,31)

Bankacılıktaki çalışma sürecine 2006 yılında başlayan kadın katılımcı, 11 yıllık bankacılık hayatında son 4 ya da 5 yıldır para kazanabildiğini ancak, ev almak amacıyla bir girişimde bulunduğunda, ev fiyatlarındaki son dönem artışlarının girişimlerin hayata geçirilmesini olanaksızlaştırdığını ifade etmektedir. Genç kuşak erkek bankacı katılımcılar ise kadın katılımcılardan daha iyimser gözükmektedir. Genç kuşak erkek katılımcı, bankacılıkta yüksek meblağlara denk gelen ödemeler yapılmamasına rağmen, kurumsallık bağlantısından dolayı düzenli tüketim süreçlerine girebildiğini ifade etmektedir.

"...Aldığım paralar çok uçuk kaçık paralar değildi bankacılıkta ama o kurumsallık var ya kurumsal bir firmada çalışıyorum. Onun vermiş olduğu özgüvenle şunu itiraf etmeliyim, ben çoğu istediğim şeyi yapabilirmişimdir." (Bankacı, erkek,35)

Genç kuşak bankacılar, düzenli gelir ve uzun süreli çalışma ortamının avantajlarını mülkiyet edinim süreçlerine aktarabilmişlerdir. Örneğin, genç kuşak bankacı katılımcılardan Yasin, bugünkü gelirinin 5-6 bin YTL arası olduğunu ve 10 yılı aşkın bankacılık geçmişinin sonucunda bir araba aldığını ve 2016 yılında da bir ev sahibi olduğunu ifade etmiştir. (Bankacı, erkek,34) Bankacılık dışı kariyer alanını tercih eden olgun kuşak aktörlerin sınıfsal konumlanmasında ise meslek ve iş dünyasının parçalı karakterinin mülkiyet edinim süreçlerinde olumsuz bir etki yaptığı gözlemlenmiştir. Bu örneğe oldukça uygun bir anlatıya sahip olan Özer, bugün açısından emekli olduğunu ve 1800 YTL maaş aldığını ifade etmekle birlikte, sigorta primleri ödenen maaş üzerinden yatırılsaydı, emeklilik maaşının 3000 TL gibi bir meblağa denk geleceğini ifade etmektedir. (Mali işler uzmanı, erkek,55)

Olgun kuşak erkek katılımcılarda öne çıkan bir diğer bulgu da kurumsal düzeyli kariyerleri tercih etmeyip, ticaret alanını seçen katılımcılarda gözlemlenmektedir. Uluslararası ilişkiler mezunu katılımcı Sezai, ticari yaşantısında büyük paralar kazandığını ancak aynı şekilde büyük paraları da kaybettiğini ifade ederek, bugün Sarıyer bölgesinde kirada oturduğunu, ancak devam ettiği ticari faaliyetleri sayesinde istikrarsız olmamakla birlikte, 8000-10000 YTL arası bir gelire sahip olduğunu ifade etmektedir. (Tüccar/esnaf, erkek,53)

Olgun kuşak erkek katılımcılarda gözlemlenen bir diğer bulgu da, kurumsallık içerisinde yer aldıkları ve devam eden çalışma faaliyetleri sürecinde, riskleri tercih etmeleri ve daha iyi ekonomik olanakları gördüklerinde kolay iş değiştirebilmeleridir. Benzer bir anlatıya sahip olan olgun kuşak katılımcı,15 yıllık İktisat Bankası sürecinden sonra parçalı bir iş kariyerine geçiş yapmıştır. Bugün 4300 YTL emekli maaşı, bir evi, bir de eski model arabası olduğunu ifade eden katılımcı, ekonomik olanaklarını çocuğunun iyi bir eğitim alması için seferber ettiğini ifade etmiştir. (Bankacı, erkek,60)

Olgun kuşak kadın katılımcıların ise mülkiyet edinim süreçleri ve sınıfsal konumları erkek katılımcılardan daha üst bir görünüm sergilemektedir. Eşleri de çalışma hayatının içinde olan katılımcılar ekonomik kazanımlarını mülkiyete

aktarmakta zorluk çekmemiştir. Olgun kuşak kadın katılımcının anlatısı, bankacılık sektöründe çalışan eşlerin maddi birikimlerinin mülkiyete aktarım sürecini örneklemesi bakımından dikkate değerdir:

> *"...Karı, koca bankacıyız yeni evlendiğimizde bir mülkiyetimiz bir şeyimiz yokken, belli bir müddet sonra bir şeyler yapabilmeye başlamıştık." (Bankacı, kadın,47)*

Olgun kuşak kadın katılımcılar, 2017 yılının İstanbul koşullarında belirli tüketim giderlerinin zorlayıcı niteliklerine vurgu yapmakta, özellikle, çocukların okul harcamaları ve tatil masrafları gibi gereksinimlerin, bu giderlerde önemli bir payı olduğunu ifade etmektedir:

> *"...Bir kere giderlerimiz yüksek, çocuğunu özel okula vermezsin gider düşer otomatikman tercih meselesi, mesela senede biz birkaç kere tatile gidiyoruz gitmezsin ya da dışarıda bir yemek yemek 4 kişilik bir ailenin giderlerini artırıyor." (Bankacı, kadın,47)*

3.3.6. İnanç, Ahlak, Değer ve Kanaatlere İlişkin Deneyimler

İktisadi idari bilimler kökenli katılımcılarda inanç, ahlak ve değerler dünyasına yönelik değerlendirmelerin özellikle genç jenerasyon katılımcılar açısından özsel, dinsel ve uhrevi vurgularının son derece sınırlı olduğu bulgulanmıştır. Genç kuşak erkek katılımcıların perspektifine göre inanç, dinsel ve uhrevi kökleri olmayan bir bağlılık düzlemidir. Bu bağlılığın temel birleştirici noktaları annelik, babalık, kardeşlik, eşlik ve dostluktur. Bu anlayışa göre insanlar birincil ilişki düzleminde bulunduğu kişilere gönülden bağlı kalarak, onları severek ve sayarak, bir çeşit küçük ölçekli cemaatik ilişkiyi inşa eder ve ayakta kalırlar. Dolayısıyla bu anlayış, insan ilişkileri ve kişisel dünya görüşü düzeyinde dinsel referanslara atıfta bulunmaz.

Genç kuşak erkek katılımcılarda öne çıkan bir diğer anlayış, inancın dinsel ve uhrevi yorumundaki ahlak, kul hakkı yememe, vicdan, erdem gibi temel ve baskın nosyonlarla, dünyevi ve seküler hayatın insan haklarına saygı, hukuka uygun davranma, demokrasi gibi başarılarını örtüştürme ve paralelliğine vurgu yapma çabasıdır. Genç kuşak kadın katılımcılarda da ahlaklılığın dinsel içerimlerine erkek katılımcılar gibi vurgu yapmama eğilimi baskındır. Kadın katılımcılar, ahlaklı insanın temel ölçütünü, kendisine yapılmaması istenen bir şeyi bir başkasına

yapmama, ötekinin durumunu gözeten anlamında "empati" kavramsallaştırmasıyla ifade etmişlerdir.

Olgun kuşak kadın katılımcıların analizleri ise üç anlayışı öne çıkartmaktadır. İlk anlayış, inancın dinsel bağlamının çok iyi aydınlatılması gerektiğine vurgu yapar. Din temel anlamıyla kişiseldir ancak, inanç daha geniş kapsamlı bir göndermedir. Dini inanç, doğası gereği Allah'la kul arasında içsel bir diyalogdur ve aracılık gerektirmez. Kuran, insana iyi olmayı emreder ve insanları barış içinde yaşamaya davet eder. İnsanları mezheplere ve kavgaya teşvik etmek, dinin ve Kuran'ın felsefesine aykırıdır. Olgun kuşak kadın katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"...İnançla ilgili de benim görüşüm şudur: Kişisel bir şeydir, politik olamaz, sosyal olamaz, Allah'la kul arasındadır ve benim dinler tarihini merak ederek okumuşluğum var, Kuran-ı kerimi de okumuşluğum var, hep iyi insan ol der, önce insan ol der, iyi insan ol der, geri kalanı da sosyal yaşantıyı düzene sokmak için getirilmiş kurallardır. Zaten iyi insan yapmaması gerekeni bilir ama bilmeyen çoğunluk olduğu için de dayatma gibi gelir ama Allah inancı Allah'la kul arasındadır, ibadette bence çok bireysel ve özeldir, kişiseldir yani gösteriş olarak yapılanlardan da hoşlanmam, benim inandığım Allah/Rab insanları birbirinden ayırıp dinlere ve mezheplere düşürmek isteyen bir yaratan olamaz, dinlerin ve mezheplerin insanların menfaatleri doğrultusunda oluştuğuna inanıyorum." (Bankacı, kadın,47)*

Olgun kuşak kadın katılımcılarda öne çıkan ikinci anlayış, insanların inançla ilişkilerinin özsel, anlamsal, duygusal, ilkesel ya da imana dayalı herhangi bir içeriğinin olmadığı, daha ziyade, bir şeye inanmanın insanı güçlü kıldığı, pragmatik bir yönelimin öne çıkartılmasıdır. Üçüncü anlayış ise inancın kavramsal olarak düşünülmesi durumunda, ilk akla gelen şeyin Allah olarak ifade edilmesidir. Bu anlayışta egemen, kabul gören klasik islami din yaklaşımının izlerini sürmek olanaklıdır. Olgun kuşak erkek katılımcılarda ise inancın klasik dini ve uhrevi tarafının baskın olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcı Özer'e göre inanç, Allah ve peygamber, bireylerin yeryüzündeki/dünyadaki olay ağlarını ve olup bitmeleri değerlendirirken, düşünümsel süreçlerle kaçınılmaz ve zorunlu olarak yöneldikleri iki tinsel (ruhsal) güçtür. Bireylerin Allah inançlarının olması doğaldır ancak, gündelik yaşantıda bireysel davranış ve tutumlar dünyevi bir vicdanla biçimlendirilmelidir. Olgun kuşak bankacı erkek katılımcıdan dinleyelim:

"...Varlık bazında mutlaka bir şeylere inanacaksınız Allaha inanacaksınız. Yani şükretmeyi bileceksiniz. Ben çok inançlı bir insan değilim yani Allaha inanıyorum yarattığı peygamberlere inanıyorum, kitaplara inanıyorum. Ancak, insanın en büyük inancının kendi vicdanı olduğuna inanıyorum. " (Bankacı, erkek,55)

Genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde, genç kuşak katılımcıların inanç ve ahlak kavramlarına atfettikleri değerlerin, tutumların ve anlayışların pratik/eylemsel düzeydeki yansımalarının belirgin olarak dünyevi/seküler ögeleri öne çıkarttığı gözlemlenmektedir. Buna karşılık, olgun jenerasyonda, dünyevi/seküler ögeler olmakla birlikte, dinsel/uhrevi unsurlarla iç içe geçtiği gözlemlenmektedir.

3.3.7. İdeoloji ve Dünya Görüşüne İlişkin Deneyimler

İktisadi idari bilim kökenli katılımcıların ideoloji ve dünya görüşlerine ilişkin bulguların analiz düzeyinde göze çarpan en temel özelliği, genç jenerasyon erkek katılımcıların toplumsal ve siyasal alanı değerlendirme biçimlerinde kadın katılımcılardan daha eleştirel ve radikal bir tutum sergilemeleridir. Genç kuşak kadınların değerlendirmelerinde ise insan haklarına, doğaya saygı ve özgürlüklere yapılan vurgular öne çıkmaktadır. Kadın katılımcılar, çağdaş dünyanın bireyselleşmiş insan tipolojisini, kendi basit çıkar ve bencilliklerinin peşinde koşma eğilimlerini sert bir biçimde eleştirmektedir. Türkiye özelinde, geleceğin siyasal ve ekonomik koşullarının kötüye giden seyrine vurgular yaparak, kaygılarını ifade etmektedirler. Bazı kadın katılımcılar, gelecek açısından risklere vurgu yaparak, Atatürk'ün siyasal ve toplumsal yaşama yönelik perspektifini, sıkıntı ve problemlerin çözüm odağı olarak görmektedirler. Genç kuşak kadın katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

"...Bence Atatürk için bıraktığı şey bence evet, yani Atatürk'ün görüşünden başka kimse görüş beyan etmemeli." (Bankacı, kadın,30)

Genç kuşak erkek katılımcıların toplum ve siyaset dünyasına ilişkin değerlendirmelerinde siyasal, ekonomik, eğitimsel ve gündelik yaşantıya dair derin bir kriz algısının öne çıktığı bulgulanmaktadır. Genç kuşak erkek bankacı katılımcılar, bugünkü siyasal ve toplumsal gerçekliğe bakarak, geleceğe dair plan ve program yapmanın olanak dahilinde olmadığına vurgu yapmaktadırlar. Genç kuşak

erkek katılımcı, Türkiye'nin gelişmekte olan konumlanmasının ortaya çıkardığı problem alanlarının, bireysel yaşantısında evlenmek, çocuk yapmak gibi önemli kararları olumsuz etkilediğini ifade etmektedir:

> *"…Yani sonuçta ülkenin durumu son birkaç yıldır ortada bundan kaynaklı olarak hani evlenmek, çocuk yapmak, onu eğitmek hani bakıyorsunuz bugün hani birçok şey için plan proje yapıyorsunuz, yarın bir bakıyorsunuz her şey ortadan kaybolmuş tamamen bambaşka bir dünyanın içinde olabilirsiniz. Avrupa'nın herhangi bir ülkesinde olsan kaygıların hiçbiri olmayacak ama Türkiye üçüncü dünya ülkesi olduğu için bu kaygılar çok fazla var." (Bankacı, erkek,34)*

Genç kuşak erkek katılımcıların dünya görüşlerinin daha evrensel talepler içerdiğini ifade etmek olanaklıdır. Eşitlik vurgusu, insan hak ve taleplerinin karşılanmasına yönelik istekler, eğitim sorununun akılcı ve çağa uygun biçimde çözüme kavuşturulması gerektiğine ilişkin düşünce ve tutumlar öne çıkmaktadır. Demokratik ilke ve prensiplerden uzaklaşmayı tehdit, eğitimin son yıllarda paraya angaje olma durumunu da bir gerileme olarak görmektedirler. Genç kuşak erkeklerin kendi toplumsal /siyasal yaşam alanlarına ilişkin bu düzeyde eleştiriler getirmelerinin dışında, siyasal alana yönelik kavram karışıklıkları da dikkat çekicidir. Genç kuşak bankacı katılımcı, kendini politik olarak hem muhafazakar hem milliyetçi hem laik hem cumhuriyetçi hem de solcu olarak tanımlayarak, (Bankacı, erkek,36) gündelik yaşantısındaki siyasal tahayyül biçimleriyle, siyasal teorinin somut durumsallıklara gönderme yapan kavramsal ağına hangi boyutlarda uzak olduğunu göstermektedir.

Olgun kuşağın dile getirdiği düşünceler ise genç kuşak erkek bankacıların çizdiği çerçeveden daha karamsar ve eleştireldir. Genel olarak Türkiye'nin ve dünyanın kötüye gittiğine vurgu yapan anlatılar, gelecek açısından Türkiye'de rejim düzeyinde kaygı duymaktadır. Olgun jenerasyon erkek katılımcı, küresel güçlerin Türkiye'nin gelecekteki ulus-devlet kimliğine zarar verebileceğini ifade etmektedir:

> *"…Evet, söyle kaygılanıyorum yani toplumun bilerek, cumhuriyet kurulduktan sonra belli güçlerin bunu yıkmaya çalıştığını bunu gerçekleştirmek için sabırlı çalıştıkları ve bu işi yapacakları insanları küresel güçlerinde yardımıyla ülkemin değiştirildiğini ve cahilleştirildiğini düşünüyorum ve bu gelecek için çok kötü bir şey. Biz diyorum belli bir şeyi yaşadık ama bunlar onu göremeyecek diyorum. Yani iyi şeyler olmayacak İran'da çalışmalar var, Katar'da bir şeyler dönüyor." (Bankacı, erkek,60)*

Olgun kuşağın anlatılarında öne çıkan bir diğer bulgu da gelişmiş dünya ve gelişmemiş dünya ayrımının öne çıkarılmasıdır. Olgun kuşak erkek katılımcı, toplumsal yaşantımızın bilimsellikten uzak konumuna vurgu yapmakta ve gelişmiş toplumlarla, Türkiye toplumunun kıyaslamasına gitmektedir:

> *"...Yurtdışında adamlar Mars'a gitmeyi orada su ile bilmem ne yapmayı, tarım yapmayı tartışıyorlar, bizimkilerde oruç zamanı taharetlenirken bir tarafımıza su kaçarsa orucumuz bozulur mu diye soruyorlar. Adam soruyor: işte cennette beş tane huri verecekler mi diye, böyle absürt şeylerin peşindeyiz. Şimdi düşünün dünya nereye gidiyor biz nereye gidiyoruz." (Tüccar/Esnaf, erkek,53)*

Olgun kuşak kadın katılımcılarda ise apolitik bir konumlama öne çıkmaktadır. Siyasetle ilgi düzeylerinin sınırlı olduğunu ifade eden kadın katılımcılar, bu konularla ilgilenmenin sıkıcı, hatta tahammül edilemez olarak ifade etmektedirler. Ancak, küresel sorunlar söz konusu olduğunda, çevreci duyarlılıkların öne çıktığı gözlemlenmektedir. Olgun kuşak kadın katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

> *"... Öncelikle bir kere küresel ısınmadan tutun da etrafımızda yeşilliğin kaybolması, doğanın yok olması, betonlaşmalar, çocuklarımızın yaşayacağı iklimler tamamen değişti. İstanbul'a baktığınız zaman farklı mevsimler yaşıyoruz. Teknolojinin hayatımıza girmesiyle hastalıkların artması hepsi üzücü şeyler." (Bankacı, kadın,47)*

3.4. Mühendis Gruplarla Yapılan Derinlemesine Görüşmelere Ait Bulgular

3.4.1. Meslek Yaşamı ve Çalışma Hayatına İlişkin Deneyimler

Manuel Castells'e göre tarihçiler en az iki sanayi devrimi yaşadığımızı göstermiştir. İlki 18.yüzyılda el aletlerinin yerini makinelerin alması, ikincisi de 100 yıl sonra teknolojik gelişmelerin yerleşmesinde bilimsel bilginin başat rol oynamasıdır (Castells, 2013: 43, c 1). İki dönemin ortak olarak inşa ettiği kapitalist oluşum, Marks'ın ücretli emek, Weber'in ise pazar kapasitesi kavramlarıyla gönderme yaptıkları ve açımladıkları işverenle-işçinin, egemen olanla-tabi olanın birbirine tam angaje olduğu bir toplumsal sistemi inşa etmesiydi. Bu toplumsal

sistem, kapitalist işletmelerde 19.yüzyılın ortalarından sonra eğitimli, teknik bilgi ve beceriyle donanmış, kapitalist işletmenin kar taleplerine cevap veren yönetici ve uzmanlardan oluşan denetim/gözetim sınıfını geniş işçi kesimlerinden ayırarak öne çıkartmıştı.

Örneğin, Urry'nin değerlendirmesine göre ABD'de 19. yüzyılın ortalarında orta kademe yöneticilere rastlanmazken, 1899-1929 arasında Amerikan endüstrisinde yönetimde çalışanların sayısı toplam istihdam içinde % 7'den % 18'e çıkarak 4,5 kat artmıştır (Urry, 2015: 142). Orta kademeli uzmanlaşma ve denetim konumlanmalarında yer alan mühendisler, kapitalist işletmelerin kar marjlarını artırma süreçlerinde kilit rol oynamışlardır. Urry'e göre *" Taylor, mühendislere bürokratik açıdan bağımlı konumda bulundukları bir alanda bağımsız bir rol sunmuştur "* (2015: 148). Endüstrideki değişim ve dönüşümler zanaata dayanan eski endüstrinin yerine elektirifikasyon ve kimyasallaşma süreçlerini desteklemiştir (2015:149).

Endüstrinin işletme süreçlerinin bilimselleşmesi uzman ihtiyacını artırmış, mühendislere stratejik pozisyon ve denetim mevkilerinde otorite sahipliği ve kilit konumlanmalarda statüler kazandırmıştır. Kapitalist toplumda mühendislik sermayenin değerini büyüttüğü ölçüde değer ve anlam taşıma (Öncü ve Köse, 2000: 118) özniteliğini 20.yüzyıl endüstri toplumunda da etkili biçimde sürdürmüştür. Özellikle 1945 sonrası dönem, batı kapitalizminin gelişim, değişim ve dönüşümleriyle doğru orantılı yeni mesleki konumlanmalar inşa etmiş ve çalışma ilişkilerinde karmaşıklaşmış bir yapıyı biçimlendirmiştir.

Endüstri toplumu, kol gücü emek/ iş veren ayrımlanmasını ve işverenlerin fiili denetim konumlanmalarında bulunduğu üretim yapısını tasfiye etmiştir. Profesyonellerin, yarı uzman süpervizörlerin, mavi yakalı memur maaşlı çalışan grupların endüstri içerisinde yer aldığı, farklı türden mesleki çatallanmaların ve varyasyonların egemen olduğu çalışma ilişkileri ağı inşa edilmiştir. 1970 sonrası dönemde enformatik karakterli ekonominin oluşumuyla birlikte mühendisliğin ve mühendislerin stratejik konumlanmaları üretim, işletme, pazarlama süreçlerindeki bilimsel/teknik bilgi ve becerileri, hizmet sektöründen imalat sektörüne, telekomünikasyondan pazarlamaya kadar geniş bir çerçevede artmaya ve önem arz etmeye devam etmiştir.

Enformasyon toplumunun mühendislik mesleğinin doğasında yarattığı değişim, dönüşüm ve işlev farklılıklarını da göz önünde bulundurarak, çalışmamızın bu bölümünde makine, inşaat, bilgisayar, gemi inşa, elektrik elektronik, endüstri, metalürji ve malzeme mühendisi genç ve olgun jenerasyon mühendislerin mesleki serüvenlerini, çalışma ve iş yaşantılarını, mesleki bütünlüklerinin oluşturduğu sosyo-ekonomiyi, mühendislik mesleğinin inşa ettiği kariyerin gündelik yaşantıdaki sunumlarını, akslarını ve çatışkı alanlarını üniversite hocası mühendisler, saha mühendisleri ve farklı sektörlerdeki mühendisler özelinde anlamaya, analiz etmeye çalıştık.

Bir veya iki mühendislik alanında spesifik yönelime gitmek yerine, çok sayıda mühendislik alanında çalışma yaparak mühendisliği günümüz gerçekliğinde " bir sosyolojik durum olarak " kavramsallaştırmaya çalıştık. Farklı mühendislik alanlarından olgun ve genç jenerasyon (80'li yıllar ve 2000'li yıllar) mühendislerin mesleki bütünlüklerinin toplumsallıkla olan bağlantısallıklarını, bu bütünlüğün mülkiyet ve para ilişkileriyle, çağcıl değerlerle, inanç ve kanaatlerle, politikayla olan bağlamlarını içeriden bir sesi kaydetme ve o sesi anlamlandırmaya çalışmak açısından bir girişimde bulunduk.

Bu çerçeve içinde, genç jenerasyon kadın ve erkek mühendisleri faaliyet gösterdikleri sektörün doğasına göre ayrımlamak, bulgular ışığında daha anlamlı bir yöntemsel tercih olacaktır. Farklı mühendislik alanlarından gelen genç jenerasyon mesleki aktörler hizmet, imalat ve enformasyon temelli sektörlerde çalışma faaliyetlerini sürdürmektedir. Özellikle inşaat, gemi inşa ve metalürji malzeme mühendisleri çalıştıkları sektörlerin yapısı gereği hizmet sektörü alanında faaliyet gösterirken; makine, elektrik-elektronik alanlarındaki mühendisler imalat sanayinde faaliyet göstermektedir. Bilgisayar mühendisleri ise enformasyon temelli sektörlerde istihdam edilmektedir.

Bu ayrım, günümüz gerçekliğinde mühendislik mesleğinin sosyo-ekonomisini analiz etmek açısında da kritik önemdedir. Çünkü özellikle gemi inşa mühendisleri ve inşaat mühendislerinin karşı karşıya kaldıkları, deneyimledikleri mesleki süreçler sektörel bağlantısallıktan bağımsız düşünülememektedir. Bu bağlantısallık, inşaat ve gemi inşa mühendislerinde diğer genç jenerasyon

mühendislerle karşılaştırıldığında, çalışma ilişkilerinde daha eğreti bir konumlanma ve mesleğin sosyo-ekonomik kapsayıcılığından uzaklaşmayla ilgilidir.

Özellikle sık iş değiştirme, düşük maaşlar, asgari ücretten gösterilen sigortalar, istikrarsız ve güvencesiz çalışma ortamı, edinilemeyen mülkiyet olanakları, pazar kapasitesi yüksekmiş gibi gözüken inşaat mühendisliği, gemi inşa mühendisliği, metalürji ve malzeme mühendisliği gibi mühendislik türlerinin piyasa süreçlerinde rekabet ve nitel değerlerini yitirmelerinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Hizmet sektörü içerisinde faaliyet gösteren bu mühendislik türleri, kâr mantalitesinin ve işletme ideolojinin uygulamalarıyla aktörlerin işçileştirildiği, mühendislik beceri ve niteliklerinin değersizleştirilerek geriletildiği bir mesleki deneyim sürecini yaşamaktadır.

2000'li yıllar, özellikle hizmet sektörü istihdamının içerdiği mühendislik alanlarında meslekle iş arasındaki bağlantının sosyo-ekonomik anlamda koptuğu, uzmanlaşmış emek üzerinde gölge nitelikli taşeronlaşma süreçlerinin yaşandığı bir dönemdir. Mühendislik mesleğinin uzun yıllara dayanan ve arka planını eğitim süreçlerinin, belirli yönde evrilmiş bilişsel kapasitelerin inşa ettiği, teknik bilgi, uygulama/pratik ve eğitim aşamalarının biçimlendirdiği mesleki nosyon, kâr mantalitesi tarafından tahrip edilmektedir. Meslek hayatına 2002 yılında gemi inşa mühendisi olarak başlayan genç jenerasyon erkek katılımcı, 2005 yılında işyerinin özelleştirilmesiyle birlikte, çalışan iki mühendisin işten ayrıldığını ve sekreterin yaptığı iş dahil, bütün işlere koşturmasına rağmen kıymet görmediğinden yakınmaktadır:

> *- 2005'den sonra üç mühendis arkadaştan teke düştüm, sekreterim gitti sekreterliğini de yaptım.*
>
> **.** *Yani bütün işler size mi kaldı ?*
>
> *- O da bitmedi,2009 yılında dediler ki, liman hizmetlerini de sen yapacaksın dediler, aslında yaparken özel hayatımdan çok fazla yiyordu. Bir kişinin üstüne bu kadar yük, normalde üç şefin yapacağı işi yapıyordum. Ben üç şefin işini aslında mutlulukla yaptım ama verdiğimin karşılığını alamamak, verdiğimin kıymet görmediğini anladıktan sonra bırakmaya karar verdim. Bir de tabi ekonomik nedenler vardı, banka kredisi ödüyordum çalışmak zorundaydım ama özgürlüğümü kazandığım zaman kredimi ödeyebilecek güce sahip olduğum zaman bırakmaya karar verdim. (Gemi İnşa Mühendisi, erkek,41)*

Hizmet sektörü temelli genç mühendislerin çalışma yaşantılarında deneyimledikleri gerginlikler, mesleki kazanım süreçlerine ağır darbeler vurduğu gibi mülkiyet edinim süreçlerinde de olumsuz etki yapmaktadır. Özellikle çalışma yaşamı ve ilişkilerindeki hukuksal düzenlemelerden kaynaklanan boşlukların işverenler tarafından istismarı, hak ihlallerine neden olmaktadır. Mühendislik kariyerine 2005 yılında metalürji malzeme mühendisi olarak başlayan genç jenerasyon kadın katılımcının deneyimleri hukuksal mekanizmanın çalışan kesim aleyhine işlediğini göstermektedir:

> *.Goldaş'da 8,9 sene çalıştınız, daha sonra*
> *-Ondan sonra ayrıldım. Goldaş battı çünkü ondan sonra Solçik'de çalıştım.*
> *. 9 sene uzun bir süre o süre içerisinde normal maaşınızı, özlük haklarınızı aldınız değil mi ? O noktada sıkıntılar yaşadınız mı ?*
> *- Yani maaş çok yüksek değildi çalıştığım sürede, ondan sonra son senelerinde biraz daha böyle şeye girdiği için firma işte batma falan o dönemde 1 sene,1,5 sene çalkantılı bir süreç oldu, zaten mahkemelik olduk*
> *. Tazminatınızı alamadınız mı ?*
> *- Alamadım. Mahkemeyi kazanmış olmama rağmen hala alamadım çünkü firma ortada gözükmüyor 5,6 senelik bir dava.*
> *. Kazanmış olmanıza rağmen alamadınız ?*
> *- Alamadım.*
> *- Şu anda muhatap bulamıyorsunuz ?*
> *. Hayır (Metalürji Malzeme Mühendisi, kadın,36)*

Bourdieu, 90'lı yılların ortalarında yaptığı toplumsal analizlerde, neoliberal iktisadın sosyal kesimler üzerinde işsizleştirme, güvencesiz işlerde çalıştırma, gelip geçicilik ve eğretileştirme süreçlerinin yapısal düzeyde işleyen bir şiddete yol açtığını ve bu şiddetin karşılığının intihar, yozlaşma, suç oranında artış, cinayet, uyuşturucu, alkol bağımlılığı gibi şiddet biçimlerini tetiklediğini ifade etmektedir (Bourdieu, 2015a: 53). İşletme ideolojisi ve kâr mantalitesi mesleki dünyaları lisan becereleri, diploma türleri, sertifikalar, ABD temelli işletme yüksek lisansı gibi taleplerle homojenleştirirken, bir tarafta da nitelikleri basitleştiren, önemsizleştiren ve indirgeyen bir işleyişi hakim kılmaktadır. Bu işleyiş, küresel kapitalizme az sayıda emek aristokratıyla iş birliği olanağı sağlarken, geniş bir kitlenin de önlenemez büyük gerileyişini teşvik etmektedir. 2000'li yıllar gerçekliğinde 14 yıl gibi uzun bir süre gemi inşa firmasında çalışan genç jenerasyon gemi inşa mühendisi, *" büyük gerilemeyi"* ailesel geçmişinin ekonomik yeterlilikleriyle, bugünün mühendis aktörü olarak bireysel ekonomik yeterlilikleri ve kapasiteleri bağlamında karşılaştırmalı olarak anlatmaktadır:

. Mesleğin ekonomik avantaj ve dezavantajlarını konuşmak istiyorum. Bundan önce çalıştığınız bu 14 yıllık periyotta para kazanabildiniz mi ?
-Yani şöyle kabul edilebilir bir değeri yoktu, şöyle kıyaslama yapayım. Benim babam işçiydi 80'lerde, ben 76 doğumluyum 80'leri hatırlıyorum.
. Nerede işçiydi ?
- Oyak Renault'da
. Bursa'da
- Ben, ablam ve abim okurken yani onları geçindirecek ve hepimizi okutacak evine de ekmek getirip bunu kıt kanaat değil de, rahat bir şekilde yapabilecek gelire sahipti.
. Yani üç çocuk okurken
-Üç çocuk okurken ve gelir getirmeyen bir duruma sahipken
. Anne de ev hanımı değil mi ?
- Aynen öyle, o yüzden böyle bir geçimi sağlayacak refaha sahip bir maaş alıyordu. Para daha bereketliydi o zamanlar, şimdi ben düşünüyorum eşim çalışmamış olsaydı, ben hem kredi ödeyip hem de basit bir ailenin geçimini kazanacak kadar bir para kazanmıyorum. (Gemi İnşa Mühendisi, erkek,41)

Bir yetersizlik hissi, değişim ve dönüştürme kapasitelerinde daralma, yeni ve daha üst kariyer hedeflerini düşünümsel süreçlerle projelendirme ve yaşama geçirebilme olanaklarında tıkanma ve geniş kapsamlı bir teslimiyet hissi, günümüz dünyasında küresel düzeyde yaşanan bunalımların en belirginleridir. Simmel (2013)'in 19.yüzyıl modernitesini para ekonomisinin bütün nitelikleri ve tikellikleri *" fiyatı ne"* gerçekliğine indirgemesi ve metropol hayatının bireylerde kayıtsızlık hissi, değersizlik duygusu ve nevrotik içe kapanma olarak betimlediği toplumsal yaşantı, ileri modenite koşullarında daha yoğun nicelleştirme, indirgeme ve değersizleştirme süreçlerini inşa etmektedir.

Bu inşa sürecinde meslekler tüm dünyada ve Türkiye'de küresel kapitalizmin homojenleştici, indirgeyici taleplerine direnememekte ve gündelik yaşantıda mesleki aktörleri yapısal düzeyde işleyen ekonomik baskı unsurlarına karşı koruyamamaktadır. Bir mesleki alan olarak mühendislik ekonomik ve sosyal kapsayıcılığını her geçen gün yitirmekte, maddi ve mülkiyet temelli olanaklara erişimde krizler yaşamaktadır. Hayatın akışı ve maddi/parasal dönüşümüyle, mesleki aktörlerin verili durumları arasındaki mesafeler artmakta, çatışkı alanlarının kapsayıcılığı genişlemektedir. Küresel düzeyde işleyen ve yönlendiren sembolik şiddet, pejoratif dil ve tahakküm mekanizmalarıyla mesleki aktörlerin içsel tutarlılıkları tahrip edilmektedir.

Giddens'ın biyolojik zaman, kurumsal zaman kavramsal ayrımından (Layder, 2014: 194) hareketle bir değerlendirme yaparsak, Mesleki aktörlerin biyolojik zamanlarıyla, (bir zaman ve mekânda doğma, büyüme ve yaşlanma) kurumsallıkların

zamanları (tarihsel olarak bireylerden önce gelme ve yapılaşmış olma) aynı zaman ve mekânda çelişkili yapılar oluşturmaktadır. Kurumsallıklar, enformasyonel dönüşümlerle, epistemolojik sıçramalarla, idari ve hukuksal değişimlerle mevcut ve tarihsel yapılaşmalarını devrimsel biçimde yerinden çıkarır ve tekrar düzenlerken, aktörler bu değişim ve dönüşümlere uyum sağlayamamaktadır. Biyolojik zamanla kurumsal zaman arasındaki mesafeler, prekarizasyon, alt-proleteryalaşma, gizli sınıfsal konumlanmalar, yoksunlaştırma, tahakküm ve sömürü süreçleriyle açıldıkça, faillerin kurumsallıklara katılım kanalları tıkanmakta ve güven bunalımları ortaya çıkmaktadır.

Güven bunalımının arka planını, üretimin yapısında ortaya çıkan eğreti konumlanmalar oluşturmaktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi Gemi İnşa Mühendisliği bölümü mezunu genç jenerasyon erkek katılımcı, mühendislik deneyimleri arttıkça maddi birikime, mülkiyete ve bütünlüklü ekonomik kazanıma dönüşmeyen verili durumunun hoşnutsuzluklarını ve hayal kırıklıklarını şöyle ifade etmektedir:

> *. Peki tam da bu anlamda bir şey soracağım, biraz önce hayatın anlamını aslında rahat olmak, para kazanmak ve bir anlamda aslında emekliliği beklemek gibi değerlendirdin yani İTÜ gibi bir okulda seçkin bir mühendislik bölümünde okumuş olmana rağmen paraya dönmemiş bu kariyere içerlediğin oldu mu?*
>
> *- Oluyor, %100, bunu hep sorgulamışımdır. Dediğim gibi babamın geliri ve yapabildikleriyle benim İTÜ mezunu olarak hadi daha ilk yıllarda bir acemilik vardı, bunu staj gibi düşünebiliriz hatta üstüne ben para vermeliyim. Tecrübelendikten sonra atıyorum iki, üç yıl sonra bunun karşılığı bu olmamalıydı. İşte atıyorum, daha lüks bir yerde oturmak, daha lüks bir arabaya binmek ve üç tane çocuğa sahip olarak bunu rahat rahat geçindirecek paraya sahip olmam gerekirdi ki bunun üstüne eşim de çalışıyordu. Sadece işte ay sonları olup kenara işte ufak tefek bir şeyler atma imkânımız oldu, eşimde çalışıyordu bunu kabul etmek insanda biraz içerleme yaratıyor. (Gemi İnşa Mühendisi, erkek,41)*

Genç mühendis aktörler için çalışma sadece geliri artırmak, ekonomik olanakları genişletmek ve mülkiyet edinmek değil, aynı zamanda temel insansal sosyal etkileşim olanaklarını açan, genişleten bir niteliğe de sahip olmalıdır. Kadın metalürji malzeme mühendisi katılımcı, iş yerinin rutin hafta sonu çalışmaları ve hafta sonunu da içeren seyahat uygulamalarının gündelik yaşantısında yarattığı çatışkı durumunu şöyle ifade etmektedir:

> *"...Hafta sonu çalışıyorum. Cumartesi zaten çalışıyorum, eğer bir şey olmazsa hafta sonuna seyahat falan koyuyorlar. Böylelikle hiçbir şey yapamıyorsunuz, bu beni çok fazla germeye başladı. Yani aldığım paranın bir önemi olmamaya başladı yani*

karşılığını alıyordum yaptığım işin, ama benim için hiçbir önemi yoktu. Bu seferde para kazanmak önemsizleşmeye başladı. Tamamıyla insanın kişisel şeyleriyle ilgili bir durum para kazanıyorum ama mutlu değilim." (Metalürji Malzeme Mühendisi, kadın,36)

Mesleki eğretiliği ve güvencesizliği yoğun bir biçimde deneyimleyen mühendislik kategorilerinden biri de inşaat mühendisleridir. 2001 ekonomik krizinin reel ekonomide yarattığı küçülme ve kriz ortamı, inşaat mühendislerinin iş bulma olanaklarını güçleştirdiği gibi, bulunan işlerin de istikralı bir biçimde devam etmesini engellemiştir. 2000'li yılların başlarında İstanbul koşullarında, çalışan bir mühendis olarak Şişli ve Beşiktaş gibi semtlerde ek gelir olmadan geçinmek ve yaşamı idame ettirmek olanaklı değildir. Genç kuşak inşaat mühendisi kadın katılımcı İstanbul'da merkez bölgeler söz konusu olduğunda mesleki gelirle temel gereksinimleri karşılanmanın güçlüklerine vurgu yapmaktadır:

"...Yani ben iş hayatında 10.yılda falan İstanbul'da tek başına yaşayabilirdim. Tabi yani Sultangazi'nin bir gecekondusunda oturmadığın sürece." (İnşaat Mühendisi, kadın,41)

Genç kuşak inşaat mühendislerinde gözlemlediğimiz bir bulgu da sigortaların alınan maaş üzerinden değil, asgari ücret üzerinden yatırılmasıdır. Genç kuşak açısından özellikle 2000-2010 arasında denetimsizlikle ilişkili yaygınlık kazanan bu durum, gelecek yıllarda düşük emekli maaş gerçekliğini inşa ederek, mesleki aktörleri yaşam boyu çalışmaya zorlayan bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Kadın inşaat mühendisi katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

. Sigortanızı aldığınız maaş üzerinden mi yatırdılar, asgari ücret üzerinden mi?
- Hayır, o dönem bu kadar iyi denetlenmiyordu, son 7 senedir gerçekten kendi maaşım üzerinden sigortalanıyorum. (İnşaat Mühendisi, kadın,41)

Kurumsal olmayan iş yapısı, her an tersine dönebilir koşullar, maaşların düşürülmesi, verilen ikramiyelerin geri alınması ve alt üst edilebilir iş sözleşmeleri, mühendislik mesleğinin yaşamı pozitif anlamda kuşatması gereken güvenceli iş ve tam istihdam niteliklerinin piyasa koşullarında felce uğratıldığının göstergesidir. Kadın inşaat mühendisinin anlatısı, meslekle çalışma arasındaki bağın piyasa tahakkümüyle koparılmasının ve itibarsızlaştırılmasının örneği olarak gösterilebilir:

"...İşe ilk başladığım adam bir zaman sonra başka bir adama dönüştü. Maddi zorluklar çekti eşiyle ayrıldı, tamamen değişti çalışanlarına karşı zorbalaştı ve mobbing yapıp çalışanlarını işten çıkarmaya başladı. Bütün çalışanlar 10,15 senelikti, eşi kurumun ortağıydı ayrıldığı içinde parayı ona vermek istemiyordu. Bize

de haksızlıklar yaptı, ben de bir avukata gidip iş aktini fes ettim sonra dava açtım haklarımı almak üzere ve aldım." (İnşaat Mühendisi, kadın,41)

Genç kuşak inşaat mühendislerinin özellikle son dönemler söz konusu olduğunda inşaat sektörünün ihale sistemine ve genel işleyiş mekanizmasına ilişkin ilkesel düzeyde ve ahlaki temelli eleştiriler yapmaktadır. Bu anlamda, genç kuşak kadın inşaat mühendisi 2010 sonrası dönemin inşa ettiği büyük dönüşüme vurgu yaparak, zihniyet ve yaklaşım değişimlerinin altını çizmektedir:

"...Ben çıktığımda piyasaya, ihaleler daha ahlaklıydı daha düzgündü ve gerçekten ihalelerde hak eden insanlar işleri alıyordu. Ülkedeki değişim yüzünden 2010'dan beri yükselen ivmeyle firmaların profilleri değişti. Yani 2010'dan önce var olan firmalar kayboldu sonradan yeni çıkan ya da işte ortada olmayan firmalar şu an da inanılmaz işler alıyorlar. Yetkinlikle alınmıyor artık işler ilişkilerle alınıyor. Çok ciddi bir tezahür bu bugün toplum için." (İnşaat Mühendisi, kadın,41)

İmalat sektöründe çalışan genç jenerasyon mühendisler ise hizmet sektörü temelli istihdam edilenlerden, mesleğin uzun dönemli kariyere dönüşümü, özlük hakları ve maaş düzenindeki avantajlar, uzun süreli istihdam, geleceği mevcut mesleki arka planlarla tasarımlama ve mühendisliği bir mesleki alan olarak seçmek ve uzmanlaşmak anlamında kendini başarılı addetmek gibi niteliklerle ayrımlanmaktadır. İmalat sanayinde çalışan genç jenerasyon erkek makine mühendisleri ve elektrik elektronik mühendisleriyle gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerde, genç mühendislerin daha üniversite süreçlerinde sahaya indikleri ve çalışmaya başladıkları gözlemlenmektedir. 29 yaşındaki genç makine mühendisi, alanıyla ilgili çalışma yaşantısına üniversitede başladığını, yurt içi ve yurt dışında birçok firmada çalışarak deneyim kazandığını ifade etmektedir:

"...Part-time yani hoşuma giden bir işti yaptığım, kendi mesleğimle alakalı şeyler yapmak, ekonomik bir sıkıntım yoktu ama hatta bu şuna sebeb oldu, ben okulu uzattım hani üç sene falan uzattım çünkü yurt dışına falan da çıktım kendi mesleğimle alakalı işleri devam ettirdim ve daha henüz mezun değildim o zamanlarda da Azerbaycan'da falan çalıştım hatta 20 ay çalıştığım işte yurt dışı ayağı da vardı biz sürekli işte ayda bir, 15 gün Arabistan'a gidip orada kimya fabrikası kuruyorduk. Ben orada süpervizörlük yaptım proje mühendisliğinden sonra." (Makine Mühendisi, erkek,29)

Mesleki aktörlerin meslekle bütünleşmesi, hem maddi/pratik cephede ekonomik kazanımların genişletilmesi, hem de ruhsal/psişik dünyanın kendi içindeki tutarlılığının sağlanması, sürdürülmesi ve geleceğe yönelik tasarımlama süreçlerinde mesleğin merkez rolü, genç jenerasyon makine ve elektrik mühendislerinin

anlatılarında öne çıkan arka plan analizleridir. Elektrik elektronik mühendisi erkek katılımcı, mühendisliği, kariyer gelişimine açık, üretketken, yenilikçi ve mühendisler açısından bireysel gelişimin kişisel gayretle ve çalışmayla tesis edilebilen bir alan olarak tanımlamaktadır:

> *"...Kendi adıma yapmam gereken çok şey olduğunu daha ilerlemem gerektiğini düşünüyorum bu önü çok açık olan bir meslek sizde bitiyor her şey, sizin beklentileriniz, hedeflerinizle orantılı olan bir şey, ben daha kendi adıma yapmam gereken çok şey olduğunu düşünüyorum daha hedeflerim var. Hedeflerime daha ulaştığımı düşünmüyorum bunun için de çalışmaya devam etmem lazım. Mühendis olan arkadaşlara da tavsiyem basit düşünmesinler, tembellik yapmasınlar, üretken olmaya çalışsınlar, sürekli hedefleri olsun, sürekli güncellesinler, ben okulu bitirdim bir yere memur olarak girdim mantığı mühendisler için yanlış bir mantık yani bir öğretmenlik gibi değil. Üretme üstüne olan bir meslek olduğu için ekonominin içerisinde olan sürekliliği olan bir meslek olduğu için." (Elektrik Elektronik Mühendisi, erkek,34)*

Genç kuşak makine mühendisleri ve elektrik mühendislerine göre son dönemlerde mühendislik piyasasında yukarıya doğru evrilen iş ve istihdam ortamı gelecek açısından umut vaat etmektedir. Elektrik mühendisi erkek katılımcı, elektrik mühendislerinin belirli bir mesleki tecrübeye sahip olduktan ve teknik alt yapılarını geliştirdikten sonra bugün açısından istihdam sıkıntısı yaşamayacakları gibi geleceğin sunabileceği mesleki olanaklarında artarak devam edeceğine inanmaktadır:

> *"..Sıfır kilometre insanlar için konuşmuyorum o sıfır kilometre insanların önce kendilerini zorlayıp gerekiyorsa para bile kazanmadan birkaç ay bir yerde çalışıp kendine önce dışardaki kurumlara sunabileceği bir alt yapı hazırlaması lazım ama mesleğinde birkaç yıl çalışmış insanlar bir şekilde istihdam sağlarlar şu anda, bununla alakalı yoğun bir endüstri var dışarda, önümüzdeki yılarda da her şey tabi, elektrik elektronik mühendisliği üzerine konuşmak gerekirse, artık teknolojik olarak bunlara yöneliyor bunlar en fazla istihdama ihtiyaç duyulan meslekler olacak o yüzden bu önümüzdeki yıllarda da sorun olacağını düşünmüyorum zaman zaman inişler ve çıkışlar olabilir ama ortalamaya bakarsak bir lineerlik (çizgisellik) sağlayacaktır." (Elektrik Elektronik Mühendisi, erkek,34)*

Özellikle imalat sektöründe çalışan mühendislerin üniversite lisans dönemlerinde aldıkları mühendislik eğitiminin pratik boyutunun eksikliğine yönelik eleştiriler öne çıkan bulgular arasındadır. Teknik ve mesleki donanımlarını saha da perçinleyen genç mühendisler, üniversiteden aldıkları kuramsal mühendislik bilgisinin saha şartlarındaki sınırlılıklarını bizzat çalışma yaşantısının içinde deneyimlemektedirler. Makine mühendisi katılımcının anlatısı, üniversiteden aldığı

teknik ve mesleki bilgilerin yetersizliğine vurgu yapması bakımından dikkate değerdir:

> *"...Mezun olduğunuzda gerçekten arkaya dönüp baktığınızda, ben şu an ki işim için her şeyi alabildim mi dediğinizde alamamış olduğunu fark ediyorsun." (Makine Mühendisi, erkek,29)*

İmalat sektöründe çalışan genç mühendisler, mühendislik mesleğini hem iş niteliği yüksek mühendislik pozisyonlarında hem de kurumsal firmalarda icra etmek istemektedir. Bu koşulların oluşmadığı firmalara, uzun vadeli bir kariyer atfı yapılmamakta, uygun koşullar oluştuğunda kurumsal firmalarda çalışmayı istemektedirler. Genç mühendisler için farklı varyasyonların bulunduğu bir çalışma yaşamı söz konusudur. Buna göre, çok büyük firmalarda mühendislik niteliği yüksek olmayan işleri yapmak, orta ölçekli firmalarda mühendislik açıdan yüksek nitelikli işlerde çalışmak ve hem kurumsal yapısı güçlü firmalarda hem de yüksek nitelikli mühendislik işlerinde çalışmak, iş yaşamındaki alternatifleri oluşturmaktadır. Genç kuşak makine mühendisi katılımcıya göre uzun dönemli kariyer atıfları kurumsal firmalarda yüksek nitelikli mühendislik işleriyle olanaklıdır:

> *. Bu çalıştığınız en son kuruma baktığınızda 20 yılınızı bağlayabileceğiniz bir kurum olarak görüyor musunuz ? Uzun süreli bir çalışma yaşamınızı bağlama anlamında*
>
> *- Açıkçası ben, bağlayacağımı düşünmüyorum ama 30 senedir çalışanda var.*
>
> *. Siz niye böyle bakıyorsunuz meseleye*
>
> *-Yani daha güzel iş olanakları çıkar kesinlikle çıkar, tamam kurumsal bir firma çok rahat çalışma saatleri var, kendinizi güvende hissedeceğiniz bir işiniz var. İşi ben bağladım, ben hallettim diyecek pozisyondasınız. Çok büyük kurumsal bir firmada kıytırık bir iş yapmaktansa, orta seviyeli kurumsal bir firmada güzel işler yapabileceğim bir konumdayım ama daha büyük kurumsal firmalarda daha büyük işler yapabilme olasılığımda ve bence (Makine Mühendisi, erkek,29)*

Makine mühendisliği özelinde, tersinden bir okumayla, kurumsal firmaların genç kuşak mühendislerden beklentileri oldukça zorlayıcı kriterleri içermektedir. Firmalar, 5 yıllık mühendislik deneyimi, askerliği bitirmiş olma, çok iyi derecede İngilizce hatta ikici dil olarak Almanca veya şirketin iş yapısına göre Arapça bilgisini talep etmekte ve bu koşullar işe alımlarda belirleyici kriterler olmaktadır. Moderatörle, katılımcı arasında geçen diyalog genç makine mühendislerinin

kurumsal bir şirkette iş ararken karşı karşıya kalacakları nesnel gerçekliğe ilişkin tatmin edici bir bulgusal arka plan sunmaktadır:

> *.İstanbul için veya Türkiye için daha büyük üç tane kurumsal firma sayabilir misiniz?*
> *-Alarko grubu var, Ankara firması var Gama Türkerler onlarda çok aktifler bu konuda, bir de bizim takip ettiğimiz dizayn firmaları var, Yüksel Proje diye bir firma var Ankara'da benim de görüştüğüm yakın zamanda, açıkçası bu üçü.*
> *. Bunlar zirve diyorsunuz, peki sizce bu üç tane zirve kurum bir makine mühendisi ararken hangi kriterleri ölçü alıyor ?*
> *- En az 5 sene tecrübe, askerlik çok önemli oluyor, 5 sene erteleye biliyorsunuz mezun olduktan sonra askerliğinizi ama*
> *. Mesela sizi buradan eleye bilirler*
> *-Evet*
> *. Kesin elerler mi ? Biraz da zirve oldukları için mi ?*
> *- Kesin elerler yani çok büyük referanslarınızın olması lazım bence*
> *.Çok büyük referans derken İçerden biri vs mi ?*
> *- Bir yöneticinin bu benim çok yakın derecede tanıdığım, akrabam dediği sürece çok çok açıkçası askerliğinize bakmazlar*
> *. Peki başka, başka ne gibi nitelikler ararlar, lisan bilgisi falan*
> *- Tabi İngilizce çok önemli artık o bile yetmiyor. Bir dönem Orta Doğuyla iş yaptığımız için Arapça çok önemliydi. Şu anki sektörümde açıkçası Arapçanın çok önemli olduğunu düşünmüyorum ama Almanca, makine mühendisliği için büyük bir artı oluyor, onu söyleyebilirim çevremdeki gözlemlerime artı olarak. (Makine Mühendisi, erkek,29)*

Yazılım ve bilgisaray mühendisliği alanında enformasyon sektöründe istihdam edilen mühendisler ise mesleki kariyer, ekonomik konumlanma, otorite mevkilerinde statüler elde etme, iş ve kariyer güvencesi, mülkiyet edinim olanaklarına erişim gibi ölçütler açısından diğer mühendislik alanlarına kıyasla avantajlı konumda yer almaktadır. Özellikle öne çıkan bulgu, mesleki pazar kapasitesinin yüksekliğiyle koşut ve paralel biçimde gelişen iş olanak ve alternatiflerinin çokluğudur. Yazılım ve bilgisaray mühendisleri enformasyon çağının küresel evreninde mesleklerinin pazar kapasitesinin yüksekliğiyle doğru orantılı bir biçimde maaşlar, özlük hakları, kariyer imkanları ve sürdürülebilir iş olanakları açısından emek aristokrasisinin içinde yer almaktadır. Odtü bilgisayar mühendisliği mezunu olan katılımcı mesleğinin küresel düzeydeki rekabet gücünü bir arkadaşının mesleki kariyerine atıfla açıklamaktadır:

> *.O tarz dediğiniz arkadaşlarının kariyer dünyası nasıl gelişti ? Mesela nereye gittiler, hangi kurumlarla çalıştılar ?*
> *- Çok fazla örnek var, mesela bir arkadaşım var, Ömer diye mesela onun kariyer çizgisi farklıdır. Yurt dışında yüksek lisansla başladı.*
> *. Nerede yaptı.*
> *- Londra'da, sonra da doktoraya devam etti, şu an Londra'da, Google Londra ofisinde çalışıyor. (Bilgisaray Mühendisi, kadın,32)*

Türkiye ölçeğinde düşündüğümüzde, bilgisaray mühendisleri kurumsal firmalarda güçlü başlangıçlar yapma olanaklarını buldukları gibi mevcut kurumsal yapılardan, farklı kurumsal yapılara geçişlerde de son derece avantajlı olanaklar elde etmektedirler. Genç jenerasyon bilgisaray mühendisi katılımcı deneyimlerinde söz konusu avantajları şöyle ifade etmektedir:

> **.** *Finansbank'dan ayrıldığınızda Akbank nasıl bir teklif yapmıştı size ?*
>
> *-Yani % 40 gibi bir fark vardı ama bu tarafta da belli iyileştirmelerin yapılacağı şöylenmişti ama ben bilgisaray mühendisliğini ekonomik anlamda seçilebilecek, iş bulma açısından en iyi mesleklerden biri olarak görüyorum. Diğer mühendisliklerde kurumsal yerlerde iş bulmak, çalışmak daha zor oluyor. Genelde kurumsal olmayan yerlerde çalışmak zorunda kalıyorlar. Maaş skalası olarak baktığında da çoğundan yüksek olarak değerlendiriyorum. (Bilgisaray Mühendisi, kadın,32)*

Kurumsal değişim ve farklılaşmalara açık olan bilgisaray mühendisleri yeni kurumsal yapıları, mesleki gelişimi devam ettirebilecekleri, fark yaratabilecekleri, özgün değişim ve dönüşümleri gerçekleştirebilecekleri bir ortam olarak görüyorlar. Aksi durumlarda ise mesleğin piyasa şartlarındaki rekabet gücüne ve pazar kapasitesine güvenerek farklı kurumsal firma arayışlarına yönelebiliyorlar. Dinamik bir alan olan yazılım ve bilgisaray mühendisliğinde, yeni sektörel oluşumlar da enformasyon toplumunun değişim ve dönüşümlerine paralel olarak ortaya çıkıyor. Bilgisaray mühendisliğine 2000'li yılların başlarında bankalar gibi kurumsal yapılarda teknoloji ve otomasyon birimlerinde başlayan kadın katılımcı, o dönemlerde bugün çok popüler olan e-ticaret markaları olsaydı, bu alanlara yönelmeyi tercih edeceğini ifade etmektedir:

> *" ...Ben açıkçası mezun olduğumda e-ticaret bu kadar gelişmiş olsaydı e ticaretle başlardım çünkü oraya alternatif olarak baktığımızda kendi kişisel gelişimini inanılmaz geliştirebileceğin teknolojik anlamda bir dünya var. Oradan başlamayı kesinlikle söylerdim ama bizim mezun olduğumuz dönemde açıkçası e-ticaret bu kadar şey değildi. İstanbul şartlarında ya telefon ya banka ya da yazılım şirketleri şeklinde bir dünya vardı." (Bilgisaray Mühendisi, kadın,32)*

Mesleki kıdemleri artan ve teknik açıdan kendilerini geliştiren, yenileyen bilgisaray ve yazılım mühendislerinin gelecek kariyer tasarımlarında denetim konumlarındaki yönetici pozisyonları hedefledikleri gözlemlenmektedir. Kadın mühendis katılımcının anlatısı, bir bilgisaray mühendisi olarak otorite/denetim konumlarına yönelik talebini dile getirmesi açısından dikkate değerdir:

"…Yani artık biraz daha yöneticilik konusunda biraz daha kendimi geliştirmek istiyorum ben. Burada olabilir farklı da olabilir. Hedefim o olduğu için farklı bir kurumdan teklif gelirse açıkçası burada devam etmem, denerim yani şansımı, ne olacağını bilmiyorum ama denerim. " (Bilgisaray Mühendisi, kadın,32)

Olgun kuşak mühendislerin mesleki deneyim ve tecrübelerini ise saha mühendisleri, akademisyen mühendisler ve farklı alanlarda kariyerlere yönelmiş mühendisler olarak analiz etmek olanaklıdır. Bu çerçevede saha mühendisleriyle, mühendislik dışı kariyerlere yönelen mühendislerin çalışma ilişkilerindeki gerginliklere, çatışkılara ve bölünmelere, akademisyen mühendislerden daha radikal ve yoğun biçimde maruz kaldıkları ifade edilebilir.

Olgun kuşak anlatılarında, özellikle genç kuşakta hizmet sektöründe çalışan mühendislerde bulguladığımız, parçalı çalışma ve iş yaşantısı niteliklerine rastlanmamaktadır. 80'li yılların İstikrarlı iş kariyerlerinin genel karakteriyle paralellik gösteren olgun jenerasyon anlatılarında, çalışma yaşantısının inşa ettiği ve biçimlendirdiği çoklu gerginlik alanları sınırlıdır, bütünlüklü ve istikrarlı mesleki serüvenler öne çıkmaktadır. Örneğin, meslek yaşamına 80'li yılların ikinci yarısında başlayan olgun kuşak inşaat mühendisi kadın katılımcı, bazı dönemlerde iş değişikleri olsa da, ilk çalıştığı kurumda 8,5 yıl, bugün çalıştığı kurumda da 13 yıl gibi bir süre çalışarak emekli olduğunu ifade etmektedir. (İnşaat mühendis, kadın,49)

Olgun kuşak inşaat mühendisleriyle yaptığımız görüşmelerde genç jenerasyonun anlatısında yoğun biçimde bulguladığımız sigortaların asgari ücretten gösterilmesi durumuna sık rastlanmıştır. Ancak, 2000 sonrası dönemde bu gerçeğin hem daha yaygınlaştığı hem de iş hukukuna tamamıyla aykırı bir görünüm aldığı gözlemlenmektedir.2000 sonrası dönemde çalıştığı kurum tarafından 8 ay sigortası yatırılmayan inşaat mühendisi, inşaat sektöründeki sigorta sorununu şöyle ifade etmektedir:

"…Yani şöyle, şantiyeye çıkan mühendislere işçilere yapamıyorlar onu araziye çıkanlara, sahaya çıkanlara çünkü canı burnunda çalışıyor, her an her şey olabilir. Yine duyuyoruz kaza oluyor, kavga döğüş bir gün öncesine bir gün sonrasına sigortalı gösteriliyorlar, duyuyoruz." (İnşaat Mühendisi, kadın,49)

Olgun kuşak inşaat mühendislerinin 2000 sonrası dönemin istikrarsız ekonomik ortamından yoğun biçimde etkilendikleri gözlemlenmektedir.1993 yılında girişimci bir inşaat mühendisi olarak kendi şirketini kuran kadın katılımcı mühendis, bugünkü şartlarda benzer girişimci cesareti sergileyemeyeceğini ifade etmektedir.

2001 krizinin inşaat sektörünün uzmanlaşmış mühendis emek üzerindeki tahribatı olgun jenerasyonun deneyimlerinde de bulgulanmaktadır. 2001 sonrasında piyasada iş arayan kadın mühendis, 15 yıllık tecrübesine rağmen iş bulmakta zorlanmıştır. Kadın mühendis katılımcı, bu süreçte birçok kuruma iş başvurusunda bulunduğunu ama çok azının geri döndüğünü ifade etmektedir:

> *"...İş başvurularına başladım o zaman 61 yere cv göndermişim kaydetmiştim hatta onların 3 tanesi dönmüştü. " (İnşaat Mühendisi, kadın,49)*

Özel işletmelerde çalışan mühendislerin iş verenleriyle farklı türden bir gerginlik ve çatışkı alanıyla karşı kaşıya kaldıkları söylenebilir. Özellikle inşaat mühendisleri, yıllık izin kullanımları, özel işler, mesleki seminer ve sempozyumlara katılımlar için izin talep ettiklerinde, talepler olumsuz yanıtlar almaktadır. Bu durum, çalışan inşaat mühendislerinde bir hoşnutsuzluk kaynağı olarak öne çıkmaktadır. İnşaat mühendislerinde ortak olarak gözlemlenen bir başka bulgu da proje mühendisliği, yardımcı kontrolörlük gibi pozisyonlarda görev alan mühendislerden atılmaması gereken imzaları talep eden iş veren yaklaşımının, mesleki etik ve kuraları zorlamasıdır. İnşaat mühendisi katılımcının çalıştığı bir kurumda bu anlamda yaşadığı deneyim zikredilmeye değerdir:

> "...Yardımcı kontrolör elemanlığı yap demeye başladılar, şimdi diyorum ki, bunun burasında sıkıntı var bunu düzelttirmemiz lazım, tamam tamam imzalayalım sonra düzelttiririz diyor patron." (İnşaat Mühendisi, kadın,49)

Akademisyen kökenli mühendisler ise mühendislik dünyasına ilişkin farklı bir perspektif sunmaktadır. Meslek yaşantılarına 80'li yıllarda üniversite araştırma görevlisi olarak başlayan akademisyenler, hem dışardan projeler alarak hem de kısa dönemlerle üniversiteden ayrılıp piyasa işlerinde çalışarak meslek yaşantılarına devam etmişlerdir. Mühendislik mesleğine akademi dünyasından bakma olanağı bulduğumuz anlatıların ortak noktasında, özelikle 2000 öncesi dönemde üniversitelerde akademik ve bilimsel çalışma ortamının sınırlılığına yönelik bulgular öne çıkmaktadır. Arge çalışmalarının yetersizliği, profesörlerin doktora öğrencilerine akademik ilgisizliği, doktora yapan akademisyenlerin bilimsel bir ortam bulamaması ve ekonomik sıkıntılar üniversite hocalarını yıldıran ve olumsuz etki yapan unsurlar olarak bulgulanmıştır.

Bugün bir devlet üniversitesinde inşaat mühendisliği profesörü olarak çalışan katılımcı, 90'lı yılların başlarında üniversitede genç bir doktora öğrencisi olarak

bölüme ait bir bilgisayarla çalışma yapabilmek için verdiği mücadeleyi ve yaşadığı gerginlikleri şöyle ifade etmektedir:

> *"...Bir bilgisayar konusu bile çok ciddi problem olabiliyordu, zaten elinde çok eski bir bilgisayar var, ondan sonra ben yazın 15 günlük izine gitmişim bir bakıyorum, bilgisayarı başkası kullanıyor o da hocanın şirketlerden tanıdığı birisi, gelmiş iki ayda tez bitiriyor doktora tezi, biz dört beş sene sürünüyoruz adama üç ayda doktora tezi yaptırıyor ve ben tabi çıldırıyorum, 15 gün yokum geldim, adam işini bitirsin diye onu bekliyorum. Ondan sonra doktora bitti, hoca demesin mi o bilgisayar bize de lazım başka arkadaşlarda çalışacak. Eşim sinirlendi bilgisayarı kapının önüne koydu alsın bilgisayarı tepe tepe kullansın dedi. Böyle de bir psikolojimiz vardı o zaman yani ya kendinize bilgisayar alacaksınız ya da onların insafına kalmışsanız yanmışsınız yani şey var, birkaç türlü durum vardı. Bir hoca çok ilgisiz hiçbir şeyle ilgilenmiyor, siz kendi imkanlarınızla ya yapıyorsunuz ya yapamıyorsunuz öyle bir durum var. Veya diğer bir hocanın mesela baya bir kölesi vaziyetine geliyorsunuz. Ha o zaman size güzel bir bilgisayar alıyor mesela ha bunları yapmıyorsanız kendi yağınla kavrul oluyor o zaman. " (Akademisyen, kadın,50)*

Bir vakıf üniversitesinde endüstri mühendisi profesörü olarak çalışan erkek katılımcı ise devlet üniversitelerinin günümüz Türkiye'sinde önemli mesafeler kaydettiğini, üniversite hocalarının özlük haklarının iyileştirildiğini ve vakıf üniversitelerinin devlet üniversitelerinin çok gerisinde olduğunu ifade etmektedir:

> *"...500,600,650 dolar oldu benim maaşım sonra Erbakan döneminde bir 900 dolarlara çıktı onu hatırlıyorum. Ondan sonra da yine düştü belli seviyelere falan bir zam yapıldı, bu 3 sene evvel miydi. Şimdi devlet üniversitelerindeki hocaların imkanları daha geniş araştırma görevlileri mesela buradaki çocuklardan daha fazla şey alabiliyorlar yani alan farkı olmuyor orada falan." (Akademisyen, erkek,60)*

80'li yıllarda makine mühendisliği diploması alan ancak kısa bir süre mühendislik yapan ve ağırlıklı olarak mühendislik dışı kariyere yönelen katılımcıya göre ise 80'li yıllarda bir makine mühendisi olarak kurumsal şirketlere girmek oldukça zordur. İlk kurumsal işe giriş denemesini genel müdürlük seviyesinde önemli sayılabilecek bir referansla gerçekleştirmeye çalışan katılımcı, yeni mezun bir mühendis olması dolayısıyla işe alınmamış olmasını hayatı boyunca unutmayacağı bir hayal kırıklığı olarak ifade etmektedir:

> *"...Benimle ilgili de pozisyon vardı zaten ama ben doldurduğum formu yırtarak ayrıldım oradan, formu yırtarak, bize daha deneyimli tecrübeli birisi lazım dediler. Ben tabi bunu dedeme de söylemedim. Tabi çok büyük hayal kırıklığı, şeyde çok heyecanlandım yani işe başlamak üzere gittik yani genel merkezin personel müdüründen yazılmış bir yazı, genel müdürlükten torpilliyim yani düşün o tren yolculuğundaki heyecanımı anlatamam. " (Makine Mühendisi, erkek,58)*

Mühendislik dışı kariyeri tercih eden mühendislerde, serbest çalışmanın zorlukları ve piyasa koşullarındaki risklerle mücadele yaşanan kısıtlılıklar, sabit maaş ve düzenli gelire yönelik talepleri artırmıştır. Kısa bir süre mesleğini yapan ve ağırlıklı olarak serbest çalışan erkek katılımcının deneyimleri bu taleplerin yoğunluğuna yönelik bilgi vermektedir:

> *"...İşlerimin iyi gitmediği dönemlerde ortaklığımda sıkıntı yaşadığımda ya da Bulgaristan tecrübesinde işleri bağlayamamak sonuçta onlar benim ekonomik olarak birikimlerime zarar verdi, işte birkaç sene birikim yapıyorsun kaybetmek anlamına geliyor. O dönemlerde ben keşke, o dönemlerde bir öğretmen olsaymışım, işte ne bileyim bir asker olsaymışım diye düşündüğüm zamanlar olmuştur benim." (Makine Mühendisi, erkek,58)*

Sonuç itibariyle, mesleki bir alan olarak mühendislik günümüz Türkiye'sinde, küresel değişim ve dönüşümlerle çapraz kesişen, piyasa süreçleriyle tam bağlantılı, politik ve ekonomik dalgalanmalardan olumlu ve olumsuz yönde etkilenen dinamik bir mesleki alandır. Bu dinamizm, mesleki aktörleri yeni konumlanmalara, bölünmelere ve çatışkı alanlarına yöneltmektedir. Aktörler, toplumsal tabakada yukarıya doğru hareketlilik yaşayabildikleri gibi keskin düşüşlerle statü kayıplarına da uğrayabilmektedir.

3.4.2. Mesleki Statü, Saygınlık ve Prestije İlişkin Deneyimler

Mühendisler dünyasının mesleki kariyer, toplumsal saygınlık ve prestije ilişkin bulgularını analiz ettiğimizde, genç jenerasyon erkek mühendislerle, genç jenerasyon kadın mühendislerin mesleğin toplumsal saygınlık ve prestijine yönelik değerlendirmelerinin temel bir ayrıma yöneldiğini gözlemlemekteyiz. Buna göre, erkek mühendisler, mühendislik mesleğinin toplumsal kabul edilirlik ve saygınlığının yüksek olduğunu belirtmekte ve toplumsal saygınlığı, mesleki statü ve kariyerin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Buna karşılık, genç kadın mühendisler, mesleki kariyere ve statüye daha az vurgu yaparak, mesleklerinin özsel niteliklerini, *" kadın mühendis"* kavramsallaştırmasına gönderme yaparak öne çıkartmaktadırlar.

Genç kuşak mühendisler dünyasında öne çıkan temel bulgulardan biri, çalışma ilişkilerindeki hiyerarşik yapılaşmada, denetim ve otorite konumlarına kolaylıkla erişebilir olmalarıdır. Genç mühendisler makine mühendisliği, gemi inşa

mühendisliği ve inşaat mühendisliği kategorilerinde mesleki kıdem ve tecrübenin artışıyla doğru orantılı olarak yönetim kademelerinde yükselme olanağı bulmaktadır. Örneğin, katılımcı Emre, bir makine mühendisi olarak yönetici konumlara erişim imkanlarının, diğer alanlardaki bireylere göre daha fazla olduğuna vurgu yapmaktadır:

> *"...Bir mühendissiniz artı bir MBI'de yüksek yaptığınız zaman orada yönetici pozisyonunda yükselme şansınız çok yüksek, avukatlar mesela hiyerarşik olarak çok fazla yükselemezler ama bizim şansımız yüksek*." *(Makine Mühendisi, erkek,29)*

Genç kuşak mühendisler, çalıştıkları şirketin sektörel alanına ve bireysel pozisyonlarına göre yurt dışı seyahatlerine çıkabilmekte, farklı kültür, yaşam biçimi ve dillerle karşılaşma olanağı bulmaktadır. Özellikle kadın mühendislerin yurtdışı seyahatlerini daha sık gerçekleştirdikleri ve uzun süreleri içecek şekilde seyahat ettikleri bulgulanmıştır. Örneğin, metalürji ve malzeme mühendisi olan kadın katılımcı mesleğinin en keyifli yönünün seyahat etmek olduğuna vurgu yapmaktadır:

> *"...Bizim mesleğimizin en büyük avantajlarından biri de bu açıkçası bizlere çok fazla olanak sağlıyor. Parayla gidemediğiniz yerlere bile gidebilirsiniz yani, ama sürekli yurtdışındaydım ben." (Metalürji Malzeme Mühendisi, kadın,35)*

Genç mühendislerde, mühendislik mesleğinin prestijine yönelik değerlendirmeler, içsel dünyalara ve öne çıkarılan anlama biçimlerine göre şekil almaktadır. Gemi inşa mühendisi katılımcı, gündelik yaşantısında insanlara gemi inşa mühendisi olduğunu ifade ettiğinde, kaptan olduğunu zannettiklerini ancak, durumu izah edince anlaşılabildiğini ifade etmektedir. Genç mühendis, Marina'da çalışıyor olmanın ünlü ve varlıklı insanlarla yüz yüze etkileşim olanağı verdiğini, mesleğinin farklı yönünün de bu olduğunu ifade etmektedir:

> *"...Aslında gemi inşa çok bilinir bir meslek değil, gemi inşa deyince beni kaptan sanıyorlar yani ben kaptanım diyorum o şoför sanıyor öyle bir şey yok, ben imal ediyorum veya bakımını yapıyorum. O yüzden de halk arasında çok bilinen bir meslek değil, ama konunun önemini kavradığında çok önemli çünkü gemi baştan aşağı bir cumhuriyet yani içerisinde hukuku da var, elektriği de var, fiziği de var, matematiği de var, yani bir inşaat yapıyorsunuz ve bunun karadan uzakta yüzmesini sağlıyorsunuz o yüzden çok dallı ve çok önemli bir meslek, ben bunları anlattığım zaman tabi bunun önemli olduğunu kavraya biliyorlar. Bir kere marinada çalışıyor olmak çok prestijli çünkü marinada yatlardan bahsediyoruz, Türkiye'nin mutlu azınlığının ulaşabildiği ekonomik gelir seviyesinin olduğu insanlara ulaşabiliyoruz, onlara çok zor ulaşılabildiği halde ben, Osman abicim, Ahmet abicim, diyip çok*

daha yakın olabiliyorum, ünlülerin de teknesi var tabi o da farklı algılanıyor. İşte Ata Demirel'in teknesi var, Cem Yılmaz'ın teknesi var daha sayamadığım birçok hem ünlü hem parası olan insanlara ulaşabilmek fark yaratıyor." (Gemi İnşa Mühendisi, erkek,41)

Özellikle genç kuşak kadın katılımcılar, mühendislik mesleğinin toplumsal saygınlığının ve prestijinin genel olarak var olduğunu, gözlemlendiğini ve hissedildiğini ama kadın mühendisler olarak bu saygınlığın daha yoğun biçimde algılandığını ifade etmektedirler. Moderatörün kadın inşaat mühendisi katılımcıyla bu anlamda gerçekleştirdiği diyalog zikredilmeye değerdir:

. Bütün bu periyotları düşündüğünüzde mühendislik mesleğinin toplumsal kabul edilirlik düzeyini hissettiğinizi söyleyebilir misiniz ? Prestijli bir meslek mi ? Yaşabildiniz mi bunu ?

-Tabi, yaşıyorum bir de özel bir durum mesela kadın olduğum için daha fazla hissediyorum, oooo mühendis misiniz ne güzel diyorlar. (İnşaat Mühendisi, kadın,41)

Genç mühendisler, gündelik yaşamda sıradan olup bitmeler, karşılaşmalar ve rutinlerde, sözel ifadelerde, imalarda, etkileşimin görünen ve görünmeyen süreçlerinde mesleğin saygınlık ve prestijini hissetmekte ve algılamaktadır. Bu anlamda, genç kuşak erkek elektrik mühendisi katılımcı, mühendislik ve doktorluğu aynı toplumsal saygınlık ve prestij düzeyinde değerlendirerek, sosyal yaşantıda pozitif etki yarattığına vurgu yapmaktadır:

"...Mesleki olarak, işte bir bankayla da işiniz olsa işte bir marketle de işiniz olsa her şeyde mühendislik kelimesi, karşı tarafta bir değer ifade eden bir şey, doktorluk işte böyle belli başlı şeyler, toplumun orta seviyesindeki insanlar için belli başlı meslekler insanlar üzerinde pozitif etki oluşturuyor." (Elektrik elektronik mühendisi, erkek,34)

Olgun kuşak ise mesleki kariyerin görünümleri, mesleğin toplumsal kabul edilirliği, saygınlığı ve gündelik yaşantıdaki yansımaları üç kategoride değerlendirilebilir. İlk kategoride, akademisyen mühendislerin anlatılarını analiz ettiğimizde, hocaların kendi gelişim çizgileri içerisinde, akademi dışı mesleki kariyerlere yöneldikleri ve bu yönelimler sonucunda akademik yeni ilgi alanları, yan uzmanlıklar ve mesleki çoklu perspektifler edindikleri bulgulanmıştır. Akademik mesleki kariyerine 80'li yılların sonunda İstanbul'da bir devlet üniversitesinde başlayan kadın katılımcı, 7 yıllık asistanlık deneyiminden sonra arge çalışmaları yapan bir kuruma girmiş ve 9 yıl gibi bir süre çalıştıktan sonra farklı bir devlet

üniversitesine geri dönmüştür. Katılımcıya göre üniversite dışında kaldığı bu süreç, akademik ilgilerinin çeşitlendiği ve zenginleştiği verimli bir süreçtir:

> *-Mesleki deneyim anlamında benim o özel sektörde olduğum seneler önemli bir kazanım oldu. Yani farklı alanlarda özellikle çalışma imkanım oldu ve o insanda gerçekten geniş bir perspektif yaratıyor.*
> *. O süreyi üniversite değil de, özel sektörde çoklu perspektiflerle…*
> *- Bana çok katkısı oldu. (konuşmanın arasına giriyor)*
> *. Üniversitede kalsaydınız bu kadar olur muydu ?*
> *-Şöyle, Ben o sürede üniversitede kalmış olsaydım, aynen 97'deki halimi hatırlıyorum. İşte bilgisayar programlarıyla cebelleşen bir tip muhtemelen halen öyle şeylerle uğraşıyor olacaktım ama şimdi bakıyorum. Özel sektörde ilgi alanlarımın sayısı 5,6 oldu. 5,6 farklı konu oldu, o zaman bir taneydi şimdi çok daha geniş ve yeni konularda ekleniyor yani o bir anlamda yeni perspektifler yaratıyor. (Akademisyen, kadın,50)*

Mühendis akademisyenler, dışsal/nesnel ekonomik koşulların etkisiyle de akademik dairenin dışına çıkmaktadır. Özellikle 80'li yıllarda üniversitelerde asistan statüsünde başlayan mühendis hocalar, piyasa/devlet çatışkısını sürekli olarak deneyimlemişlerdir. Piyasanın mühendisliğe atfettiği maddi karşılıkla, devlet üniversitelerinin mütevazi ekonomik imkanları arasındaki mesafeler ikilik durumunu süreğenleştirmiş, uzun dönemde rekabet edilemez duruma getirmiştir. Bu koşullar altında mühendis akademisyenler üniversite dışında ek işler yapmak zorunda kalmıştır. Uzun yıllar İTÜ gibi seçkin bir teknik üniversitenin endüstri mühendisliği bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışan erkek katılımcı, bazı dönemlerde mezun ettikleri öğrencilerin hoca maaşlarının iki, üç misline işlerde çalıştıklarını ve bu dönemlerde piyasada işler yaptığını ifade etmiştir:

> *"...Belki ben akademisyen olmasaydım daha iyi olur dediğim zamanlar oldu. Yalnız özellikle maddi imkanlar bakımından elhamdürüllah sıkıntı olmadı ama çok daha farklı olabileceği dönemler yaşadık yani bizden mezun olan öğrenciler bizim iki, üç misli maaşımızla işlere başlıyorlardı. Bir de daha başka işler yaparak belki biraz daha aktif olabilirdim diyorum ama benim hayatımda hep üniversitede geçmedi yaklaşık 5 sene kadar da Büyükşehir belediyesinde yöneticilik yaptım." (Akademisyen, erkek,60)*

Mühendis akademisyenlere göre eskisiyle karşılaştırıldığında son dönemler, üniversite hocalığının toplumsal saygınlık ve prestijinin azaldığı ve gerilediği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bugün, bir vakıf üniversitesinde mühendislik profesörü olarak çalışan katılımcı, toplumda üniversite hocalığına saygın bir değer atfedildiğini ama bunun düşüş eğiliminde olduğunu ifade etmektedir:

"...Yani orada zaman zaman hani bir toplumda bir farklılığı olduğunu hissediyorsun mesela hastaneye gittiğinde diyelim geçmişte, son zamanları çok konuşmuyorum da, öyle zaman zaman aaa üniversite hocasıyım deyince farklı bir bakış açısıyla karşılaşabiliyorsun elit bir bakış açısıyla daha farklı bakabiliyorlar vs. ama ben çok üzerinde durmadım belki kendi şeyimden ileri gelen hani kendimi üstün görme vs gibi bir şeyim yoktu ve toplumdaki yeri de yani zaman içerisinde daha geriye gitti ileriye gitmedi bence." (Akademisyen, erkek,60)

İkinci kategori olarak, saha mühendislerinin mesleki kariyer, mesleki toplumsal kabul edilirlik ve saygınlık atıflarına temel olan deneyimleri analiz ettiğimizde, daha çatışkılı bir gerçekliğin hâkim olduğunu gözlemlemekteyiz. Söz konusu çatışkıların temel nedeni, mühendislerin kurumsal olmayan özel sektör işletmelerinde istihdam edilmeleridir. Bu durum, izin prosedürlerinden, mesleki seminer ve toplantıların takibine, yüksek lisans gibi eğitim süreçlerine iştirakten, en küçük kültürel etkinliklere katılma gibi taleplerin işverenler tarafından reddedilmesinden kaynaklanmaktadır. Ret mantığı üzerine kurulu, empatiden yoksun çalışma ortamı, mühendislerin mesleki algı kategorilerinde bir ethos yitimine ve anlam kaybına yol açmaktadır.

Piyasa süreçleriyle irtibat, özellikle kadın inşaat mühendisleri üzerinde yüksek düzeyli çatışkı aksları inşa etmektedir. Katılımcı Sibel, kendi inşaat şirketini kurduktan kısa bir süre sonra ortaklarıyla gerginlikler yaşadığını, işçilerle tartışmalara girdiğini ve 2008 global kriziyle birlikte şirketini kapatmak zorunda kaldığını ifade etmektedir. Bugün geldiği noktada ise kendisini çoğu deneyimi tecrübe etmiş biri olarak görmekte ve şöyle devam etmektedir:

"...Bir sürü işçiyle boğuştum ne bileyim, dün bir adam, iş adamını öldürmüş çünkü bunlar benim artık tanıdığım yüzler yani çok şey yaşadım ben, sonuçta şu an ki halime geldim. " (İnşaat Mühendisi, kadın,51)

Olgun kuşak kadın mühendisler, genel anlamıyla mühendisliğin toplumsal saygınlığının ve prestijinin yüksek olduğunu ifade etmekle birlikte, bir kadın mühendis olarak da mühendislik mesleğinin toplumsal saygınlığını ve prestijini yüksekliğini ve gündelik yaşantı da hissedilebilir olduğunu ifade etmektedir:

.Peki başka bir açıdan konuşacak olursak, gündelik hayatın içerisinde mühendisliğin toplumsal saygınlığını ve prestijini hissettiniz mi ?

- Hep hissettim, bir bayan olarak da hissettim yani bir bayan inşaat mühendisi de saygın bir yerde (İnşaat Mühendisi, kadın,51)

1999 Marmara depreminin yarattığı yıkımın şiddeti toplumsal bir korkuyu tetiklemiş ve gündelik yaşantıda sıradan bireyler oturdukları binaların depreme dayanıklı olup olmadığını uzmanlara başvurarak öğrenmeye çalışmıştır. Bu süreci, İstanbul'da bir inşaat mühendisi olarak deneyimleyen kadın katılımcı, deprem sonrası dönemi inşaat mühendislerinin önceden olmayan popülaritesinin ortaya çıkması olarak değerlendirmektedir:

> *"...Valla deprem oluncaya kadar kimsenin umurunda değildi. Deprem olduktan sonra çok popüler olduk tabi, patronumda ben de üç, dört ay her hafta sonu her cumartesi pazar akraba evlerini gezerek geçirdik, bazen hafta içi akşam gidiyorduk falan, yani gözle muayene gezmeleri." (İnşaat Mühendisi, kadın,49)*

Olgun kuşak kadın inşaat mühendislerinin deneyimlerinde dikkat çeken önemli bir bulgu da aynı iş ve pozisyonlar için kadın mühendislerle erkek mühendislere ödenen maaşlar arasındaki farklılıklardır. Kadın inşaat mühendisi Yıldız'a göre aynı işi yapan erkek ve kadın mühendisler arasında kadınlara daha düşük ücretler verilerek eşitsizlik bir çalışma ortamı yaratılmaktadır. Ayrıca, evli bayan mühendislerle, evli olmayan bayan mühendisler arasında da uygulamaya yönelik ayrımcılıklar mevcuttur. Konuya ilişkin moderatörle, kadın katılımcı arasındaki diyalog şöyledir:

> *-Çalışılan ücretler hep düşüktü evet, bir de şey var biz de kadın erkek farkı kesinlikle var, benim yaptığım işi bir erkek arkadaş olsa aynı fiyatlara çalışmazdı.*
> *. Sizin sektörde bir cinsiyetçilik mi var ?*
> *- Var tabi, bu sadece bizim meslekte değil Türkiye'de var.*
> *. Kadın inşaat mühendislerine daha mı az para veriyorlar ?*
> *- Bence öyle, şey de var, evli -bekar farkı da var.*
> *. Çok enteresan, bu anlamda yaşadığınız özel bir anektot var mı ?*
> *- Yani şöyle oluyor, evli olan gidiyor yok şu var, yok bu var, arabanın masrafı var diye ağlak yapıyor. Bizim bahanelerimiz belli, bahane yok, tek ağlak yapabileceğim şey izin, izin istemek onu da vermiyorlar zaten. (İnşaat Mühendisi, kadın,49)*

Üçüncü kategori olarak, mühendislik dışı kariyerlere yönelmiş mühendislerin mesleki anlatıları analiz edildiğinde, Bu anlatılarda, mühendislik mesleğinin potansiyel başarı evreninin dışına çıkmış, mesleki gönenç, istikrar ve güveni deneyimlememiş, piyasanın riskler ortamında ontolojik güvenliğini sürekli tehdit altında gören bir kimliğin öne çıktığı bulgulanmıştır. Piyasada girişilen ticari kökenli işlerden arzu edilen ve istenen sonuçların elde edilememesi, hala hazırda mühendislikle pratik anlamda ilişkileri sınırlı olan mühendislerin kendi meslekleriyle duygusal bağlantının bütünüyle kopmasına neden olmuştur. Daha farklı bir ifadeyle,

mühendisliğin mesleki kariyerinin dışına çıkan kariyerlerde meslek itibarsızlaşmaktadır. Olgun kuşak erkek katılımcının anlatısı, mühendisliğin fiili meslek evreninin dışına çıkan aktörlerde mesleki uzaklaşmanın içeriklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> .*Peki bütün bu atılımlarda mühendislik mezunu olmanın bir şans olduğunu düşünüyor musunuz ?*
>
> -*Yok, sadece etiket olarak sadece lafı var. Hiçbir şekilde aldığım eğitimin bana bir yararı olduğunu düşünmüyorum. (Makine mühendisi, erkek,58)*

Sonuç olarak, mesleki kariyer, mesleki toplumsal saygınlık ve prestij, bir yandan para ilişkileriyle, mesleğin pazar kapasitesiyle, maddi ve ekonomik erişim gücü gibi dışsal/nesnel koşulların etkisiyle belirlenirken, bir yandan da aktörlerin kişisel yaşantılarında, meslekle yakınlık ve uzaklıklarıyla, aktif olarak mesleğin içinde olup olmamakla ve meslekten hala hazırda geçim sağlayıp sağlamamakla ilişkili boyutlarla biçimlenen oluşumlardır.

3.4.3. Aile Hayatına İlişkin Deneyimler

Mühendislerin evlilik ve aile yaşantısına ilişkin bulgularını analiz ettiğimizde, genç kuşak mühendislerin evlilik partnerlerini mühendislik dışı mesleki alanlardan seçtiklerini gözlemlemekteyiz. Ayrıca, 35 yaş üzeri genç jenerasyon kadın ve erkek mühendislerin evlilik kariyerine adım attıkları, buna karşılık, 35 yaş altı mühendislerin bekar oldukları ve henüz evlilik sürecinin içine girmedikleri bulgulanmıştır. Genç kuşak evli katılımcılar, evlilik ve aile kurumunu, stresli iş yaşamı, karmaşıklaşan gündelik hayat ve farklı gerilim unsurları karşısında istikrarlı ve güvenli bir iletişim ortamı olarak görmektedirler. Evli olmayan katılımcılar ise evliliğin felsefesine, aile kurumunun bütünlüğüne ve inşa edeceği ruhsal güvenlik ortamına ilkesel düzeyde itiraz etmemekte ve bireysel yaşamlarını zenginleştireceğine inanmaktadırlar.

Genç kuşak kadın ve erkek mühendisler, İstanbul koşullarında evlilik kariyerini üstlenebilecek ekonomik ve maddi olanaklara sahiptir. Ancak konu çocuk sahibi olma ve evlilik kariyerini çocuklu olarak sürdürmeye gelince, imalat sektöründe çalışan mühendislerin daha cesaretli buna karşılık, hizmet temelli sektörlerde çalışan mühendislerin daha kuşkulu bir tavır içinde oldukları

gözlemlenmiştir. Özellikle genç kadın bekar mühendislerde evlilik, yeni bir yaşama adım atmak, bekarlık yaşantısının ekonomik tüketim ortamından sıyrılmak ve çift maaşın (çalışan eşler) yarattığı avantajla mülkiyet olanaklarına erişim olarak görülmektedir. Bu bağlamda, metalürji mühendisi katılımcının anlatısı, İstanbul koşullarında evlilik, mülkiyet ve para ilişkileri yapılarının iç içe geçmişliğini ve kesişen konumlarını göstermesi bakımından önemlidir:

> *"... Birikim yapıyorum ama daha şu an da bunu mülkiyete bağlamadım, dediğim gibi evlilikle birlikte o kurumu sağladıktan sonra olur, kafamda o şekilde var benim. Çünkü tek başına da çok yapılabilecek bir şey değil yani. Hele İstanbul gibi bir yerde kolay değil bir eve sahip olabilmek. Yani şu anda kazandığım paranın yarısını oraya yatırmak beni mutsuz edecek zaten ama hadi iki kişi çalışıyor olursunuz o zaman çalıştığınız paranın belirli bir miktarını koyarsınız." (Metalürji malzeme mühendisi, kadın,36)*

Eşleri çalışmayan ve hizmet sektöründe istihdam edilen mühendislerle, imalat sektöründe istihdam edilen mühendisler arasında ekonomik gelir düzeyi, mülkiyet edinim süreçleri ve çalışma koşulları açısından temel farklar vardır. Bu bağlamda, hizmet sektöründe çalışan gemi inşa mühendisleri tek maaş gerçekliğinde ekonomik zorluklarla mücadele ederken, İmalat temelli çalışan elektrik mühendisleri ise yine tek maaşla, ekonomik olanaklar açısından daha rahat bir yaşam sürmekte, düzenli mülkiyet edinim süreçlerine katılabilmektedir.

Genç kuşak erkek ve kadın mühendislerin mekânsal gelişim süreçleri sanayi kentlerinde gerçekleşmiştir. Sanayi merkezli dışsal/nesnel koşullar ve kentsel doku aktörlerin algı kategorilerini, düşünme biçimlerini, eğilim ve yönelimlerini belirlemiş, mesleki evrilmenin düşünsel arka planını inşa etmiştir. Bugünün mühendis aktörlerinin, formel eğitim süreçleri ve ilk epistemolojik yatkınlıkları sanayi temelli kentsel ortamda olgunlaşmıştır.

Olgun kuşak mühendislerde ise erkek katılımcıların evlilik kariyerleri kadın katılımcılara göre daha erken dönemlerde başlamıştır. Erkek mühendisler, üniversite sonrası iş hayatına girmiş, akabinde evlilik kariyerine adım atmıştır. Kadın mühendislerin ise çalışma yaşamı 80'lerin ortalarında başlamasına rağmen, evlilik kariyerlerinin başlangıcı 90'ların ortalarını bulmaktadır. Her iki grup açısından çocuk sayısı bakımından da önemli farklar vardır. Bu çerçevede, erkek mühendisler çocuk

sayısı bakımından fazla ve kalabalık aileler kurarken, kadın mühendisler ise çocuk sayısı daha az olan aileler kurmayı tercih etmişlerdir.

Ayrıca, erkek mühendisler, evlilik partnerlerini farklı mesleklere mensup bireylerden tercih ederken, kadın mühendisler daha çok mühendislik meslek dairesinin içinden gelen bireylerle evlenmişlerdir. Kadın mühendislerde evlilik periyodunda iş çevresi ve mesleki yakınlık tercihleri belirlerken, erkek mühendislerde evlilik tercihlerinin üniversite döneminde belirlendiği bulgulanmıştır. Hem kadın mühendisler hem de erkek mühendisler sınıfsal köken, kültürel bağlantı ve gelişim süreçleri bakımından türdeş bireylerle evlilik kariyerlerini gerçekleştirmiştir. Olgun kuşak mühendisler de genç jenerasyon mühendisler gibi kent kökenlidir. Ancak temel farklar, olgun kuşak lise ve üniversite eğitim süreçlerini de İstanbul'da tamamlamaları ve kentsel doku içinde daha uzun süreli yaşamalarıdır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, İstanbul özelindeki kentsel ilişki ağlarına daha fazla maruz kalmışlar ve benlik bütünlüklerini kentte şekillendirmişlerdir.

Çocuk sayısının çokluğu bakımından öne çıkan grup olgun erkek mühendislerdir. Olgun erkek mühendislerin çocukları, bugün açısından ya üniversite eğitimlerine devam etmektedirler ya da çalışma hayatına yeni başlamış durumdadır. Erkek mühendislerin çocuklarının lisans eğitim süreçlerinin İstanbul temelli devlet ya da vakıf üniversitelerinde başladığı, lisans üstü düzeyinde ise yurtdışı üniversitelerini tercih ettikleri gözlemlenmektedir. Üniversite hocası mühendislerin çocukları mimarlık, mühendislik, gibi enternasyonel geçişliliği yüksek bölümlere yönelmekte, ABD ve Avrupa ülkelerini tercih etmektedirler.

Kendi işlerini yapan olgun kadın mühendislerin, kurumsal işlerde çalışan kadın mühendislere göre evlilik kariyerine daha geç başladıkları bulgulanmıştır. Kendi işlerini yapan kadın mühendisler işin yarattığı göreceli sorumluluklardan ve para ilişkilerinin karmaşasından sıyrılarak, özel yaşantılarına, evlilik ve aile kariyerleri çerçevesinde düzen verme sürecine daha geç bir dönemde adım atmayı tercih etmişlerdir. Kurumsal temelli çalışan hem kadın mühendisler hem de erkek mühendisler düzenli gelir, güvenlikli iş ve istikrarlı standartların inşa ettiği avantajlarla evlilik kariyerine daha erken dönemlerde giriş yapmışlardır.

3.4.4. Eğitim Hayatına İlişkin Deneyimler

Genç kuşak mühendislerin eğitim dünyası, lise dönemi ve üniversite süreçleri açısından temel sayısal (fizik,kimya,matematik) becerilerin gelişmişliği, disiplinli öğrencilik, yüksek notlar gibi parametreler açısından tutarlı bir görünüm sergilemektir. Genç mühendis kadın ve erkek anlatılarının ortak noktası, eğitim başarılarının hem üniversite de hem de üniversite öncesi süreçte belirli bir standardı tutturmaları ve ağırlıklı olarak Fen ve Anadolu liseleri kökenli olmalarıdır. Olgun kuşak kadın ve erkek anlatılarında ise İstanbul merkezli düz liseler öne çıkmaktadır. Eğitimde yapısal eşitsizlik ortamının Fen liseleri, Anadolu liseleri ve düz liseler biçiminde kurumsallaşmadığı bir döneme gönderme yapan olgun jenerasyon kadın ve erkek mühendislerin lise eğitim süreçlerinde okullarının İstanbul merkezli olması öne çıkan bir bulgudur.

Her iki jenerasyonda da lise eğitiminin kalitesinin, öğrencileri akademik yeterlilikler açısından donatması ve tatmin etmesi ortak olarak gözlemlenen bir bulgudur. Örneğin, olgun kuşak erkek makine mühendisi katılımcı Metin, mezun olduğu lisenin eğitim niteliklerine ilişkin aşağıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır:

> *-Orta okulu Ordu'da bitirdim, liseye İstanbul'da başladım.*
> *. Nerede ?*
> *-Vefa lisesinde*
> *. İyi bir lise eğitimi aldınız mı ?*
> *-Çok iyiydi. (Makine mühendisi, erkek,58)*

Genç kuşak kadın ve erkek mühendislerde ise lise türü olarak fen liseleri daha baskın konumdadır. Fen liseleri, öğrencilerin akademik başarılarını artırmış ve bir mühendislik fakültesine girişte temel rolü oynamıştır. Kadın inşaat mühendisi Derya'nın anlatısı, iyi lise eğitimi için ailelerin ve çocukların kendi konfor alanlarını terk etmeleri dahil, hangi ölçülerde fedakârlık yapabildiklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *-Babamın işi dolayısıyla o zaman Balıkesir'deydik. Benim iki tarafta Ağrı'lı, ama annemin ailesinin büyük bir kısmı Erzurum'da yaşıyor. Ben tamamen rastlantı eseri Erzurum fen lisesini kazandım. Gitmem ben oraya diyordum ama fen lisesinin eğitimini iyi olduğunu biliyordum. Annemle gittik Erzurum'a teyzemler var üç tane teyzem var orada benim, okuya bileceğime karar verdik hep beraber orada okudum ikinci senenin sonunda ayrıldım Balıkesir'e geri döndüm normal lisede bitirdim okulu*
>
> *. Ama orada bir matematik fen alt yapısı alındı.*

-Tabi, ikinci senenin sonunda zaten bütün lisenin dersleri bitiyor fen lisesinde lise 3'de tekrarlar olur. (İnşaat mühendisi, kadın,41)

Genç kuşak ve olgun kuşak mühendislerin anlatıları, birörnek biçimde lise eğitim süreçlerinin kalitesini öne çıkarırken, üniversite eğitim süreçlerine ilişkin değerlendirmeler farklılaşmaktadır. Örneğin, İnşaat mühendisi kadın katılımcı, İTÜ mezunu olarak tüm mesleki hayatında hem teknik donanım hem de kariyer fırsatlarının açılması anlamında bu farkı olumlu olarak deneyimlediğine vurgu yaparken, Yıldız Teknik Üniversitesi mezunu makine mühendisi katılımcının moderatörle arasında geçen diyalog farklılığı gösterir niteliktedir:

. *Üniversitede aldığınız eğitimin sizi mesleki olarak donattığına inanıyor musunuz ?*

-Hayır (Makine mühendisi, erkek,58)

Üniversitede verilen mühendislik eğitiminin nitelik ve içeriğine yönelik eleştiriler de öne çıkan bulgular arasındadır. Eleştirilerin toplandığı merkezi nokta, mühendislik eğitiminin aşırı düzeyde kuramsal kalması, uygulamaya ve pratiğe yönelik yönünün tatmin edici olmamasıdır. Üniversiteler arasındaki eğitim farklılıkları da mühendislerin değindiği konular arasındadır. Anadolu kökenli üniversiteler kalite hiyerarşisinde alt sıralarda yer almaktadır. Kırıkkale Üniversitesi Elektrik Elektronik mühendisliği bölümünden mezun olan katılımcının eleştirileri Anadolu üniversitelerinin mühendislik eğitimlerinin yetersizliğine vurgu yapmaktadır:

"...Kırıkkale Üniversite'sinden mezun olan bir insanla, Türkiye'de ilk beşe, ilk ona giren üniversitelerin eğitimi arasında tabi ki farklar olmakla birlikte mesleki pratikte de Kırıkkale Üniversitesin 'de de daha alt üniversitelerde de eğitim anlamında çok fazla verilmiyor, verilemiyor, verildiğini düşünmüyorum." (Elektrik elektronik mühendisi, erkek,34)

Mühendislik eğitiminin inşa ettiği kariyerlerde üniversite lisans diplomasının merkezliği ve belirleyiciliği olarak ifade edebileceğimiz bir durumdan da bahsetmek olanaklıdır. Hem olgun kuşak hem de genç kuşak anlatılarında, mühendislik eğitiminde kaliteli ve nitelikli eğitimin adresi İTÜ olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda, Marmara Üniversitesi makine mühendisliği bölümünden mezun katılımcının, İTÜ makine mühendisliğinden mezun olmuş olsaydı, daha farklı bir mesleki kariyer çizgisine sahip olabileceğini ifade etmesi dikkate değer bir bulgudur:

"...İTÜ'den mezun olan arkadaşımda var, kendi departmanım da, aynı departmanda çalıştığım arkadaşım da var. Direkt kurumsal yerlerden başladı, ben de kurumsal yerlerde başlayamadım öyle olsaydı daha iyi yerlerden başlayabilirdim." *(Makine mühendisi, erkek,29)*

Olgun kuşak mühendislerin eğitim süreçlerinde ise lise düzeyinde devlet liselerinin ve yatılı okulların öne çıktığı gözlemlenmektedir. Üniversite düzeyinde ise Yıldız Teknik Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversite'sinin olgun kuşak mühendislerin lisans dönemlerinde eğitim aldıkları kurumlardır. Orta okul eğitimlerini Anadolu'nun farklı kentlerinde alan olgun jenerasyon mühendisler, lise eğitim süreçlerini ağırlıklı olarak İstanbul'da tamamlamışlardır. Özellikle İTÜ çıkışlı olgun kuşak mühendisler, mühendislik eğitiminin kalitesine yönelik vurgular yapmışlar ve belirli üniversitelerin pratikte fark yarattığını ifade etmişlerdir. Kadın mühendis katılımcı, meslek inşa süreçlerinde üniversitenin çok önemli bir rol oynadığına vurgu yaparak İtü, Odtü ve Boğaziçi Üniversite'sinin fark yaratan üniversiteler olduğunu ifade etmektedir:

"...Maalesef okul farkı var, bir de ekol farkı var. İtü, Boğaziçi, Odtü onlar bir ekol artık onların yeri tartışılamaz ve şimdi yeni yeni başka üniversitelerden arkadaşlar geliyor ve biz kara kara düşünüyoruz ne yapacağız diye." (İnşaat mühendisi, kadın,49)

Olgun kuşak anlatılarında öne çıkan bir başka bulgu da 80'li yılların politize olmuş üniversite ve akademik ortamına yapılan vurgulardır. Bu ortam, öğrencileri eğitim süreçlerinden uzaklaştırmış ve eğitimin fiili ortamını olumsuz etkilemiştir. Makine mühendisi katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi şöyledir:

"...Bizim dönemimiz 76-80 aşırı politize olmuş bir dönem yani burada okulu konuşmak çok doğru değil, çünkü okuldan fırsat buldukça okula gitmiyorduk. Neden gitmiyorduk keyfimizden değil, olaylarda hasar görmemek için gitmiyorduk." (Makine mühendisi, erkek,58)

Özellikle inşaat mühendisi olgun kuşak kadın katılımcılarda inşaat mühendisliğinin erkek mesleği olduğuna dair yaygın kanaatlerin de etkisiyle, inşaat mühendisliğini kazandıklarını ilk öğrendiklerinde karamsar bir ruh halinde olduklarını ifade etmek olanaklıdır. Kadın katılımcılar bu dönemlerde, inşaat mühendisliğinin erkek mesleği olarak algılanmasının, kadın inşaat mühendisliği

kimliğiyle çatışkı durumunu yaşamışlardır. Olgun kuşak kadın inşaat mühendisinin konuya ilişkin deneyimi şöyledir:

> **.** *Peki, inşaat mühendisliğini ilk kazandığınızda ne hissettiniz ?*
>
> *-Ben bir ay ağladım. (İnşaat mühendisi, kadın,51)*

Hem genç kuşak hem de olgun kuşak mühendislerde karşımıza çıkan bir diğer önemli bulgu da, mühendislik fakültelerinin ve genel olarak üniversitenin mesleki yeterlilik ve teknik bilginin ötesinde kültürel, sanatsal, siyasal, sosyal bir öz ve kimlik inşa etmekten uzak yapısıdır. Olgun jenerasyon mühendislerin kuşağı, ideolojikleşmiş çatışma ortamında okul ve eğitim dünyasından uzaklaşarak kültürel, siyasal ve sözel bir kimlik inşa etmekte zorlanırken; genç jenerasyon, neo liberal güdülenmeler, bireyselleşme kaygıları ve kariyer kültünün biçimlendirdiği yanılsamaların etkisiyle, gerçek anlamda kültürel, politik ve sanatsal bir bakış kazanamamıştır.

3.4.5. Sınıfsal Konum ve Sınıfsal Kökene İlişkin Belirlemeler

Mühendislerin sınıfsal konumlanmalarına düzenli gelir, mülkiyet edinim süreçleri ve uzun dönemli kredi kullanabilme kapasiteleri bağlamında baktığımızda, genç kuşak erkek mühendislerin avantajlı bir konumda olduğu söylenebilir. Özellikle makine mühendisleri ve elektrik elektronik mühendisleri mülkiyet edinim olanaklarına kolay erişebilir konumdadır. Örneğin, makine mühendisi katılımcı, 4 yıllık bir mühendislik deneyimine sahip olduğunu, çalıştığı kurumda 4000-5000 YTL aralığında maaşı olduğunu ve yatırım amacıyla ev aldığını ifade etmektedir:

> *"...Yani arabam vardı sattım, şirket arabası olduğu için evde şu an bir yatırımım var şu an kredisini ödüyorum. Ablamla ortak aldık, şu an yatırım amaçlı aldık." (Makine mühendisi, erkek,29)*

Gemi inşa mühendisi katılımcı ise bugün açısından maaşının 6000-7000 YTL aralığında olduğunu, ev ve araba alabildiğini, ev sahibi olma sürecinin ise eşinin de çalışmış olmasına rağmen, mesleğinin ancak 17. yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu bulgu, makine mühendisleriyle, gemi inşa mühendisleri arasındaki mülkiyet edinim olanaklarına erişim açısından farklılığın hangi boyutlarda olduğunu göstermektedir. Bir tarafta mesleğinin 4. yılında ev kredisi alabilen makine

mühendisi profili, diğer tarafta mesleğinin 17. yılında ev sahibi olan gemi inşa mühendisi, imalat sektöründe çalışan mühendislerle hizmet sektöründe çalışan mühendisler arasındaki farkı göstermektedir.

Genç kuşak kadın mühendislerin sınıfsal konumlarının aldığı görünüm sektörel alanlarına göre değişim göstermektedir. Takı sektöründe çalışan metalürji malzeme mühendisi kadın katılımcı 4000-4500 YTL aralığında bir geliri olduğunu, bu gelirle İstanbul'da bir ev sahibi olmanın çok zor olduğunu ifade etmektedir. İnşaat mühendisi kadın katılımcı ise eşinin de kendi gibi inşaat mühendisi olduğunu,13 yıldan bu yana birlikte çalışmalarına rağmen, Mecidiyeköy'de bir daire sahibi olabildiklerini ifade etmektedir. 2000'li yıllar gerçekliğinde İstanbul'un merkezi yerlerinde ev sahibi olmak, sabit gelirli çalışanların ekonomik gelir ve kapasitelerinin çok üzerinde bir görünüm almaya başlamıştır. Dar gelirli ve memur maaşlarının çok ötesinde, mühendislik ve avukatlık gibi uzmanlaşmış mesleki emeğin kapasitelerini de aşan bir gerçeklik söz konusudur. Kentlerin merkezleriyle, çeperleri arasındaki sosyal ve ekonomik çizgiler sınıfsal bölünmelerle keskinleşmektedir. İnşaat mühendisi katılımcı, parasal birikimlerinin 2010 sonrası dönemde mülkiyete dönüşme sürecini şöyle ifade etmektedir:

> *. Hadımköy' deki ev 80 bin YTL'ye satıldı.*
> *-Dönem olarak ne zaman satıldı.*
> *. 4 sene önce, o zaten uzak bir yerdeydi ve parada etmiyordu zaten yani o eve harcadığımız parayı geri aldık 4,5 sene sonra para kazanmadık, diğer evi 120 bin YTL'ye aldık, 180 bin YTL'ye sattık ama kümes gibiydi. 1+0'ları biliyorsunuz değil mi ? yani odası yok inanamadım yani buna mı para verdik diye, bu evi 550 bin TL'ye aldık*
> *.Şu an da 750 bin YTL'mi*
> *- Şu an da 1.100 bin YTL falan diyorlar yani 4 yıl içerisinde evimiz iki katına çıktı. (İnşaat mühendisi, kadın,41)*

Genç kuşak kadın inşaat mühendislerinde maaş düzeni ve skalası 10 yılın üzerinde kıdem ve tecrübesi olan proje müdürü mühendislerde aylık 10 bin YTL düzeyindedir. Bu rakam faillerin çalıştığı şirketin kurumsal yapısına göre değişmektedir. Enformasyon sektöründe çalışan bilgisaray mühendisleri için ödenen aylık tutarlar ise 10-15 bin YTL aralığında gözükmektedir. Diğer mühendislik alanlarıyla karşılaştırıldığında, enformasyon çağının gözde mühendislik alanı, bilgisaray mühendisliğinin net gelir açısından fark attığı gözlemlenmektedir. Henüz 32 yaşında olan bilgisaray mühendisinin, moderatörle mülkiyet edinim süreçleri ve net gelire ilişkin gerçekleştirdiği diyalog dikkate değerdir:

.Bugün açısından aylık net gelirinizi aralık olarak ne söyleyebilirsiniz ?
- 10-15 arası
. Kendinize ait bir arabanız var mı ?
-Var
. Eviniz var mı ?
-Var (Bilgisaray mühendisi, kadın,32)

Olgun kuşak mühendislerin sınıfsal konumlarını, üniversite hocası mühendisler ve saha mühendisleri olarak iki ayrı kategoride analiz etmek mümkündür. Buna göre, üniversite hocası mühendislerin uzun dönemli çalışma performasları, üniversite dışında ek iş yapma olanakları, düzenli gelir ve eşlerinin de çalışma yaşamının içinde olduğu düşünüldüğünde, mülkiyet edinim süreçlerinin etkili bir biçimde gerçekleştiği söylenebilir. Ancak, sahada çalışan mühendisler için aynı belirmeyi yapamamaktayız. Özellikle, maaşlı çalışan inşaat mühendislerinde kurumsal olmayan orta boy işletmeler, düşük maaş gerçekliğini ortaya çıkartmıştır. Böylece, ekonomik birikim mülkiyete dönüşememekte ve geç elde edilen bir kazanım halini almaktadır. Bu bağlamda kadın inşaat mühendisi, Yıldız'ın anlatısı düşük maaş gerçekliğinin ve asgari ücretten yatırılan sigortaların tipik yansıması biçimindedir. Kadın katılımcı, 1980'lerin ortasında başladığı çalışma hayatında ancak 2015 yılında ev sahibi olabilmiştir. (İnşaat mühendisi, kadın,49)

Kendi firmasını kuran ve ticari yaşantıya adım atan kadın mühendisler ise serbest çalışmanın riskleri, piyasadaki dalgalanmalar, küresel ölçekli krizlerden dolayı beklentilerini gerçekleştirememiştir. Mühendislik dışı mesleki kariyeri tercih eden mühendisler de aynı risk ortamı ve ticari dalgalanmalardan kaynaklı olarak mülkiyete dönüşmüş maddi varlıklarını yitirmiştir. Bu durum, aktörlerde psikotik içe kapamayı tetiklemiş ve geri çekilme/kaçma davranışına neden olmuştur. Olgun kuşak makine mühendisinin anlatısı, ticari yaşamdaki dalgalanmaların ve olumsuz gelişen süreçlerin aktörlerin iç dünyalarındaki yansımalarını göstermesi açısından dikkate değerdir:

. Bu ticari yaşamdaki iniş çıkışların yarattığı gerilimleri biraz konuşursak, kolay bir şey değil, değil mi ?

-Çok yorucu, şu an, bugünkü durumumu o açıklıyor yani ben şu anda kimseyle görüşmek istemiyorum. (Makine mühendisi, erkek,58)

Sınıfsal köken bağlantısıyla ele aldığımızda ise genç jenerasyon mühendislerin düzenli gelir yapısına sahip, güçlü orta sınıf ailelerden geldikleri

gözlemlenmiştir. Ailelerin mülkiyet edinim kapasiteleri yüksektir. Anlatıların içeriği analiz edildiğinde, tüm genç jenerasyon mühendis katılımcılara, aile mülkiyet birikiminden en az bir daire kalmaktadır. Genç kuşak mühendislerin babaları, İşçi, grafiker, pazarcı, mühendis gibi meslek gruplarına mensupken, anneler ev hanımıdır. Genç mühendislerin aileleri, sanayi kentlerine yerleşmiştir dolayısıyla kentsel ilişki ağlarının belirleyici olduğu bir yaşantı, aktörlerin, düşünme ve yatkınlıklar bütünlüğünü belirlemiştir.

Olgun kuşak mühendislerde ise gelişim sürecinin merkezi İstanbul'dur. Ailelerin ekonomik sermayeleri, genç jenerasyon kadar kuvvetli değildir. Ancak, babaların meslek mensubiyetlerinde öğretmenlik ve mühendislik gibi alanlar öne çıkmaktadır. Annelerin konumu yine aynı, ev hanımıdır. Anlatılarda, mühendis annelerin 25 yıllık periyot içerisinde ev hanımı konumunun iki jenerasyon açısından da aynı olması, kadınların toplumsal yaşamdaki konumlanması, çalışma ilişkilerindeki yeri, ekonomik bağımsızlık, sosyal ve psişik özerklik açılarından sabitliğe ve ilerlemeden yoksunluğa işaret etmektedir.

3.4.6. İnanç, Ahlak, Değer ve Kanaatlere İlişkin Deneyimler

İnanç, ahlak ve değerler örüntülerine ilişkin bulgularda mühendislerin belirli çizgileri öne çıkararak analizler yaptıkları gözlemlenmektedir. Genç erkek mühendislerin temsil ettiği bir çizgiye göre inanç, insanın kendine inancı, yaşadığı yaşamın doğruluğuna inancı olarak özetlenebilir. Özellikle genç erkek mühendisler, inancın dinsel ve uhrevi köklerine daha az vurgu yapmayı tercih etmektedirler. Onlara göre, inanç, insanın kendi dünyasıdır ve bir enerji olarak kendi içinin dışa vurumudur. Bu yaklaşıma göre ahlak, güzel düşünmek, çevreye saygılı olmak, kendine saygılı olmaktır. Sadece dürüst olmak yeterli değildir, aynı zamanda kendisine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapmamak, şeffaf olmak ve açıklık ilkesini yaşama geçirmek anlamına gelmektedir.

Farklı bir yaklaşımı sergileyen genç kuşak erkek mühendislere göre ise inanç, yaratılıştaki gayedir. İnançla, ahlak kavramsal bir bütünlük sergiler, toplumsal değer ve kurallara uymayı, en azından bu değerlerle çelişik bir konum almamayı tavsiye

eder. İki yaklaşımın son tahlilde ortaklaştığı nokta, bencil davranışlardan sıyrılma, empati duygusuyla hareket etme ve kişisel hırslardan arınarak, ahlaki bir konumlanma inşa etmek olarak özetlenebilir.

Genç kuşak kadın katılımcıların kimilerine göre ise inanç, bireylerin Allah'la kendi aralarındaki içsel bir diyalogdur. Bazılarına göre ise hiçbir dinsel içerimi olmayan sadece dünyevi bir olgudur. Genç kuşak kadın katılımcılar, ahlakı, bir taraftan dürüstlükle özdeşleştirirken, diğer taraftan da evrensel değerlerle bağlantılandırır. Evrensel değerler açısından yorumlandığında ahlak İyilik, adalet, vicdan gibi kavramlarla tam örtüşen ve evrensel içerikleri olan bir durumsallıktır. Bu anlayışa göre dürüstlük, ahlaklılığı tam manasıyla karşılayan bir durum değildir. Ahlaklı insan, özsel olarak adil, iyi olan ve kötülük yapmaktan kaçınan insandır.

Olgun kuşak kadın mühendislere göre ise inanç, atfettiğimiz değerler toplamı, kendini güvende hissetmek için tutunulabilecek bir dal, duygusal yoğunlaşma gibi anlamlandırmalarla tanımlanmıştır. Ahlak ise dürüst olma, sözüne güvenilir olma ve başkalarına saygılı davranma olarak özetlenebilir. Olgun erkek katılımcılarda ise ahlaka sözel ve kültürel anlamlarının dışında, normatif bir anlam yükleme çabası vardır. Böylece ahlakın, yerelden yükselen evrensel boyutunu algılamayı sınırlayan bir yasalılık ve pozitif hukuka vurgu öne çıkar. Örneğin, olgun kuşak mühendis katılımcı Metin, *"ahlaklılık"* durumunu şöyle ifade etmektedir:

> *"...Bir çeşit yasalar çerçevesinde düşünüyorum olayı hırsızlık, yalancı şahitlik, çevresine zarar vermeyen." (Makine mühendisi, erkek,58)*

Normatif değerlendirmenin bir başka türü de kitabi islamı referans almaktır. Gündelik yaşantıdaki bölünmeler, varyasyonlar ve çatallanmaların göz ardı edildiği bu anlayış içinde, kanaatler tek referanslarla temellendirilir ve değerler boyutundaki tikel içerikler görmezden gelinir. Böylece, bu anlamadaki ahlaklılık kavramsallaştırması, evrensel bağlanımları es geçerek, tek tipçi bir anlayışı öne çıkararak değerlendirme yapar:

> *"...Yani inanan müslüman için Allah tanımlıyor bunu Kuran'da yani diyor ki, ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım yani şimdi bunu söyleyince senin misyonun belli olmuş oluyor. Kulluk yapmak, ne o zaman bunun yolu yöntemi, senin her gün yaptığın işler yaşadığın her şeyin yani Kuran'ın sana gösterdiği yol, peygamber efendimizin gösterdiği yol anlamına geliyor. Bunların hepsini izlediğimiz doğrusunu yaptığımız zaman biz ahlaklı bir insanda olmuş oluyoruz. Yani bu sadece*

günümüzün bakış açısındaki ahlakla yani o da değişir, benim ahlak anlayışımla başka birisinin ahlak anlayışı farklıdır ama referans noktası hani bu anayasa gibi kuran olunca o zaman farklılıkların ortadan kalkmış olması gerekiyor." (Akademisyen, erkek,60)

Sonuç olarak, mühendislerin dünyasında ahlak, inanç, vicdan, saygı gibi sosyo/psişik örüntüler, sosyolojik ve tarihsel arka planlarla mesleki aktörlerin zihnine işlenen ve organize edilen yapısal düzeyli mekanizmaların ve gündelik hayattaki rutinlerin kompozisyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4.7. İdeoloji ve Dünya Görüşüne İlişkin Deneyimler

Genç kuşak mühendislerin ideoloji ve dünya görüşlerine ilişkin deneyimlerinde öne çıkan en temel bulgu sözel bağlamlarla düşünme ve siyasal toplumsal ütopya tahayyül etme / tasarlama becerilerindeki kısıtlılıklardır. Daha farklı bir ifadeyle, apolitiklik genç kuşak mühendislerin ortak noktasıdır. Gündelik politik konulara ilgisizlik, siyasal tavır ve tutum almama, politik söylem ve imalarından kaçış, belirli bir konfor alanını koruma, riske girmeme, kendini tehlikeye atmama gerekçeleriyle ikinci plana itilmektedir. Esasında, genç mühendislerin apolitiklik durumu, günümüz dünyasında yaygınlaşan *" bireyselleşme durumsallığı "* nın ve kişisel özerklik taleplerinin *" kamusal özgürleşme alanını "* kısıtlayan / parçalayan kimliğiyle tutarlı gelişmektedir.

Bireysel dünyalarda izole edilmiş başarı ve başarısızlık kriterleri inşa etme, gündelik yaşantıyı dönüştürme iradesini askıya alarak, iç dünyaları müzakereye kapatmış, toplumsal olup bitmelere ilgisizlik genel bir eğilim ve yaygın düşünme biçimi halini almıştır. Bu anlamda, kadın mühendis katılımcının anlatısı, bireysel özerkleşme talepleriyle, kamusal özgürleşme arasındaki mesafelerin hangi düzeylerde açıldığını göstermesi açısından dikkate değerdir:

"...Politik olarak baktığımda apolitik, Çünkü bireyci biriyim yani her hangi bir toplumsal hareket için kendimi riske atacak, her hangi bir lüksümden feragat edecek biri değilim." (İnşaat mühendisi, kadın,41)

Genç kuşak mühendisler ağırlıklı olarak modernist ve seküler dünya görüşünü temsil etmektedir. Yaşam biçimi, düşünme alışkanlıkları, mesleki rutinler

ve gelecek tasarımları bakımından çağdaş ve dünyevi pratikler öne çıkmaktadır. Küresel sorunlar bağlamında savaşlara, eşitsizliklere, küresel dünya düzeninin hegomanik mantığına, kapitalist işleyişin tahribatlarına önemle vurgu yapılmakta ve eleştiriler getirilmektedir. Mühendisler, gündelik siyasal problemlere, devlet ve toplum ilişkilerine yönelik yorum ve değerlendirmeler yaptıklarında kavramsal ağ karmaşıklaşmakta, politik kavramların göndermeleri yerinden çıkmaktadır. Gemi inşa mühendisi katılımcının anlatısı, siyasal alana yönelik kavram karmaşasını ve kafa karışıklığını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *"...Ben şeriatı da kabul ederim, sosyalizmi de kabul ederim, kapitalizmi de kabul ederim önemli olan oradaki insanların oradaki uygulama şeklidir. Yani adaletli olabilmek yani şeriatın da kuraları güzel, sosyalizmin de, kapitalizmin de ama doğru uygulanırsa, bence hiç birbirinden farkı yok, sadece teoride ki gibi uygulanmaları gerekiyor. Yani şeriatta çok güzel bir yönetim şekli olabilir, sosyalizm de, kapitalizm de." (Gemi İnşa Mühendisi, erkek,41)*

Genç kadın mühendisler ise gündelik deneyimlerinden hareketle toplumsal ve ekonomik hayata ilişkin gözlemlerini paylaşmaktadırlar. Bu gözlemlerde maddi sıkıntılara, işsizliğe, ticaretin zayıflığına, tüketimdeki gerilemelere yönelik tespitler öne çıkmaktadır. Genç kuşak kadın metalürji malzeme mühendisi katılımcının gündelik gözlemlerine ilişkin değerlendirmeleri, günümüz toplumsal ve ekonomik yaşamına yalın bir bakış getirmesi açısından dikkate değerdir:

> *"...Bir kere maddiyatta sıkıntılar yaşanacağı kesin genel anlamda, çünkü çok fazla gerileme var. İşsizlik yani genel anlamda var böyle bir şey, biz şu an da ticaretin göbeğindeyiz. Ticaret çok zayıfladı burada zayıfladıysa her yerde zayıflamıştır. Belki birtakım sektörlerde bazı şeyler devam ediyor olabilir, hani bilgisayar sektörü mesela devam ediyordur ya da edecektir teknolojiyle bağlantılı olduğu için ama baktığınızda konumuz ticaretse ve bunu satmaksa kimse bunu almayı tercih etmiyor şu an da yani herkes bir durma eylemi içerisinde ya da minimumla hareket ediyor. Ben çok alışveriş yapan da bir insanım aynı zamanda bir senedir yapmıyorum yani daha az yapıyorum, gerekli gereksiz daha fazla harcama yaparken şimdi yapmak içimden gelmiyor. Bu, geneli gördüğüm için böyle hani daha fazla alamayan insanı görüyorsunuz ticaretin daha zayıfladığını görüyorsunuz içimden gelmiyor gerçekten mesela seyahat bile etmek içimden gelmiyor. Bunların üzerimde çok etkisi var yani üzerimdeki o eski heves gitti." (Metalürji malzeme mühendisi, kadın,36)*

Faillerin dünya görüşlerindeki ve ideolojik duruşlarındaki konumlanmalar, siyasal olup bitmeleri sorunsallaştırma biçimlerini, söylem ve retorik düzeylerini belirlemekte, yön vermektedir. Örneğin, kendisini milliyetçi, muhafazakar ve merkeziyetçi olarak tanımlayan genç jenerasyon mühendis katılımcı, küresel

kapitalizmin ve emperyalizmin para ve askeri güç merkezli yayılmacılığını, doğu dünyası ve müslüman toplumlar üzerindeki tahakkümünü eleştirmekte ve gelecek açısından kaygılandığını ifade etmektedir:

> *"...Bizim burada santraç tahtasındaki basit piyonlar olarak bir yaşam şeklimiz var. Biz yaşıyoruz ama yaşadığımız hayatın sinir uçlarını bilerek yaşamıyoruz. İlerleyen bir şeyimiz var. Doğru olamadığını yanlış olduğunu düşündüğüm şeyler var ama tabi ki bireysel olarak toplumdaki bir birey olarak değiştirme şansım çok fazla yok ama hassasiyetler çerçevesinde dikkat etmeye çalışıyorum kendi adıma bazı şeylere, hoşuma gitmeyen şeyler varsa bu ürünler mesela onları almamaya çalışıyorum. Tükettiğim şeyleri doğru şekilde tüketmeye çalışıyorum. Bireysel olarak yapacağım tek şey bu, kendi adıma ilerde daha kötü olacağından çekiniyorum kendi çocuklarım için kaygılanmıyorum desem yalan olur. Özellikle İslama karşı yapılan yoğun bir baskı var bu emperyalist düzen içerisinde geleceğin daha da zorlaşacağını düşünüyorum. Güncel bir örnek vermek gerekirse mescid-i aksada olan bu hafta içerisinde olan olaylar Müslümanlara karşı yapılan sinir uçlarına dokunan hamleler gelecekte daha da baskı altına alınacağımızı düşünüyorum bu ekonomik baskı olarak da dini olarak çeşitli baskılarla devam edecektir." (Elektrik elektronik mühendisi, erkek,34)*

Olgun kuşak mühendislerde ise siyasal duyarlılık ve politik düzey yüksektir. Erkek mühendislerin bir bölümü, ulusal düzeyde egemen politik yaklaşım, anlayış ve ideolojik yapılaşmalara bir mesafe vurgusu yapar. Bu mesafe, aktörleri bilinçli bir tercihle, yeni bir mesafe inşasına, siyasal alana mesafe koymaya yöneltmiştir. Bu yaklaşımı sergileyen aktörler, egemen dünya görüşleri ve ideolojilere ilişkin hoşnutsuzluklarını ifade etmekte ve politik düzeyde eşitlik, özgürlük gibi kavramları öne çıkarmaktadır. Bir diğer anlayış, küresel sorunsallaştırmaları, muhafazakar değerlere göre inşa etmektedir, özsel bir biz vurgusu, islami referanslarla formüle edilir. Üniversite hocası mühendis erkek katılımcıya göre küresel dünyadaki en büyük sorun, Batı merkezli hegomanik dayatmalardır ve bu dayatmaların kaynağı dini eksenlidir:

> *"...Yıllardan beri bir şey yaşamadık gibi gözüküyor, gerçi Irak, Libya, Mısır, Suriye, Katar, Suudi Arabistan, vs bunlar tabi şey değil, sıra Türkiye'ye gelecek bunun arkasında da ben dini şeylerin olduğunu düşünüyorum. Dünyada müslümanları her taraf sıkıştırıyor. Müslümanlar da çok doğru davranmadıkları için bu tür şeylere muhatap oluyorlar yani." (Akademisyen, erkek,60)*

Kadın katılımcılarda ise özgürlük, demokrasi, insan hakları, ve küresel düzeyde yaşanan ahlaki çöküş gibi problem alanlarına vurgu yapılmaktadır. Atatürk vurgusu çağdaş, özgürlükçü ve eşitlikçi bir dünya görüşünü temsilen öne

çıkarılmaktadır. Kadın katılımcılar, Atatürkçülüğü bir yaşam biçimi olarak anlamanın yanında, politik bir referansa vurguyla da ifade etmektedirler. Kadın mühendisler, son yıllarda özellikte sokaklarda bedensel güvenliliklerini tehlikede görmektedir. Cinsiyet temelli ontolojik tedirginlik olarak ifade edebileceğimiz bu durumda kadın failler, otobüste yolculuk yapmaktan, gece belirli saatlerde sokakta dolaşmaya kadar kaygılar yaşamakta ve korkmaktadır. Olgun kuşak kadın mühendis katılımcının konuya ilişkin değerlendirmesi korkunun ve kaygının düzeyini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *"...Ben bunu hep söylüyorum, son bir iki senedir, dedim ya ben yatılı okudum, kardeşim de yatılı okudu, babamlar memleketten otobüse bindirir gönderilerdi. Gelirdik burada sabahın köründe otobüsten inerdik bavullar elimizde sürüne sürüne okula giderdik ama ben şu andaki kadar kaygı duymuyordum. Yeğenlerim var şimdi onlar için veya gençler ve çocuklar için korkutuyor çevrede olanlar bizi, ya bir otobüs yolculuğunu araba devrilmese bile, sağ salim atlata bilmesi lazım insanın, otobüsün içindeyken insanın başına bir şey geliyor. Bu kaygı son iki yılda ben de son derece arttı bazen gülüyoruz, eğleniyoruz ama ciddi anlamda düşündüğünüzde öyle bir gidiş var yani şöyle şey derler ya uçurumun kenarına gitme düşersin derler küçükler gider elini sobaya değdirir falan filan onu biz artık ön gördüğümüz için mi kaygılanıyoruz yoksa ciddi bir tehdit mi var, inşallah biz öngördüğümüz içindir ama öyle değil bence." (İnşaat mühendisi, kadın,49)*

Bu çerçevede değerlendirdiğimizde, olgun kuşak mühendislerin, genç jenerasyon mühendislerden politik anlamlandırma süreçlerindeki yoğunluk, küresel sorunları ele alıştaki arka plan ve çağın sorunlarına yaklaşımdaki özgünlükler açılarından daha zengin, referanslı ve temellendirilmiş bir konum aldıkları söylenebilir.

4. BÖLÜM: TARTIŞMA

4.1. Sınırların Aşınması: Çok Katmanlı Parçalanmalar, Mesleki Çözülmeler ve Çaresizlik Kültürü

4.1.1. Meslek mi Mesleksizlik mi, Düzen mi Kaos mu ?

Her türlü toplumsal sınır ve mesafenin yeniden tanımlandığı bir aşırılıklar çağında yaşıyoruz. Tarihin hiçbir döneminde kültür, çağcıl kültürümüzdeki kadar gerilemelerin ve ilerlemelerin, düzenin ve kaosun, sevginin ve nefretin, libidoyla bastırmanın, vicdanla reddin, öfkeyle dinginliğin, iyilikle kötülüğün, siyasetle siyasetsizliğin, akılla akıldışılığın bu düzeylerde iç içe geçtiği, melezleştiği, birlikte var olduğu ve karmaşıklaştığı bir görünümü sergilememiştir. Bugünün epistemolojik düzeyli kopma ve kırılmaları, geçmişin insan tasarımlarından, toplum ve gelecek tahayyüllerinden bütünlüklü bir ethos, ideal ve tavsiye edilebilir bir yaşama, davranma ve düşünmeler seti önermemesi bakımından keskin bir biçimde ayrımlanabilir.

Belirli bir coğrafya parçasında bir dile sahip olmak, bir kültürü kişisel tarihinde yaşamak, öğrenmek, deneyimlemek ve içselleştirmek, yurttaşlık bağıyla bir ulusun kalabalığına dahil olmak ve onun güzelliklerini hissetmek, modernliğin inşa ettiği kültür nosyonunun becerileriydi. Bauman göre bu kültür, *“ bir düzen yaratmak ve onu korumak, düzeni bozan ve bu düzen açısından kaos görünen her şeyle mücadele etmekteydi. “* (Bauman, 1998:158). Bu anlamıyla değerlendirdiğimizde modernlik, doğal olanla, işlenebilir arasında, süreğenleştirilip güçlendirilebilir olanla, kendi haline bırakılması gereken arasında net bir fark gözetmiştir.

Akılla, akıldışı olan üzerine kurgulanan bu fark gözetimi, dikatomik bir toplumsal düzen tahayyülünü (anlamlı/anlamsız, uyumlu/uyumsuz, ölçülebilir/ ölçülemez) inşa etmiş ve öne çıkartmıştır. Durkheim (2006) ’ın suçu ve intiharı uyumlu ve ahenkli bir toplumsal düzenin içinde kabul etmediği, cezalandırıcı hukuka havale ettiği ve iş bölümün bütün toplumsal bölünmeleri ve çatışmaları düzenleyeceği ve telafi edeceğine ilişkin organik dayanışma kavramsallaştırması,

uyum/uyumsuzluk, düzen/düzensizlik paradigmasını bir bilim olarak yeni olgunlaşan sosyolojinin merkezine oturtmuştu. Bu yaklaşımla koşut ve tutarlı bir biçimde Parsons'ın başarılı ve liyakatli bireylerin refah toplumu tarafından ihya edileceği hatta tüm toplumun ödül ve mükafatlarla yeni ve güçlü bir geleceği inşa edeceğini (Layder, 2014: 17-28) vaaz eden uyum fetişizmli sistem sosyolojisi, 20.yüzyılda ağır yenilgiler alarak yanlışlanmıştı.

İşlev sosyolojisinin postülat ve temellendirmelerine mesafeli, farklı kavram ve argüman setleriyle yola çıkan, insanlık için uyum ve kurtarılmış bir gelecekten ziyade, modenliğin inşa ettiği korkulara, kaygılara ve olası tehlikelere işaret eden ve uyarılar yapan Marx, Weber, Nietszche ve Freud gibi yorumcular, toplumu ve çağı kuşatan kapitalizm, bürokrasi, ulus- devlet gibi makro düzenliliklerin *" bir ahlaki durum olarak insan sorunsalını "* hangi düzeyde inşa edeceğini ve yaşanması olası olan yazgının tehlikelerinin hangi boyutlara ulaşabileceği konusunda soğuk kanlı öngörülerde bulunmuşlardı.

Weber'in geleceğin insanlık için bir buzlu karanlığın kutup gecesine dönüşebileceğine (Stauth ve Turner, 2005: 65) yönelik uyarısı, Marx'ın toplumsal grupların antagonistik bölünme ve çatışkılarla yaşadıkları ve bu bölünmelerin uzlaşma ve diyalogdan ziyade, devrimci kopma ve kırılmalara neden olacağı ve çatışmanın kaçınılmazlığına vurgu yapan yaklaşımı, Nietszche'nin rasyonalitenin, yaşantının daemonik ve tutkulu yönünü baskıladığına yönelik yaşama felsefesini öne çıkaran vurgusu ve Freud (2016)'un uygarlık ve kültürün libidinal enerjiyi bastırmasının inşa ettiği psişenin ve doyumsuzluğun bir toplumsal huzursuzluğa evrilmesi görüşü. Bütün bunlar, modernliğin biçimlendirdiği ve oluşturduğu dışsal/nesnel koşulların kuramsal ve epistemolojik düzeydeki dışa vurumlarıydı.

Rousseau'nun toplum sözleşmesiyle tüm toplumun apriori ve büyük bir uzlaşmayla birlikte hareket edeceğine ilişkin anlayışı ve Hobbes'un *" Homo homini lupus "* (İnsan insanın kurdudur) gerçekliğinin bir Leviathan (güçlü devlet) ile aşılacağına ilişkin yaklaşımı, refah devletinin görünmez eli marifetlerine ve becerilerine tam itimatla, tarihin, toplumların, ulusların, insanlığın daha kötüden daha iyiye doğru yöneleceğine ilişkin ilerlemeci bir kainat nosyonuna gönderme yapıyordu. Ancak, iki dünya savaşı, toplama kampları ve sayısı bilinmez trajediler, bu nosyona, ağır darbeler indirdi.

Batı ve Doğu Avrupa'da iki aşırılığın ve radikalizmin yarattığı yıkım, (Nazizm ve Stanilizm) işçi kitlelerinin sınıfsal bağlam ve bağlantısallıklarını yok sayarak kökenci milliyetçiliklere gösterdikleri ilgi, evrensel ve özgür bir dünya için geniş kitlelerin sergilediği isteksiz tavır ve Avrupa işçi sınıfının kendinden beklenen politik çıkış ve atakları gerçekleşmemesi, marksist tarih ve toplum tasarımlarına yönelik ilgiyi azalttığı gibi, bir ideoloji ve dünya görüşü olarak da sorgulanmaya açık hale getirmiştir. Özellikle, Marksist ve Leninist ideoloji temelli dünya görüşleri, toplum ve tarih ütopyaları gözden düşmüştür.

Böylece bütün öndeyilerin yanlışlandığı, tüm kuramsal ve entelektüel çabaların bir gereksizlik hissiyle rafa kaldırıldığı ve bütün toplu kurtuluş çarelerinin bir daha gündeme getirilmemek üzere yok sayıldığı bir gerileme dönemine girilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Batı kapitalizminin hem kendini toparladığı hem de farklı sınıfsal konumlanmaların, değişik mesleki hiyerarşilenmelerin, sanayi içerisinde yeni denetim ve otorite mevkilerinin inşa edildiği, artık klasik kapitalizmden değil de, yavaş yavaş endüstri toplumundan bahsedilmeye başlandığı yeni bir çatallanma döneminin içine girildi.

Bu dönemde, toplum teorisyenlerinin zikretmekten ve bir analiz düzeyi olarak başatlığına vurgu yapmaktan, öne çıkarmaktan, en sakındıkları kavram, şüphesiz *"sınıf"* kavramıydı. Sınıf, klasik marksizmin yumuşak karnı, kuramsal kısıtlılıkların ve boşlukların temel nedeni olarak görülüyordu. Bu yaklaşım, yoğun bir biçimde, Dahrendorf'un ve Ossowski'nin kuramlarında işlendi ve bu kuramlarda klasik marksizmin sınıf nosyonuna yönelik anlamlı eleştiriler getirildi.

Dahrendorf (1959)'a göre kapitalist sahiplikle, denetimin ayrılması, sosyal yapı içerisinde yeni konumlanmaların ve sınıfların karmaşıklaşmasında devrim niteliğinde bir etki yapmıştı. İşe alım süreçlerinden, toplumsal yapının en ince ayrıntılarına kadar yeni bir toplumsal evreni ve formasyonu inşa etmişti. Ossowski (1998) ise klasik ve egemen kavramsallaştırma biçimlerine karşı çıkarak, toplumsal yapıyı zengin/fakir, burjuvazi/proletarya gibi dikotomilerle açıklamaya çalışmanın çıplak gerçeği ret etmek anlamına geldiğini, bunun yerine, sınıfsal içe içe geçmelerin ve karmaşıklaşmaların gerçekte olduğu gibi analiz edilebileceği *" derecelı "* bir sınıf analiz modelini önermekteydi. Bu itirazlar, dolayımsız bir biçimde, Marx'ın

"emekçileşme" [1] kavramıyla toplumsal grupların homojenleşeceğine yönelik tezine ağır eleştiriler getirmekteydi.

Klasik marksizmin sınıfa yaptığı vurgudan rahatsızlık duymayan ama marksizm içindeki "*ekonomizmin "* [2] baskın konumundan da hoşnut olmayan, Althusser, Poulantzas, Miliband, Laclau gibi yorumcular, ekonomik determenizme karşı, devlet, siyaset ve bürokrasinin (klasik marksizmin ayrıntılı açıklama getirmekten kaçındığı) güç ilişkileri, kapitalizm, siyasi partiler ve toplumsal sınıflar bağlantılarına yeni yorum ve yaklaşımlar sundular. Pakulski, Waters ve Gorz gibi yorumcular da sınıfın artık bir analiz düzeyi olarak öne sürülemeyeceğini ve Batı toplumlarının eşitsiz ama sınıfsız konumlarının şüphe götürmeyecek bir biçimde kalıcılaştığına vurgu yaptılar.

Batı kapitalizmi içerisinde 70'li yıllarla birlikte ortaya çıkan ekonomik daralma*," fordist sistemin ana direklerinde parçalanmaya ve liberal ekonominin birikim rejiminde hızlı dönüşümlere neden oldu "* (Harvey, 2012: 163). Aynı dönemlerde*, " mekanik teknolojilerden enformasyonel teknolojilere doğru tarihsel bir değişim yaşandı "* (Castells, 2013: 27, c.1). Birbirleriyle ilintili, mikro-elektronik, bilgisaray ve telekomünikasyon alanlarında elektroniğe dayalı teknolojilerde devrimsel dönüşümler gerçekleşti. Hizmet ve enformasyon temelli iş ve istihdam oranları, niceliksel olarak imalat sanayinin önüne geçti. Yeni mesleki konumlanmaların, uzmanlık ve otorite kategorilerinin, bilgi ve teknoloji ihtisaslı iş ve meslek alanlarının potansiyelleri genişledi ve istidam düzeyleri yükseldi.

Enformasyon toplumunda mesleğin teknik boyutu, Weber (1999)'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" ndaki analiziyle ilişkili, üç bağıntılı kavramsallaştırması, teknik mesleki beceri, pazar kapasitesi ve ticari mübadeleyle bağıntılı ve ilintili farklı vehçeler ve varyasyonlarla yeniden canlandı. Yeni durumda, enformatik ve hizmet karakterli iş yapıları, teknik ve mesleki donanımlı aktörleri

[1] Marx, emekçileşme kavramıyla, proletarya dışındaki, köylü, gündelikçi ,küçük ticari işletme sahipleri gibi yoksul kesimlerin kapitalizmin kutuplaştırıcı işleyişinin doğal sonucu olarak, proleterleşeceğini ve sınıfların homojenleşeceğine gönderme yapmaktaydı. Bkz. Aron, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, s.125

[2] Klasik Marksizm'de ve klasik marksist yorumlarda, ekonomizm, üretim ilişkilerinin/üretimin yapısının, işleyişinin ve modelinin, bütün bir toplumsal ilişkiler ağını (devlet, bireysel bilinçler, ideolojiler, sanat) belirdiğini, biçim verdiğini ve yönlendirdiğini ifade eden bir kavramsallaştırmadır. (Özellikle Engels'in mektuplarında ekonomizmin kısıtlılıklarını ifade eden ve düzeltmeye çalışan bir yaklaşım olsa da, sonraki yorumcular ekonomizm-klasik marksizm ilişkisini ağırlıklı olarak olumlarlar)

talep etmekteydi. Bu yapı, uzun süreden beri, sadece Batı içi toplumlarda değil, Batı dışı dünyanın modernleşmiş, nispeten küreselleşmiş ve modernleşmekte olan toplumları için de geçerliliğini korumaktadır. Akşit'in de ifade ettiği gibi Batı dışı toplumların kapitalist sistemle eklemleşme ve modernleşme pratikleri, evrimsel/çizgisel ya da "planlı veya müdaheleci toplumsal değişme" modellerinin dışında, çoklu modernleşme pratikleri ya da " kendiliğinden toplumsal değişme " tipleriyle de olabilmekte (Akşit, 2012: 74-85) ve batı sistemiyle entegrasyon gerçekleşebilmektedir. Böylece bir tek modernleşme türü ya da kapitalizmden değil, kapitalizmlerden ve farklı modernleşmelerden bahsetmek olanaklı olmaktadır. Küresel kapitalizmin etkisi ve çoklu modernleşme süreçleriyle deneyimlenen dönüşümler, yeni mesleki uzmanlık alanlarının ortaya çıkışı, karmaşıklaşma, birbiriyle iç içe geçen mesleki yapılaşmalar, bunlara uygun eğitim düzenek ve yapıları, neo-liberal toplumun organize ettiği iş ve meslek hayatının temel nitelikleri olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada, dört temel meslek alanına ilişkin gözlemlerle (öğretmenlik, avukatlık, bankacılık, mühendislik) çağımızın toplumsal gerçekliğinin Türkiye özelindeki mesleki dünyasının, temel değişim ve dönüşümlerini, işleyen yeni hiyerarşik oluşumlarını, yükselen ve alçalan trendlerini, hem mesleklerin kendi içlerindeki çatışkı alanları, hem de devlet, bürokrasi, piyasa gibi kurumsal düzenliliklerle karşılaşma alanlarında deneyimlenen çatışkılar, bölünmeler, yükselmeler ve alçalmaların mahiyetini anlamak açısından bir girişimde bulunduk.

Bu girişimler bize, her meslek grubunun tarihsel sürecinde (80'li yıllar ve 2000'li yıllar karşılaştırması) aktörlerin mesleki rutin ve pratiklerinin ne tür biçimler aldığını, mesleğin sosyo-ekonomik içerimlerinin ne türden akslara ve yansımalara neden olduğunu, mesleki aktörlerin yaşantı dünyası içinde nasıl hissedildiğini ve dillendirildiğini bulgulama şansı verdi. Böylece, meslek gerçekliğinin sosyolojik boyutunu (söz konusu meslekler özelinde) hem gündelik yaşantı ve aksları hem de kurumsallıklarla ilişkiler düzeyinde betimlemeye, analiz etmeye çalıştık.

Bu analizlerden, 2000'ler gerçekliğinde, mesleki alanların parçalanmanın da ötesinde bir parçalanmaya, itibarsızlaşmaya, sosyo-ekonomik kapsayıcılığını/içerme gücünü gün geçtikçe yetirmeye, düzen ve istikrar teşvikinden ziyade, kaos ve belirsizlik atmosferini inşa etmeye başladıkları çıkarsanmıştır. *" Benliğin herkes için*

düşünümsel bir projeye-geçmişin, şimdinin ve geleneğin sürekli sorgulanması " (Giddens, 2014: 37) biçimine dönüştüğü günümüz dünyasında, genç kuşak mesleki aktörler, mesleki kariyerlerine baktıklarında, yeni ve daha güçlü kariyer hedeflerine yönelmek için bir arka plan, gelenek, sağlam ve güvenilir bir zemin bulmaktan ziyade, büyük bir boşluğu, bilişsel düzeyde beliren bir kararsızlığı, yüzeysel bir eğitim geçmişini ve geleceği dönüştürme becerilerini sergileyebilecek gerekli kültürel, sosyal ve ekonomik sermayeyi görememektedirler.

Genç kuşak mesleki aktörlerde bilişsel düzeyde beliren kararsızlık hissinin ve travmatik mesleki arka planın ana belirleyeni, farklı türden işleyen ötekileştirme mekanizmaları, işleyişi son derece karmaşık olan yeni türden hiyerarşilenmeler ve tahakküm süreçlerine maruz kalmalarıdır. Genç kuşağın mesleki pratiklerinde yeni öteki inşaları, farklı türden bölümlenmelere / yarılmalara işlev kazandıran, çatışkı alanlarının bu bölümlenmeler üzerinden biçimlendirildiği ve şekil aldığı yeni türden mesleki hiyerarşilerle gerçekleşmektedir. Örneğin, öğretmen gruplarda, her biri farklı yaşam biçimleri, gelir düzeyi ve serüvenlere gönderme yapan, atanmış mili eğitim öğretmeni, sözleşmeli öğretmen, ücretli öğretmen, dershane öğretmeni, (temel lise) kolej öğretmeni biçimindeki radikal ayrımlar ve bölümlenmelerdir.

Öğretmen grupların dünyasına yönelik ortaya çıkan bu yeni hiyerarşilenmenin anlamı, bu bölümlenme ve hiyerarşilenmelerin devlet ve eğitim bürokrasisi eliyle (atayarak öğretmen yapmak / atamayarak öğretmen yapmamak) inşa edilmiş olmasıdır, yani formel (resmi) karakterlidir ve bölümlenmenin mahiyeti ilk kertede piyasa içerikli değildir. Bu boyutuyla tahakküm mekanizmasının temel başlatıcısı ve itici gücü, devlet ve eğitim bürokrasisidir. Dolayısıyla, başlangıç noktası itibariyle piyasa dairesi ve evreni sınırlı, ancak yaşanan trajediler bağlamında en yoğun yoksunlaşmaların ve dışlanma süreçlerinin deneyimlendiği, bu anlamıyla, piyasa baskısına en fazla maruz kalan, ama aynı zamanda çıkış yolları ve olası kurtuluş çareleri bakımından da (bir öğretmenin mühendislik yapmaması ya da piyasa kapasitesi yüksek mesleki alanlara yönelememesi) en yoğun alternatifsizlikleri deneyimleyen mesleki gruptur.

Benzer bir hiyerarşilenme ve farklı türden mesleki gerçekliklere gönderme yapan bölümlenmeler, avukatlar ve hukukçular dünyası için de geçerlidir: İşçi avukat (1-4 yıllık deneyim), büro çalışanı serbest avukat, (5 yıl ve sonrası deneyim) büro

sahibi serbest avukat, (genellikle 7 yıl ve sonraki deneyimlerde) kurumsal firmalarda çalışan avukatlar, noterler, hakim ve savcılar. Avukat gruplardaki bu bölümlenmelerin klasik bölümlenmelerden farkı ve özgün mahiyeti, sosyo-ekonomik baskı, yoksulluk ve tahakkümün hiyerarşinin alt katmanlarına doğru her bölümlenmede kendine özgü biçimde şiddetlenmesidir. Yoğunlaşan sömürü süreçlerinin içeriği, asgari ücrete yakın maaşlar, (işçi avukatlarda) asgari ücretten gösterilen sigorta primleri ve geçici çalıştırma prosedürlerinden oluşmaktadır.

Bankacı gruplarda ise bölümlenme ve hiyerarşilenmelerin biçimi, departmanlara göre farklılaşmakla birlikte (tele satış, şube içi gişe görevliliği, şube içi satış temsilciği, genel müdürlük çalışanı, banka teknoloji birimi çalışanı) öz olarak, teknik ve mesleki yeterliliği yüksek, üst diplomalara sahip (kıdem ve tecrübe de dahil) denetim ve otorite konumundaki mesleki aktörlerle, (her kategori ve departmanda) zayıf diplomalara sahip mesleki aktörlerin temel olarak birbirinden ayrımlanmasına dayanmaktadır. Bankacı gruplardaki hiyerarşik yapılanmanın sömürü karakteri gizil boyutludur ve bizzat çalışma süreçlerindeki normal, alışılmış rutinler içinde tatbik edilir.

Mühendis gruplarda ise sektörel bazlı hiyerarşilenmeler dikkat çekmektedir. Hizmet sektöründe çalışan inşaat ve gemi inşa mühendisleri hiyerarşik baskı ve tahakküm süreçlerini patron mühendis/ işçi mühendis bölümlenmesi çerçevesinde yoğun biçimde deneyimlerken, imalat sektöründe çalışan makine ve elektrik elektronik mühendisleri baskı ve tahakküm süreçlerine daha sınırlı maruz kalmaktadır.

Meslekler özelindeki yeni hiyerarşilenme oluşumlarının farklı bir boyutu da, özellikle olgun kuşak mesleki aktörlerin, genç kuşak mesleki aktörlere özgü inşa ettikleri, iç bölümlenmeler, hiyerarşilenmeler ve meslek içi ötekileştirme tutumlarıdır. Olgun kuşak devlet üniversitesi kökenli serbest avukatların, genç kuşak özel üniversite hukuk mezunlarına yönelik dışlama ve ötekileştirme tutumları, İTÜ mezunu inşaat mühendislerinin, İTÜ mezunu olmayan mühendisleri ötekileştirmesi, olgun kuşak üniversite hocası mühendislerin, genç mühendisleri, sabırsız, az çalışan ve biraz da kabiliyet yoksunu olmakla itham etmeleri, aslında iç evrenin kutsanması, mevcut uzmanlık alanının statükocu bir tavırla sahiplenilmesi ve bütün bir sistemin güçlendirdiği yoksulla, yoksul olmayan, bilenle, bilmeyen arasındaki kadim ve klasik

bölünmelerin kabul edilmesi ve içselleştirilmesinin bir dışa vurumu olarak değerlendirilmelidir.

Böyle meslek içi iç hiyerarşileşmelerin bizzat mesleki aktörlerin onayıyla ve teşvikiyle avukatlık, mühendislik gibi pazar kapasitesi, öğretmenliğe göre yüksek alanlarda ortaya çıkışı tesadüfi değildir. Çünkü uzmanlık düzeyinin karmaşıklaştığı ve piyasa değerleriyle ilişkisinde kendi halinde değerlendiği mesleki kategorilerde ya da mesleğin piyasa süreçlerine daha fazla gömülü olduğu durumlarda, iç hiyerarşi tesis etme ve yeni dışlama kategorileri inşa etme potansiyelleri yükselmektedir.

Özsel ve içeriksel anlamıyla, meslekler dünyasında ortaya çıkan yeni hiyerarşilenmeler, aynı mesleki kategori içerisinde yer alan, az ya da çok, eksik veya fazla benzer yeterliliklere sahip mesleki aktörlerin yeni adlandırmalar, kategorileştirmeler, sınıflandırmalarla ikinci dereceden bölünmesi ve var olan dışlama mekanizmalarını farklı stratejilerle güçlendirme işlevi görmektedir. Geriletme yöntem ve stratejilerinin karmaşıklaşmış, girift ve hiyerarşik tahakkümle kompoze olmuş biçimleri, sosyo-ekonomik ve toplumsal kökenlerden gelen bölünmelere, daha güçlü bölünmeler ve kategorileştirmeler ekleyerek, sistem tahakkümünün yeniden üretilmesini gerçekleştirmektedir.

Clifford Geertz'in *" Bir kültürel dizge olarak ideoloji "* makalesinde zihin, anlama ve simgesel düzen örüntülerinin diyalojik ilişkisi şöyle ifade edilir: *" Düşünme, kavramsallaştırma, formülleştirme, kavrama ya da buna benzer şeyler, zihin içindeki hayalet benzeri oluşumlardan değil, simgesel modelin durum ve süreçlerinin dünyadaki durum ve süreçlerle uyuşmasından oluşur "* (Geertz, 2010: 244). Geertz'in kavramsal ağıyla düşündüğümüzde, antropolojik boyutuyla insan, dış dünya ile iç dünya arasındaki bağlantıyı, birikmiş kültürel yoğunlaşmalarla kurmaktadır. Kültür, dış dünyayla uyumlu simge ve sembolleri, hazır kategoriler aracılığıyla düşünme, davranma, duygulanma, anlama, anlamlandırma kalıplarını yani, ethosları inşa etmektedir.

İleri kapitalist toplumun çağcıl kültüründe, önceden uzun vadeli ve göreceli olarak kalıcı olan bu ethoslar (düşünme, davranma, duygulanım kalıpları) hiçbir çağ ve dönemde bu düzeyde olduğu kadar ikircikli ve istikrarsız konum almamış, kendi yıkım sürecini radikal çöküşlerle gerçekleştirmemiştir. Bu dönüşüm, *"kişisel hayatın yeni istekler ve endişeler yaratan açık bir proje haline gelmesidir."* (Giddens,

2014c: 15). Giddens'a göre *" Geleceği biçimlendirmeye yönelmektense, sonsuzluğa doğru sürüklenmek"* (2014c: 59) aktörlerin tercih ettiği bir yöntemdir. Temel anlamıyla ethos yitimi, gündelik yaşantıda belirli tutarlılıklarla tahayyül yeteneklerimizi yitirdiğimiz, karakterlerin özsel içeriklerle inşa edilemediği ve uzun vadeye dönmeyen yaşam stratejilerinin benliklerde egemen olduğu bir duruma gönderme yapar. Günümüz dünyasındaki bu tasarımsızlık durumunun, temel aktörü, asıl itici gücü, üretim ilişkilerinin ve yapısının, son 40 yıldır içinde bulunduğu kriz atmosferi ve biriktirdiği yapısal problemlerdir.

Bu çerçevede, genç kuşak katılımcıların anlatılarını analiz ettiğimizde, öne çıkan bulgulardan biri, mesleki ethoslardaki çözülmelerdir. Bu çözülmenin boyutunun çarpıcı ayrıntılarla bulgulandığı mesleki alan, öğretmenlik alanıdır. İlk ayrıntı, olgun kuşak öğretmenlerle, (öğretmenlik mesleğine 80'li yıllarda başlayan) genç kuşak öğretmenlerin (öğretmenlik mesleğine 2000'li yıllarda başlayan) öğretmenlik mesleğine bakışlarında, felsefi ve ilkesel yönelimler bağlamında beliren radikal farklılıklardır. Olgun kuşak öğretmenlerde, öğretmenlik mesleği bir idealizm, yüksek bir ülkü, halkla bütünleşme, rehberlik ve önderlik etme, meslek üzerinden güçlü ve uzun yıllar süren insan ilişkileri ağı inşa etmek gibi niteliklerle öne çıkarken, genç kuşak öğretmenlerde mesleğe ilişkin en ufak bir anektot, anı ve hatıra bulgulanamamıştır. Genç öğretmenlerin (atanamamış) anlatılarında iş, ekmek, güvence, istihdam, kira, fatura gibi temel gereksinimlere yönelik vurgular öne çıkmaktadır.

Olgun kuşak öğretmenler, (milli eğitim kökenli) sosyo-ekonomik güvence, güçlü sosyal ağ ve geleceğe yönelik tasarımlama kapasitesi/değiştirme ve dönüştürme gücüyle, öğretmenlik mesleğinin düşünsel, davranışsal ve duygusal mesleki ethosunu inşa etmiş, oluşturmuşken; genç kuşak öğretmenler, (milli eğitim dışı) mesleki ethos inşa etmek, felsefi ve ilkesel konumlar almak bir yana, mesleklerine dair hafızalarını yitirmişlerdir. Benzer bir tablo genç jenerasyon bankacılarda da vardır. (özellikle tele satışçılar ve şubeci bankacılarda) Genç kuşak bankacılar, ağır çalışma koşulları, moral bozucu toplantılar, satış baskısı, ödenmeyen mesai ücretlerinden dolayı 40'lı yaşlarından sonra bankacılığın meslek evreninden dışlanacaklarına vurgu yapmaktadır. Olgun kuşak bankacılarda ise göreceli refah ortamı, mesleki eylem ve düşünce bütünlüğü, gözlemlenen bulgular arasındadır.

Genç kuşak bankacılar, mesleki alanlarını bir çıkmaz, alternatifi olmayan bir bataklık olarak resmederken, olgun kuşak daha iyimser bir tutum sergilemektedir.

Avukat gruplara ise mesleki ethos kaybı açısından baktığımızda, iki kuşak arasındaki farkları daha net biçimde ortaya koymak mümkündür. Genç kuşak avukatların mesleki evren dünyalarında, hukuk nosyonun ayrılmaz unsurları olan adalet, hak, vicdan gibi kavramlar yeterli düzeylerde öne çıkarılmazken, olgun kuşak avukatlar, bu kavramları mesleki pratiklerinin temel unsuru olarak görmeye devam etmektedirler. Genç kuşak avukatları para, güç ve prestij sarmalındaki ilişki ağları kompoze ederken, olgun kuşağı, mesleğin felsefi ve ilkesel bütünlükleri yönlendirmektedir.

Mühendis gruplarda ise mesleki ethos yitiminin hizmet sektörü temelli çalışan genç kuşak mühendislerle, mühendislik dışı kariyer alanlarına yönelmiş olgun kuşak mühendislerde paralel biçimde geliştiği gözlemlenmiştir. Sömürü ve tahakküm süreçlerine daha yoğun biçimde maruz kalan genç jenerasyon inşaat, gemi inşa ve metalürji malzeme mühendislerinin mesleğe ilişkin duygusal, düşünsel, davranışsal tutarlılıkları aşınırken ve mesleki ethos kaybına uğrarken, beklentileri piyasa koşullarında karşılanmamış mühendislik dışı alana yönelmiş mühendis aktörlerin de, (olgun kuşak) mühendislik mesleğinin felsefesinden ve ilkesel bütünlüğünden uzaklaştıkları ifade edilebilir.

Tüm mesleki gruplar açısından bir değerlendirme yaparsak, mesleki ethos yitiminin genç kuşak öğretmen, bankacılar ve avukat gruplarda radikal düzeylerde, mühendis gruplarda ise tolere edilebilir seviyede olduğu söylenebilir. Mesleki ethos yitimi, öğretmen gruplarda mesleki hafıza kaybı ve bellek silinmesi, bankacı gruplarda mesleki yabancılaşma, avukat gruplarda ise meslekten uzaklaşma ama buna karşılık, piyasa yönlü bir yaklaşma biçimini almaktadır.

Meslek, benliğimizin bir parçası ve oluşumsal bütünlüğümüzün temel yapı taşıdır. Toplumsal kökenlerimizle, bireysel yatkınlıklarımızla ve psişik enerjimizle ilişkili, mevcut eşitsizlik yapı ve örüntülerinden süzelerek gelen, sınırlı olanakların işlenmesi, formüle edilmesi, sertifikalar ve diplomalarla meşrulaştırılması sonucu piyasayla gerçekleştirdiğimiz saf karşılaşma alanının içeriksel yönüdür. Dolayısıyla meslek, bir toplumsal ilişkiler düzeneğini resmeder ve ilişkisel boyutludur. Mesleğin bu boyutunun, genç kuşak mesleki aktörlerin yaşamındaki yansımaları, sessizleşme,

yalnızlaşma, içe kapanma ve kendi kaderini tayin hakkından yoksun kalma biçimindedir.

İçe kapanma ve yalnızlaşma boyutunun yoğun bir biçimde gözlemlendiği mesleki grup, mili eğitim dışı genç kuşak öğretmenlerdir, mesleğin sosyal bir ağ olarak kapsayıcılığının en sınırlı işlediği mesleki gruptur. Atama krizinin yarattığı travma ve geri çekilmeyle doğrudan bağlantılı, ağırlıklı olarak, kendi aile çevrelerine kapanan aktörler, kendi mesleki çevrelerindeki insanlarla sınırlı bir iletişim ortamını tercih ettikleri gibi (aynı daralma ve problem dünyasında yer alan insanların ayrı ayrı kapanması ama bir anlamda toplu kapanma) farklı meslek gruplarından insanlarla da aşağılandıkları ve hor görüldükleri gerekçeleriyle iletişimden kaçmaktadırlar. Bu mesleki grubun yalnızlaşmasının yoğunluğu, sosyo-psişik iktidar kanallarının en etkili, tahripkar ve kırıcı biçimde işlemesidir. Bir yaşama sahip olmayla, olmama arasındaki sınır çizgisine gönderme yapan, hayat memat meselesi düzeyinde, *" kırıcı ikilikleri "* devreye sokmasıdır: okumuş olma/okumamış olmayı tercih etme, öğretmen olma/atanamamış olma, meslek sahibi olma /mesleğini yapamama, üniversite mezunu olma/ üniversite mezunu olmamayı tercih etme gibi büyük çatışmalara, bölünmelere gönderme yapmakta ve bireylerin yaşamlarındaki bütün birikim, saygınlık, onur ve enerjilerine kasteden bir büyük kapatılmaya tabi kılmaktadır.

Avukat gruplarda ise bölünmenin ve çatışkının mahiyeti, gösteri toplumunun, imajlar dünyasının, show business mantalitesinin, Anadolu kökeninden gelen genç kuşak avukatları neo liberal ortamda para ve güç ilişkileri ekseninde yeniden sosyalize etmesi ve hukuk nosyonun ilkesel, felsefi, içeriksel anlamlarından uzaklaştırarak, benlikleri büyük bir kuşku ortamına ve güvensizlik duygusuna sevk etmesidir. 5 yıllık bir avukatın en az 4 hukuk bürosu değiştirmesi, farklı sektörlere yönelmesi ama yine de beklentilerinin karşılanmaması durumunda, kendi aileseltarihsel geçmişiyle bir hukuk fakültesini kazanarak mesafeleri açma ve ilerleme projesinin yıkılmasının/sekteye uğratılmasının *" ama böyle mi olmalıydı "* şeklinde ifade edilen zihin ve benliklerde açtığı yara, mesleki diyalog ortamını, mesleğin bireyleri içine alan sosyo-ekonomik ağ yapısını ve bireyleri gelecek açısından umutlandıran/ heyecanlandıran *" yapabilirlikler "* kapasitesinin yok oluşuna neden olmakta ve bu da, mesleki aktörlerin karakter bütünlüklerini parçalamaktadır.

Bankacı gruplarda mesleğin ilişkisel boyundaki düşüş ve azalma, en açık biçimde, olgun ve genç kuşak bankacıların anlatılarının karşılaştırmalı analiziyle açığa çıkmaktadır. Buna göre, olgun kuşak bankacılar özellikle 2000'li yıllara kadar, bankacılığın meslek dünyasında maddi kazanç, iş etkileşim ortamındaki samimi ve kapsayıcı ortam, otorite ve denetim konumundaki bireylerle etkileşimde karşılıklı saygı, ölçülülük ve iş süreçlerindeki özgürlük ortamı açılarından büyük bir doyum sağlamışlardır. Ancak, 2000 döneminde bu ilişkiler, tersine dönmüş ve bankacılığın şubeler ayağında hem yönetimle ilişkiler hem de çalışanların etkileşim ortamındaki düzey düşmüştür. 2000 sonrası dönemin bu çöküş atmosferi, genç jenerasyonun sektöre girdiği dönemle aynıdır. Genç kuşak, olgun kuşağın tam tersi biçimde, özellikle şubeler düzeyinde *"sat"* mantalitesinin egemen olduğu, her türlü insani saygı ve ölçünün ortadan kalktığı, dedikodunun, ayak kaydırmanın, idari baskıların ve *" insan insanın kurdudur "* mantalitesinin her ayrıntıda tatbik edildiği bir ortamda, mesleki tutarlılık ve bütünlüğün anlamını unutmuş ve mesleğin ilişkisel boyutunu tahayyül şansı bulamamıştır.

Mühendis gruplardaki mesleki nosyon çözülmesi ise özel işletmelerde çalışan mühendislerin deneyimlerinde açığa çıkmaktadır. Verilen idari sorumluluklar, gerçek anlamda bir sorumluluk vermekten ve yönetim performansı/kapasitesi beklemekten ziyade, daha fazla iş yükü sorumluluğu yüklemenin bir aracı haline gelmiştir. Üç mühendisin yapabileceği iş yükü, bir mühendise yıkılarak, mühendisin gerçek ve özsel mesleki bağlantılarından koparılması ve işçileşmesinin önü açılmıştır. Kar mantalitesi çerçevesinde özellikle inşaat sektöründe, gerekli tetkikler, prosedürler ve mesleki kurallar işletilmeden imza ve onay taleplerine muhatap olmak, mühendislerin mesleki bütünlük ve tutarlılıklarında tahribata yol açmıştır. Böylece, düzenliliklerin, matematiksel kesinliklerin egemen olduğu mühendis faillerin dünyasına, piyasanın inşa ettiği kaos ve düzensizlik dikta edilmektedir.

Giddens'ın etkileşim üretiminin üç temel bileşeni olarak vurguladığı, *"etkileşimin anlamlı bir ilişki olarak kurulması, ahlaki bir düzen olarak kurulması ve güç ilişkilerinin işleyişi olarak kurulması"* (Giddens, 2016: 130). şeklinde yaptığı temel ayrımlama ekseninde düşündüğümüzde, genç kuşağın gündelik yaşantısındaki etkileşim düzeninin anlam ve ahlaki boyutunun, güç ilişkilerinin (para, güç ve kariyer) bileşenleri tarafından bastırıldığı ifade etmek mümkündür. Özellikle içe yönelik öfke ve eleştiri süreçlerinin yoğun biçimde gözlemlendiği öğretmen ve

avukat grupların, dıştan alınan tahakküm ve sömürü girdilerinin, aktörlerin zihinlerinde tahrip edici ve yıkıcı etkilerini, Freud'un *"Kültür ve Huzursuzlukların"*daki şu pasajından hareketle farklı bir anlamayla değerlendirebiliriz:

> *Ben'in kendi içinden kaynaklanan belli başlı haz duymama, isteksizlik uyarımlarına, dış kaynaklı haz duymama, isteksizlik hallerine karşı savunmada kullandığı yöntemlerin dışında bir şey kullanamaması ciddi patojen rahatsızlıkların başlangıcını oluşturur (Frued, 2016: 70).*

Freud'un bir alıcı olarak *"iç"*in kendi yapısındaki karmaşaya gönderme yapması ve *"iç"*in dış dünyanın pasif alıcısı olmadığı, kendi ritim ve çelişkilerini inşa ettiği ama *"dış"*ın da (kültür/toplum) etkisine açık olduğu yaklaşımı ''sosyo-psişik'' iktidarın ilk haber vericisidir. Gualejac'ın *" finansal işletmenin, anlam dünyasının referanslarını bulanıklaştırdığı ve gerçekliği gündelik manada anlayanlarla, finansal kültürden yola çıkarak anlayanlar arasındaki kırılmaya"* (Gaulejac, 2013:126) yaptığı atıf, sosyo-psişik iktidarın gündelik yaşantıdaki geçişkenliğini ve iç içeliğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Devlet ve bürokratik baskı alanlarının mesleklerle ilişkisi, sosyo-psişik iktidarı ve piyasa iktidar içeriklerini güçlendiren ve perçinleyen niteliktedir. Büro sahibi avukatlardan alınan vergiler, büro aidatları, farklı türden vergi kalemleri serbest avukatların yükünü artırmaktadır. Saha mühendislerinin asgari ücretten gösterilen sigortaları, maaşlar ve yatan sigortalar arasındaki tutarsızlık ve firmaların kapanış göstermesi durumunda mühendislerin tazminat ve diğer özlük haklarını alamamaları, banka çalışanlarına, banka yönetimleri tarafından zorunlu mesai yaptırılmasına rağmen, ücretlerinin ödenmemesi (iş kanununda olmasına rağmen) devletin düzenleyici bir aktör olarak çalışma yaşantısından çıktığının göstergesidir.

Bu noktada, çalışmanın bir durum ve kavram olarak kapsayıcılığı, istihdamın da yüzeyselliği farkından hareketle, iki durumsal ve kavramsal ayrıma vurgu yapmak istiyoruz: *"geçime erişim olanağı olarak iş"* ve *"kariyere erişim olanağı olarak iş"* Geçime erişim olanağı olarak iş, ağırlıklı olarak öğretmen (milli eğitim kökenli olmayan) ve avukat gruplarda (işçi avukatlar ve maaşlı çalışan büro avukatları) gözlemlenen bir durumsallık olarak, işin gerçek durumdaki işleyişinin (faillin deneyimlediği gerçek çalışma) eğreti, geçici, mülkiyete dönüşmeyen, öz güven vermeyen ve mesleki deneyime tahvil edilemeyen, sadece bir ya da iki yıllık

süreçlerle geçime dönebilen nitelikteki işlerdir. Kariyere erişim olanağı olarak iş ise iktisadi idari bilim kökenli bankacılarda, enformasyon sektöründe ve imalat sanayinde çalışan mühendislerde gözlemlediğimiz, kurumsallığa gönderme yapan, hem geçime hem kariyere dönebilen, mülkiyet edinim süreçleri açık, öz güven yaratan ve mesleki deneyime dönebilen nitelikteki işlerdir. Mesleki failler açısından *" geçime erişim olanağı olarak işe "* ulaşım kolay olduğu gibi işten ayrılmakta çok kolay olmaktadır. Ancak, *"kariyere erişim olanağı olarak iş "* olanaklarına ulaşmak kolay değildir.

Küresel düzeyde enformasyon toplumunda geçime erişim olanağı olarak iş imkanlarının, kariyere erişim olanağı olarak iş imkanlarından baskın biçimde öne çıkması ve hizmet sektörü ağırlıklı iş yapısının, imalat sektörü temelli iş olanaklarını geride bırakması yapısal, niteliksel ve özsel düzeylerde değişim ve dönüşümlere neden olmaktadır. Bu değişim ve dönüşümler faillerin maddi özerkliklerini azaltmış, işverene bağımlılıkları artırmıştır ve kendi geçimlerini ücretli emek statüsü dışında sağlayabilmenin olanaklarını sınırlandırmıştır. Botton'un verdiği bilgiler, tarihsel süreçte Amerikan işçilerinin geçim bağımlılıklarının hangi düzeyde arttığını göstermektedir:

> *1800 yılında Amerikan işçilerinin yalnızca yüzde 20'si bir işverenin güdümündeyken, bu oran,1900'de yüzde 50'ye, 2000'de ise yüzde 90'a ulaştı. İşverenler ayrıca gün geçtikçe daha çok kişiyi çalıştırmaya başladılar.1800 yılında 500'ün üzerinde insan çalıştıran işletmelerde çalışan işçi oranı yalnızca yüzde 1 iken, 2000'e gelindiğinde bu oran yüzde 55'i buldu (Botton, 2015: 113).*

İşe erişim, günümüz dünyasında uzun dönemli çalışmaya dönüşmediği gibi geçimi de garanti edemiyor. Hartmann'a göre *" Almanya'da toplam 877 gıda bankasından bir milyonu aşkın insan toplam 2000 dağıtım yerinden yemek alıyor "* (Hartmann, 2014 :35). Mêda'nın ifade ettiği gibi, çağdaş iktisadın kısıtlılıkları kuramsal ve epistemolojik bakışından kaynaklanmaktır: *" çağdaş iktisat, icat edildiği dönemde talep ettiği kurumsal çatıyı korumuş olduğundan, günümüzde serveti başka biçimde tahayyül etmekte yetersiz kalmaktadır "* (Mêda, 2012: 213). Bauman ise işletme ideolojinin günümüz dünyasında yaratığı bakiyeyi İngiltere özelinde, *" üst düzey yöneticilerin kazançları son otuz yılda 40 katına çıkarken, maaşların sadece üç katına çıkıp şu an ki 25.900 paund seviyesinde durduğunu "* (Bauman, 2014a: 38) ifade ederek açıklamaktadır.

Makro ve küresel düzeyde işleyen baskılama ve geriletme mekanizmalarına, sömürü ve tahakküm süreçlerinin gündelik yaşantıda hissedilen/algılanan akslarına, genç kuşak faillerin gündelik mesleki rutinleri açısından baktığımızda, öğretmen grupların sömürü süreçlerine en tahrip edici biçimine maruz kaldıkları söylenebilir. Milli eğitim dışı genç kuşak öğretmeler, (dershane öğretmenleri, ücretli öğretmenler) 10 aylık maaş gerçekliği, asgari ücretten gösterilen sigorta primleri, 3 gün üzerinden yatırılan sigortalar (ücretli öğretmenlerde) ya da asgari ücretin iki katı civarındaki ücretlerle (kolejlerde) farklı derece ve kademelerde teknik/ mesleki bilginin sömürü süreçlerince istismar edildiği bir durumsallıkla karşı karşıyadırlar.

Eğitim dünyasında işleyen kar mantalitesi üç odakta oluşan mağdur kitlesinin estetize yollarla (eğitime ödeme yapmayı ulvi bir amaca hizmete çeviren imaj çalışmaları, ders başlangıçlarında çalan güzel müzikler, hoş giyimli kadın kayıt görevlileri) sömürü mekanizmasına dahil edilmesinden oluşmaktadır. İlk odak, hala hazırda dar gelirli ve sınırlı ekonomik imkanlarını kısarak çocuğuna eğitim aldırmak isteyen anne ve babalar, ikinci odak, kendi eğitim arka planındaki toplumsal köken/sınıfsal bağlamlarla ilişkili eksiklerini (matematik, fen, İngilizce) tamamlamak için yola çıkan ancak, kurumların yüzeyselliğinden dolayı bireysel bilgi donanımlarını gerçekleştiremeyen, zihinsel olarak aşağılanan ve gerçek eğitim ortamından uzaklaştırılan öğrenci kitlesi, üçüncü odak, atanamayarak asgari ücretin iki katına, gelecek güvencesinden yoksun, yarı taşeronlaşmış biçimde çalışmaya mahkum öğretmen kitlesi.

Eğitim dünyasında, bu üç odakta oluşan mağdur kitlesi, devletin/kamusallığın eğitim alanından çıkışı ve bu alanı piyasa güçlerine terk edişiyle doğrudan ilişkilidir. Kamusallığın geri çekilişi sadece eğitim dünyası için geçerli değildir. Hukuk camiyasında da piyasalaşmanın yıkıcı etkileri gözlemlenmektedir. Örneğin avukat gruplarda, (özellikle işçi avukat ve hukuk bürosunda çalışan serbest avukatlar) iş sözleşmesinin sömürü aracına dönüşmesi, yeterliliğin/uzmanlığın ve mesleki teknik bilginin patron avukat tarafından, işçi avukatın mesleki bilgi ve becerisinin istismarından oluşur. Bu süreç, bütünüyle, uzmanın uzmana, teknik bilginin teknik bilgiye tahakküm etmesini içerir. Özellikle İstanbul'da gelenekleşmiş, bir hukuk bürosunu çevirebilecek/döndürürebilecek müşteri portföyüne, ticari ve mesleki arka plana sahip patron avukat, bu olanaklardan yoksun işçi avukat üzerinde hiçbir ilkesel ve ahlaksal norm gözetmeksizin sömürü süreçlerini gerçekleştirir.

İktisadi idari bilim kökenli bankacılar ise sömürü süreçlerinin sistematik ve kurumsal düzeyine maruz kalmaktadır. Satış baskısı, performans çizelgeleri, terfi ve atamalarda liyakati yok sayan öznel değerlendirmeler, sektörle failler arasındaki mesafeyi açmaktadır. Mühendis gruplarda, hafta sonu çalıştırma prosedürleri, (gemi inşa mühendisleri ve sahada çalışan inşaat mühendisleri) düşük ücret politikası, mülkiyete dönüşmeyen ya da geç dönüşen kariyer dünyası meslekle, failler arasındaki diyalojik bağın piyasa süreçlerince koparılmasının sömürüyle ilişkili durumsal boyutuna gönderme yapmaktadır.

Bu bağlamda, meslek gruplarının maruz kaldığı sömürü süreçlerinin oluşturduğu iki farklı iktidar biçiminden/türünden bahsetmek olanaklıdır. İlki, *" yakın iktidar "* olarak ifade edebileceğimiz, öğretmen ve avukat gruplarda gözlemlenen, bir avukat (hukuk bürosu sahibi) ya da öğretmenin (dershane ya da kolej sahibi) patron olması durumunda, yanında çalıştırdığı diğer öğretmen ve avukatlarla iş aktiyle tesis edilen çalışma ilişkisinin ölçüsüz sömürü süreçlerine gönderme yapar. Burada, karar mekanizmasındaki aktörler de (çalışan avukat ve öğretmeler gibi) aynı eğitimsel süreçlerden, mesleki aşamalardan geçmeleri, benzer güdülenmelere, türdeş kapasitelere, bilişsel ve duygusal yakın evrenden gelmelerinden dolayı, çalışma ilişkisinde, karar mekanizmasındakiler açısından (patron avukat/öğretmen) belirli düzeylerde bir *" bilme ve tanıma "* (karşı tarafı) durumu söz konusudur.

Bilişsel, duygusal ayrıntıları tanıyan ve bilen karar mekanizmasındaki aktörler, karşı tarafın hangi durumda ne tepki verebileceğinin, sınırlarının ne olduğunun, nasıl davranacaklarının (örneğin, tabi olanı saran nesnel koşullar, evli mi değil mi, kredi ödemesi var mı, bu işi bırakırsa, başka bir iş bulabilir mi, bir avukatın ya da öğretmenin herhangi bir durumda olası tepkileri nelerdir) bilişsel haritasına sahiptir ve ona göre konum almaktadır. Yakın iktidar, elinde olan öznel bilgi evreniyle asal olarak bastırır, bazı durumlarda sözel olarak kötücül bir dil kullanırken, bazı durumlarda da doğrudan dilsel şiddete başvurur. Yakın iktidar, ortak olarak duyumsanmış, deneyimlenmiş, öğrenilmiş kodları, sesleri, duyuşları, hissetmeleri, tıpkı en ilkel şamanlar, kabile şefleri, din görevlileri gibi sembolik güce tahvil eder ve *"tanınırlık-bilinirlik"* avantajını kâr ve sömürü süreçlerine yönlendirir.

Yakın iktidar, tabi olanlara (iktidara maruz kalan çalışanlara) bir taratan sembolik iktidar uygularken, bir taraftan da dışsal/nesnel koşulların inşa ettiği yoksulluk ortamını istismar eder. İki yönlü işleyen sıkıştırmalarla aktörlerin teknik/mesleki bilgileri sömürü süreçleriyle nesneleştirilirken; mesleki dünyalarda oluşan ilkesel bütünlükler parçalanır. Yakın iktidar yapısında tahakküm süreçleri sınırlı işler çünkü yüz yüze ilişkiler egemendir. Çalışan bir avukatın öğleye kadar üç, öğleden sonra da iki davaya girerek, kalan mesai süresini de müvekkillere mail üzerinden cevap vererek geçirmesi, bir idari ve denetim tahakkümünden ziyade, çalışmak zorunda olan kitlelerin kâr amaçlı sömürü süreçlerine maruz kaldığını gösterir.

İkincisi ise *"uzak iktidar"* yapılaşmasıdır. Bu iktidar yapılaşmasının aktif saha alanı, kurumsal şirketler ve bankalar gibi sektörel alanlardır. Katılımcılar açısından iktisadi idari bilimler kökenli bankacılar ve mühendis grupların maruz kaldığı iktidar biçimidir. İktidar mekanizmasının yüz yüze, kişisel tarihlerdeki arka planlarla, öğrenilmiş/bilinen kodlarla, (taraflar açısından) epistemolojik birikimlerle işlemediği, öznelleşmediği, buna karşılık, mekanikleştiği ve sistemleştiği iktidar yapısıdır. Uzak iktidarda mailler, performans toplantıları, satış raporları, kişisel eğitim seminerleri, kariyer dayatmaları, belirli bir elitleştirme, soylulaştırma ve terbiye etme düzeyinde icra edilir. Uzak iktidar, mesleki aktörlerin kişisel özellikleriyle, öznel yargılarıyla, dünya görüşleriyle değil, bir işi en kısa zamanda ne kadar iyi yapacaklarıyla, banka ya da kurumsal ürünleri ne kadar çok satacaklarıyla ilgilenir. İdari denetim ve otorite mevkilerindeki amirler, direktifleri öznel ya da keyfi değil, bütünlüklü olarak işleyen ve sıkı denetlenen nicelleştirme makinasının ürünü olarak verirler.

İşletme ideolojisi, bedenleri ve zihinleri öznel duygulanım dayanaklarından soyutlayarak, aktörlerin kendi özerkliklerine ve özgül değerlerine ait içerikleri unutturur, yaşama pratiğinin içeriklerine ve biçimlerine dolayımsız biçimde uzanan hafızayı yok eder. Tahakküm süreçleri sömürü süreçlerinin ön alıcısı, hazırlayıcısı ve başlatıcıdır. *"Sat"* ideolojisine hazırlık, önce mantalitelerin, algı kategorilerinin dönüştürülmesiyle, teknik, mesleki, kuramsal ve ideolojik bilgi kırıntılarının bertaraf edilmesiyle başlar. Böylece, para ekonomisinin talep ve arzularına cevap verecek bir tipolojinin inşası ve homojenleşmiş faillerin üretimi gerçekleştirilir.

İnşa edilen tipolojilere ve homojenleştirilen failliğe ilişkin daha etkili bir anlamayı, Bourdieu'nun iki bağlantılı durumsallığa gönderme yapan, *" oluşuma dair hafıza kaybı"* ve *"sosyodize"* kavramsallaştırmalarıyla yapmak olanaklıdır. Bourdieu'ya göre oluşuma dair hafıza kaybı, *" başarılı bir sosyalleşmenin ayırt edici özelliğinin sosyalleşmeyi unutturması, sonradan kazanılan şeylerin doğuştan geldiği yanılsamasını vermesidir."* (Bourdieu, 2015b: 435). Mesleki aktörler aralıksız işleyen, süreğenleşmiş tahakküm araçlarının pratiklerinin ve egemen terminolojilerin aracılığıyla özneler olarak yeniden üretilirler. Meslekle bağın içerikleri zayıflarken, insansal bağın dokuları da zedelenmekte ve köksüzleşmektedir. Böylece kabiliyetler, yetenekler ve yeterlilikler, inşa edilmiş ve yapılandırılmış bir sosyal atmosferde sönümlenmeye terk edilmektedir. Bireysel kapasiteler ve yeterlilikler, işletme ideolojisinin tersine çevirme prosedürleriyle belleklerden silinmekte, *"yapabilirlikler"* inşa etme kapasitelerini yitirmektedir. Bourdieu'nun diğer kavramsallaştırması sosyodize,*" toplumun savunulması, şeylerin oldukları gibi olmasının gerekçelendirilmesi ve temize çıkartılması "* gibi bir işlevi yerine getirir. (2015b: 290). Sosyodize, gerçekliği, güçlendirilmiş iktidar kategorileriyle gizleyen örüntülere karşı bir mücadele alanı, sosyoloji biliminin bizzat kendisidir.

Saklı ve güçlendirilmiş iktidar kategorileri her bölümlenmede ayrı bir prosedürle ve işleyim düzeniyle sembolik iktidara güç vermektedir. Çağcıl toplumumuzdaki durum, sınıf ve toplumsal köken farkı (korunaklı toplumsal kesimler dışında) gözetmeksizin daha geniş bir toplumsal kitleyi geriletmektedir. Sennett'in analizi, neo-liberal dalganın hangi düzeylerde etkiye yol açtığını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

> *Başarısızlık, artık sadece en yoksul ve çaresiz kesimleri bekleyen bir kader olmaktan çıkarak, orta sınıfların yaşamında da sık karşılaşılan, sıradan bir olay haline geldi. Toplumsal elitin giderek daralması, her türlü başarıyı daha da ulaşılmaz hale getirdi." Kazanan hepsini alır " piyasası çok sayıda eğitimli insanı başarısızlığa mahkum eden rekabetçi bir yapıya sahiptir. İşten çıkarma ve yeniden tasarlama süreçleri, geçmişin kapitalizminde daha çok emekçi sınıfların yaşadığı ani felaketleri orta sınıftan insanlara da yaşatıyor (Sennett, 2016:136).*

Yorumcuların ağırlıklı olarak üzerinde durdukları nokta, sanayi toplumunun kazanımlarının aşınması, modernlikle birlikte oluşmuş tutarlı ve bütünlüklü toplum yapılarının günümüzde geçerliliğini yetirmesidir. Bu durumu, Beck, *" klasik sanayi toplumunda servet üretiminin mantığının, risk üretimi mantığına baskın durumdayken, risk toplumunda bu ilişkinin tersine çevrildiğini "* (Beck, 2011: 13)

ifade eder. Mêda, çalışma kavramının, modern ekonomilerin nev-i şahsına münhasır bir olgu olduğuna vurgu yaparak, *"iktisadi mübadelenin gelişmemiş olduğu toplumlarda çalışma kavramının var olmadığını "* (2012: 37). vurgu yapar. Ancak, post modern dönemde gerçekleşen sofistike tersine çevirmelerle, geniş bir insan kitlesinin geçimlik düzeydeki ekonomilere tekabül eden maddi olanaklarla yaşamak zorunda kalması dikkate değer bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Eğribel ve Özcan'a göre bu durum, *" Batı düzenin mutlaklaştırılması ve mevcut düzeni aşmaya dayalı toplumsal değişme önerisinin olmaması nedeniyle kaos içinde birlik ve birlik içinde açmaz"* (Eğribel ve Özcan, 2011:10) olarak ifade edilmelidir. Botton'un ABD özelinde, yeni teknik ve enformatik değişimlerin bankacılık sektöründe çalışan aktörlerin çalışma yaşamlarında yaptığı olumsuz etkilere ilişkin verdiği bilgiler tehlikenin boyutlarına dikkat çekmesi açısından anlamlıdır:

> *Bankamatikler ilk olarak 1968'de ortaya çıktı, ertesi yıl Manhattan's Chemical Bank'in bir şubesinin duvarına inşa edildi. On yıl sonra bütün dünyada türemiş olan bankamatiklerin sayısı 50.000'i bulmuş, bu sayı 2000 yılında bir milyona ulaşmıştır. Bankamatikler teknolojik açıdan gayet etkileyici olmalarına karşın banka çalışanları için hiç de şenlikli bir durum yaratmadı. Kısa süre içinde istatistiklerin de gösterdiği gibi, tek bir bankamatik, 37 banka çalışanının yapabildiği işi (üstelik de hiç hasta düşmeksizin) yerine getirebilmekteydi. (Kısmen de olsa) bu tıkır tıkır işleyen makinelerin icadı yüzünden Amerika'da 1980'le 1995 yılları arasında toplam 500.000 kişi (bireysel bankacılıkta çalışanların neredeyse yarısı) işlerini kaybettiler (Botton, 2015: 117).*

Günümüz dünyasının potansiyel karmaşaları, iş ve kariyer istikrarı anlamında eğreti düzeni, hem gündelik ilişkilerde hem de çalışma ilişkilerinde kalıcı değerlere, düzene ve istikrara yönelik beklentileri artırmıştır. Genç kuşak mesleki aktörler her alanda yoğun, güçlendirilmiş tahakküm ve sömürü ilişkileri ağlarına maruz kalırken, olgun jenerasyonların anlatılarında, bu ilişkilerin etkilerinin sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, genç kuşak öğretmenler meslek yaşantılarına atama kriziyle başlarken, olgun kuşak öğretmenlerin atamaları hemen gerçekleşmekte ve devlet güvencesinde mesleklerini bir ömür boyu icra etmektedirler. Avukat gruplarda, genç jenerasyon açısından sömürü ve tahakküm ilişkilerinin boyutu, avukatın avukata, hakimin avukata, devletin avukata uyguladığı baskı ve istismar süreçlerinden oluşurken, olgun jenerasyon avukatların serbest avukatlık dünyası kazancı bol, prestiji yüksek ve hakimlik /savcılık gibi devlet kademelerindeki kariyerlerle karşılaştırıldığında tercih edilebilen bir mesleki alan olarak öne çıkmaktadır.

Olgun kuşak bankacılarda ise genç jenerasyon bankacı anlatılarının tam tersi biçimde, insani ilişkilerin yoğun bir paylaşımla gerçekleştiği iş ortamı, maaş ve özlük hakları konusunda yüksek standartlar ve sömürü / tahakküm ilişkisinden ziyade, güven ilişkisini esas alan bir yapı tesis edilmiştir. Mühendis gruplarda, genç kuşak mühendislerin mesleki anlamda deneyimledikleri çatışkı alanlarının, olgun kuşak mühendislerin deneyimlerinde sınırlandığı bulgulanmıştır. Özellikle genç inşaat mühendisleri dünyasında gözlemlenen istikrarsız, kısa dönemli, sömürü yaklaşımlı iş ve meslek sarmalının, olgun jenerasyon inşaat mühendislerinde uzun dönemli, sömürü ilişkilerinin son derece sınırlı olduğu bir çalışma düzeni biçimindedir.

4.1.2. Bir Olumsuzlama Olarak Meslek

Genç kuşak mesleki aktörlerin mesleki alanlarıyla kariyer ilişkileri bir çeşit kaçış ilişkisi niteliğindedir. Ağırlıklı olarak özel sektör bağlantılı işlerde çalışan, öğretmen, avukat, bankacı ve mühendis aktörler, mesleki itibarın düşüklüğü, maaş ve özlük haklarındaki gerilikler, mesai usullerindeki keyfi uygulamalar ve genel anlamıyla olumsuz çalışma ilişkilerinin biçim ve içeriklerine ilkesel düzeyli karşı çıkışlarından dolayı uzun dönemli çalışma performansları sergileyememektedirler. Çalışma yaşantılarına üniversite sonrası dönemde, stajyer konumunda başlayan genç jenerasyon mesleki aktörler, mesleki birikim ve tecrübeleri arttıkça ve genişledikçe ekonomik imkân ve olanaklara daha fazla erişir konuma gelmektense, uzun dönemli ve kurumsal nitelikli işlere erişimde kısıtlılıklar yaşamışlar ve gün geçtikçe yoksulluk girdabının içine girmişlerdir.

Örneğin, Avukat gruplarda hukuk fakültesini yeni bitiren bir mesleki aktör, avukatlık mesleğinin resmi sertifikasını alabilmek için hukuk bürolarında 1 yıl ücretsiz staj yapmaktadır. Zaten dar gelirli orta ya da orta-alt grup ailelerden gelen gençler, söz konusu bir yılı yine aile desteğiyle geçirmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca, üniversitenin bitmesiyle birlikte yurt olanaklarını da kaybeden genç avukatlar barınma için de ekstra masraf yapmak zorundadır.

Benzer bir durum yeni mezun genç jenerasyon öğretmenler için de geçerlidir. 1999 yılında Fen Edebiyat fakültelerinin doğrudan öğretmen olma süreçlerinin

engellenmesi ve tezsiz yüksek lisans adı altında bürokratik bir baskılama sonucunda (hala anlam ve mahiyeti tartışmalı ve muğlaktır) mevcut olan bölümlerde (fen-edebiyat) eğitim süresi 1,5 yıl daha uzamış ve öğretmenlik formasyonu adıyla ifade edilen bir sertifikaya bağlanmıştır. Söz konusu 1,5 yıl, öğrencileri, ekonomik olarak zorladığı gibi, atama süreçlerindeki tıkanıklıklar da (KPSS) fen ve edebiyat kökenli öğretmenler için yoğun bir yoksullaştırma, işsizleştirme ve dışlama sürecini başlatmıştır.

Genç kuşak bankacıların serüvenlerinde ise, maliye, işletme gibi ön lisans (iki yıllık) diplomasına sahip aktörler, küçük ölçekli işyerlerinde, kurumsal olmayan niteliklerdeki işlerde kariyer hayatlarına başlamaktadırlar. (staj sürecinde para almadan gerçekleşmektedir) Lisans mezunu iktisadi idari bilim mezunları ise nitelik olarak daha iyi işlerde başlangıç şansı bulsalar da, bu işler de, kurumsal ölçekte değildir ve uzun dönemli çalışma disiplinine dönmemektedir. Genç kuşak mühendis gruplarda (tüm gruplar için geçerli) ise mesleğin 1-5 yıllık periyodunda iş değişiklikleri yoğun biçimde yaşanmakta ve kurumsallık arayışı hız kazanmaktadır. 5 -10 yıllık periyotta ise hizmet sektörü temelli istihdam alanında yer alan gemi inşa, inşaat ve metalürji mühendisleri kurumsal düzeyli işlere erişimde tıkanıklıklar yaşarken, elektrik-elektronik ve makine mühendisleri, bu işlere erişim konusunda daha başarılı olmuşlardır.

Atama krizi, genç öğretmenleri, bir iş olanağı olarak özel eğitim yapılaşmalarına (dershaneler, kolejler) yöneltmiştir. Ancak, özel eğitim yapılaşmalarının istismar ve sömürü karakterli eğitim mantalitesi, uzun dönemli çalışma olanaklarını ortadan kaldırmış, genç öğretmenler açısından devlet temelli memurlaşma girişimlerine (hem atanarak öğretmen olmak hem de diğer memuriyet kadroları için) talebi artırmıştır. Benzer bir eğilim, genç avukatlar için de geçerlidir. Staj süreçlerini tamamlayan avukatlar mesleklerinin ilk 10 yıllık dönemlerinde hatırı sayılır bir ekonomik gelire ulaşmak ya da mülkiyet edinim süreçlerinde birikim elde etmek bir yana, İstanbul'un merkez bölgelerinde (Şişli, Beşiktaş) kira giderlerini karşılayacak ve geçimlerini sağlayacak ekonomik güce ancak ulaşabilmektedirler. Bu durum, genç avukat grupların hakimlik, savcılık, kurumsal avukatlık (banka ya da şirket avukatlığı) gibi alternatif arayışlara yöneltmektedir. Ancak, 2000 sonrası dönemde artan hukuk fakülteleri ve mezun sayısıyla ilintili olarak, hem devlet temelli işlere (hakimlik /savcılık) hem de kurumsal işlere erişim süreçlerinde

kısıtlılıklar yaşanmaktadır. Sınırlı sayıdaki avukat, olanaklara erişirken, geniş bir avukat kitlenin güvenceli ve kurumsal işe yerleşmesi olanaksızlaşmıştır.

Genç kuşak iktisadi idari bilim mezunları ise kurumsallık alanı olarak bankacılık sektörünü tercih etmişlerdir. Ön lisans düzeyinde banka çağrı merkezlerinde, lisans düzeyinde ise banka gişe görevliliği ya da şube içi satış pozisyonlarında çalışma hayatlarına başlamışlardır. Bankacılık sektöründe, orta ve orta alt diplomalara sahip aktörlere, genel müdürlük (hazine, dış ticaret, hukuk) ya da teknoloji komplekslerindeki (yazılım, bilgisaray mühendisliği, teknik destek ve diğer) departmanlarda başlangıç şansı verilmemekte, ağırlıklı olarak şubeler düzeyinde değerlendirilmekte ve sıkı denetlenen bir sömürü /tahakküm sistemine tabi kılınmaktadırlar. Mühendis gruplarda ise özel olarak bir memuriyet ya da devlet temelli iş arayışı söz konusu değildir. Buna karşılık, daha kurumsal ve merkez firmalara yönelme eğilimi ağır basmaktadır.

Kategorik olarak değerlendirdiğimizde milli eğitim dışı genç jenerayon öğretmenlerle, genç jenerasyon serbest avukatların (maaşlı) mesleki gerçekliklerinin inşa ettiği sosyo-ekonominin türdeş nitelikli olduğu söylenebilir. Düşük gelir gerçekliği, daraltılmış sosyal ağ, mülkiyete erişim olanaklarındaki kısıtlılıklar, uzun dönemli çalışmaya dönüşmeyen istihdam olanakları ve parçalı kariyerler, iki meslek grubunda da ortak olarak öne çıkan özelliklerdir.

Genç kuşak mesleki gruplar içerisinde orta sınıf başlangıcı özellikler gösteren, düzenli gelir ve mülkiyet edinme olanaklarına sahip, banka genel müdürlükleri ve teknoloji komplekslerinde çalışan iktisadi idari bilim mezunlarıyla, sektörel olarak imalat sanayinde çalışan makine ve elektrik mühendislerini kategorik olarak ayırmak mümkündür. Ancak, bu olguyu, hatırı sayılır düzeyde bir filizlenme olarak görmek gerekir çünkü yapısal olarak hem bankacılar (bankacıların prekarizasyon süreçlerine maruz kalma riski mühendislerden fazladır) hem de mühendisler prekarizasyon süreçlerine maruz kalma riski taşımaktadırlar.

Tüm gruplarda olgun kuşak mesleki anlatılar genç jenerasyondan farklılaşmaktadır. Bu farkın, belirgin biçimde gözlemlendiği mesleki gruplar, öğretmenler ve avukatlardır. Özellikle serbest avukatlıkta 80'li yıllar süreci hem anlık iş ve gelir potansiyeli hem de mülkiyet edinim süreçlerine aktarım kapasitesi açısından yüksek konumludur. Olgun kuşak avukatlar, Özal'lı yıllarla birlikte hukuk

alanında yaşanan liberalizasyondan iş potansiyeli anlamında olumsuz etkilenseler de, genel çizgi değişmemiştir. 80'li yıllar açısından bir avukatın serbest çalışarak daha fazla gelir elde etme ve (bir ya da iki davayla kırılma yaratan ekonomik kazanç elde etmek biçiminde) sosyal ağ oluşturma olanaklarını geri çevirerek, hakim ve savcı ya da kurumsal avukatlık yapması tavsiye edilebilir bir kariyer değildir. Olgun kuşak avukatların seçim ve alternatiflerinin çokluğuna gönderme yapan bir durum da, arzu edildiği taktirde hakimlik, savcılık, noterlik, kurumsal avukatlık gibi kariyerlere (tavsiye edilmemekle birlikte) geçiş olanaklarının açık olmasıdır.

Bankacı gruplarda da olgun kuşağın özgürlük alanları geniştir. Kurumsal düzeyli banka ve firmalara giriş sürecinde sınav ve mülakatlardan oluşan yıkıcı prosedürler çok sınırlı uygulanmaktadır. Böylece, kurumsallığa erişim olanakları açık hale gelmektedir. Çalışma yaşamında istikrarlı kariyerler, mülkiyete dönebilen yüksek düzeyli maaşlar, ikramiyeler ve düzenli gelir olanakları olgun kuşak bankacılarda öne çıkan niteliklerdir. Olgun kuşak mühendis gruplarda ise üç düzeyde analiz yapmak olanaklıdır: Saha mühendisleri, üniversite hocası mühendisler ve mühendislik dışı kariyer alanını tercih eden mühendisler. Tüm olgun kuşak mühendis gruplarda istikrarlı çalışma yaşantısı dikkat çekmektedir. Saha mühendislerinin gelir düzeylerinde ve sınıfsal konumlanmalarında büyük kırılmalar olmaksızın, ortalama üç kurum değiştirerek emeklilik haklarını elde ettikleri gözlemlenmiştir.

Üniversite hocası mühendisler, ağırlıklı biçimde mühendisliği bir öğretim üyesi olarak, ama bazı dönemlerde dışarıya hem proje bazlı işler yaparak, hem de bizzat üniversite hiyerarşinin dışına çıkarak icra etmişlerdir. Mühendislik dışı kariyeri tercih eden mühendislerin ticaret yaşamındaki yükselişleri hızlı olabilmekte, toplumsal hiyerarşide yukarıya doğru hareketlilik gösterebilmektedirler. Ancak, bazı durumlarda da sert düşüşler yaşanabilmektedir. Mühendis gruplarda ilk iki kategoride, istikrarlı ve dengeli gelir düzeyleri aşamalı biçimde mülkiyet süreçlerine aktarılmış ve ekonomik ilerlemeler, gündelik yaşamda büyük kırılma ve kopmalarla, tüketim alışkanlıklarında radikal dönüşümlere neden olmamıştır. Üçüncü grupta ise tam tersi biçimde, ekonomik sıçramalar gündelik yaşantıyı radikal düzeyde dönüştürmüş, yukarıya doğru ani çıkışlar yaşanmakla birlikte, keskin düşüşler de deneyimlenmiştir.

Genç kuşak aktörlerin meslek tercihlerinin arka planlarını analiz ettiğimizde, toplumsal köken ve yatkınlıklarla bir anlamda tutarlı, bir anlamda da aykırı ve uyumsuz sosyolojik örüntüler dikkat çekmektedir. Benzer toplumsal kökenlerden (kentli ve orta sınıf) gelen aile yapılarına sahip genç jenerasyon mesleki aktörlerden avukatlar, mühendisler ve bankacıların meslek tercihlerinde ailede ya da yakın çevrede bir modelin (avukat, mühendis, bankacı ya da doktor) gözlemlenme şansı söz konusudur ve aileler de bu modelleri öne çıkararak teşvik etmektedirler. Öğretmen gruplarda ise diğer meslek gruplarıyla aynı ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeye sahip toplumsal kökenlerden gelmelerine rağmen, model oluşturabilecek kişilerle (avukatlar, doktorlar ve mühendisler) karşılaşma alanları sınırlıdır.

Avukat, bankacı ve mühendislerin çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinde hem yakın çevrede hem de ailede uygun bir model gözlemlenir ya da aile, işçi ve memur sınıfının egemen olduğu bir muhitten şehir merkezlerine taşınır, (genellikle işçi olan aile babaları işyerinde terfi ederler) böylece,12-18 yaş döneminde (meslek seçiminin egemen eğilimlerinin belirlediği dönem) yeni muhit,(mühendislerden, doktorlardan ve avukatların çocuklarından oluşmaktadır) farklı kişilikleri ve yaşam biçimlerini gözlemleme ve mukayeseye olanak verir. Öğretmen grupların ilk çocukluk ve gençlik dönemlerinde ise benzer bir iletişim geçişliliği yoktur, dolayısıyla karşılaşma alanları aile ve yakın çevreyle sınırlıdır ve aile çevresinde model oluşturabilecek bir odak da söz konusu değildir.

Bu bağlamda düşündüğümüzde ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeler aktörlerin yaşamlarını yönlendiren yalın ve baskın belirmeler değil, etkileşim düzeninde farklı ortam ve varyasyonlarla iş birliği içerisinde etki yaratan güçlerdir. Ancak yine de, bir mühendis ya da avukat çocuğunun Fen-Edebiyat Fakültesine gitmemesi gibi bir düzenlilikle, bir işçi çocuğunun ya da memur çocuğunun Fen-edebiyat fakültesine gitmesi arasındaki düzenliliğin, bir üst düzenlilik tarafından kompoze edildiğini de görmek gerekmektedir. Bu noktadaki kesişmeyi Bourdieu ve Passeron, şöyle ifade etmektedir:

> *Bir öğrenci örnekleminde kavranılan tek şey, toplumsal kökenden hasıl olan ve hâlihazırda uzun zamandan beri işleyen bir tesirler bütününün bileşkesidir. Alt sınıflardan gelen ve elenmekten kurtulmuş öğrenciler için başlangıçtaki dezavantajlar zamanla biçim değiştirirler; sosyal geçmiş, erken ve sıklıkla kötü yapılmış bir yönlendirme, zorunlu tercih veya yerinde sayma gibi ara aktarım mekanizmalarının tesiriyle tedrisi borç yüküne dönüşür. Örneğin, edebiyat fakültesi*

öğrencilerinden mürekkep bir grupta, ortaöğrenimleri sırasında Latince eğitimi almış olanların oranı, babaları işçi ve çiftçi olan erkek çocukları için % 41 ile babaları üst düzey yönetici veya serbest meslek sahibi olanlar için % 83 arasında değişmektedir. Bu, toplumsal kökenle klasik filoloji (sağladığı tüm tedrisi avantajlarla birlikte) arasında var olan ilişkiyi (sözelciler söz konusu olduğunda) daha keskin biçimde göstermeye yetecektir. Ailevi çevrenin etkisine ilişkin bir diğer göstergeyi de Bakaloryanın birinci veya ikinci aşamasındaki bölüm tercihlerinde ailelerinin tavsiyelerine uyduklarını söyleyen öğrencilerin oranının, geldikleri toplumsal köken yükseldikçe artış göstermesinde ve buna karşılık, öğretmenin rolünün aynı oranda azalmasında görebiliriz (Bourdieu ve Passeron, 2015c: 31).

Genç jenerasyon mesleki faillerin gündelik yaşamda hissettiği/algıladığı simgesel düzenin şiddet oranı mesleki kaderin konumlanmalarına (atanmış öğretmen/atanamamış öğretmen, tele satışçı bankacı/genel müdürlük çalışanı bankacı, işçi avukat/hukuk bürosu sahibi avukat) göre şekil ve biçim almaktadır. Simgesel düzenin tutarlılığı ve geçmişten geliş biçimiyle sağlamlılığı, Bourdieu'nun betimlemesiyle, *" toplumsal dünyanın nesnel yapılarına nesnel olarak bağlanmış bulunmalarına borçlu olan bildik yapıların eyleyicilerin tamamına dayanılması üstünde durur "* (Bourdieu, 2006: 118). Bu çerçevede öğretmen gruplar, (atama krizi yaşayanlar) sembolik şiddeti, *" bir şey olmak için artık çok geç "* biçiminde vaaz edilen ve günün her saati bu vaazı tekrarlayan bir otoritenin sesiyle işitirler.

Genç kuşak avukatlar ise daha büyük davalar ve iş bağlantıları için daha pahalı restoranlara, takım elbiselere, arabalara sahip olmaya teşvik edilmekte, mesleğin bilgi ve içeriğine sahip olmaktan ziyade, *"show business"*ın dayatmalarına uyum sağlamaya zorlanmaktadırlar. Artık sorgulanan ne kadar mesleki bilgiye ve beceriye sahip olduğun ve sonuç yarattığın değil, hangi düzeyde anlık etkiye sahip olduğundur. Bu beceri ve niteliklere sahip olamayan bir avukat söz konusu olduğun da, iş yapamamaya, büro masraflarını ödeyememeye, yeterli oranda yatırım yapmadığı (görselliğe ve imajlara) için geride kalmaktan başka çıkış yolunun olamadığını öğreten ve kanıksatan bir simgesel düzen tahakkümü işlemektedir. Bankacı gruplarda, yönetmeliği bilen, prosedürlere hakim, mesai giriş çıkış saatlerine uyan sıradan bir personel değil de, bir *"süper personel"*, tek kelimesiyle, tek bakışıyla bütün bankacılık ürünlerini satan, tek klavye dokunuşuyla bütün teknik işleri halleden *"tanrı ve tanrıçaların"* inşa edildiği bir sektörel bağlantıya uyum sağlamak zorunda bırakılmaktadırlar.

Birbirini sağlama alan, bütünlüklü olarak işleyen bir mekanizma, hep birlikte aynı notaları basan enstrümanların uyumunda da uyumlu ve senkronize bir biçimde gündelik yaşantıyı değiştirip dönüştürmektedir. Enformatik değişim ve teknolojik ilerlemeler mesleki alanlardaki riskleri artırmaktadır. Genç avukatlar, akıllı telefonlar çıktıktan sonra ayaklı ofis olarak kullanıldıklarından yakınmaktadır, özel eğitim ve kolej öğretmenleri, eğitim teknolojilerinin nicelleştiren, görselleştiren ve içeriksizleştiren algoritmalarına hayran bırakılmakta, öğretmenlerin hayranlıklarıyla, niteliklerin ihmali ve içerik kaybı birbirine paralel ve koşut olarak ilerlemektedir.

Bütünlüklü olarak işleyen sistem, geride kalmışların nasıl yönetilmesi gerektiği sorunsalına hala hazırda kadim stratejilerle cevap veriyordu. Bourdieu, bu stratejilerden en belirginini Weber'e referansla *" ezilenlerin ehlileştirilmesi "* olarak ifade eder:

> *Max Weber, " ezilenlerin ehlileştirmesin " den bahsederdi: Devletin faaliyetinin bir kısmı, uysallaştırılması gereken, oyuna sokulması gereken tehlikeli sınıflara yöneliktir. Aynı zamanda, ezilenlere destek olunmasının, içinde bulundukları tahammül edilmez, sefaletten çekip alınmalarının mevzubahis olduğu da söylenebilir (Bourdieu, 2015: 425).*

Yönetme stratejilerinin incelikleşmesi ve ustalaşmasının kaçınılmazlığı, küresel kapitalizmin inşa ettiği yeni durumsallıkla doğrudan ilişkilidir. Hartmann göre *" dünya üzerinde yaklaşık bir milyar insan açlık çeker ve günde en az 20.000 insan açlıktan ölürken, endüstri ülkelerinde imal edilen gıdaların yarısı çöpe gitmektedir "* (Hartmann, 2014: 55). İleri kapitalizmde eski yoksulluk hallerinden, toplu kıtlık ve sefalet durumlarından sıyrılıyormuş yanılsaması yaratılır. Gualejac'a göre, *" bir bilim olarak işletme, kapitalizmin köklerindeki hakimiyet arzusunu bilime dönüştürerek sadece ekonomi değil, toplumun bütününü hedefleyen bir hakimiyet arzusuna dönüştürür "* (2013: 64). Marcuse, 1964'de yayımlanan *" tek boyutlu insan "* çalışmasında endüstri toplumunda inşa edilen tüketim mitinin özniteliğini *" akıldışılığın akılsal karakteri "* olarak ifade etmekteydi:

> *İleri işleyim uygarlığının en rahatsız edici yanlarından biri ile karşı karşıyayız. Usdışılığın ussal karakteri. Üretkenlik ve etkerliği, rahatlıkları artırma yayma sığası, savurganlığı gereksinime ve yok etmeyi var etmeye çevirme yeteneği, bu uygarlığın nesnel dünyayı insanın anlığının ve bedeninin bir uzantısına dönüştürdüğü düzey, bütün bunlar yabancılaşma kavramının kendisini sorgulanabilir kılmaktadır. İnsanlar kendilerini metalarında tanırlar; ruhlarını*

> *otomobillerinde, müzik setlerinde, dubleks evlerinde, mutfak donatımında bulurlar. Bireyi toplumuna bağlayan düzeneğin kendisi değişmiş ve toplumsal denetim ürettiği gereksinimlerde demir atmıştır (Marcuse, 2015: 25).*

Marcuse'ün 60'lı yılların ortasında bir işleyiş ve durumsallık olarak ifade ettiği, *"akıldışılığının akılsal karakteri "* geç modernliğin ilerleyen aşamalarında daha karmaşık finansal düzeneklerin, uluslar üstü ekonomik ağ yapılarının, üretimde enformasyonel egemenliğin hüküm sürdüğü farklı türden yapılaşmalara dönüştü. Uluslararası hukuk, küresel medya, para fonları, düşünce kuruluşları ve yerel düzeydeki aracı kurumsallıklar eşitsizlikleri tahkim etti ve görünmez kıldı. Althusser'in endüstri toplumunda eşitsizliklerin doğasını analiz etmek için kullandığı *"Devletin Siyasal ve İdeolojik Aygıtları"* kavramsallaştırması, küresel düzeyde işleyen tahakküm makinesinin ayrıntılılarını anlamlandırmaya olanak vermedi.

Yeni işleyen düzen, Hardt ve Negri'nin polislik hakkının evrensel değerler tarafından meşrulaştırıldığı, (Hardt ve Negri, 2012: 39,40) küresel bir diktatörlük çağında, yeni imparatorluk evresine geçiş olarak değerlendiriliyordu. Eğribel ve Özcan göre bu süreç, *" toplumsal gerçekliğin yitirilmesi ve kurmaca bir kültür biçiminde kendisini göstermesidir. Sonsuz tikellik arayışlarının kışkırtılması, toplumun, toplumsalın sonsuz ölçekte parçalandığı bir küresel kalpazanlıktır."* (Eğribel ve Özcan, 2013: 9). Wacquant ise küresel düzeyde derinleşen yeni yoksulluk ve kutuplaşma durumsallığını, metropollerin hipergettolaşmış ve gerilemiş çeperlerindeki gerçekliklere gönderme yaparak ifade eder:

> *İleri marjinallik tabiri, kapitalist ekonomilerin eşitsiz gelişmesi ile refah devletinin küçülmesi sonucu post-fordist şehirlerde billurlaşmış toplumsal mekânsal sürgün ile dışlayıcı kapatma (Max Weber'in kullandığı anlamda) hadiselerinin görüldüğü yeni düzeni tanımlamaktadır; söz konusu hadiselerin değişkenlik gösteren halleri, toplumsal ve fiziki uzamın dibinde bulunan işçi sınıfı kesimleri ile etno-ırksal kategorilere bu iki gücün uyguladığı baskı biçimleri uyarınca değişir (Wacquant, 2015: 12,13).*

Wallerstein ise on altıncı yüzyıldan beri dünyanın belli bölümlerinde var olan modern dünya sisteminin kapitalist bir dünya sistemi olduğunu ifade eder. Bunun mahiyeti, bir sistemin kapitalist olabilmesi için asli toplumsal dinamiğinin sonsuz sermaye birikimine dayanması ve metalaşmadır. Metalar birbirine meta zinciriyle bağlanır ve meta zincirlerinin uzunluğu, dünya ekonomisindeki iş bölümünün

sınırlarını belirler (Wallerstein, 2012: 69,70). Wallerstein'a göre *" modern dünya sistemi, kapitalist bir dünya ekonomisidir. Kesintisiz sermaye birikiminin önceliğine dayanır. Böylece bu sistem zorunlu olarak hem ekonomik hem de toplumsal açıdan eşitsizlikçi, hatta kutuplaştırıcıdır"* (2012: 100).

Modernliğin meslek nosyonu meritokrasiye dayanıyordu. Pre-modern dönemde toprak gibi kilise ve ordudaki görevlerde insanlara miras kalıyordu. Yani statüler ve konumlar birer mülktü. Bu konseptte, kişinin bireysel yetenekleriyle statüsü arasında örtüşme vardı. Loncalar ve diğer kurumlar bu yapıyı güçlendiriyordu. Sennett'in aktardığına göre Genç Benvenuto Cellini, altın kuyumcuları loncasına katıldı ve geleneksel sıralamaları izlemeyerek, sıçramalar yaptı. Yeteneği ödüllendirmeyen loncaları suçladı. Böylece modernlikte yetenek, kişisel değerle özdeş tutuldu (Sennett, 2015: 79). Sennett'e göre eski yapıda *"zanaatçılık, ortaçağ kalıbının içine sığıyordu. Ustası gibi çırak da bir şeyi o şeyin kendisi için yapmayı amaçlayabilirdi. Oysa şimdi yetenek yeni bir toplumsal eşitsizlik doğurmuştu: Yaratıcı ve zeki olmak, başkalarından üstün, daha değerli olmak anlamına geliyordu "* (2015: 80)

Modernlik meritokratik meslek konseptiyle ve yeni yerinden çıkarma mekanizmalarıyla aidiyet duygusunu inşa etmeyi başarmıştı. Peter Wagner, yeni yerinden çıkmaların yeni düzeneklerle toplumsal aidiyeti başarıyla inşa sürecini, örgütlü modernliğin nev-i şahsına münhasır niteliklerinde görmektedir ama aynı zamanda, farklı türden bir kopuş ve tözsel zemin kaymalarına da işaret etmektedir:

> *Toplumsal kimlikler örgütlü modernlik koşullarında göreceli istikrarlıydı, ama güçlü tözsel zeminlerin kaymasıyla bu durum ortadan kalktı ; o noktadan sonra ait olma kavramına ancak zayıf – ve giderek azalan- bir şekilde dayandılar ve kim olmak gerektiği konusundaki güçlü değerlendirmelere konu oldular. Toplumsal kimlikler bir dönem istikrarlı olabildilerse, tutunumlu ve bütünleştirici toplumsal pratiklere sıkıca bağlandıklarından ötürü böyle olabilmişlerdi (Wagner, 1996: 244).*

Modernliğin yitirdiği *" tözsel zemin kaymalarının "* anlam ve mahiyetini, *" somut işten çıkarılma riskinin 1980'li yılların başıyla 1990'lı yılların sonu arasında yaklaşık % 30 arttığı"*, (Maurin, E, L'Egalite des possibles'den aktaran, Gaulejac, 2013:210) gerçeğiyle birlikte düşündüğümüzde daha açık bir biçimde çözümleyebiliriz. Bugünün dünyasında, *"En tepedeki 358 küresel milyarderin servetinin 2.3 milyar insanın yani dünyanın %45'ine denk gelmesi"* (Bauman, 2011:

109) bağlamıyla ele aldığımızda, yerinden çıkarılmış[3] toplumsal ilişkilerin yeni biçim ve varyasyonlarının radikal dönüşümlerini tahayyül etmek olanaklı olur. Sennett'in kamusal insanın çöküşünü, özel ile kamusalın geç modernitede yer değiştirme, tersinme ilişkisine bağlanması ve *"mahremiyeti, kamu sorununu kamusal olanın varlığını yadsıyarak çözme çabası"* (Sennett, 2013: 47) şeklinde tanımlaması dönüşümlerin sadece maddi boyutta değil, ilkesel ve felsefi yönleri de içerdiğini göstermektedir.

4.1.3. Krizin Krizi: Prekaryalaşma, Yoksunluk Periyodu ve Devletlileşme

Günümüz toplumsal yaşantısı, total kavramsallaştırmalar ve kategorik sınıflandırmalarla çözümlenemeyecek düzeylerde karmaşıklaşmaya, çok katmanlı ve boyutlu bölünme ve parçalanmalara uğramaya devam etmektedir. Sürekli bir göç hali, sabit ikametlerden uzaklık ve yersiz yurtsuzluğun merkeze yerleştiği bir dünya. Tomlinson'un betimlemesiyle *"karmaşık bağlantılılıkların kültürün mekâna olan bağımlılığını zayıflattığı "* (Tomlinson, 2013: 51) küreselleşmiş bir yer yüzü. *"Tüketim kültürünün, iletişim aracı olarak kullandığı"* (Featherstone, 2013: 152) yaşamın gündelik aksları içinde para ilişkilerinin, rekabetin ve güç odaklı etkileşim biçimlerinin opaklaştığı bir toplumsal formasyon.

Tomlinson, küresel-modern kültürü, uzak mekanlar arası kurulan ilişkilerin egemen olduğu toplumsal kültürlerden ayıran çığır açan kaymayı (2013: 65) *"iletişim, hareketlilik ve bağlantılığı yaşamın merkezine yerleştiren"* (2013: 66) durumsallıklara atışla açıklamaktadır. Ritzer (2014) ise hesaplanabilirliğin, öngörülebilirliğin ve nicelleştirmenin fast-food restoranlarındaki gündelik etkileşim biçimlerinden, eğitim sistemindeki not fetişizmine kadar toplumun bütününde işleyen McDonaldlaştırmaya vurgu yaparak açıklar Yerinden çıkarılmış mekânsal ve zamansal tahayyüller, Baudrillard'ın deyişiyle *"bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçekliğin modeller aracılığıyla üretildiği bir hipergerçeklik çağında, simüle edilmiş"* (Baudrillard, 2014: 13) biçimlerde yaşanmaktadır.

[3] Giddens, ''yerinden çıkarma'' kavramıyla modern toplumsal kurumların gelişimiyle ilgili simgesel işaretlerin inşası ve uzmanlık sistemlerinin kurulmasını kasteder. Bunun anlamı, pre-modern dönemin kurumsallıklarının aşınması ve geleneğin çözülmesidir. Bkz. Giddens, Modernliğin Sonuçları, s.28

Kentsel ortamda melez kimliklerin inşa edildiği, topinin ve heterotopinin iç içe yaşadığı bu dönüşümler çağında sofistike tersinmeler yine Baudrillard'ın betimlemesiyle *"Disneyland, gerçek ülkenin, gerçek Amerika'nın bir Disneyland'a benzediğini gizlemeye yaramaktadır"* (2014: 27). Kitleleler, simüle edilmiş gerçeklikte aidiyet bağlantısallıklarını yitirirken, *"risk toplumunda bilinmeyenlik baskın güç haline gelmiştir"* (Beck, 2011: 27). Bauman'a göre yoksulların, sınıfaltı olarak tanımlanması normaldir. Bu sınıflar, artık geçici bir anormallik değil, toplumsal sistemde kalıcı olarak dışlanan kitlelerdir (Bauman, 2011: 97) Bu koşullar altında *"kurumlar uzun süreli bir çerçeve sağlamazken, birey kendi yaşam anlatısını doğaçlama olarak, süregiden bir benlik duygusundan yoksun olarak gerçekleştirir"* (Sennett, 2015: 11).

Harvey'e göre "*1972'den beri finansal sistemler, dünya çapında kapitalizmin dengesini değiştirmiş, büyük şirketlere, devlete ve kişisel finansmana karşı bankacılık ve finans sektörüne özerklik kazandırmıştır"* (Harvey, 2012: 188). Bugünün dünyasında ortaya çıkan durumsallıkta, *"zamansal/mekânsal mesafelerin teknoloji aracılığıyla sıfırlanması insanlık durumunu homojenleştirmekten çok kutuplaştırmaktadırlar"* (Bauman, 2006: 26). Castells'e göre ortaya çıkan bu yeni ekonomi, enformasyonel, küresel ve ağ örgütlenmesine dayanmaktadır (Castells, 2013: 99, c.1). Enformasyonel çağ, toplumsal gücün dağılımında yeni hiyerarşiler, güç odakları, eşitsizlik ağları, imtiyazlılar ve imtiyazlardan yoksunlar olarak ayrımlanabilecek temel inşaları gerçekleştirmeye devam etmektedir.

Standing'e göre geç modern dönemde eşitsizlik inşalarının en mağdur kesimi prekaryadır. Prekarya, uzmanlaşma vasıflarını yitirmiş, toplumsal tabakada yukarıya doğru hareketlik şansı olmayan, kendine özgü bir sınıftır. Standing'e göre *"eşitsizliklerin arttığı dünyada daha esnek bir emek piyasasına doğru gidilirken, sınıf ortadan kalkmamış, daha ziyade, parçalı bir küresel sınıf görüntüsü ortaya çıkartmıştır"* (Standing, 2015: 21). Standing, bugünün dünyasında temel olarak ayrımlanabilecek sınıfları tespit etmenin olanaklı olduğunu ifade eder. Hiyerarşinin en üstünde zengin küresel milyarderlerin oluşturduğu *"elit sınıf"* vardır. Elit sınıfın altında büyük şirketlerde, kamu ve devlet kuruluşlarında yoğun biçimde istihdam edilen *"maaşlı"* grup bulunmaktadır. Maaşlı grubun yanında, profesyonel ve teknisyen sözcüklerini karşılayan *"profisyenler"* söz konusudur. Bu grup, pazarlayabilecekleri vasıflara ve sözleşmeye dayalı yüksek gelirleriyle öne çıkar ve

tek bir işletmede uzun süreli çalışma ilişkisini tercih etmez. Profisyenlerin altında *"el emeğiyle çalışan kesim"* bulunur ve bu kesim, eski işçi sınıfına denk gelir. Bunların dışında *" işsizler ordusu"* ve son olarak da genel yapının dışında duran ve ayrıksı bir sınıf oluşturan *" prekarya "* öne çıkar (2015: 21,22).

Standing' e göre prekaryalaşma geçici ve düzensiz işlerle eğreti bir yaşama sahip olmayı içerir. Ancak bu, her durum ve koşulda mağdur kitleleri içeren bir oluşum anlamına da gelmemektedir:

> *Birtakım kazalar meydana gelir ya da gerçekleşen bir kriz nedeniyle sırtımızı dayadığımız birtakım güvenceler ortadan kayboluyorsa, her an hepimiz prekaryanın içine düşebiliriz. Bununla beraber prekaryanın sadece mağdurlardan oluşmadığını da hatırlamamız gerekiyor. Bazı insanlar mevcut alternatifleri istemediklerinden bazıları da o anın koşullarına uyduğu gerekçesiyle prekaryaya dahil olurlar. Kısacası, prekaryanın çeşitleri vardır. Bazıları prekaryaya aksilikler ve başarısızlıklar nedeniyle dahil olurken, bazıları prekaryaya sürüklenir. Bazı insanlar her ne kadar nihai sonucu olumlu olmayabilse de başka bir kariyere adım atabilmek için prekaryaya girerler (2015: 107).*

Standing'in kavramsallaştırdığı düzeyle prekaryalaşma, öz olarak, tam zamanlı çalışmanın biçimlendirdiği sosyo-ekonomik korunaklara ve refah devletinin en temel başarılarından biri olan *"orta sınıf"* inşası ve tahkimatının çöküşe geçtiğinin kanıtıdır. Tam da bu çerçevede, Bauman, synopticon iktidarın, panoptikon iktidarın uyruklarını hareketsizleştiren, kaçışı önleyen ve beklenmedik davranışları gözetim altında tutan kimliğine karşılık; küresel, failleri yerelliklerinden koparır, bedensel olarak yerlerinde kalsalar bile, en azından ruhsal olarak uzaklığın problem teşkil etmediği bir sibermekâna taşıdığını (Bauman, 2006: 62) ifade eder. Bu mekân, yersiz yurtsuzluğun, melez karakterli iç içe geçmelerin, prekaryalaşmanın ve orta sınıf krizinin merkez noktasıdır.

Aslında, Gorz, 1980'de *"Elveda Proleterya"* da yaklaşmakta olan krizin sinyallerini vermekteydi. Gorz, yeni ortaya çıkan sınıfların üretim süreci içindeki konumlanmalara göre tanımlanamayacağını, üretken işçi sınıfının nerede başlayıp nerede bittiğinin muğlaklaştığını ve bir işten bir işe koşan kitlelerin hiçbir zaman düzenli biçimde icra edilemeyecek mesleklere yöneldiklerini ifade etmiştir (Gorz, 1986: 75). 2000'li yıllar gerçekliğinde Standing, prekarya kavramsallaştırmasıyla radikalleşmiş bir durumsallığın tespitini yapmaktadır. Örneğin, " IBM'de çalışanların % 45'i işyerine düzenli olarak gelmemekte ve şirket bu sayede yılda 100 bin dolar kâr yapmaktadır " (2015: 72). Güvencesizleştirme ve esneklik, küresel kapitalizmin,

emek cephesinin tutunumlu olduğu her konumlanmayı tahrip etmek için kullandığı temel araçlardır. Standing'e göre *"Ford firması, işçilere kendi emeklilik planlarını yapmalarına olanak veren bir sisteme geçiş yapmış ve böylece maliyetleri azaltmış ve işçilerin yaşamları daha da güvencesizleşmiştir"* (2015: 79).

Küresel kapitalizmin etkisi sadece Batı dünyasında değil, gelişmekte olan dünyada da yıkıcı etkiler yaratmaktadır. Davis'e göre *" Mexico City'de 1992'de 348 kilometrekarelik alana yayılan gecekondu bölgelerinde 6,6 milyon düşük gelirli insanın yaşadığı tahmin edilmektedir "* (Davis, 2010: 43). Küresel düzeyde kutuplaşma ve gelir eşitsizlikleri artmaktadır. Standing'e göre Batı toplumlarında toplumsal tabaka içinde yukarıya doğru hareketlilik her geçen gün daha da olanaksız bir görünüm almaktadır:

> *2010 yılına gelindiğinde yoksulluğun içine doğan bir çocuğun toplumsal basamakları tırmanması 1950'lere göre daha zor.1970'te doğan birisinin sosyal statüsünün artması,1958'de doğan birisine göre daha az muhtemel. Bu, sınıf meselesinin hala önemli olduğunun göstergelerinden yalnızca birisi (2015: 104).*

Wacquant göre *"doksanların ilk yarısına gelindiğinde, bir senedir ya da daha uzun süredir çalışmayan işsizlerin oranı Belçika'da % 75'i geçerken, Hollanda'da % 50, Fransa ve Birleşik Krallıkta % 45'e ulaşmıştır"* (Wacquant, 2015: 40). Bauman, *" yoksulların emeğin yedek gücü olduğu ve üretim sürecine yeniden dönmelerinin beklendiği bir zamanda refah devletinin cevabının suçlulaştırma"* (Bauman, 2000a: 85) biçiminde olduğunu ifade etmektedir. Wacquant (2015), *"Kent Paryaları"* çalışmasında, ABD hipergettoları ve Fransız banliyöleri üzerine yaptığı gözlem ve analizlerde, işsizliğin ve azalan sosyal yardımların getto ve banliyö sakinlerini suç bataklığına yönlendirdiğini ifade etmektedir Bauman'a göre *"bütün düzen itkileri gibi amaca dayanan düzen itkisi de enerjisini, müphemliğe duyduğu nefretten almaktadır"* (Bauman, 2014b: 29). Ancak, modernliğin müphemliğe duyduğu nefret, postmodernlikte müphemliği kabul etmeye, iç içe geçmeleri ve melezleşmeleri olumlamaya doğru bir evrim geçirmiştir.

Küresel kapitalizmde müphemlik daha keskin ve radikal biçimde yaşanmaktadır. Standing, geç modernliğin müphemliğini dünyanın en büyük fason üreticisi Foxconn'un tüm dünyanın göz yumduğu ihmalleri çerçevesinde anlatmaktadır:

> *Tayvan'daki Hon Hai Precision Sanayi Şirketi'ne bağlı Foxconn'un Çin'de 900 bin işçisi var. Bu işçilerin yarısı, " Foxconn Şehri " diye adlandırılan, on beş katlı imalat binalarının bulunduğu Şenzen'dedir ve bu binaların bazıları Apple, Dell, Hp ,Nintendo ve Sony gibi tek bir şirkete tahsis edilmiştir. Kırdan kente göç edenleri inanılmaz derecede düşük ücretlerle istihdam ederek genişleyen Foxconn şehrinde yıllık işçi devir oranı % 30, 40 kadardır. Her yıl, işyerinde kendini heba eden bir grup işçinin şirketi terk etmesi söz konusudur (2015: 55).*

Küresel kapitalizmin, para fonlarının ve finans kapitalin makro düzeyli hareketlilikleri, gündelik yaşantıda aktörlerin deneyimlerinde radikal boyutlarda yıkımlara neden olmaktadır. Standing, Foxconn'daki on ikici işçi intihar girişiminden sonra Çinli bir işçinin bloğunda yazdığı duyguları şöyle ifade etmektedir:

> *Yaşadığımızı kanıtlamanın tek yolu ölmek. Belki de Foxconn çalışanları ve bizim gibi kırdan göçüp gelen işçiler için ölüm, yaşadığımızı belgelemenin tek yolu. Hayatta kaldığımız dönemde elimizde ümitsizlikten başka bir şey yok (2015: 180).*

Küresel kapitalizmin yaratığı sıkışma, yoksulluk ve kutuplaşma insanlık durumunda telafisi olanaksız gedikler açmaktadır. Toplumsal problemlerin giderek bireysel dünyalara hapsedildiği, kamusal ve özelin yer değiştirdiği, özel alanın kamusal alanı işgali ettiği ve kamusal problemlerin bireysel acı ve ızdırap biçiminde yaşandığı özel türden bir dönemi deneyimliyoruz. Sennett, bu dönemi, günümüzün toplumlarının bir mahremiyet ideoloji inşa ettiğini ve her türden toplumsal ilişkinin içsel psikolojik sağaltıma cevap verdiğinde inandırıcı hale geldiğini ve bunun politik kategorileri psikolojik kategorilere dönüştüren bir ideoloji olduğunu ifade etmektedir (Sennett, 2013: 334). Marshall Berman, *" toplumu teslimiyet duygusuna mahkum eden post-modernist toplum düşüncesinin moral ve toplumsal ilerleme, kişisel özgürlük ve kamu mutluluğu gibi 18.yüzyıl aydınlanmasından miras kalan tüm kolektif umutlarla alay ettiğini "* (Berman, 2014: 18). vurgulamaktadır.

Bauman, kamusal yaşamın çöküşünü, kamusal ile özel arasındaki geçişkenliğin, diyalogun, müzakerenin ortadan kalkması, özel alanın kamusal alanı bastıracak ve yok edecek şekilde genişlemesi ve gündelik hayatın içindeki olup bitme pratiklerinin, herkes için *" iyi olanın/addedilenin "* görmezden gelinmesi olarak değerlendirir:

> *Kamusallığın çöküşünün pratik boyutu, ecclesia (kamusal alan) ile oikos (özel alan) arasındaki tercümenin, geçişliliğin, temsilin ve diyaloğun ortadan kalkmasıdır. Ecclesia, kişisel olarak nadiren ziyaret ettiğimiz, ancak herkesi ilgilendiren kamusal meselelerin çözümlendiği uzak alandır. Oikos ise her gün tanıdık ve bildik insanlarla karşılaştığımız, yüz yüze ilişkiler kurduğumuz,*

> *müzakerelerde bulunduğumuz gürültülü özel alandır. Agora ise kamusal ile özelin karşılaştığı, birbiriyle tanıştırıldığı, müzakere ve diyalogda bulunduğu, ortak yaşamın zor sanatının deneme yanılma yoluyla öğrenildiği yerdir. Bauman'a göre bugünün sorunu, kamusal alanda yani ecclesia'da iyi addedilenin yani aslında herkes için iyi olanın uygulamadaki zorluğudur. Ecclesia ile oikos arasındaki tercüme sanatının solması ve agoranın işlevini yitirmesidir. Demokrasi, kamusal alanla özel alan arasındaki tercüme döngüsüdür ve tercüme durduğu zaman demokrasi de durur.* (Bauman, 2011: 245,247).

Tüm dünyada, küresel ve makro düzeyli dönüşümler, hem faillerin geçim imkânlarının artmasını hem de gündelik yaşantıdaki insansal olanakların içeriklenmesini/genişlemesini olumsuz etkilemektedir. Meslekler üzerine yürüttüğümüz çalışma özelinde de (özellikle 2000 yıllar gerçekliğinde) bu daralmaların, mesleki aktörlerin toplumsal yaşantılarındaki konumlanmalarında gözlemlenebildiği söylenebilir.

Bir durumsallık olarak, 2000'li yıllar gerçekliğinde genç kuşak mesleki aktörlerin deneyimlediği prekarizasyon süreçleri, Batı toplumlarındaki örnekleriyle benzer özellikler göstermekle birlikte, bazı özel ve özgün içeriklere de sahiptir. Mesleki dünyanın Türkiye özelindeki orta sınıf meslekleri bağlamının (öğretmenlik, avukatlık, bankacılık, mühendislik) özel ve özgün kısıtlılıklarını üç ilişkili bağlantıyla analiz etmek mümkündür. İlki, günümüz orta sınıf mesleklerinin piyasayla karşılaşma alanında rekabet ve nitel değerlerinde yaşanan daralmalardır, ikicisi, mesleğin geleceğe yönelik kariyer tasarlama gücündeki zayıflamalar, üçüncü ise meslek ve mesleğin inşa ettiği sosyo-ekonomiyle bağlantısında yaşam etkinliklerine ve zevklerine katılımdaki kısıtlılıklardır.

Piyasayla karşılaşma alanında mesleğin rekabet ve nitel değerinin düşüşünü, (öğretmenliğin meslek alanı olarak piyasayla karşılaşma alanıyla sınırlılığını hesaba kattığımızda) en yoğun olarak gözlemlediğimiz mesleki gruplar avukatlar, bankacılar (istihdam alanına ağırlıklı olarak lisans ve önlisans mezunu iktisadi idari bilim mezunları oluşturur) ve hizmet sektörü ağırlıklı çalışan mühendislerdir. Serbest avukatlığın üç düzeyinde: işçi avukatlar, büro çalışanı avukatlar ve büro sahibi avukatlarda kriz radikal düzeydedir.

Kurumsallık bağlantısı olmayan bu avukat gruplarda işçi avukat ve büro çalışanı maaşlı avukatlar, mesleğin nitel düşüşünü, iş akti aracılığıyla inşa edilen

düşük maaş, fazla çalıştırma ve mobbing süreçleriyle deneyimler. Bu gruplarda mesleki rekabet ve nitel değeri düşüren diğer bir faktör, alternatiflerin sınırlılığıdır. (nereye giderse gitsin mesleki sosyo-ekonominin değişmemesi) Büro sahibi avukatlarda ise kurumsal ve bireysel müşteri ilişkilerinde yaşanan kriz, (müvekkillerin avukata para ödemek istememesi, pazarlık yapması, başka avukat bulmakla tehdit etmesi) avukatlar için ekonomik nitelik kaybıyla doğrudan ilintilidir. Olgun kuşak serbest avukatların anlatılarında ise (80'li yılların başlarında mesleğe başlayan ve o süreç boyunca devam eden) hem mesleğin piyasa karşılığındaki ekonomik değeri hem de kendi içindeki nitelik ve prestij bağlamlarında (Örneğin olgun kuşak avukatların anlatılarında pazarlık yapan bir müvekkil anekdotu yer almamaktadır) yüksek bir konum dikkat çekmektedir.

İktisadi idari bilimler kökenli bankacılarda ise orta ve orta düzey diplomalılar, (pazar kapasitesi yüksek Boğaziçi ve Odtü iktisadi idari bilim diplomalarının dışındaki diplomalar) farklı sektörlerde ve kurumsal yapılarda muadil konum ve pozisyonlarda alternatifler üretmekte zorlanmaktadır. Mevcut kurumsal yapının işleyiş, sosyal ve ekonomik olanaklarından şikayetçi olan genç kuşak bankacılar, hem sektör içinde (bankacılık) hem de sektör dışında arayışlar içindedir. Özellikle şube içi gişe görevliliği ve satış pozisyonlarında çalışan aktörlerde, bu arayış yüksek düzeydedir. Ancak, geçişler bankacılık dışı alanlara evrilmediği gibi sektör içindeki terfiler de aktörler açısından tatmin edici olmaktan uzaktır. İktisadi İdari Bilim Fakültelerinden mezun olan aktörlerin, hem bankacılık sektörü özelindeki hem de farklı sektörel alanlara geçiş olanaklarının en geniş olduğu dönemler, olgun kuşak mesleki başlangıçlarını yaptıkları ve belirli bir tecrübe seviyesine ulaştıkları 80'li yılların sonları ve 90'ların başlarıdır. Diplomalar savaşının bu düzeylerde kızışmadığı bir dönemde, olgun kuşak iktisadi idari bilim kökenlilerin mesleki gelişim ve sıçramaları, piyasada yüceltilmiş (nitel mesleki değer ve rekabet düzeyi yüksek diploma anlamında) iktisat ve işletme mezunu bakışıyla tutarlı gelişmiştir.

Mühendis gruplarda ise hizmet sektöründe çalışan saha mühendislerinde (en çok inşaat mühendisliğinde, gemi inşa mühendisliğinde ve metalürji malzeme mühendisliğinde) gözlemlediğimiz sık iş değiştirme ve parçalı kariyerlere, olgun kuşak saha mühendislerinde ve üniversite hocası (üniversite hocası mühendislerin anlatılarında üniversiteye girmeden önce de işsizlik ya da sık iş değiştirme gibi bulgulara -vurgu ve değinme ya da anlatının bir parçası olma anlamında -

rastlanmamıştır) mühendislerin anlatılarında rastlanamamıştır. Bu durum, olgun jenerasyon mühendislerin meslek dünyasında mühendislik diplomasının nitel ve piyasa değerinin yüksekliğine işaret etmektedir.

İkinci bağlam olarak, mesleğin geleceğe yönelik kariyer tasarımlama kapasitesinin daralma durumunun en belirgin olduğu alan, özellikle atama sorunsalıyla karşı karşıya olan öğretmen gruplardır. Milli eğitimle bağını kurmuş (atanmış/genç jenerasyon) öğretmenler, alanlarında yüksek lisans yapmak, özel çalışmalar ve projeler gerçekleştirmek, konferanslara ve seminerlere gitmek gibi zihinsel ve entelektüel çabalara konsantre olarak mesleki kariyeri gündelik yaşantıya tercüme edebilirken, bir yandan da, ev kredisine girmek, araba almak gibi mülkiyet edinim süreçlerini gerçekleştirebilmektedirler. Atanmış genç kuşak öğretmenlerin mesleki kariyer ve gelişim çizgilerinin seyri, olgun kuşak öğretmenlerle (milli eğitim kökenli) benzer ve türdeş biçimde gelişmektedir. Ayrıksı olarak konumlanan, atanamayan öğretmen gruplar ise bireysel gelişimlerinde mesleği epistemolojik bir bölünme, kişisel değerlerine değer katan bir örüntü değil de, belirsizlik ve kaos üreten bir olgu olarak görmektedirler.

Genç kuşak avukatlarda maaşlı çalışan gruplarda meslekle ilişkili üç kariyer tasarımı öne çıkmaktadır. İlki ve en baskın olanı, hakim ve savcılık yoluyla memurlaşmaktır. İkincisi, bir hukuk bürosu açmak biçimindedir. Üçüncüsü ise kurumlara avukat olarak girmek ve avukatlık mesleğini kurumsal olarak icra etmek şeklindedir. Mevcut yapının, hakim ve savcı alımlarındaki prosedürleri ve usulleri göz önüne alındığında geniş bir avukat kitlenin memurlaşma sürecinde potansiyel kısıtlılıkları deneyimledikleri açıktır. Bir hukuk bürosunun devamlılığını sağlama, müvekkillere erişimdeki güçlükler ve büro masrafları hesaba katıldığında da maaşlı çalışan avukat grupların büro sahibi olmak anlamındaki kariyer tasarımlarının yaşama geçirilmesindeki güçlükler öne çıkmaktadır. Kurumsal bir yapıya avukat olarak girmenin zorlukları düşünüldüğünde de geniş bir avukat kitlenin maaşlı çalışmaya mecbur kaldığı gözlemlenmektedir. Büro sahibi serbest avukatlarda ise büyük bir dava ile ekonomik kırılma gerçekleştirmek en temel mesleki kariyer tasarımına dönüşmüştür. Avukat gruplar içerisinde " cebimizde milli piyango bileti taşırız " biçiminde mottoya dönüşmüş bu deyişle, bir ya da birkaç dava silsilesiyle büyük kazançlar elde etmeye gönderme yapılmaktadır.

Bankacı gruplarda tele satış gibi pozisyonlarda başlayanlar için temel hedef şube içi görevlere geçmektir. Gişe görevlisi olarak başlayanlarda ise şube içi konumlanmalarda ilerlemek temel amaçtır. Bu iki grubun kariyer hedefleri makul ve gerçekliğe dönüşebilen niteliktedir. Ancak şube içi satış konumlarında 10 yıl gibi bir süreyi dolduran aktörlerde sıkışma ortaya çıkmaktadır. 40 yaş sonrasında satış konumlanmalarında devam edemeyeceklerinin bilincinde olan aktörler, ya genel müdürlük pozisyonlarını ya da banka şube müdürlüğü kariyerini hedef olarak seçmektedirler. Genel müdürlük pozisyonlarında bulunan iktisadi idari bilimler mezunları ise kendi departmanlarında ve bulundukları yerlerde ilerleme ve terfi alma beklentisi içindedirler. Bütün bu beklentilere rağmen, bankacılık sektörünün potansiyel daralmaları ve düşen kârlar, aktörlerin kariyer hedeflerinin olumlu sonuçlanmamasına neden olmakta ve mevcut pozisyonlarını korumaktan başka alternatifleri kalmamaktadır.

Genç kuşak mühendislerde kariyer sıkışmasının mahiyeti, olgun jenerasyon gruplarla karşılaştırıldığında daha güçlü bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Üniversite hocası olgun kuşak mühendisler yüksek lisans sürecinde kadro alarak asistan konumunda üniversitede çalışmaya başlarken, uzun dönemli bir kariyerin önünü de açmışlardır. Ticari kariyeri tercih eden mühendisler ise kendi işlerinin sahibi olmak gibi bir kazanımı elde etmişlerdir. Sahada çalışan mühendisler ise maaşlı çalıştıkları takdirde, uzun erimli çalışma düzeniyle emekli olabilmekte ya da kendi işletmelerini (mühendislik alanıyla ilişkili) kurabilmektedirler. Genç kuşak mühendis gruplarda ise hizmet sektöründe çalışanlarda sık iş değiştirme durumu ortaya çıkmakta ve uzun dönemli bir çalışma performansı inşa edilememektedir. Bilgisaray mühendisliği, makine mühendisliği ve elektrik mühendisliğinde ise göreceli olarak istikralı bir çalışma ve iş yaşantısı ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, mesleğin inşa ettiği ekonomik güç, kariyer ve sosyal ağlar bağlamlarında yaşam etkinlerine ve zevklerine katılım açılarından mühendis grupların, diğer meslek gruplarıyla karşılaştırıldığında katılım kanallarının daha açık olduğu ifade edilebilir. Özellikle yurt dışı seyahatlerine sık gitme ve uzun süreli deneyimler elde edebilme mühendis gruplarda gözlemlenen bir olgudur. Bu nitelik, gündelik olaylara klasik bağlamların ötesine geçerek, küresel bir yörünge etrafında çok katmanlı bir bakış açısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Yerel bağlantılarının dışında küresel perspektifler de edinmeye çalışan mühendisler,

gündelik yaşantılarında ağırlıklı olarak kendi meslek evrenlerinin içerisindeki etkileşim düzenlerini tercih etmekte, İstanbul'da orta sınıf semtlerdeki cafe ve restoranlarda vakit geçirmektedirler.

Bankacı gruplar ise ağırlıklı olarak kendi meslek sosyal ağlarının içerisinde kalmakta ve yerel bağlantılarını kuvvetlendirmeyi tercih etmektedirler. Yurt dışı deneyimleri sınırlı, küresel perspektifler yetersizdir. Bir batı dilini yeterli düzeyde bilmemek bankacı gruplarda öne çıkan bir bulgudur. Orta sınıf semtlerde oturan bankacılar gündelik yaşantılarını da bu semtlerde geçirmektedir. Avukat gruplar ise piyasayla yoğun ilişkileri dolayısıyla farklı meslek gruplarından ve sınıfsallıklardan gelen bireylerle etkileşim olanakları yakalamaktadır. Bu durum, etkilenim alanlarını genişletmekte, farkındalıkları artırmaktadır. Yerel bağlantılarını güçlendirmeyi tercih etmeyen avukat gruplar, farklı sosyal çevrelerden gelen insanlarla etkileşimi tercih etmektedirler. İşçi avukatlar ve büro çalışanı maaşlı avukatlar, orta sınıf semtlerde yaşarken, büro sahibi avukatlar biraz daha merkez semtlerde oturabilmektedirler. Büro sahibi serbest avukatlar, orta sınıf mekân ve eğlence yerlerinde vakit geçirmekle birlikte, üst sınıf grupların sık gittikleri cafe ve restoranlara gidebilmekte farklı toplumsal çevrelerden gelen bireylerle etkileşim olanakları yakalayabilmektedirler.

Öğretmen gruplar, tüketime ve yaşam zevklerine yönelimde en sınırlı imkanlara sahip olan kesimdir. Atanamamış öğretmenler insansal katılımın en küçük düzeyli biçimlerini hayata geçirmekte zorlanırken, atanmış-milli eğitim kökenli öğretmenlerin tüketim alışkanlıkları ve yaşam pratiklerindeki keyiflere ve zevklere katılımları, diğer meslek gruplarıyla karşılaştırıldığında düşük düzeydedir. Yurt dışı deneyimleri yoktur ve kendi mahalle yerel bağlamlarına yönelim yüksektir. Ancak, okuma ve entelektüel faaliyetlerle ilişkilerinin yoğunluğundan dolayı, politik perspektifler içeriklidir ve dünya durumlarının ilişkisel niteliklerini değerlendirme ve muhakeme kapasiteleri yüksektir.

Bu üç bağlamla ve empirik bölümdeki ayrıntılı bulgular ışığında değerlendirdiğimizde, gelenekleşmiş/güçlü orta sınıf mesleklerin genç jenerasyon temsilcilerinin (bugün kriz durumsallığını deneyimleyen) Standing'in kavramsallaştırdığı anlamda bir prekarizasyon sürecine maruz kaldığı ifade edilebilir. Ancak, bizim analiz ettiğimiz meslekler özelindeki yapılaşmalar, bütünüyle

prekarizasyon kavramıyla örtüşmez. Özel ve özgün içeriğiyle bizdeki durum, " geç orta sınıflaşma " olarak ifade edebileceğimiz betimlemeye daha uygundur çünkü Standing'in kavramsallaştırdığı biçimde prekarizasyon, kendisinin de ifade ettiği gibi, uzmanlaşmamış ve uzmanlaşma şansı olmayan mesleki aktörlere gönderme yapmaktadır. Oysa biz, oturmuş, güçlü ve gelenekleşmiş orta sınıf mesleki aktörlerin, 2000'li yıllar gerçekliğinde deneyimledikleri daralmaları ve çok katmanlı parçalanmaları bulguladık.

Bu parçalanmaların mahiyeti ve anlamı, küresel değişim ve dönüşümlerin biçimlendirdiği ve derinleştirdiği kaosla doğrudan ilişkili olmakla birlikte, işletme ideolojisinin yerel düzeyde işleyen tarzı, devlet, bürokrasi, piyasa ve kurumların birbirleriyle ilişkisinden oluşan sarmalın ve örüntünün yapısıyla da doğrudan ilintilidir. Yerel tahakküm ve sömürü süreçlerinin içeriği, meslekler dünyasındaki yeni kriz ve kaos düzenini anlamlandırmak için güçlü bir arka plan oluşturmaktadır. Bu arka planı, bir atmosfere, habitata, oluşumsal ve yeniden üretilebilen bir toplumsal düzeneğe gönderme yapmak anlamında " Yoksunluk Periyodu " kavramsallaştırmasıyla açımlamak istiyoruz.

Yoksunluk periyodu, aktörlerin kendi yaşamlarında her girişim ve kişisel atılımda deneyimledikleri başarısızlıkların kaydı, yeniden denemelerin ikinci başarısızlıklarla sonuçlanmasının tescili, dışlanma süreçlerinin çok katmanlı, yoğunlaşmış, süreğenleşmiş ve sönümlenmeyen mekanizmasıdır. (Örneğin atanamamış bir öğretmenin 3 veya 4 kez KPSS sınavına girerek atama için yeterli puanı alamaması ya da bir avukatın birden fazla kez denemesine rağmen, hakimlik sınavını kazanamaması ya da bir mühendisin birden fazla kez denemesine rağmen kurumsal bir firmada işe yerleşememesi) Yoksulluk periyodunun deneyimlenme alanı faillerin çalışma ve gündelik yaşantılarında olgunlaşan kişisel pratiklerindeki durumsallıklardır.

Yoksunluk periyodu, toplumsal kökenlerle, habituslarla, tedrisi kapasitelerle, diplomaların türleriyle, lisan becerileriyle ilişkili gerçek bir inşa sürecidir. 2000'li yıllarda, olası orta sınıf adayı aktörlerin üniversite lisans dönemlerinin üçüncü ve dördüncü sınıflarında (Fen Edebiyat Fakülteleri, Eğitim Fakülteleri, Hukuk Fakülteleri, İktisadi ve İdari Bilim Fakülteleri – Anadolu kökenli Üniversiteler-) " Ne Yapmalıyım " şeklinde biçimlendirdikleri bir yaşam sorunsalıyla başlayıp, bütün

bir yaşam periyodunda, düzenli ve tam zamanlı bir işe, satış baskısının, moral bozucu toplantıların, işten çıkarılma tehdidinin olmadığı bir olanağı yaratmanın imkansızlığına gönderme yapar.

Yoksunluk periyodu, bir olanaksızlıklar düzeneğidir. Yaşamın gerçek akslarında uzun erimde deneyimlenen umutsuzluk döngüsüne ve çaresizlik kültürüne atıfta bulunur. Yoksunluk periyodunun asıl faili ve itici gücü, tahakküm ve sömürü süreçlerinin piyasa eliyle işletme ideoloji kurallarınca tatbik edilmesidir. Yeterli düzeyde uzmanlaşmış, mesleki ve teknik donanıma sahip aktörler, piyasanın, kâr mantalitesi marifetiyle nicelleştirilir ve indirgenir. Faillerin, tek tek yoksulluk kariyerlerini satın aldıkları yoksunluk periyodunun inşa edici ve biçimlendirici aktörü, dizginlenmemiş ve kontrol altına alınmamış kâr mantalitesidir.

Kamusallığın ve devletin denetim gücünün giderek silikleştiği, ortadan kalktığı 2000'ler sürecinde, iki olgunun, bu sürecin radikal bir yıkım biçiminde yaşanmasına neden olduğu söylenebilir. İlki, 1999 yılında üniversite sınav sisteminde yapılan değişimle, klasik fenci-sözelci ayrımının yıkılarak hukuk, siyaset bilimi, psikoloji, rehberlik psikolojik danışmanlık gibi bölümlerin sözel/yorum alanından alınıp, eşit ağırlık yani matematik alanına yönlendirilmesidir. Böylece, bu meslek gruplarına mensup olmak ve kariyer yapmak isteyen kırılgan toplumsal kesimlerden gelen, zayıf ekonomik ve kültürel sermayeye sahip, lise çıkış temeli sözelci, işçi, memur ve köylü çocuklarının sistemin matematikleştirilmesi ve nicelleştirilmesiyle tatbik edilen dışlanma sürecidir. Aynı dönemde, Fen edebiyat fakültelerinde okuyan gençlerin 4 yıl içerisinde öğretmen olmalarının engellemesi ve okulların 1,5 yıl uzatılarak tezsiz yüksek lisans adıyla verilen öğretmenlik formasyonuna bağlanması da aynı indirgeme ve nicelleştirme mantığının yıkıcı sonucudur.

18 yıllık süreçte, bu iki durumsalığın meslekler dünyasında yarattığı tahribat radikal düzeylerdedir. İlki, mesleklerin belirli bir yapısal oluşumla biçimlenmiş/şekil almış formunun sistem dayatmasıyla bozulması, yatkınları farklı yönde olan aktörlerin yanlış yönlendirilmesiyle ortaya çıkan kaostur. Şöyle ki, 1999 müdahalesiyle, mühendislik okuması daha uygun olan sayısalcılar hukuk alanına, hukuk okuması uygun olan sözelciler fen edebiyat fakültelerine, işletme okuması daha uygun olan eşit ağırlıkçılar psikoloji alanına, iç mimarlık okuması daha uygun olan gençler de siyaset bilimine yöneldiler, böylece, meslekler dünyasındaki

gelenekleşmiş bütün bir dağıtım ve dolaşım sistemi karmaşıklaştı, yerinden çıktı ve mevcut meslek yapılarının kurulumunu tehdit eder pozisyona geldi. Bu duruma, son 18 yıllık süreçte özel üniversitelerden mezun olan aktörleri eklediğimizde, mesleklerin piyasayla ve gerçek ekonomiyle bağlantıları koptu ve mezunlar enflasyonunda diplomalar savaşı, toplumun savaşına dönüştü.

Atanamamış öğretmen krizinin başlangıç noktası da aynı müdahaledir. Fen Edebiyat fakülteleri mezunlarına ek olarak, KPSS sınavının mağdur ettiği Eğitim fakültesi mezunları da eklendiğinde, sayıları bugün yüz binleri bulan ucuz eğitim emekçisi eğitim piyasasında düşük ücretlerle istismar edilmeye devam etmektedir. Yıkım sürecindeki İkinci etki ve büyük darbe, 2001 ekonomik krizidir. Bankacılarla ve mühendislerle gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerde krizin, iş ve çalışma yaşantısında inşa ettiği büyük gerilemeyi gözlemlemek olanaklıdır.

2000 sonrası dönemde bu koşullarda, genç jenerasyon aktörlerin bakışında, piyasadaki iş ve çalışma olanaklarıyla orta sınıflaşma süreçleri geciktikçe, devleti bir kariyer alanı olarak görme eğilimi yaygınlaştırmıştır. (öğretmen, avukat, bankacı gruplarda yoğun, mühendis gruplarda sınırlı) Buradaki memurlaşma talebi, sıradan bir lise mezununun memur olmak için girişimde bulunması değil; öğretmenlik, avukatlık, iktisadi idari bilim diplomalarına sahip aktörlerin piyasa koşullarındaki sömürü süreçlerinden kaçarak sığınabilecekleri bir liman aramaları, zihin dünyalarında piyasanın fiili çöküşü, ama buna karşılık, devletin bir kariyer alanı olarak belirmesidir. Bu bir anlamda, genç jenerasyon geniş meslek mensubu kitlelerin alternatiflerinin sınırlanması, devlet dışındaki sosyo-ekonomik özerkliğin yok olmasıdır.

Burada devletin devleti yüceltmesine ve korumak için yasa çıkartmasına gerek olmayan, piyasanın failler nezlinde/bakışında yok hükmünde olduğu, çökmesine gerek kalmadan çöktüğü, devletin rakipsiz bir cazibe merkezi olma durumu vardır. Memurlaşma, bir kariyer alanına dönüşmüş, sosyo-ekonomik özgürleşmenin ve çıkış projelerinin adresi olmuştur. *“ Kurtulmak için hepimiz memur olmalıyız”* nosyonundan hareket eden bu durumsallık, faillerin piyasayla aralarına mesafe koyduğu, epistemolojik olarak koptuğu, ama buna karşılık duygu, düşünce ve eğilim olarak memurluğu yücelttiği ve devleti rakipsiz bir kariyer alanı olarak gördüğü *“devletlileşme”* durumunu inşa etmiştir.

2000 sonrası dönemde bu düzeylerde ortaya çıkan sosyo-ekonomik bölünme ve yarılmalar etkisini, 2013 yılında fiilen gezi parkı olaylarında göstermiştir. Bir sosyolojik durum olarak " orta sınıf gecikmesi " ya da "geç orta sınıflaşmanın " dışavurumu, isyankar bir biçimde olmuştur. Konda'nın 6-7 Temmuz 2013 tarihinde Gezi Parkında' ki eylemcilerle yaptığı saha çalışmasından elde edilen bulgular, " Orta sınıf gecikmesi " nin olgusal arka planını destekler niteliktedir. Eylemlere katılanların % 30'u 21-30 yaş arasında bir işte çalışan insanlardan ve % 16,1 'i de 36 yaş ve üstü gruplardan oluşmaktadır. Eylemcilerin ortalama yaşı 28'dir. (Konda Gezi Raporu, 5.06.2014: 8,9).

Eylemcilerin % 42,8'i üniversite mezunu, % 12,9'unun yüksek lisans, doktora öğrenci ya da mezunudur (Konda Gezi Raporu, 5.06.2014:10). Yine rapora göre eylemcilerin % 35'i hayallerini gerçekleştirmek için, %33'ü güç elde etmek için, % 27'si iş hayatında başarılı olabilmek için, %26'sı toplumda statü kazanmak için şans, torpil ve aile imkanları gibi kendi emekleri dışındaki unsurları dile getirmektedir. (Konda Gezi Raporu, 5.06.2014: 81). Ipsos KMG ise iki yılda bir yaptıkları " Türkiye Anlama Kılavuzu Araştırmasında " Türkiye'de orta sınıflaşma süreçleriyle ilgili aşırı iyimser verilere ulaşmıştır. (bu verilerin hangi yöntemlerle ve nasıl elde edildiği ve sosyolojik dayanaklarının ve tartışma zemininin ne olduğu şirketin internet adresinde açık biçimde belirtilmemiş ve sadece elde edilen veriler sayısal olarak sunulmuştur) Araştırmanın verilerine göre Türkiye'de orta sınıf büyümüş, nüfusun yaklaşık % 59'nun, hane halkının ise yaklaşık % 60 'ının orta sınıf olduğu iddia edilmiştir. Ipsos'a göre son bir yılda yaklaşık 1.9 milyon birey, orta sınıfa dahil olmuştur (Ipsos,KGM, 16.05.2012).

4.2. Bir Durumsallık Olarak Orta Sınıf İtibarsızlaşması

1892 tarihinde bir punch karikatüründe, snop[4] bir anneyle iki kızı Hyde Park'ta yürürken, kızlardan biri şöyle der: " Anne, Gördün mü, Spicer Wilcox'lar yanımızdan geçti. Duyduğuma göre bizimle tanışmaya can atıyorlarmış. Onlara seslensek mi ? " " Elbette hayır, tatlım ", der anne, " Eğer bizimle tanışmaya can

[4] Snop: Yüksek statünün yokluğundan rahatsız olan kişiler. Bkz.Botton, Statü Endişesi, 2015 s.25

atıyorlarsa bu demektir ki bizimle tanışmaya layık değiller. Bizimle tanışmaya layık olan insanlar, bizi tanımak istemeyen insanlardır ancak ! “ der. (Botton, 2015:31). Çağcıl kültürümüzde statü endişesini bu düzeyde snopluk seviyesine vardıran kişiler vardır elbette. Ancak, bir sosyolojik araştırmanın analiz ettiği statü, saygınlık ve prestij bireylerin iç dünyalarında sağlama alınmış biçimleriyle değil, topluma ve toplumsal ilişkiler ağına ve güç ilişkilerine gömülü olan örüntüleriyle analiz edilir.

Modernlikle birlikte, toplumsal güç, prestij ve saygınlığa erişim koşulları, bir aidiyete, kültüre, aileye, ulusa, cemaate bağlı olmaktan sıyrılarak, giderek tekilleşti ve bireyselleşti. Günümüz dünyasında ise yeryüzü kaynaklarına ve olanaklarına erişim koşuları, her geçen gün bireylerin yeteneklerine, zekalarına, mesleki ve teknik donanımlarına, diplomalarına ve sertifikalarına daha bağımlı hale geldi. İçinde yaşadığımız kültür bir diplomalar savaşına dönüşürken ve niteliklere yönelik talepler artarken, enformasyonel dönüşümler, belirli yeteneklere dayanan meslek türlerini hiyerarşinin en üstüne taşırken, belirli meslek türlerini de itibarsızlaştırarak hiyerarşinin en alt kısımlarına doğru itmektedir.

Analiz ettiğimiz meslek grupları açısından hem küresel enformasyon çağının meslekler özelindeki indirgemeciliğini hem de yerel özgül nedenlerden kaynaklanan daralmaları izlemek olanaklıdır. Örneğin, mesleki prestij ve statü kaybının en yoğun biçimde gözlemlendiği meslek grubu, geleneksel bir orta sınıf mesleği olan öğretmenliktir. Hem atanmış mili eğitim kökenli öğretmeler açısından hem de atanamamış iş ve çalışma düzeni istikrarsız olan öğretmenlerin, günümüzün dünyasının para ve güç ilişkileriyle biçimlenen toplumsal formasyonuna uyum sağlamakta zorlandıkları söylenebilir. Özellikle İstanbul’un merkezi dışında kalan bölgelerde, öğretmenlerin büyük esnaflarla karşılaşmalarında (etkileşim ortamında) ekonomik sermayenin düşüklüğünün bir prestij kaybına neden olduğu ifade edilebilir. Öğretmenlerin çok çalışmadan maaş aldıklarına ilişkin bir yargı özellikle halk kitlelerinde yaygınlaşmıştır. Genç kuşak mili eğitim öğretmeninin bu anlayışı ifşa etmek için kullandığı “ öğretmenliği yatış yeri olarak görüyorlar “ (Öğretmen, erkek,30) ifadesi, genel eğilimi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Olgun kuşak öğretmenlerin deneyimlerinde ise öğretmenler, hem Anadolu’da hem de İstanbul’da sadece okulda görev yapan bir memur, bir öğretmen değil, zengin ve varlıklı esnaf kesimlerinden, düşük gelirli toplumsal gruplara kadar halk

kitleleriyle güçlü iletişimlere giren, önderlik eden bir konumda, yüksek toplumsal kabul edilirliğe ve prestije sahiptir. Genç kuşak öğretmenlerle ilgili önceki bölümlerde, temel bir ayrım noktası olarak vurguladığımız ve üzerinde farklı bağlamlarla tartışmalar yaptığımız, atanmış öğretmen/atanamamış öğretmen bölünmesinin, toplumsal prestij ve saygınlık parametresi söz konusu olduğunda belirsizleştiği söylenebilir. Bu durumun nedeni, para, güç ve kariyer sarmalıyla işleyen büyük toplumsal hiyerarşide, öğretmenliğin geri sıralarda yer alan bir meslek türü olmasıdır. Böylece, öğretmenliğin meslek hiyerarşi içinde büyük bir yarılma olan atanmış/atanamamış öğretmen ayrımı, daha büyük bir hiyerarşik sıralanmada silikleşmekte aktörlerin her biri için benzer dışlanma süreçlerini inşa etmektedir.

Genç kuşak avukat gruplarda ise toplumsal kabul edilirlik ve prestij kaybının üç odakta cereyan ettiği söylenebilir. İlki, avukatlık mesleğinin sosyo-ekonomik düşüşüyle ilgili prestij ve saygınlık kaybıdır. İkincisi, mesleki bilgi yetersizlikleri ve az bilgiyle icra edilmeye çalışılan avukatlık pratiklerinin inşa ettiği prestij yitimidir. Üçüncüsü ise para ilişkilerinin merkezi İstanbul'da, piyasa güçlerinin biçimlendirdiği prestij kaybıdır. Serbest avukatlığın sosyo-ekonomik düşüşü, maaşla çalışan avukat gruplar özelinde daha belirgindir. Düşük gelir gerçekliği, giyim kuşamdan, tüketim alışkanlıklarına, mülkiyet edinim süreçlerinden, ilgiler ve zevkler inşa etme becerilerine kadar bütün katılım kanallarını tıkamakta, dışlama süreçlerini hayata geçirmektedir. Bu durum*, " show business "* kurallarının sıkı biçimde işlediği bir mesleki alanda (2000'ler avukatlar dünyasındaki yaygın bakışla) imaj inşasında ve gösterişçi tüketimde kısıtlılıklar yaratmakta ve *" zayıf avukat "* algısını oluşturacak prestij kaybını inşa etmektedir.

İkinci olarak, 2000 sürecinde, özellikle genç avukat pratiklerinde gözlemlenen, yetersiz hukuk bilgisi ve müvekkillerin ihtiyaçlarını tatmin edecek düzeyde pratik ve teorik hukuk bilgisine vakıf olmayan bir avukat tipolojisinin ortaya çıkmasıdır. Bu tipoloji, hem müvekkillerle girdiği ilişkilerde hem de kurumlarla mesleki düzeydeki etkileşimlerde eksik hukuk bilgisinden kaynaklı olarak prestij kaybına neden olmaktadır. Üçüncü bağlam, büyük şirketlerin, firmaların bulunduğu ve para ilişkilerinin yoğun olduğu bir kentte, avukat sayısının artışıyla da doğru orantılı, avukatın özgül ağırlığı ve saygınlığının ortadan kalkmasıyla ilişkili bir durumdur.

Bu üç bağlamın hiçbiri olgun jenerasyon avukatların anlatılarında geçerli değildir. Olgun kuşak avukatlar mesleki saygınlığı ve prestiji meslek yaşantılarının her aşamasında deneyimlemişler ve bu doyumu hissetmişlerdir. Ancak, 2000 sonrası dönemin çarpıklıkları olgun jenerasyon avukatların dikkatlerinden kaçmamıştır. Olgun kuşak avukatlar, bugünün koşullarında kendi yakınlarının avukat olmalarını arzu etmemektedirler. Çünkü olgun kuşağın döneminde, büyük davaların büyük ekonomik meblağlarla konuşulduğu hukuk bürolarında bugün, telefonlar çalmamakta, hatta bürolar teker teker kapanmakta ve serbest avukatlar evlerinden akıllı telefonlarla hizmet vermektedirler.

Genç kuşak bankacı gruplarda ise erkek katılımcılarla, kadın katılımcıların prestij algıları farklı boyutlardadır. Erkek katılımcılar bankacılık mesleğinin toplumsal kabul edilirlik düzeyinin gün geçtikçe düştüğüne ve bir satışçılık konumuna indiğine vurgu yaparken, kadın katılımcılar biraz daha iyimser tavırla, toplumsal düzlemde bankacılığın bugün hala saygın ve prestijli olduğuna inanmaktadır. Olgun kuşak kadın ve erkek katılımcıların ise bankacılığın prestij ve saygınlığına ilişkin bakışları paralellik göstermektedir. İki grupta bankacılığın, 2000 öncesi dönemde, kurumsal yapı içinde, dış dünyada ve kendi içindeki tutarlılığının yüksek olduğuna inanmakta, toplumsal prestij ve saygınlığının varlığını olumlamaktayken, 2000 sonrası dönemde toplumsal prestij ve saygınlığın düşüşe geçtiğine vurgu yapmaktadır.

Mühendis gruplarda mesleki saygınlık ve prestije yönelik değerlendirmelerde heterojen bir görüntü vardır. Üniversite hocası mühendisler, mühendislik kökenli üniversite hocalığının saygınlık ve prestijinin gün geçtikçe düşüşe geçtiğine vurgu yaparken, sahada çalışan olgun kuşak kadın mühendisler, kadın olarak, mesleki toplumsal saygınlığı ve prestiji bütün yaşamları boyunca deneyimlediklerine vurgu yapmaktadırlar. Genç kuşak hizmet sektörü ağırlıklı çalışan mühendisler ise mesleki prestij ve saygınlığın toplumsal düzeydeki yansımalarının düşük düzeyde olduğuna inanırken; imalat sektöründe çalışan mühendisler prestij ve saygınlığın algılanma düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Enformasyon sektöründe faaliyet gösteren bilgisaray mühendisleri de mühendisliğin toplumsal kabul edilirlik kapasitesinin yüksek olduğunu ve gündelik yaşantıda hissedildiğini ifade etmektedirler.

Katılımcıları kariyer dünyaları açısından değerlendirdiğimizde ise öğretmen, (atanamayan gruplar) avukat ve bankacı grupların sıkışma içerisinde oldukları söylenebilir. Mühendis gruplarda ise imalat ve enformasyon sektöründe çalışan mühendislerin mesleki kariyer iddialarının devam ettiği ve güçlendiği, (kurumsallığın içinde yer almanın etkisiyle) buna karşılık, hizmet sektöründe çalışan mühendislerde ise aynı iddianın sürdürülemediği ve geçim düzeyinde kurgulanan bir mesleki kariyer düzeyine indiği ifade edilebilir.

4.3. Ailenin Dönüşümü ve Yeni Biçimlenmeler

Toplumsal sosyalizasyon sürecinin asli unsuru olan aile, her çağ ve dönemde dışsal/nesnel koşulların etkisiyle değişmeye, dönüşmeye devam etmektedir. Orta sınıf meslekler üzerine yaptığımız çalışmada da meslek gruplarının iki jenerasyonu açısından aile gerçekliğinin ayrışan ve benzeşen yönlerini bulgulamak olanaklı oldu. Örneğin, genç kuşak milli eğitim kökenli olmayan kadın ve erkek öğretmenler, istikrarsız iş ve çalışma yaşantısının inşa ettiği düzensizliklerle ilişkisinde evlilik ve aile kariyerlerini ertelemektedirler. Atanmış genç kuşak milli eğitim öğretmenleri ise evlilik projesine giriş yapmakla birlikte çocuklu aile kariyerine mesafeli yaklaşmaktadır. Burada yine, öğretmenliğin potansiyel sosyo-ekonomik kısıtlılıklarının bir belirleyen olarak etkisinden bahsetmek olanaklıdır.

Olgun kuşak öğretmenlerin aile ve evlilik serüvenleri ağırlıklı olarak 80'li yılların ortalarında başlamaktadır. Olgun kuşak erkek ilkokul öğretmenlerinin mesleki kariyerleri kırsal bölgelerde başlamış, evlilik ve aile kariyerlerine girişleri ise yine kırsal bölgelerde yaşayan kadınlarla gerçekleşmiştir. Bu durumun biçimlendirdiği tek maaş gerçekliği, öğretmen ailelerinin ilerleyen yıllarda sosyo-ekonomilerini olumsuz etkileyen bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Özellikle kırsal bölgede başlayan yaşam, öğretmen çocuklarının eğitim sermayelerinin gelişmesini sınırlamış, pazar kapasitesi yüksek mesleklere erişimlerini engellemiştir.

Olgun kuşak erkek öğretmenler, tayinlerini kentsel bölgelere aldıktan sonra ek işlerle gelirlerini artırmaya çalışmışlar, tek maaşın inşa ettiği handikaplardan sıyrılmak için mücadele vermişlerdir. Olgun kuşak kadın öğretmenler ise erkek

öğretmenlerin aksine lise düzeyinde öğretmenlik yapmaya başlamışlar, kırsal bölgelere gitseler bile, uzun süre kalmadan kentsel bölgelere dönebilmişlerdir. Evliliklerini öğretmenlik dışı alanlardan olan erkeklerle gerçekleşmişler, çift maaş imkanı ekonomik sermayenin gelişmesine olanak vermiştir. Ekonomik sermaye ise bir kuşak sonrasına eğitim sermayesi olarak yansımıştır. Olgun kuşak kadın öğretmenleri, erkek öğretmelerden ve diğer genç jenerasyon öğretmenlerden ayıran toplumsal köken niteliği, kent kökenli olmaları, ticaret ve esnaflıkla uğraşan ailelerden gelmeleri ve bunun yarattığı ekonomik ve kültürel sermaye yoğunluğunun fazlalığıdır.

Avukat gruplar bağlamında ise genç kuşak avukatların, genç kuşak öğretmenlere (atanamamış) benzer biçimde, aynı sosyo-ekonomik gerekçelerle, evlilik ve aile kariyerine mesafeli yaklaştıkları söylenebilir. Evli olan kadın avukatlarda güvencesizlik ve iş koşuşturması çocuk kararını olumsuz etkileyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. Olgun kuşak avukat gruplarda ise evlilik kariyerinin işlevini yerine getirdiği ve düzenli bir yaşamın inşa edilmesinde yapıcı bir rol oynadığı ifade edilebilir. Olgun kuşak avukat grupların evlilik partnerleri heterojen bir dağılım göstermektedir. Avukatlar kendileri gibi avukat mesleğine mensup bireylerle evlenebildikleri gibi, daha farklı meslek dünyalarının içindeki bireylerle de evlilik kariyerine başlayabilmektedir.

Olgun kuşak avukatlarda (her iki grup için de) eşlerin çalışıp çalışmaması ya da ne iş yaptığı önemli bir konum teşkil etmemektedir. Çünkü olgun kuşağın mesleki ekonomik yeterlilik düzeyleri, tek gelir kaynağı olarak üst standartları sağlayabilir niteliktedir. Bu ekonomik yeterliliklerin önemli düzeylerde olduğunu hem mülkiyet edinim süreçlerinden hem de bir sonraki kuşağa yansıyan eğitim sermayesinin gücünden çıkarsamak olanaklıdır. Olgun kuşak avukat çocuklarının eğitim arka planları analiz edildiğinde, ilköğretim ve lise düzeyinde özel okul serüveninin baskın olduğu gözlemlenmektedir. Üniversite düzeyinde ise pazar kapasitesi yüksek devlet ya da özel üniversite bölümlerine yönelmektedirler.

Genç kuşak öğretmen grupların evlilik ve aile yaşantı kariyerleriyle, genç kuşak avukat grupların kariyerlerinin paralelliği ve koşutluğu dikkat çekmektedir. İki grupta istikrarsız iş ve çalışma yaşantısından dolayı evlilik kariyerine mesafeli yaklaşmaktadır. Olgun kuşak öğretmen ve avukat grupların karşılaştırmasında ise

erkek öğretmen gruplar tek maaş gerçekliğinde düşük ekonomik sermayeyle ayrıksı bir mevki alırken, olgun kuşak kadın öğretmenlerle, olgun kuşak kadın ve erkek avukatlar benzer ve avantajlı sosyo-ekonomileriyle öne çıkmaktadır.

Genç kuşak bankacılar ise öğretmen ve avukat gruplardan ayrılarak, kurumsal çalışma düzeninin göreceli avantajlarıyla kadınlarda 30 yaş, erkeklerde de 35 yaşına kadar evlilik kariyerini tamamlanmaktadır. Çocuk sahibi olarak evlilik düzenini sürdürmek anlamında da genç kuşak bankacılar, öğretmen ve avukat gruplardan farklılaşmaktadır. Evlilik partnerleri, kendileri gibi bankacı olan insanlardır. Genel olarak değerlendirdiğimizde, tüm risklere ve daha önceki bölümlerde vurguladığımız işleyen sömürü mekanizmalarına rağmen, bankalar, kurumsal yapılar olarak (geleceğe yönelik riskleri içermekle birlikte) iktisadi idari bilim mezunlarına, evlilik kariyerine başlangıç yapma ve düzenli olarak sürdürebilme olanağını veren sosyo - ekonomiyi inşa etmiştir.

Olgun kuşak iktisadi idari bilim mezunlarını ise bankacılık kariyerinin içinde olanlar ve bankacılık kariyerinin dışında olanlar olarak analiz etmek mümkündür. Bankacılık kariyerinin dışında olan aktörlerin evlilik ve aile yaşantılarının parçalandığını, kurumsal çalışma düzeninin dışına çıkılmasının ve ticari yaşamın çalkantılarının aile ve ev yaşantısını olumsuz etkilediği söylenebilir. Bankacılık içi olgun kuşakta ise evlilikler ağırlıklı olarak yine bankacı olan meslek mensuplarıyla yapılmıştır. İstikrarlı, uzun süreli ve çocuklu evlilik kariyerleri öne çıkmaktadır. Aile içi ekonomik sermayenin bir sonraki kuşağa eğitim sermayesi olarak aktarımın en güçlü olduğu meslek gruplarından biridir. Bankacılar, bu konuda olgun kuşak öğretmen ve avukat grupları geride bırakmış, mühendis gruplara yakın bir konum almıştır. Şöyle ki, bankacıların çocukları ilköğretim, lise ve üniversite düzeyinde özel okul imkanlarına ulaşırken, lisans üstü eğitim imkanlarını da yurtdışı üniversiteleri düzeyinde elde edebilmektedirler.

Genç kuşak mühendis grupların genel aile ve evlilik kariyer süreçleri de genç kuşak bankacılarla benzer niteliktedir. İmalat, hizmet ve enformasyon sektörlerinde çalışan mühendisler evlilik kariyerine başlayabilecek sosyo-ekonomik güvenceyi tesis etmişlerdir. Ancak, burada bir ayrıntıyı gözden kaçırmayarak, sosyo ekonomik güvencenin tesisiyle ilgili özellikle imalat sanayine denk gelen mühendislik alanlarıyla, enformasyon sektöründeki mühendisleri, hizmet sektörü temelli faaliyet

gösteren gemi inşa mühendisleri ve inşaat mühendislerinden (evli ve eşleri çalışmayan aktörler açısından) ayırmak gerekir. Bu anlamda, hizmet sektöründe çalışan mühendisler, evlilik koşullarında tek maaş gerçekliğinin inşa ettiği ekonomik sıkıntılarla daha fazla yüz yüze gelmektedirler.

Olgun kuşak mühendisler bağlamında değerlendirdiğimizde, erkek mühendisler, kadın mühendislerden evlilik kariyerlerine daha erken yaşlarda başlamaktadır. Hem üniversite hocası mühendisler, hem ticaret alanını kariyer olarak tercih eden mühendisler hem de saha mühendislerinde aynı durum geçerlidir. Mühendis ailelerin çocuklarına eğitim sermayesi açısından baktığımızda, çocukların ilköğretim, lise, üniversite eğitimlerini özel eğitim kurumlarından aldıkları ve pazar kapasitesi yüksek bölümlere yöneldikleri gözlemlenmiştir. Diğer meslek gruplarıyla karşılaştırıldığında, mühendis ailelerinin çocuklarının, yurt dışı lisans üstü eğitim olanaklarına erişim kapasitesi en yüksek grup olduğu ifade edilebilir.

Tüm gruplar açısından değerlendirdiğimizde, eğitim sermayesinin en zayıf olduğu gruplar olgun jenerasyon erkek öğretmen ailelerin çocuklarıdır. Olgun kuşak kadın öğretmen ailelerinin çocukları, erkek öğretmen ailelerin çocuklarından daha güçlü eğitim sermayesine sahiptir ancak, avukat ve bankacı ailelerin çocuklarıyla karşılaştırıldığında, eğitim sermayeleri geride kalmaktadır. Olgun kuşak avukat ve bankacı grupların çocukları aldırdıkları eğitim sermayesi açısından benzer gruplar alarak değerlendirilirken, mühendis ailelerin çocukları alınan eğitim sermayesinin yapısı dolayısıyla (mimarlık, mühendislik) ve yurt dışı olanaklarına erişim kapasitesiyle ayrıksı bir konum almaktadır.

4.4. Eğitim Dünyası ve Yeni Eşitsizlik İnşaları

Kendine içkin kapalı dünyalarımızın sınırlarını zorladığımız, aile yakın çevresinin asli sosyalizasyon evreninden sıyrılarak, içinde yaşadığımız toplumun kurumsal kültürünün içeriklerini nesnel kurallarıyla öğrendiğimiz farklı türden bir sosyalizasyon sürecidir eğitim dünyası. İlk epistemolojik yatkınlıklarımızın ve bilişsel yeteneklerimizin yapısal boyutlarının kategorik ayrımlarla, yazılı ve sözlü sınavlarla inşa edildiği, biçimlendirildiği özel türden bir süreçtir. Eğitim dünyası, İnşa edilmiş simge ve sembolleri kanıksadığımız, var olan başarı ve başarısızlık

kriterlerini benliklerimizde sağlama aldığımız, içselleştirdiğimiz ve yöneldiğimiz simgesel düzeyli bir öğrenme alanıdır.

Bourdieu ve Passeron'un ifade ettiği gibi, *" her pedagojik eylemin, kültürel bir keyfiyetin, keyfi bir iktidar tarafından dayatılmasını içermesinden ötürü objektif olarak sembolik bir şiddete "* (Bourdieu ve Passeron, 2015d: 35) dönüşmesi, pedagojik süreçlerin, eşitsizliklerin dünya durumunun en doğal ve en olması gerektiği gibi olduğu yanılsamasını, faillerin zihin ve ruh dünyalarında sağlama alma kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Yine Bourdieu ve Passeron'un *" Varisler "* de *" toplumsal eşitsizliklere ilişkin körlüklerin, tüm eşitsizlikleri ve özellikle de tedrisi (eğitim) başarıyla ilgili olanları, doğal eşitsizlikler, yani yetenek eşitsizlikleri olarak açıklamaya müsaade etmesi ve zorlaması"* (Bourdieu ve Passeron, 2015c: 107) şeklinde ifade ettikleri, eşitsizliklerin yatsınma eğiliminin, eğitim eşitsizliklerini de yatsıma eğilimiyle birlikte geliştiğine ilişkin postulatına, günümüz dünyasında ikinci dereceden eşitsizliklerin eklendiği yeni bir durumsallığı da katmak gerekir. Artık, sadece öğretmenlerin potansiyel eşitsizliklere maruz kaldığı sıradan bir eşitsizlik gerçekliğiyle değil, avukatların, mühendislerin, bankacıların, yerine ve rolüne göre *"eşitlerin eşitsizleştiği"* çoklu eşitsizlik dizgelerine tabi olduğu, kökensel eşitsizliklerin yanına köklü eşitsizliklerin eklendiği, yeni türden bir gerçeklikle karşı karşıyayız.

Köy kökenli bir öğretmenin, kent kökenli bir öğretmenle mukayesesinde o an ve dakikada sosyo-ekonomik benzerliklerin dayattığı el yordamıyla gözden kaçan büyük ayrımların: sınıfsal kökenin, içselleştirilmiş arka planların, kişisel tarihsel anlarda, periyotlarda birikmiş yatkınlıkların, beğenilerin, bakışların, göz kaçırmaların, konuşmaların, susmaların bizzat işin esası olmasıdır. Gözden kaçırılan şey, aslında hikâyenin kendisidir. Tıpkı Bourdieu'nun Ayrım'da, ihtiyar bir marangozun kendiliğindenliğini resmederken, aslında sadece kendiliğindenliğini resmetmesi gibi:

> *İhtiyar bir marangozun dünya görüşü bütçesini zamanını veya bedenini idare etme biçimi, dili kullanımı ve kılık seçimi, onun titiz ve kusursuz zanaatkârlığındaki itinalı ve incelikli etiğinin yanı sıra ürettiklerinin güzelliğini gereken özen ve sabırla tartmasını sağlayan zanaat için zanaat estetiğinde bütünüyle mevcuttur. Leibniz'in vurguladığı gibi, yaşam stilinin her bir boyutu, diğer boyutları hem simgeler hem de -onlar- '' ile simgeler ''(Bourdieu, 2015e: 259).*

Bu çerçevede, 80'li yıllar ve 2000'li yıllar meslekler karşılaştırmasında kuşaklar arası eğitim boyutlu eşitsizlikleri, öğretmen, avukat, bankacı ve mühendis anlatılarında bulgulamak dikkat çekici oldu. Buna göre, tüm mesleki gruplarda ilköğretim, lise ve üniversite eğitim süreçlerinde olgun kuşak mesleki aktörler, daha eşitlikçi bir eğitim atmosferinde kaliteli eğitim süreçlerinde kurumsal katılım imkanlarına ulaşırken, genç kuşağın katılım kanallarının sınırlı olduğu gözlemlendi. Örneğin, öğretmen gruplarda olgun kuşak öğretmenlerin aldıkları eğitiminin temel mesleki formasyonun genişliği, kapsayıcılığı ve içeriklenmesi bakımından genç kuşak öğretmenlerle kıyaslandığında üst düzey olduğu söylenebilir.

Olgun kuşak erkek öğretmenler eğitim enstitüsü çıkışlıdır ve ilkokul öğretmenleri olarak yetişmişlerdir. Eğitim yaşantılarında aldıkları çok boyutlu eğitim hem mesleğin felsefi bir nosyon olarak gelişmesine hem de yaşamın ilerleyen periyotlarında karşılaşılan yoksulluk hallerinin (tek maaşlı erkek öğretmenlerde olgusal olarak gözlemlenir) aşılması ve doğru projelerin yaşama geçirilmesinde (ek iş yapmak ya da tayinini memleketine alıp tarımla uğraşmak) teşvik edici olmuştur. Olgun kuşak kadın öğretmenler ise toplumsal köken olarak (sınıfsal köken) kentli esnaf ve tüccar ailelerden gelmektedir. Eğitim süreçleri de olgun kuşak öğretmenler gibi nitelik ve içeriğin genişliğiyle dikkat çekmektedir. İlköğretim ve lise eğitimlerini kentsel ortamda almışlar, eğitim fakültelerinde lisans öğrenimlerini tamamlamışlardır.

Genç kuşak öğretmenlerin eğitim serüvenlerinde ise orta okul sürecinde ortaya çıkan bir boşluk dikkat çekicidir. Sayısal alan öğretmenlerinde sosyal bilim ya da Türkçe derslerinde ya da sayısal alanın en az bir dalında (fen biliminin bir dalı ya da geometri) alt yapı eksikliği belirgindir. Lise sürecinde bu eksikler giderilememiş daha da belirginleşmiştir. Sözel alan öğretmenlerinde ise orta okul sürecinde sayısal alanın bütününe ilişkin bir alt yapı eksikliği dikkat çekmektedir. Her iki grubun üniversite öncesi serüvenlerinde (ya orta okul ya da lise) en az bir ya da birkaç kötü öğretmen hatırası öne çıkmaktadır. Genç kuşak öğretmenlerin lisans dönemlerinde (Fen edebiyat ya da Eğitim fakülteleri) alanlarıyla ilişkilerinin bilimsel içeriklerle inşası bakımından kısıtlılıklar öne çıktığı gibi, öğretmenlik mesleğinin felsefi nosyonun anlaşılması ve içeriklendirilmesinde de problemler yaşanmıştır. Atama krizi ve gelecek kaygısı bu süreci teşvik etmiş ve derinleşmesine neden olmuştur.

Genç kuşak avukat grupların eğitim süreçlerinde ise üniversite öncesi eğitimin Anadolu kentlerindeki süper lise ve Anadolu liselerinde başladığı gözlemlenmektedir. Orta okul yaşantısında belirgin bir başarı düzeyi istikrarlı biçimde muhafaza edilmiştir. Ancak, orta okul sürecinde fen derslerine ilgisizlik, lisede fen alanına yönelik başarısızlığı tetiklemiş ve geleceğin avukatlarını Türkçe-matematik alanına yöneltmiştir. Üniversite öncesinde kolej düzeyinde eğitim alınamaması lisan becerilerinin gelişmesini engellemiş, üniversite bittiğinde dahi İngilizce bilgisinin çok sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

Hukuk fakültesi eğitim süreçlerinde ise İstanbul'un kentsel ve karmaşık atmosferinin Anadolu kökenli genç hukuk öğrencilerinin bilişsel gelişimlerini, farklı kültürleri aileden uzak ortamlarda deneyimleme, kendi ayakları üzerinde durma ve farklı ortamlara uyum sağlama parametreleri açılarından olumlu etkilediği söylenebilir. Ancak, hukuk fakültelerinde verilen eğitim özelinde konuşulduğunda, eğitimin içeriği ve uygulamaya yönelik kapasitelerine ilişkin kısıtlılıkların varlığı dikkat çekicidir. Genç avukatlar, hukuk fakültelerinden parçalı nitelikte kuramsal bilginin dışında, verim alamadıklarını ve mesleğin esasını piyasa süreçlerinde öğrendiklerini ifade etmektedirler. Genç kuşak avukatlar üniversitelerde alınan parçalı kuramsal hukuk bilgisinin ve eksik mesleki pratiklerin kısıtlılıklarını, hem kurumsal şirketlerin avukat alım sınavları hem de hakimlik/savcılık için yapılan sınavlarda başarısız olarak deneyimlemektedir. Genç avukatların bilgi eksiklikleri, bu sınavların olumlu sonuçlanmalarını engellenmektedir.

Olgun kuşak avukatların anlatılarında, üniversite öncesi eğitim süreçlerinde liselerde fencilik ve sözelcilik biçiminde inşa edilen temel ayrım bağlamında, aktörlerin sözel alanda oldukları gözlemlenmektedir. Sözel lise alt yapılarıyla Ankara ve İstanbul temelli hukuk fakültelerine giren ve eğitim alan olgun jenerasyonla, genç jenerasyon arasındaki temel fark, hukuk alanıyla ilgili kurumsal ve memuriyet düzeyinde yapılan sınavlarda, olgun jenerasyonun (hakimlik ve savcılık sınavları) daha başarılı olmasıdır. Olgun kuşak avukatlar da hukuk fakültelerinin (kendi dönemleri için) pratik ve uygulamadaki kısıtlılıklarına vurgu yapmakla birlikte, fakültede alınan kuramsal bilginin tatmin düzeyinin yüksekliğine ve bu bilgi alt yapısıyla mesleki düzeyde yapılan sınavlarda başarılı olduklarını ifade etmektedirler. Genç kuşak avukat gruplarla, olgun kuşak avukat gruplar arasındaki temel ayrım noktalarından biri de, mesleğin felsefi ilke ve nosyon boyutundaki farklılıklardır.

Olgun kuşak üniversitede aldıkları üst düzey kuramsal alt yapıyla hukuk nosyonun felsefi ve ilkesel boyutlarını mesleki pratiklerin tüm alanına bir yaşam biçimi olarak yansıtırken, genç jenerasyonun kuramsal bilgi eksiklikleri, meslek pratiklerin gücünü zayıflatmış ve hukuk nosyonunun inşa süreçlerini engellemiştir.

Genç kuşak öğretmen ve avukatlar, olgun jenerasyon öğretmen ve avukatlarla karşılaştırıldığında, mesleki kuramsal yeterlilikler, meslek pratiklerinin içeriklenmesi ve mesleki nosyonun eğitim süreçlerinin kapasite yeterlilikleriyle mesleki pratiklere yansıması bakımından koşutlukların ve paralelliklerin olduğu gözlemlenmektedir. Buna göre, genç öğretmenler (Kpss,Ales,Yds) ve avukatlar (Kpss,Hakimlik/Savcılık ve diğer kurumsal yapılı sınavlar) lisans dönemindeki ve lisans dönemi öncesindeki eğitim pratiklerinin yetersizliklerinden dolayı kurumsallıklarla bağlantı sağlamakta zorlanırken, olgun jenerasyon gruplar tam tersi bir biçimde, kurumsallık bağlantılarına ulaşabilmişlerdir.

Bu durumu, genç jenerasyonun eğitimsel süreçlerinde kurumsal düzeyde niteliklerden uzaklaşmış yapılaşmayla karşılaşma alanına bağlamak olanaklıdır. Genç kuşak aktörler, iyi öğretmen, nitelikli üniversite hocası ve katılım kanallarını açan bir sistem yapılaşmasıyla karşılaşmamıştır. Mevcut Sistem, yapısal olarak (90'lardan başlayarak 2000'lere doğru) niteliklerle (iyi öğretmen, nitelikli üniversite hocası, kurumsal katılımları teşvik eden yapılaşmalar) karşılaşma alanlarını sınırlayarak, kurumsal düzeyde bir eşitsizliği inşa etmiştir. (Örneğin, genç kuşak öğretmen ve avukatlarda zihinlerinde yer etmiş, bir üniversite öğretim görevlisi ismi çok sınırlı olarak zikredilirken, olgun jenerasyon mesleki aktörlerde mesleki nosyonun inşasına katkı yapmış çok sayıda öğretim görevlisinin ismi zikredilmektedir.)

Kurumsal düzeyli etkileşim alanlarında nitelikleri artıran karşılaşmaların kuşaklar arasındaki farklılıkları, eşitsiz gelişim süreçlerini inşa etmiş ve genç kuşakların gündelik mesleki pratiklerinde, (genel olarak olgun jenerasyonla karşılaştırıldığında ve hatta alanlarda olgun jenerasyon aktörlerle karşılaşma düzeyinde) yeni eşitsizlik inşalarına zemin hazırlamıştır. (avukat aile kökeninden gelen genç bir avukatın kendi aile çevresi ve aile mesleki arka planından getirdiği avantajla, Anadolu kökenli avukatlara fark atması ve avukatlar bölümünde

tartıştığımız, aile kökeni İstanbul'da olan İstanbullu avukatlarla, taşralı avukatlar arasındaki ayrımına gönderme yapar biçimde)

İktisadi İdari bilimler mezunlarının eğitim arka planını ise genç jenerasyon açısından ön lisans mezunu iktisadi idari bilimciler ve lisans mezunu iktisadi idari bilimciler olarak ayırmak ve analiz etmek mümkündür. Ön lisans mezunlarının (iki yıllık) orta okul ve lise yıllarında tüm branşlar açısından ders başarısı anlamında zayıf öğrenci profili dikkat çekmektedir. Üniversite öncesi eğitim arka planının zayıflığı, 4 yıllık üniversite eğitiminin lisans düzeyinde alınmasını engellemiştir. Lisans mezunu iktisadi idari bilimcilerde ise orta okul ve lise düzeyinde disiplinli ve göreceli başarılı öğrenci kimliği öne çıkmaktadır. Özellikle lisede fen derslerindeki performans düşüklükleri dikkat çekmekte, öğrenciler Türkçe-matematik alanına yönelim göstermektedir. Eğitim arka planındaki eksikler, merkez üniversiteler dışındaki iktisadi idari bilim fakültelerine yönelmelerine neden olmuştur.

Olgun kuşak iktisadi idari bilim mezunlarının üniversite lisans mezuniyetleri İstanbul ve Ankara kökenli merkez üniversitelerdir. Hem kadın katılımcılarda hem de erkek katılımcılarda lise sürecinin ağırlıklı olarak İstanbul merkezli olması dikkat çeken bir bulgudur. Olgun kuşağın nitelikli eğitim süreçlerine katılım düzeyi genç jenerasyondan daha yüksektir. Bu durum, aktörlerin lisan becerilerinin daha gelişkin olmasına, kurumsal düzeyli işlere başlangıç yapabilmelerine ve ticari yaşantıda özgün girişimlerde bulunabilmelerine olanak sağlamıştır.

Mühendis gruplarda da benzer bir eğilim söz konusudur. Olgun kuşak üniversite hocası mühendislerin lise deneyimleri İstanbul kökenlidir. Doktora mezunu olan katılımcıların lisan becerileri ana dil düzeyindedir. Eğitim olanaklarının merkezi sınavlarla biçimlenme düzeyinin sınırlı olduğu dönemlerde eğitim süreçlerinde doktora, doçentlik ve profesörlük düzeyindeki aşamaları geçerek başarılı bir kariyer çizgisi yakalamışlardır. Olgun kuşak saha mühendislerinde ise lisans ve yüksek lisans düzeyinde bir eğitim düzeyi söz konusudur. Lise döneminde matematik ve fen derslerine yatkınlık ve başarı dikkat çekmektedir.

Genç kuşak mühendislerin hem orta okul süreci hem de lise süreci Anadolu kökenlidir. Fen lisesi ağırlıklı bir eğitim geçmişi dikkat çekmektedir. Bu bakımdan matematik ve fen bilimleri yeterlilikleri yüksektir. Üniversiteler merkez özellikler göstermekle birlikte, taşra nitelikleri de sergilemektedir. Özellikle taşra

üniversitelerinden ve bazı merkez üniversitelerinden mezun mühendisler üniversitelerde verilen eğitimin pratik boyutlarına ilişkin eleştiriler getirmektedir.

Hem genç kuşakta hem de olgun kuşakta, İtü, Odtü gibi üniversitelerin yeterlilikleri konusunda yüksek düzeyli bir uzlaşma dikkat çekmektedir. Tüm gruplar söz konusu olduğunda genç jenerasyonun, olgun jenerasyon eğitim standart ve olanaklarına en fazla yaklaştığı grup mühendis gruplardır. Ancak, yine de olgun jenerasyon lisan becerilerinin gelişmişliği, üniversitelerinin merkezi konumu ve verilen eğitimin niteliği açılarından genç jenerasyonun ilerisindedir.

Genel bir karşılaştırma düzleminden baktığımızda, genç jenerasyon mühendis grupların hem üniversite öncesi eğitim olanakları hem de üniversite eğitimlerinin nitelik düzeylerinin, diğer genç jenerasyon gruplarının önünde olduğu ifade edilebilir. Olgun kuşak karşılaştırması düzleminde ise mühendis, avukat, öğretmen ve iktisadi idari bilim grupların her birinin kendi alanlarında belirli standartlarda ve yüksek düzeyli eğitim olanaklarına eriştikleri ve katılım sergiledikleri söylenebilir.

4.5. Neoliberal Farklılaşmalar, Gelir bölünmeleri ve Ücretlilikte Farklı İstikametler

Sosyoloji içinde sınıfın bir sosyolojik tahayyül ve oluşumsal bir durum olarak ontolojik statüsünün sorgulandığı ve tartışmaya açıldığı zengin bir literatür geçmişi vardır. Bu geçmiş içinde, sınıf - meslek ilişkisini, ticari mübadele ortamında mesleğin pazar kapasitesi inşa eden gücüne vurgu yaparak açıklayan yaklaşım Weber'e aittir. Weber, toplumsal yaşamda sınıf durumunu maddi ve maddi olmayan kaynaklara erişimle paylaşılan bir ortaklık olarak görüyordu. *"Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu'nda"* asketik ruh, uhrevi tembelliği ve ahiret bekleyişini aşarak, dünyevi alana mesleki/teknik beceri bağlantısıyla yöneliyor ve makro bir düzenliliğin, (kapitalizmin) ahlaki, felsefi ve pratik ethosunu inşa ediyordu (Weber,1999). *" Ekonomi ve Toplum"* çalışmasında ise mesleğin pazar kapasitesi, bürokrasi, memurlaşma, rasyonalizyon, ticari mübadele ortamı ve kapitalizmin bir kompozisyon biçiminde ara sınıfları ve karmaşık sınıf yapısını inşa ettiğini ifade ediyordu (Weber, 2012).

Weberyan çizgide tanımlanan Goldthorpe ise meslek-sınıf ilişkisini, empirik/bulgusal uygulamalı sosyoloji yöntemleriyle betimlemeye çalışmış, özellikle kuşaklar arasındaki toplumsal hareketlilik bağlantılarına vurgu yapmıştır. Goldthorpe'a göre pazar ve iş gerçekliğinde sınıfların dağılımı izlenebilir. Sınıflar, geniş oranda paylaştıkları iş ve pazar durumlarına göre ayrımlanabilir ve karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir (Crompton,1998). Goldthorpe'a göre gelir düzeyleri, ekonomik güvenceler/ilerlemeler ve iş konumlanmaları izlenerek belirli sosyolojik düzenliliklere ulaşılabilir.

Böylece, Goldthorpe'un yaklaşımıyla sınıf ve meslek ilişkisi kuşaklararası karşılaştırmalı bir bağlam içinde uzun dönemde takip edilebilmekte ve analiz edilebilmektedir. Bu çalışma açısından da özellikle Goldthorpe'un sınıf analiz yaklaşımından hareket ettik ve aynı meslek evreni içerisinde yer alan aktörleri (80'ler ve 2000'ler) sınıfsal konum ve kökenleri bağlamlarında (aynı zamanda başka bir çok bağlam açısından) karşılaştırdık. Sınıfsal konumu, mesleğin (etkili bir parametre olarak) gelir, mülkiyet, statü, maddi ve maddi olmayan değerlere erişim kapasitesini belirleyen nitelikler toplamına ek olarak, miras alınan toplumsal kökeninin ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye toplamının oluşturduğu bir örüntü olarak kavramsallaştırdık.

Bu çerçeveyle analiz ettiğimizde öğretmen, avukat, bankacı ve mühendis grupların sınıfsal konum ve kökenlerinde birbirine yaklaşan ve uzaklaşan, ortaklaşan ve ayrışan unsuları bulgulamak olanaklı oldu. Öğretmen gruplar içerisinde hem meslek geliri bağlamında hem de toplumsal kökenle ilişkili sermayelerin dağılımı açısından (ekonomik, kültürel, sosyal, simgesel) en geride olan grup ücretli öğretmen gruplardır. Ücretli öğretmenler haftalık 30 saatlik maksimum ders saatini doldursalar bile, 1300 YTL civarında bir ücret almaktadırlar. (Bu ders saati nadiren 30 saat biçiminde doldurulur ve 20 saat dolaylarında kalarak ücret, 800-1200 TL arasında değişir)

Kadrolu öğretmenlerde ise aylık ücret skalası, ek ders ücretleriyle 3000-3500 YTL arasında değişmektedir. (yaz döneminde ek ders ücretleri kesilmekte ve ücretler düşmektedir) Dershane ve kolej öğretmelerinde ise maaş düzeni 2500-4000 YTL arasındadır (branşa ve çalışılan kuruma göre değişmekle birlikte). Bu bağlamda değerlendirdiğimizde, ücretli öğretmen ve dershane/kolej öğretmeni (işin

düzensizliği ve uzun dönemli çalışma ilişkisine dönmemesi bakımından) grupların, geniş kapsamlı gündelik tüketim olanaklarına ve mülkiyet türlerine erişimleri kısıtlıyken, milli eğitim kökenli öğretmenlerin erişim olanaklarının daha gelişmiş olduğu (işin düzenliliği ve uzun dönemli kimliğiyle düşünüldüğünde) söylenebilir. Avukat gruplarda ise, ücretli öğretmenlerin maddi/nesnel koşullarına yakınlığıyla dikkat çeken grup, 1-4 yıllık mesleki tecrübeye sahip işçi avukatlardır. (1500-3000) İşçi avukatlar da ücretli öğretmenler gibi tüketim katılımının geniş kapsamlı biçimlerinden yoksun bir yaşam sürdürmektedir. 5 yıl ve az üzeri mesleki tecrübeye sahip büro çalışanı avukatlar, 4000-4500 YTL gelir düzeyiyle sosyal ve ekonomik olarak dershane öğretmenleri ve kolej öğretmelerine daha yakın bir profil sergilemektedir. Kurumsal bir yapıya bağlı olarak çalışan avukat gruplarda ise sigortaların alınan maaş üzerinden yatması, kıdem ve ihbar tazminat olanakları dikkat çeken farklılıklardır. Avukat gruplar içerisinde büro sahibi avukatlar (10 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahip olanlar) 8000-10000 YTL gelir aralığıyla maaşlı çalışan gruplardan ayrılmaktadır ancak, elde edilen gelir istikrarsız niteliğe sahiptir.

Avukatlar hiyerarşisinin en altında bulunan işçi avukatlar, İstanbul koşullarında kira ödeyerek ayakta durmakta zorlanmakta ve geçim sıkıntısı çekmektedir. Büro çalışanı maaşlı gruplar da aynı kısıtlılıkları deneyimlemekle birlikte, işçi avukatlar gibi yoğun bir yoksulluk ortamında değillerdir. Bu iki profil, gündelik yaşantıda deneyimlenen yoksulluğun yönü açısından ücretli öğretmenler ve dershane/kolej öğretmenleriyle türdeş özellikler sergilemektedir. Büro sahibi avukatlar yüksek ve düzensiz gelir türleriyle öne çıkmakta, kurumsal avukatlar ise işin düzenliliği ve istikrarı açısından diğer avukat gruplardan ayrılmakla birlikte, mili eğitim öğretmenleriyle daha paralel bir çizgi sergilemektedir.

Genç kuşak açısından, mülkiyete erişim olanağı bağlamında, öğretmen ve avukat gruplar, ev mülkiyeti edinememe ve kirada oturmak gibi ortak bir kısıtlılığa sahiptir. Ücretli öğretmenler gelir düzeyleriyle ilişkili olarak ev mülkiyeti olanağına ulaşamazken, dershane ve kolej öğretmenleri işlerin düzensizliğinden ve eğretiliğinden kaynaklı olarak aynı olanaksızlığı deneyimlemektedir. Milli eğitim öğretmenleri ise düzenli iş ve sürekli gelir imkanları bağlamında ev mülkiyeti edinim süreçlerine en yakın grup görünümündedir. Avukat gruplarda da ev mülkiyet edinim süreçlerinde (İstanbul içi) tıkanıklık dikkat çekmektedir. İşçi avukatlar ve maaşlı çalışan avukatlar, gelir düşüklüğü ve işlerin istikrarsızlığıyla ilişkisinde, büro sahibi

avukatlar ise yüksek ama istikrarsız gelir düzenleriyle ev mülkiyetine erişim konusunda tıkanıklık yaşamaktadırlar. Avukat gruplar içerisinde ev mülkiyetini yaşama geçirebilen grup, kurumsal yapılı işlerde çalışan kurumsal avukatlardır. Kurumsal avukatların, ev mülkiyetine erişim kapasiteleriyle, milli eğitim kökenli öğretmenlerin kapasitelerinin benzerliği dikkat çekmektedir. Bu benzerlikte gelirin yüksekliğinden ziyade, düzenliliği ve uzun dönemli yapısına gönderme vardır.

Olgun kuşak kadın ve erkek öğretmelerde ise sınıfsal konumlar, eşlerin çalışma durumuna ve toplumsal kökendeki ekonomik sermayenin yapısına göre biçimlenmektedir. Olgun kuşak erkek öğretmenler eşleri çalışmadıkları için tek maaş gerçekliğine sahiptir ve aynı zamanda toplumsal kökendeki ekonomik sermayenin zayıflığıyla dikkat çekmektedir. Bu etmenlerin, olgun erkek öğretmenler açısından mülkiyet edinim süreçlerinde kısıtlılıklar yaratığı söylenebilir. Olgun kuşak kadın öğretmenlerde ise eşlerin de çalışma hayatının içinde olması çift maaş gerçekliğini inşa etmiştir. Bu faktöre, toplumsal kökenlerindeki ekonomik sermaye yüksekliğini de eklediğimizde, olgun kuşak kadın öğretmenlerle erkek öğretmenler arasındaki sosyo-ekonomik mesafenin açıldığı söylenebilir. Olgun kuşak erkek ve kadın avukatlarda ise öğretmen gruplardaki tek maaş, çift maaş bölünmesinin bir faktör olarak öne çıkmadığı gözlemlenmiştir. Bu gruplarda, (özellikle 1980-2000 arası dönemi bir periyodun devamlılığı anlamında değerlendirdiğimizde) gelir düzeyi eşlerin çalışmalarını ya da çalışmamalarını önemsiz kılacak biçimde tatmin edici düzeydedir. (Eşleri çalışan avukatların mülkiyet edinim süreçlerinin daha hatırı sayılır düzeyde olduğunu da ifade etmek gerekir) Bugün açısından birden fazla ev (İstanbul içi ve İstanbul dışı) ,araba, İş yeri, (hukuk bürosu mülkiyeti) yazlık gibi mülkiyet türlerine hem kadın hem de erkek olgun avukatların benzer düzeylerde erişmiş olduğu ifade edilebilir.

Olgun kuşak serbest avukatların mülkiyet edinim süreçlerindeki başarıyı, genç jenerasyon avukatlarla karşılaştırdığımızda, gençlerin bu mülkiyet edinim düzeyini yakalaması olanaklı olmadığı gibi, İstanbul koşullarında bir ev sahibi olmakta bile zorlandıkları gözlemlenmektedir. Olgun kuşak avukatların, olgun kuşak öğretmenlerin mülkiyet birikim kapasitelerinin üzerine çıktıkları söylenebilir. 80'li yıllarla başlayan süreçte olgun kuşak serbest avukatların mülkiyet edinim süreçleri açısından aynı jenerasyon öğretmenlere üstünlüğü, 2000'ler gerçekliğinde, bir tersine dönmeyle, genç jenerasyon serbest avukatların, özellikle mili eğitim öğretmenleriyle

karşılaştırmasında (memur öğretmenliğin istikrarlı ekonomik erişim olanaklarıyla ilişkisinde) geriye düştüğü ifade edilebilir. Aynı bağlamda, 2000'ler sürecinde meslek içi ayrıksı ve talep edilen bir durum olarak, kurumsal avukatlar, mülkiyet erişim kapasitelerinin yüksekliğiyle, serbest avukatları geride bırakmıştır.

Genç kuşak bankacı aktörlerin (İktisadi İdari bilim kökenli) sınıfsal konumlanmaları ise bankacılık hiyerarşisindeki mevki ve pozisyonlarına göre farklılık göstermektedir. Tele satış ve gişe görevliliği pozisyonlarındaki aktörlerde, mesleki gelir skalası asgari ücret ya da asgari ücretin biraz üzeri düzeydedir. Genel müdürlükte çalışan orta düzeyde değerlendirilebilecek diplomalara sahip, 5 yıl ve üzeri mesleki tecrübedeki aktörlerin mesleki geliri, 3000-4500 YTL arasında değişmektedir. Şube içi satış pozisyonlarında olan aktörlerde ise gelir düzeyi, 5000-6000 YTL arasındadır. Bu verilerle değerlendirdiğimizde tele satış ve gişe görevlilerinin sınıfsal olarak daha kırılgan bir konumlanmada yer aldığı söyleyebilmektedir. Yine tele-satış ve gişe konumunda bulunan aktörlerin net gelir düzeyi ve olanaklara erişim kapasitelerinin, ücretli öğretmeler ve işçi avukatlarla paralellik gösterdiği bulgulanmıştır. Bu gruplar, kendi mesleki hiyerarşilerinde gelir açısından en kırılgan konumda yer almayı sürdürmektedirler. Orta düzey diplomalı genel müdürlük çalışanlarıyla, milli eğitim öğretmeleri ve kurumsal avukatlar ise işin güvenliği, uzun vadeli yapısı ve mülkiyet olanaklarına erişimdeki açıklık bağlamlarında aynı kategoride değerlendirilebilir.

Şube içi satış pozisyonlarındaki mesleki aktörler ise (10 yıl ve üzeri mesleki tecrübe) büro sahibi serbest avukatlarla, risklere açıklık (Satış pozisyonundaki bankacılarda, 45 yaş sonrası dönemde, aynı pozisyonda devam edemeyeceklerine ilişkin inançla, avukat gruplarda, müvekkil bulma süreçlerindeki kısıtlılıklar ve büro masraflarını ödeyememe durumundaki daralmaların tutarlılığı) ve işin bütün bir hayatı kapsayacak sosyo-ekonomik korunağı inşa etme kapasitesinin düşüklüğü anlamında koşutluk ve paralellik göstermektedir. Genç kuşak bankacıların (iktisadi idari bilim kökenliler) mülkiyete erişim olanakları bakımından tele satış, gişe görevliliği gibi pozisyonlarda çalışan aktörlerde kapasitelerin sınırlı olduğu söylenebilir. Bankacı gruplar içerisinde mülkiyet erişim olanaklarına erişim kapasitesi bakımından önü açık aktörler, genel müdürlük pozisyonlarında çalışanlar ve şube içi satış personelleridir (her türlü risklerine rağmen). Özellikle 10 yılın üzerindeki mesleki aktörlerde kurumsal çalışmanın avantajlarıyla ev ve araba

mülkiyetine erişim gözlemlenmektedir. Genç kuşak bankacı aktörlerin (en az 10 yıllık mesleki tecrübeye sahip genel müdürlük çalışanları ve Şube içi satış konumları) özellikle İstanbul'da ev mülkiyetine sahip olma ölçütüyle düşündüğümüzde, genç kuşak öğretmen (milli eğitim öğretmenleri hariç) ve avukatlardan (kurumsal avukatlar hariç) pozitif yönde ayrıldıkları söylenebilir.

Olgun kuşak bankacılarda ise sınıfsal konumlanmanın izlerini bankacılık dışı iktisadi idari bilimler mezunlarıyla, bankacılık içi iktisadi idari bilim mezunları olarak ayrımlayarak analiz etmek olanaklıdır. Bankacılık dışı kariyer alanını tercih eden aktörler, hem ticari yaşantının çalkantıları hem de kurumsal iş olanaklarında uzun dönemli bir çalışma performansı sergilememeleri dolayısıyla gelir ve mülkiyet edinim seviyeleri düşüktür. Diğer olgun kuşak gruplarla karşılaştırdığımızda, gelir düzeyi ve mülkiyet edinim süreçleri bakımından en geride olan grup, bankacılık dışı kariyer alanını tercih eden iktisadi bilim mezunlarıdır.

Bankacılık içi iktisadi idari bilim mezunu olgun kuşak katılımcılarda ise gelir ve mülkiyet edinim süreçlerinin yönü çok farklıdır. Eşlerin de çalışma yaşantısının içinde olması dikkat çeken bir bulgudur. Bankacılık sektöründe olumlu bir atmosferin hâkim olduğu dönemlerde sektöre giren katılımcılar gelirlerin yüksek olduğu, transferler için yüksek meblağların ödendiği ve sık sık primlerin verildiği bir dönemde yüksek gelir imkanlarını mülkiyete aktara bilmişlerdir. Bugün açısından ev, araba ve yazlık gibi mülkiyet olanaklarını yaşama geçiren olgun jenerasyon ya emekli olmuştur ya da emekli olma aşamalarına yakın bir konumdadır. Olgun kuşak bankacı kadın ve erkek aktörlerin mülkiyet edinim kapasiteleri ve gelir düzeyleri, olgun kuşak kadın ve erkek öğretmen grupları geride bırakırken, olgun kuşak avukat gruplarla daha yakın bir görünüm sergilemektedir.

Mühendis gruplarda ise hizmet sektöründe ücretli istihdam olan inşaat, gemi inşa ve metalürji mühendisi aktörlerin, imalat ve enformasyon sektöründe çalışan mühendislere göre hem gelir düzeyleri bakımından hem de mülkiyet edinim kapasiteleri bağlamında daha geride bir konumlanma aldıkları söylenebilir. Gemi inşa mühendisliğinde aylık net gelirin 6000 - 7000 YTL , (10 yıl üzeri mesleki deneyim) metalürji malzeme mühendisliğinde 4000 - 4500 YTL (10 yıl üzeri mesleki deneyim) aralığında olduğu söylenebilir. İnşaat mühendislerinde ise 5 yılın altı mesleki deneyime sahip mühendislerde gelirin 2000 - 4000 YTL arasında

değiştiği,10 yıl ve üzeri deneyime sahip proje müdürü konumundaki aktörlerde ise 10.000 YTL civarında olduğu bulgulanmıştır.

İmalat sektöründe çalışan makine mühendislerinde 4 ve 5 yıllık mesleki deneyimle aylık gelirinin 4000-5000 YTL civarında olması ve mesleki tecrübesi 10 yılın üzerindeki gemi inşa mühendisliğinden elde edilen gelire yaklaşması, imalat sektörünün hizmet sektörüne baskınlığı (mühendislik alanı söz konusu olduğunda) olarak ifade edilebilir. Enformasyon sektöründe çalışan bilgisaray mühendisleri ise 10.000 - 15000 YTL gelir aralığıyla hem mühendis gruplar söz konusu olduğunda hem de tüm genç jenerasyon mesleki aktörler içerisinde ücret hiyerarşisinin tepesine oturmaktadır.

Gelir düzeyi itibariyle hizmet sektöründe çalışan mühendisleri (proje müdürü inşaat mühendisleri dışında) genç jenerasyon milli eğitim kökenli öğretmenlerle ve kurumsal firma ve şirketlerde çalışan avukatlarla aynı kategoride değerlendirmek olanaklı olsa da, işin devamlılığı ve uzun dönemli istihdam nitelikleri bakımından eşleştirmek mümkün değildir. Böyle bir karşılaştırmada, daha uygun bir eşleşme, imalat sanayinde çalışan mühendislerle, milli eğitim öğretmenleri ve kurumsal avukatlar arasında yapılabilmektedir. Bu gruplar, hem gelir düzeyi bağlamında hem de tam ve uzun süreli istihdam nitelikleriyle örtüşme göstermektedir. Proje müdürü inşaat mühendislerinin gelir konumlanmalarıyla, büro sahibi serbest avukatların gelir konumlanmalarının paralelliği dikkat çekicidir. Proje bittiğinde teknik mesleki devamlılığını farklı işlerde sürdürmeye çalışan inşaat mühendisleriyle, büro masraflarını karşılayamadığı için bürosunu kapatan ve kurumsal iş arayan avukatların birbirlerine yakın mesleki serüvenlerinin de altını çizmek ve benzerliğine vurgu yapmak gerekir.

Genç kuşak mühendisleri mülkiyet edinim süreçleri açısından değerlendirdiğimizde, bilgisaray mühendislerinin kısa sayılabilecek bir sürede ev ve araba mülkiyetini edinebildikleri gözlemlenmektedir. Makine mühendisleri ve elektrik mühendisleri ise ev kredisi almak, uzun dönemli borca girmek, araba almak gibi mülkiyet edinim süreçlerine katılabilmektedirler. Gemi inşa mühendisi, metalürji malzeme mühendisi ve inşaat mühendisi katılımcılarda ise mülkiyet edinim süreçleri gecikmektedir. Örneğin, bu mesleki gruplarda ev mülkiyetini edinmek için

(İstanbul özelinde) 15 yıl gibi bir sürenin çalışma hayatının içerisinde geçmesi gerekmektedir.

Tüm genç mesleki gruplar açısından değerlendirdiğimizde mühendisler, bütünsel bağlamda, (hizmet sektöründe çalışan mühendislerin bir gecikme yaşadığını teslim ederek) orta sınıflaşmanın bir eğilim, filizlenme ve durumsalllık olarak ortaya çıktığı bir mesleki kategoridir. Mühendislere, milli eğitim kökenli öğretmenler, kurumsal avukatlar, genel müdürlük ve teknoloji komplekslerinde çalışan bankacılarla, banka şubelerinde satışçı olarak çalışan (10 yılın üzerinde deneyime sahip olan ve tüm gelecek risklerine rağmen) bankacılar da dahil edilebilir.

Olgun kuşak mühendislerde ise gelir ve mülkiyet edinim süreçleri açısından üniversite hocası mühendisler diğer grupların önüne geçmektedir. Ev, araba, eşlere ait araba, ikinci ve üçüncü ev mülkiyetinin en sık rastlandığı gruptur. Bu açıdan olgun kuşak bankacı ve avukat gruplarla türdeş bir gelişim dikkat çekmektedir. Saha mühendislerinde ise daha mütevazi ama istikrarlı bir mülkiyet gelişimi gözlemlenmektedir. Mühendislik dışı alanı tercih eden ve ticarete yönelen mühendisler ise gelir ve mülkiyet edinim süreçlerini daha üst konumlara taşımakla birlikte, ticari yaşantıdaki risklere maruz kalındığında ani düşüşler de deneyimleyebilmektedir.

Genç ve olgun kuşak mesleki aktörlerin toplumsal ve sınıfsal köken konumlanmaları ayrıca analiz edilebilecek bağlamlardan biridir. Bu çerçevede, genç kuşak öğretmen gruplar kentli, orta sınıf toplumsal kökenlere sahip ve orta sınıf habitusunun belirgin olduğu bir kimliği taşırken, olgun kuşak erkek öğretmenler köy kökenlidir ve yoğun bir yoksulluk ortamından gelmektedir. Olgun kuşak kadın öğretmenler ise kent kökenlidir ve ticaret/esnaf ailelerine mensup, orta sınıf habituslarıyla öne çıkmaktadır. Genç kuşak avukat gruplarda ise Anadolu kökenli kentliliğin öne çıktığı gözlemlenmektedir. İşçi, memur, esnaf gibi orta sınıf ailelerine mensup bireyler olan genç avukatlarla, genç öğretmen grupların toplumsal kökenlerinin birbirine yakınlığı dikkat çekicidir.

Olgun kuşak avukatlarda da Anadolu kökenli kentlilik belirgindir. Bazı katılımcılarda köy kökenlilik de öne çıkmaktadır. Kent kökenli olan avukatlarda ekonomik ve kültürel sermayenin toplumsal kökendeki yoğunluğu dikkat çekicidir. Olgun kuşak kent kökenli avukatların toplumsal kökenleriyle, olgun kuşak kadın

öğretmenlerin toplumsal kökenlerinin konumlanması benzer nitelikler taşımaktadır. Bu benzerliğin yönü, kentsel gelişim, ekonomik ve kültürel sermayedeki birikim ve yoğunlaşma biçiminde ifade edilebilir. Hem öğretmen gruplarda hem de avukat gruplarda genç ve olgun kuşak açısından, annelerin konumu, çalışma hayatının dışında ve ev hanımı pozisyonunda olmak bakımından ortak özelliğe sahiptir.

İktisadi idari bilimciler açısından ise bankacı kökenli genç jenerasyonda Anadolu kökenli kentsel ortamın öne çıktığı söylenebilir. Babaların mesleklerinde İşçi, öğretmen, memur, esnaf gibi mesleki kimlikler ağır basmaktadır. Gelişim süreçlerini kentlerde ve Anadolu üniversitelerinde tamamlamış olan genç jenerasyon, iş hayatı dolayısıyla İstanbul'a gelmiştir. Olgun kuşak iktisadi idari bilimcilerde ise hem bankacılık içi hem de bankacılık dışı aktörlerde, metropol kökenli (İstanbul) gelişim dikkat çekmektedir. Üniversitelerin merkeziliği (Odtü, İstanbul Üniversitesi) genç jenerasyondan ayrılan bir bulgudur. Olgun jenerasyonun aile toplumsal kökenlerinde baskın olan meslek grupları, mühendislik, öğretmenlik, memurluk, tüccarlık gibi alanlara denk gelmesi dolayısıyla hem kültürel sermayenin hem de ekonomik sermayenin yoğunlaşması açısından genç jenerasyona daha baskındır. Öğretmen ve avukat gruplarla karşılaştırıldığında annelerin çalışma yaşantısına en fazla katıldığı grup iktisadi idari bilim mezunlarıdır.

Olgun kuşak iktisadi idari bilimciler, toplumsal kökendeki konumlanma bağlamında avukat gruplardan ekonomik ve kültürel sermayenin yoğunluğu ve birikimi açısından daha önde yer alırken, olgun kuşak kadın öğretmenlere daha yakın bir görünüm sergilemektedir. Üç mesleki alanın genç jenerasyon aktörlerinin (öğretmenler, avukatlar, bankacılar) toplumsal kökenlerinin sosyo-ekonomik kapasitelerinin birbirlerine benzer nitelikler sergilediği de söylenebilir.

Mühendis gruplarda genç kuşak mühendislerin, diğer mesleki gruplardaki genç kuşak aktörlerle benzer toplumsal kökenleri dikkat çekmektedir. Ailelerin toplumsal kökenlerindeki meslek dünyaları İşçilik, esnaflık ve memurluk biçimindedir. Olgun kuşak mühendisler ise toplumsal kökenlerindeki hem ekonomik hem de kültürel sermayenin dengeli dağılımı ve yoğunluğu açılarından tüm mesleki gruplarla karşılaştırıldığında öne çıkmaktadır. Olgun kuşak mühendisler, metropolle ilişkinin (İstanbul) daha uzun süreli olması anlamında da diğer mesleki gruplardan ayrılmaktadır. Üniversite hocası mühendislerin baba meslekleri öğretmenlik ve

mühendislik biçimindedir. Saha mühendislerinde ise memur ve mühendis babalar öne çıkmaktadır. Annelerin konumu hem genç jenerasyon mühendislerde hem de olgun jenerasyon mühendislerde ev hanımıdır.

4.6. Değerlerin Sabitliği, Belirginleşen Yarılmalar ve Kanaat Bölünmeleri

Türkiye'de 80'li yılların sonlarında devletin ve kuramsal yapıların liberalizasyon süreciyle birlikte, gündelik yaşantıda aktörlerin dünya görüşleri ve ideolojik konumlanmaları keskin hatlaşmalardan sıyrıldı. Din, inanç, ahlak ve değerler alanına yönelik atıflar, farklı dünya görüşleriyle müzakereye olanak verecek biçimde iç içe geçti ve melez bir karaktere büründü. Bu geçişkenlik, gündelik yaşantıda ideolojik bakış açılarının baskınlığını geriletti ve daha uzlaşmacı, hoşgörülü ve toleranslı bir ortamı hazırladı. 2000'li yıllarla başlayan süreçte ise çalışma yaşamı ve ritmi kendine özgü koşullar içerisinde eğretileşti ve ağırlıklı olarak güvenceden yoksun bir kimliğe büründü.

Çalışma yaşantısındaki güvencesizlik ve görecelileşme, değerler ve kanaatler alanınına da yansıdı. Değerler ve kanaatler alanında, 20 yıl öncesinin müzakereye açık, iç içe geçebilen ve farklı konumlanmaların muhakeme edilebildiği diyalojik mekanizma sönümlendi ve 2000'ler sürecinde gergin, çatışmalı ve kutuplaştırıcı bir durumsallığa doğru evrildi. Bu gerginlik ve çatışmaları bulgular nitelikte, Akşit ve Arkadaşlarının *" Türkiye de Dindarlık Muhafazakarlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri "* çalışması, dini yaşantı içerisinde ortaya çıkan çoklu gerginlik akslarınn, ruhsal / manevi boyutları ve gündelik yaşantıdaki görünüm ve yansımalarını geniş kapsamlı bir biçimde tartışılmakta ve analiz etmektedir (Akşit, Cengiz, Küçükkural ve Şentürk, 2012).

Yazarlar, toplumsal yapı ve din arasındaki ilişkiyi beş gerilim bağlamıyla tahlil etmektedir. Buna göre, ilk gerilim bağlamı, kutsallık ile dünyevilik arasındaki ayrımdır. İkinci gerilim alanı ya da bağlamı ise geleneksellik ve modernlik, üçüncüsü, kamusal alan ve özel alanda dinin temsiliyeti sorunu, dördüncü gerilim bağlamı, kutsal kitap ile yaşanan islam arasındaki çatışma, beşinci gerilim aksı ise gündelik hayatın hangi alanlarının dinsel bilgiyle, hangilerinin bilimsel bilgiyle anlamlandırılacağı sorunsalıdır (Akşit ve ark, 2012: 12). Araştırmacıların elde ettikleri verileri analizlerinden çıkarsadıkları en temel öznitelik, *" geleneksel ve*

modernlik gerilim aksının yaşamın pratiği içerisinde kendisini belirgin biçimde ortaya koymasıdır " (2012: 13). Yazarlar, bu gerilimin (geleneksel/modern) iç içe geçmeler ve melez çözüm arayışlarıyla deneyimlendiğine vurgu yapmaktadır.

Tez çalışmamız çerçevesindeki bulgularda da değerler, kanaatler dünyasının inanç ve ahlak bağlamlarının gündelik yaşantıdaki bölünmelerle, yarılmalarla ve gerginlik akslarıyla tutarlı biçimde geliştiği, aktörlerin bakış ve değerlendirmelerinde, bu yarılma ve gerginliklerin izlerinin açık biçimde gözlemlendiğidir. Aktörlerin değerlendirmelerinin ortak noktası, inanç ve ahlak bağlamlarını, iç içe geçen ve farklı anlama biçimlerinin müzakeresine olanak veren bir perspektiften ziyade, değerlerin sabitlendiği, kanaatlerin keskin biçimde bölümlendiği ve belirgin şekilde yarıldığı bir konumlanmanın öne çıkarılmasıdır.

Katılımcıların inanç, ahlak, değer ve kanaatlere ilişkin değerlendirmelerini genel bir analize tabi tutacak olursak, üç yaklaşımın tüm meslek grupları katılımcılarda ortak olarak öne çıktığı söylenebilir. İlk yaklaşım, ahlakı, dinsel ve uhrevi içeriklerinin dışında, gündelik yaşantıdaki dürüstlük durumuyla ilişkilendiren güçlü seküler bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ahlaklı insan, rasyonel bir ölçülülük içerisinde bireysel özdenetimini dışsal müdahale alanlarına yani, pozitif hukuka, dinsel ve uhrevi kaynaklara, mahalle baskısına gerek kalmaksızın içsel olarak gerçekleştiren insandır. Böylece, başka insanlara saygı ve onları gözetme durumu, belirli bir zihinsel ve vicdani olgunluğu gerektirmektedir, zorunlu kılmaktadır.

İkinci yaklaşım ise gündelik yaşantıda bir durumsallık olarak dürüstlüğü, ahlaklılık için yeterli görmeyen, buna karşılık, ahlaklılığı, dinsel ve uhrevi kaynaklara referansla açıklayan bir pozisyondur. Ahlak, gündelik ve dünyevi alanda dini ve ilahi içeriklerle biçimlendirilebilen/şekil verilebilen bir örüntüdür. Üçüncü yaklaşım ise ahlakı, toplumsallaşmış bir realite olarak kabul eder ve topluma uyumdan pratik faydalar bekleyen pragmatist bir yaklaşım sergiler. Tüm meslek grupları genç ve olgun kuşak katılımcılar söz konusu olduğunda genel tutumun, baskın bir biçimde, ilk yaklaşıma meyil ettiği ifade edilebilir. Öğretmen gruplarda, ilk yaklaşımın perspektifini kullananlar, ahlaklılık durumunu, başkalarına zarar vermeme, empati yapma, bir başkasının özgürlük sınırlarının başladığı noktada kişisel denetim mekanizmalarını devreye sokarak kendini sınırlama gibi dünyevi

ölçülülük durumlarıyla ilişkilendirmektedir. Ahlak, ötekinin hakkını gözetmek ve ona zarar vermemek biçiminde formüle edilmektedir. Vicdan ise dünyevi köklerden kaynaklanan iyicil durumların öne çıkartılması olarak yüz yüze ilişki alanındaki temel referans noktasıdır.

İkinci yaklaşımın en sık gözlemlendiği grup öğretmen gruplardır. Burada ahlak, gündelik pratiklerdeki dürüstlük durumuyla tesis edilemeyen ve kotarılamayan oluşumsal bir bütünlük olarak görülmektedir. Ahlak ancak, bireylerde sağlama alınmış Allah korkusuyla ve Hz. Muhammet'in pratikleriyle tamamlanabilmektedir. Ahlaklılık için ölçülülük temel koşul durumundadır ama bu koşullun dayanağı/arka planı dünyevi içerikli (seküler yaklaşımda olduğu gibi) değil, dinsel ve uhrevi kökenlidir. Üçüncü yaklaşımı sergileyen katılımcılara, özellikle olgun kuşak kadın öğretmen gruplarda rastlamaktadır. Bu yaklaşımın özü, toplumsal ahlak alanına yönelik kişisel değerlendirmeler yapmak ve öznel atıflarda bulunmak yerine, yargıyı askıya almak ve toplumsal ahlaka uyum sağlamak biçimindedir. Böylece, hem toplumsal ilişkilerde eleştirel bir konum alınmamış hem de güçlü ilişkilerin inşasında toplumun tepkisine yol açılmamış olur.

Avukat gruplarda ise genel eğilim, birinci yaklaşıma uygun bir görünüm sergilemektedir. Birinci yaklaşımı sergileyen genç kuşak avukatlara göre ahlaklı insan, özgürlüklere saygılı olan insandır. Olgun kuşak avukatlarda ise birinci yaklaşımın temsilcileri, özellikle emeğe saygının ahlakın en önemli parametresi olduğuna vurgu yapmaktadır. Ahlaklılık durumunu güçlendiren bir unsur olarak " emek " kavramına yapılan vurgu, ahlak ve değer alanının, dünya görüşü ve ideolojik konumlanmalarla iç içe geçtiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Olgun kuşak erkek avukat gruplar içerisinde ikinci yaklaşımı temsil eden katılımcılara da rastlamak olanaklıdır. Burada, olgun kuşak erkek öğretmenlere koşut biçimde, ahlak, Allah korkusu ve imanla ilişkilendirilir ve dünyevi düzeydeki dürüstlük durumunun, gündelik yaşantıda ahlaklılık durumunu inşa eden bir özden yoksun olduğuna vurgu yapılır. Tüm gruplar içerisinde ikinci yaklaşımı sergileyen/savunan aktörler özellikle olgun jenerasyon erkek mesleki katılımcılar arasında yoğunlaşmaktadır. (Bankacı gruplar dışında)

Bankacı gruplarda ise hem genç kuşak kadın ve erkek, hem de olgun kuşak kadın ve erkek katılımcılarda birinci yaklaşımın tezleri baskın bir biçimde

savunulmaktadır ve öne çıkarılmaktadır. İkinci yaklaşıma yakın bir anlatı, bankacı gruplar içerisinde yer almamaktadır. Sadece, bankacılık dışı kariyer alanını benimsemiş iktisadi idari bilim mezunu olgun kuşak erkek katılımcılarda, dinin ve inancın insan yaşamında önemli olduğu ama gündelik yaşantının da dünyevi vicdanla sürüklenmesi gerektiğine ilişkin bir anlayış öne çıkmaktadır.

Mühendis gruplarda, güçlü seküler yaklaşımı temsil eden (birinci yaklaşım) anlatılar hem genç kuşak hem de olgun kuşak açısından ağır basmaktadır. Mühendisler, gündelik yaşantıdaki dürüstlük durumunu, ahlaklılık durumuyla özdeşleştirmekle birlikte, bu duruma, (dürüstlük durumuna) adil olma ve iyicil niyetlerden hareket etme gibi parametleri de eklemektedirler. Olgun kuşak erkek üniversite hocalarında bulguladığımız, genel çerçeve içerisinde ikinci yaklaşıma denk gelen, ahlakı, dinsel ve uhrevi referanslarla açıklama eğilimin farklı bir yön aldığını gözlemlemekteyiz. Burada, kitabi islam, bir ideoloji ve dünya görüşü olarak gündelik /sıradan olup bitmeleri biçimlendirmekte, vicdan, ahlak, dürüstlük gibi kavram ve durumsallıkların içeriklerini belirleyen güçlü bir parametre olarak öne çıkmaktadır.

4.7. Politiklik, Apolitiklik ve Dünya Durumlarında Sabitlik Arayışları

Katılımcıların ideoloji ve dünya görüşlerinin genel analizini üç eksen üzerinde yapmak olanaklıdır. İlk eksen, katılımcıların yerel ve küresel dünya sorunlarını analizlerinde öne çıkarttıkları kavramsal ağlara ve ideolojik arka planlara gönderme yapmaktadır. İkinci eksen, anlatılardaki geleceğe yönelik iyimserlik ve karamsarlık tablosunu analiz etmektedir, üçüncü eksen ise katılımcıların gündelik politikaya ve dünya sorunsallarına uzaklık ve yakınlıklarının anlaşılmasına yardımcı olan politiklik/apolitiklik ikiliğine vurgu yapmaktadır.

İlk eksen bağlamında, dikkat çeken en temel nokta, tüm gruplarda modernist/ özgürlükçü ve eşitlikçi bir dünya görüşüyle, muhafazar ve milliyetçi dünya görüşünün sorunları problematikleştirme ve durumları analiz düzeyinde kullandıkları kavram setlerindeki ayrımlar ve söylemlerdeki bölünmelerdir. Örneğin öğretmen gruplarda modernist/ özgürlükçü ve eşitlikçi dünya görüşünü temsil eden

katılımcılarda adil bir dünya talebi, Suriyeli mülteciler sorunu, nükleer savaş tehdidi, küresel ısınma, iklim değişikleri, ekonomik ve sosyal güvencesizliğe ilişkin vurgular öne çıkmaktadır. Özellikle genç ve olgun kuşak milli eğitim öğretmenlerinin Atatürk ve Atatürkçülüklüğe ilişkin referansları dikkat çekicidir. Öğretmen gruplarda muhafazakar/milliyetçi dünya görüşünü temsil edenler ise daha çok dini pratikler ve kapalı kültürel yapıp etmeleri öne çıkartmakta ve bu bağlamlarda " kültürel bir içeri ve biz evreni " inşa etmektedir.

Avukat gruplarda ise ilk eksenin aksları, insan haklarına saygı, gelir adaleti, ifade özgürlüğünün önemi, emeğe saygı gibi vurgularla öne çıkarılırken, muhafazakar/milliyetçi dünya görüşüne yakın katılımcılar, Türkiye'nin içinde bulunduğu jeopolitik konumun tehlikelerine ve bunun gelecekte ortaya çıkarabileceği riskleri ifade etmektedirler. Milli bütünlük kaygısı ve bu anlamda gelecekten endişe duyma durumu ortak olarak öne çıkan vurgulardır. Bankacı kökenli iktisadi idari bilimcilerde ise modernist /özgürlükçü eşitlikçi eğilimdeki genç kuşak katılımcılarda, Atatürk ve Atatürkçülük, geleceği inşa etmek ve yeniden kurgulamak anlamında bir toplumsal/siyasal ütopya olarak vurgulanmaktadır.

Özellikle, genç kuşak erkek gruplarda insan haklarına saygı, demokratik ilke ve prensiplerin önemi, daha eşitlikçi bir yaşam özlemi ifade edilmektedir. Bankacılık dışı iktisadi idari bilimciler ise toplumun mevcut yapı ve kapasitelerine, sosyo-ekonomik durumuna ilişkin daha sert /eleştirel bir tutum almaktadırlar. Özellikle, ileri kapitalist toplumlardaki koşullara vurgu yaparak, Türkiye özelindeki mevcut verili durumun eleştirisini yapılmaktadır.

Mühendis gruplarda, muhafazakar/milliyetçi dünya görüşünü temsil eden aktörler, küresel/emperyal iradenin hem Türkiye hem de bölge üzerindeki yıkıcı ve kötücül amaçlarına işaret etmektedir. Modernist/özgürlükçü çizgiyi temsil eden genç ve olgun jenerasyon kadın ve erkek mühendislerde ise bir dünya görüşü ve ideolojik duruş olarak Atatürkçülük vurgusu dikkat çekicidir. İlk ekseni genel olarak değerlendirdiğimizde, genç kuşak katılımcılarda modernist/ özgürlükçü eşitlikçi dünya görüşünün baskın bir biçimde öne çıktığını, buna karşılık, olgun kuşak gruplarda muhafazakar/milliyetçi dünya görüşünün yaygın olduğu ifade edilebilir.

İkinci eksen olarak geleceğe ilişkin karamsarlık ve iyimserlik düzeyleri açısından, öğretmen gruplarda, milli eğitim kökenli genç ve olgun kuşak

öğretmenlerle, dershane/ücretli öğretmen gruplar arasında radikal düzeyde farklılaşmalar vardır. Mili eğitim kökenliler, geleceğin tüm dünya ve Türkiye açısından daha iyiye gideceğine ilişkin umutlarını korurken, dershane öğretmeni ve ücretli öğretmenler, karamsar bir tutum sergilemektedir. Avukat gruplarda ise genç kuşak aktörler, insan hak ve özgürlüklerin genişlemesi, toplumsal olanakların artması ve katılım kanallarının açılmasıyla ilgili karamsar bir tutum içindeyken, olgun kuşak avukatlar, bu problemlerin aşılabileceğine ve katılımcı bir toplumun inşa edilebileceğine ilişkin inançlarını korumaktadırlar.

Bankacı gruplarda özellikle genç kuşak erkek aktörlerde, küresel düzeyde bir kriz durumuyla karşı karşıya olduğumuz ve kriz durumunun süreğen bir konumlama aldığına ilişkin bir inanç öne çıkmaktadır. Bu inanç, genç aktörleri geleceğe umutvari bir bakış sergilemek konusunda alıkoymakta, engel olmaktadır. Genç kadın katılımcılar ise erkekler kadar karamsar değildir. Atatürkçülük konusunda yaptıkları vurgularla, geleceğin inşasında temel ilke ve prensiplerin esaslarına göndermeler yaparak, daha eşitlikçi ve özgürlükçü toplum tahayyüllerini ifade etmektedirler.

Mühendis gruplarda ise iş sektöründeki dağılımla tutarlı bir iyimserlik/kötümserlik tablosu hakimdir. Bu çerçevede, hizmet temelli sektörlerde çalışan mühendisler kendi sosyo-ekonomilerinin eğretiliğiyle ilişkisinde kötümser ve eleştirel bir tavır takınırken, imalat ve enformasyon sektöründe çalışan mühendisler geleceğin toplumuna ilişkin iyimser ve umutvari bir tutum içindedirler. Üniversite hocası mühendisler, 2000 sonrası üniversite ortamının, akademik ve idari etkileşim düzeninin, maaş ve özlük haklarının özellikle devlet üniversitelerinde bugün açısından daha iyi olduğuna vurgu yaparak, geleceğe umutlu bakmaktadırlar.

Olgun kuşak mühendislik dışı kariyer alanında yer alan konumlanmada ise karamsar ve umutsuz bir bakış sergilenirken, saha mühendisi kadın ve erkeklerin toplumsal ve siyasal bakışları farklılaşmaktadır. Kadın mühendisler son yıllarda artan sokak tacizleri ve rahatsız edici eril tahakkümün gelecek açısından tehlikelerine vurgu yaparken, erkek mühendisler, toplumsal düzeyde yaşanan kamplaşmaların ve kutuplaşmaların geleceğin toplumunda inşa edeceği risklere ve tehlikelere işaret etmektedir.

Üçüncü eksende, politiklik/apolitiklik ikiliğini bir analiz düzeyi olarak aldığımızda, öğretmen gruplar içerisinde apolitiklik düzeyi en yüksek olan grupların

dershane öğretmenleri ve ücretli öğretmen gruplardan oluştuğu gözlemlenir. Milli eğitim kökenli öğretmenlerin eleştirel düzeyde kendi toplumlarını tahlil etme, ütopya tasarlama ve tahayyül ortaya koyma iradesinin, ücretli ve dershane öğretmeni gruplarda gözlemlenememesi, kurumsal katılımın, bireysel dünyalardaki zihinsel müzakere ve tartışma düzeyini yükseltmesi ve canlandırmasının temel ve vazgeçilmez unsuru olduğunun göstergesidir.

Avukat gruplarda ise genel olarak politik duyarlılıklar hem genç hem de olgun kuşak açısından yüksektir. Küresel sorunları ele alışlardaki bağlamlar kuvvetli, kavramsal ağ gelişmiş düzeydedir. Aynı durum, bankacı aktörler için geçerli değildir. Özellikle genel müdürlük ve teknoloji komplekslerinde çalışan genç ve olgun kuşak bankacı katılımcılarda apolitiklik genel olarak gözlemlenen bir durumdur. Kadın katılımcılar, gündelik yaşantıda toplumsal ve siyasal tartışma alanından anlamsızlık, sıkıcılık ve yüzeysellik gerekçeleriyle uzaklaşırken, genç kuşak erkek bankacılarda, apolitiklik durumu, toplumsal ve siyasal sorun alanına ilişkin bilgi eksiklikleriyle doğrudan ilişkilidir.

Benzer bir manzara, mühendis gruplarda da gözlemlenmektedir. Özellikle genç kuşak gemi inşa mühendisi ve bilgisaray mühendisi katılımcılarda apolitiklik düzeyinin yüksek olduğu ve çağlarının küresel/siyasal sorunsallarını tahayyül etmede kısıtlılıklar yaşadıkları söylenebilir. Olgun kuşakta, üniversite hocası mühendislerde 80'li yıllar ve 2000'li yıllar karşılaştırmalı perspektifinin dünya görüşü ve küresel sorunsallar çerçevesinde etkili ve tatmin edici bir biçimde ortaya konulmaktadır. Saha mühendisi katılımcıların politiklik düzeylerinin yüksek olduğu ve toplumsal/küresel problemleri ele alış ve analiz biçimlerinin özgün olduğu da ifade edilebilir.

4.8. Son Söz

Tez çalışması, gerçekleştirmeye çalıştığı iki kuşak analiziyle, aynı meslek evreninde yer alan aktörlerin uzun dönemli yaşam pratiklerini mülkiyet ilişkileri, profesyonel iş yaşantısı, net gelir düzeylerindeki dalgalanmalar ve sosyal ilişkilerdeki genel ritim açısından izleyebilmektedir. İki kuşağın meslek etrafında biçimlenen farklı kariyerleri düzenlilikler, süreksizlikler, rutinler ve genel işleyiş

bağlamlarında karşılaştırılabilmekte ve analiz edilebilmektedir. Bu çerçevede tez çalışması, kuramsal açıdan, Goldthorpe'un aynı meslek dünyası içinde yer alan aktörlerin sınıfsal konumlanmalarını ve toplumsal hareketlilikteki yönünü izlemek için kullandığı sınıf analiz modeliyle örtüşmektedir. Bu model, öz olarak, mesleklerin türsel açıdan her bölümlenme ve alt alanlarda farklı kariyerler, yaşam biçimleri ve sınıfsal yerleşimler inşa ettiği ve fail-meslek ilişkisinin sosyolojik olarak izlenebilen örüntüler oluşturduğu argümanına dayanmaktadır.

Tez çalışması, bu argümandan hareketle, meslek yaşantısına 1980'li yıllarda başlayan olgun kuşak meslek mensuplarıyla, 2000'ler de başlayan genç kuşak temsilcilerini, mülkiyet ilişkileri ve net gelir, profesyonel (iş) yaşantı ve yansımaları, inançlar, kanaatler ve dünya görüşleri bağlamlarında üç eksenli olarak analiz etmiş ve iki kuşak/jenerasyon arasında keskin ayrımlar bulgulamıştır. Bu bulgular etrafında genel bir analize giriştiğimizde, çağdaş toplumların failler düzeyindeki olanaklar/olanaksızlıklar setlerinin oluşma/biçimlenme süreçlerinin, şans eseri ve kendiliğinden faktörlerin ürünü olmadığı, daha ziyade, belirli düzenliliklerin makro (yapı) düzeyindeki işleyişinin ve bu işleyişin toplumsal yapıyı güç ilişkileri ve eşitsiz karşılaşmalar olarak inşa etmesiyle doğrudan ilintisidir.

Bu çerçevede düşündüğümüzde, çağdaş ölçütlerde bir toplumsal yapının sağlamlığı, en kırılgan toplumsal gruplardan gelen kitlelere sosyo-ekonomik düzenliliklerini inşa edebilecek olanakları sunma kapasitesiyle ölçülür. Şüphesiz ki, bu olanakların artması, tüm toplumsal kesimlerde aynı boyut ve ölçülerde yansımalara neden olmayacaktır. Ancak yine de, kendi toplumsal kesif dairelerinin boğucu etkilerinden kurtulma/sıyrılma olanağını bulan sosyo-ekonomik daralmaya maruz kalan kesimler, belirli ölçülerde bir hareketlilik şansı bulurlar ve bu şanslarla yaşamlarına yeni düzenlilikler verme çabası içine girerler. Bu çabaları, olumlu anlamda destekleyecek en önemli unsur, gündelik yaşantıda aktörlerin sınıfsal bölünmelerden kaynaklı olan yarılmaların yansımalarını hem içeriksel olarak hem de gündelik gözlem sahasında minimize edebilecek stratejileri geliştirebilmektir.

Refah devleti, 20.yüzyılda, gelir bölünmelerini azaltma/ telafi etme stratejisini, toplumsal sisteme dahil olan bireylerin bir meslek ya da teknik beceriyle iş piyasasına girmeleri ve nispeten güçlü sayılabilecek bir sosyal güvenlik sistemi üzerine kurgulanmıştı. Bu sistem, genel düzeyli bir toplumsal/sosyal koruma ağını ve

sosyo-ekonomik güvelik sistemini inşa etti. Ancak, özellikle batı içi toplumlarda, geç modern dönemle birlikte yeni sorun alanları, bu modelin, eski çözüm kapasitelerini yitirdiğini ve hem üretim ilişkilerinde hem de toplumsal yaşam alanında farklı türden içeriklere sahip problemler üretmeye başladığını gösterdi. Özellikle, 80'li yıllarla birlikte bu problemlerin, sosyolojik, ekonomik ve siyasal düzeyde belirginleşen yansımaları oldu. 90'lı yıllarla birlikte artık, aktörlerin, iş piyasasında belirli bir mesleki ve teknik beceriyle çalışmalarının güvenceli ve istikrarlı bir yaşamı tesis edemediği ortaya çıktı ve bu yeni konumlanma, bütünüyle *" bir kriz durumsallığı "* olarak ifade edildi.

Enformasyon toplumu ve yeni küresel kapitalizm genişledikçe ve etki alanını artırdıkça, batı içi toplumlarla, batı dışı toplumlar arasındaki mesafeler arttı ve küresel kapitalizmin yıkıcı etkileri, batı dışı toplumların gündelik yaşantılarında daha hissedilir duruma geldi. Küresel kapitalizm ve yerel/melez kapitalist yapılaşmaların işbirliği, işletme ideoloji uygulamaları ve üretim teknolojilerinin üretim ilişkilerindeki ve yapısındaki rollerinin artışıyla, emeğin özgün değeri hızla itibarsızlaştı. Kâr mentalitesinin hedefiyle yerel ve küresel düzeydeki büyük uzlaşma, özellikle batı dışı toplumlarda emeğin konumlanmasında bozucu etkilere neden oldu ve radikal geriye gidişlere yol açtı. Bu koşullarla ilişkili, belirli meslek türlerinin piyasa karşılıkları artar ve yücelirken, belirli meslek türleri de tasfiyeye uğradı ve piyasa değerlerini yitirdi. Hem toplumsal kesimlerin genel konumunda, hem de kırılgan toplumsal kesimlerden gelen bireylerin gündelik yaşantılarında geçim güvenceleri sınırlandı, toplumsal sisteme yeni katılan bireylerden güçlü orta sınıf katılımlar inşa edilmekte zorluk çekildiği gibi, mevcut orta sınıf yapılarının korunmasında da problemler ve kısıtlılıklar yaşanmaya başlandı.

Orta sınıf inşa süreçlerindeki kısıtlılıklar, genel yoksullaşma, iş ve emek piyasasındaki eğretilik ve görecelileşme, uzmanların ve yorumcuların bakış açısından prekarizasyon, yeni işçileşme, alt proleteryalaşma, sınıfsız eşitsizleşme, sınıfsız sınıflaşma gibi kavramsallaştırmalarla karşılandı ve ortaya çıkan *" kriz durumsallığı "* nın içerik ve mahiyetlerine yönelik anlama, anlamlandırma ve kuramsal uzam verme çabaları genişledi. Bu kuramsal çabalarda, ağırlıklı olarak öne sürülen nedensel etkiler, makro düzeyde, küresel kapitalizmin eşitsizlikçi ve kutuplaştırıcı işleyişi, ulus devletin/refah devletinin sorumluluklarını unutarak toplumsal yaşam alanından radikal biçimde çekilmesi ve piyasanın tahakküm alanının genişlemesi

biçiminde ifade ediliyordu. Mikro düzeyde ise, kitlelerin yurttaşlık bağı için eski heyecanlı ve tutkulu savunuyu göstermemeleri ve tüketim kültürünün aldatıcı niteliklerinin faillerin iç dünyalarında yarattığı karakter aşınmalarına ve yıkımlara göndermeler yapılıyordu.

Türkiye özelinde 2000 sonrası dönem, meslekler dünyasında, özellikle de gelenekli/ oturmuş orta sınıf meslekler bağlamında, (öğretmenlik, avukatlık, mühendislik, bankacılık) iş ve meslek gelirinin, yaşamın gerçek dinamikleri içinde eridiği, görecelileştiği, eğretileştiği ve sosyo - ekonomik inşa kapasitelerini yitirdiği özel türden bir dönemdir. Bu dönemi bütünlüklü olarak değerlendirdiğimizde, genç jenerasyon mesleki aktörler açısından iki durumsallığın öne çıktığı söylenebilir: İlki, geniş bir meslek grubu kitlenin düzenli gelire ulaşma ve mülkiyet edinim kapasitelerinin zayıflamasıyla ilişkili, ekonomik bir dışlanma sürecine maruz kalmaları ve bu mesleki aktörlerden bir *" orta sınıf inşası "* imkansızlığıyla karşı karşıya kalınması, ikicisi, sınırlı sayıdaki meslek grubu aktörün gelir ve mülkiyet edinim süreçlerinin açıklığına/ pozitif konumuna rağmen, güçlü bir orta sınıf inşası ve yapılaşmasından ziyade, bir *" orta sınıf "* filizlenmesinden, eğiliminden ve hatta çekirdek halindeki bir oluşumundan bahsedebilmemizdir. (olgun kuşağın güçlü orta sınıf yapılaşmasıyla karşılaştırıldığında)

Bu çerçevede düşündüğümüzde, 2000'ler sürecindeki sosyolojik gerçeklik bir *"geç orta sınıflaşma"* durumudur. Tüm parametreler açısından değerlendirdiğimizde, (genç kuşak mesleki aktörlerin, olgun kuşakla karşılaştırması), kentsel ortamda, genç meslek mensuplarından, yeni dar gelirli kitlelerin inşa sürecinin gerçekleştiği söylenebilir. Bir tarafta, daha kırılgan ve orta sınıf inşasının olanaksız olduğu, ücretli öğretmenler, dershane ve özel eğitim çalışanları, işçi avukatlar, büro çalışanı ücretli avukatlar, banka gişe görevlileri ve tele satışçılar, hizmet sektörü temelli çalışan inşaat mühendisleri, gemi inşa mühendisleri, metalürji malzeme mühendisleri, düzenli gelirden, sistemli mülkiyet edinim süreçlerinden yoksun, baskın bir kentsel yoksullukla boğuşurken, diğer tarafta, kurumsallıkla bağlantılarını sağlamış, orta sınıflaşabilme olanağına bir filizlenme ve başlangıç düzeyinde erişmiş olan, banka şube içi satış görevlileri, banka genel müdürlük çalışanları, kurumsal avukatlar, serbest avukatlardan oluşan geniş bir toplumsal kitle de, her an mevcut durumlarını kaybedebilecek ve prekarizasyon süreçlerine maruz kalabilecek durumdadırlar

Ayrıksı olarak konumlanan meslek grupları ise İmalat sektöründe çalışan mühendislerle, enformasyon sektöründe çalışan mühendislerdir. Bu gruplar, mesleklerinin pazar kapasitelerindeki yüksekliğiyle ilişkisinde, hem orta sınıf özelliklerini daha yoğun biçimde sergilemekte hem de prekarizasyona daha az maruz kalma riski taşımaktadır. Tüm genç kuşak mesleki aktörlerde, en sınırlı düzeyde ulaşılan (İstanbul özelinde) mülkiyet biçimi, "ev" mülkiyetidir. (Bu meslek gruplarında "ev" mülkiyetine ulaşmak için düzenli biçimde en az 10 yıllık bir çalışma performansına sahip olmak gerekmektedir). Bu durum, yaşamın piyasa içerikli hızlı akışıyla, orta sınıf mesleklerinin gelir düzeyleri arasındaki çelişkiye, uyumsuzluğa ve ritim bozukluğuna vurgu yapması açısından dikkate değerdir.

Orta sınıf krizinin olgusal dayanağı, piyasa içeriklerine sahip işlerde, sosyo-ekonomik düzenlilik olanaklarının sınırlanması ve aktörlerin alternatif çıkış yolları ve projelerinin olmaması durumuyla doğrudan ilişkilidir. Genç kuşak mesleki aktörler, yaşamlarına piyasa temelli işlerle sosyo-ekonomik düzenlilikler vermekte zorlandıkça, memurlaşma süreçlerine yönelmekte ve bir kariyer alanı olarak devlet istihdamını görmektedirler. Aktörlerin bakışında, kariyer düzeyinde piyasanın yok hükmünde olması, buna karşılık, devletin/memurluğun alternatifsiz bir biçimde kariyer alanı olarak belirmesi, aslında geçim özerkliğinin farklı alanlara dağılmaması/alternatifleşmemesi ve sosyo/ekonomik katılım olanaklarının çeşitliliğinin ortadan kalkması anlamında olumsuz bir durumdur.

Genç kuşak mesleki aktörlerin *" geçim özerkliğini "* tesis etmek amacıyla devlete ve memuriyete yönelmeleri ve kadrolardan hak talep etmeleri, sınavlar ve mülakatlarla bezenmiş, diploma türlerini, alan bilgisini, lisan becerilerini yani sistemin tedrisi süreçlerde öğretmediği/öğretmek istemediği her ne varsa hepsini sorguladığı bir bürokratik mekanizma, kurumsal katılım kanallarını tıkamakta, olanaklara erişim imkanlarını yok etmektedir. Bu noktada bir *" çifte çaresizlik "* ortaya çıkar. Bir yanda piyasa iş ve çalışma süreçlerinde, gerçek sosyo-ekonomik katılım olanakları ortadan kalkarken, öte yandan da memurlaşma/devletlileşme süreçlerine katılım da imkansızlaşmaktadır. Böylece, 2000'ler sürecinin çaresizlik gerçekliğinin katastrofik bataklığına *" yoksunluk periyoduna "* giriş yapılır ve burada, mesleki aktörler, gündelik yaşantılarında, tek tek yoksulluk kariyerlerini satın aldıkları, sistematik olarak işleyen bir toplumsal yapılaşmanın içine dahil olurlar.

5. KAYNAKÇA

Akbaş, K. (2013). " Sınıf ve Orta Sınıf Tartışmaları Arasında Yaldızlı Yakalılar: Avukatlar İşçileşiyor mu ?" Praksis, Orta sınıf, Sayı 32/ 2013/ 2 içinde, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013, s. 115-144.

Akbaş, K. (2015). Avukatlık Mesleğinin Ekonomi Politiği, Ankara: Notabene Yayınları.

Akşit, B. (2012). "Türkiye'de modernleşmelerin ve modernliklerin kavramlaştırılması: M.B. Kıray'ın Araştırma Programından Yola Çıkan Bir Kuramlaştırma Denemesi", Sezgin Tüzün (der.) (2012) Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray içinde, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2012, s. 74-108.

Akşit, B., Cengiz, K., Küçükkural, Ö., & Şentürk, R. (2012). Türkiye'de Dindarlık Muhafazakârlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akşit, B.T., & Demirtaş, A. (2001). "Modernite ve Polis-Halk İlişkileri: Bir Niteliksel Araştırmanın Sonuçları", Akşit, B., İncirlioğlu, E.O., & Pultar, G. (der.) (2003) Kültür ve Modernite, İstanbul: Tetragon İletişim Hizmetleri, 2003, s. 181-198.

Althusser, L. (1987). John Lewis'e Cevap, çev. Müntekin Ökmen, Ankara: V Yayınları.

Althusser, L. (2014). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.

Aron, R. (1992). Sınıf Mücadelesi, çev. Erol Güngör, İstanbul: Dergah Yayınları.

Ayata, S. (2002). "Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı" , D. Kandiyoti ve A. Saktanber (der.) (2003) Kültür Fragmanları Türkiye'de Gündelik Hayat içinde, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Metis Yayınları, dördüncü basım, 2017, s. 37-56.

Bahçe, S. (2013). " Orta Sınıf Miti ve Mühendisin Nemesisi" , Praksis, Orta sınıf, Sayı 32/ 2013/ 2 içinde, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013, s. 145-163.

Baudrillard, J. (2014). Simülakrlar ve Simülasyon, çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Bauman, Z. (1998). Sosyolojik Düşünmek, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2000a). Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2000 b). Siyaset Arayışı, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları

Bauman, Z. (2006). Küreselleşme Toplumsal Sonuçları, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Bauman, Z. (2011). Bireyselleşmiş Toplum, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2014a). Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mı?, Çev. Hakan Keser, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2014b). Modernlik ve Müphemlik, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beck, U. (2011). Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru, Çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.

Berman, M. (2014). Katı Olan Her şey Buharlaşıyor, Çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları.

Birelma, A. (2014). Ekmek ve Haysiyet Mücadelesi Günümüz Türkiyesi'nde Üç İşçi Hareketinin Etnografisi, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T. (2011). " Beyaz Yakalıların İş Bulma ve Geçinme Stratejileri ",Bora,T., Bora, A., Erdoğan, N., & İ. Üstün, İ. (der.) (2011) "Boşuna mı Okuduk?" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, beşinci baskı, 2015, s. 203-258.

Boratav, K. (1995). İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Boratav, K. (2005). 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Ankara: İmge Kitabevi.

Bottomore, T.B. (1973). Classes in Modern Society, Londra: George Allen and Unwın Ltd.

Botton, A.D. (2005). Statü Endişesi, Çev. Ahu Sıla Bayer, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bourdieu, P. (2006). Pratik Nedenler, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Hil Yayınları

Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2014). Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, P. (2015a). Karşı Ateşler, çev. Sertaç Canbolat, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bourdieu, P. (2015b). Devlet Üzerine College de France Dersleri (1989-1992) çev. Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (2015c). Varisler Öğrenciler ve Kültür, çev. Levent Ünsaldı ve Aslı Sümer, Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (2015d). Yeniden Üretim Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri, çev. Aslı Sümer, Levent Ünsaldı ve Özlem Akkaya, Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, P. (2015e). Ayrım, Çev. Derya Fırat Şannan ve Ayşe Günce Berkkurt, Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, P. (2015f). Dünyanın Sefaleti, çev. Levent Ünsaldı ve Diğerleri, Ankara: Heretik Yayınları.

Buğra, A. & Keyder, Ç. (der.) (2007). Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru, çev. İsmail Çekem, İstanbul: İletişim Yayınları, ikinci baskı, 2012

Buğra, A. & Sınmazdemir, T. (2007). "Yoksullukla Mücadelede Etkin ve İnsani bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği" , Buğra, A. & Keyder, Ç. (der.) (2007) Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru içinde, Çev. İsmail Çekem, İstanbul: İletişim Yayınları, ikinci baskı, 2012, s.85-114.

Buğra, A. & Keyder, Ç. (2003). Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi, Ankara: UNDP.

Buğra, A. (2015). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.

Butler, J., E. Laclau & Žižek, S. (2005). Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.

Castells, M. (2013). Ağ Toplumunun Yükselişi, c.1. Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cirhinlioğlu, Z. (1997). Türkiye'de Hukuk Mesleği, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Connell, R. W. (1979). "A Critique of the Althusserian Approach to Class", Giddens, A., & Held, D. (ed) (1982) Classes, Power and Conflict Classical and Contemporary Debates, Londra: Macmillan Education, 1982, 130-147.

Coşkun, K.M. (2013). Sınıf, Kültür ve Bilinç, Ankara: Dipnot Yayınları.

Crompton, R. (1998). Class and Stratificatıon, Londra: Polity Press.

Dahrendorf, R. (1959). Class and Class Conflict in Industrial Society, Californıa: Stanford Unıversıty Press.

Davis, M. (2010). Gecekondu Gezegeni, Çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis Yayınları.

Durkheim, E. (2006). Toplumsal İş bölümü, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi.

Eğribel, E. & Özcan, U. (2011). " Günümüz Yeni Dünya Düzeni / Düzensizliği: Kaos içinde birlik veya birlik içinde açmaz", Sosyologca, sayı:2, Temmuz-Aralık 2011 içinde, s.9-19, İstanbul: Doğu Kitabevi.

Eğribel, E. & Özcan, U. (2013). "Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ'a geçiş döneminde toplumsal gerçekliğin yitirilmesi ve kurmacanın rolü", Sosyologca, sayı:6, Temmuz-Aralık 2013 içinde, s.7-14, İstanbul: Doğu Kitabevi.

Eğribel, E. & Özcan, U. (2014). "Bilgi ve gerçeklik sorunu: Postmodern göreceliğin gerçekliği yok etmesi, teslimiyetçi-kendiliğindenlik, belirsizlik ve karamsarlık üzerine", Sosyologca, sayı:7, Ocak-Haziran 2014 içinde, s.7-14, İstanbul: Doğu Kitabevi.

Eldem, V. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Engels, F. (2013). İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, çev. Oktay Emre, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Erdoğan, N. (2011). "Sancılı dil, hadım edilen kendilik ve Aşınan Karakter" Bora,T., Bora, A., Erdoğan, N., & Üstün, İ. (der.) (2011) "Boşuna mı Okuduk?" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, beşinci baskı, 2015, s.75-115.

Featherstone, M. (2013). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fişek, K. (1969). Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı, Ankara: Doğan Yayınevi.

Foucault, M. (2014). Özne ve İktidar, Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Freud, S. (2016). Kültürdeki Huzursuzluk, Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Say Yayınları.

Gaulejac, V.D. (2013). İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum, Çev. Özge Erbek, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Geertz, C. (1973). "Bir kültürel dizge olarak İdeoloji" , Geertz, C. (der.) (1973), Kültürlerin Yorumlanması, Çev. Hakan Gür, Ankara: Dost Yayınları, 2010, s.221-263.

Gevgilili, A. (1989). Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Giddens, A. (1999). İleri Toplumların Sınıf Yapısı, Çev. Ömer Baldık, İstanbul: Birey Yayıncılık

Giddens, A. (2000). Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları

Gidddens, A. (2009). Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği, Çev. Müge Sözen ve Sabir Yücesoy, İstanbul: Metis Yayınları.

Giddens, A. (2013). Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş, Çev. Ülgen Yıldız Battal, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Giddens, A. (2014a). Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları

Giddens, A. (2014b). Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A. (2014c). Mahremiyetin Dönüşümü, Çev. İdris Şahin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (2016). Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları, Çev. Ümit Tatlıcan ve Bekir Yıldız, İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Goldthorpe, J.H., Lockwood, D., Bechhofer, F., & Plant, J. (1969). The affluent worker in the class structure, Londra: Cambrıdge Unıversıty Press

Gorz, A. (1986). Elveda Proletarya, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yayınları

Gorz, A. (1995). İktisadi Aklın Eleştirisi, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gürboğa, N. (2012). " Madencilikte iş Mükellefiyeti: Tek Parti Rejimi ve Bir Mücadele Alanı Olarak Zonguldak Kömür Havzası (1940-1947) " , Atabakı, T. & Brockett, G.D. (der.) (2012) Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi içinde, Çev. Can Cemgil, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.123-151.

Hardt, M., & Negri, A. (2012). İmparatorluk, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hartmann, K. (2014). Küresel Çarkın Dışında Kalanlar Tüketim Toplumundaki Yeni Fakirlik, Çev. Etem Levent Bakaç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Harvey, D. (2012). Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları.

Hazır, I.K., Kalaycıoğlu, S., & Çelik, K. (2016) " Orta Sınıfların Farklı Kesitleri: Sınıf Geçmişi, Kültür Pratikleri ve Mesleki Statü", Sosyoloji Araştırma Dergisi, cilt.19, sayı:2, Ekim 2016, s.64-107.

Işık, O., & Pınarcıoğlu, M.M. (2015). Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği, İstanbul: İletişim Yayınları.

https://www.ipsos.com/tr-tr/orta-sinifi-anlamak

Keyder, Ç. (2014). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Konda, Gezi Raporu, Toplumun 'Gezi Parkı Olayları' algısı Gezi Parkındakiler kimlerdi?, 5 Haziran 2014.

Köse, A.H., & Öncü, A. (2000). Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik Türkiye'de Mühendisler Mimarlar, Ankara: Pelin Ofset

Laclau, E. (2012). Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme, Çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Birikim Yayınları.

Laclau, E. (2013). Popülist Akıl Üzerine, Çev. Nur Betül Çelik, Ankara: Epos Yayınları.

Laclau, E., & Mouffe, C. (2015). Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru, Çev. Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim Yayınları.

Lafargue, P. (2016). Tembellik Hakkı, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Layder, D. (2014). Sosyal Teoriye Giriş, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Küre Yayınları.

Lenin, V.İ. (2015). Devlet ve Devrim, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Linera, A.G. (2015). "Devlet Krizi ve Halk İktidarı", Brown, N., Diamanti, J., Pendakis, A., Robinson, J., & Szemen, I. (der.) (2015) Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar Siyasalın Düzenekleri içinde, Çev. Sercan Çalcı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, s.17-35.

Lukacs, G. (2014). Tarih ve Sınıf Bilinci, Çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.

Marcuse,H. (2015). Tek Boyutlu İnsan, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.

Mardin, Ş. (1967). "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci" , Türköne, M. ve Önder T. (Der.) (1990) Türkiye'de Toplum ve Siyaset içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, On ikinci baskı, s. 79-118.

Mardin, Ş. (1985). " Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri " , Kalaycıoğlu, E., & Sarıbay, A.Y. (Der.) (2000) Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme içinde, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 79-104.

Marshall, T.H. (1949). " Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar" , Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar içinde, Marshall, T.H., & Bottomore, T. Çev. Ayhan Kaya, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 1-51.

Marx, K., & Engels, F. (2010). Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, Çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K., & Engels, F. (2011). Politika ve Felsefe, Çev. Tektaş Ağaoğlu, İstanbul: Belge Yayınları.

Marx, K. (2011a). Felsefenin Sefaleti, Çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2011b). 1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe, Çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Marx. K. (2011c). Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2012a). Lois Bonaparte'ın 18 Brumaıre'i, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2012b). Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1848-1850, Çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Marx, K., & Engels, F. (2013). Alman İdeoloji (Feuerbach), Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K., & Engels, F. (2014). Komünist Manifesto, Çev. Levet Kavas, İstanbul: İthaki Yayınları.

Méda, D. (2012). Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer mi? Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.

Miliband, R. (1988). " Sınıf Analizi ", Giddens, A., & Turner, J. (der.) (1988) Günümüzde Sosyal Teori İçinde, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları, 2013, s.365-387.

Miliband, R. (1989). Divided Societies Class Struggle in Contemporary Capitalism, New York: Oxford University Press.

Mills, C.W. (1974). İktidar Seçkinleri, Çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ossowski, S. (1998). Class Structure in the Social Consciousness, Londra: Routledge

Özatalay, K.C. (2016). " Neoliberalleşen Türkiye'de İşçi Sınıfının Parçalanması ", Lütfi Sunar (ed.), Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik içinde, İstanbul: Matbu Kitap, 2016, s.139-161.

Pakulski, J., & Waters, M. (1996). The Death of Class, Londra: Sage Publications

Pakulski, J. (2014). " Bir Sınıf -sonrası Analizin Esasları ", Wright, E.O. (ed.), Sınıf Analizinde Yaklaşımlar içinde, Çev. Barış Yıldırım, Ankara: NotaBene Yayınları, 2014, s. 197-232.

Poulantzas, N. (1976). Classes in Contemporary Capitalism, Londra: NLB.

Poulantzas, N. (1977). "Kapitalist Devlet Sorunu" Belge, M. & Aksoy A. (der.) Kapitalist Devlet Sorunu içinde, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul: Birikim Yayınları, 1977, s. 58-87.

Poulantzas, N. (2014). Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Epos Yayınları.

Polanyi, K. (2009). Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ritzer, G. (2014). Toplumun McDonaldlaştırılması Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme, Çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2013). Kamusal İnsanın Çöküşü, Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Sennett, R. (2015). Yeni Kapitalizm Kültürü, Çev. Aylin Onocak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2016). Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Simmel, G. (2013). "Metropol ve Tinsel Hayat", Çev. Nazile Kalaycı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Standing, G. (2015). Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf, Çev. Ergin Bulut, İstanbul: İletişim Yayınları.

Stauth, G., & Turner. B.S. (2005). Nietzsche'nin Dansı, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Swingewood, A. (2010). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Şimşek, A. (2014). Yeni Orta Sınıf Sinik Stratejiler, İstanbul: Agorakitaplığı.

Therborn, G. (2012). " 21.Yüzyılda Sınıf ", " Praksis, Orta sınıf, Sayı 32/ 2013/ 2 içinde, çev. Sinan Yıldırmaz, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013, s. 91-113.

Tomlinson, J. (2013). Küreselleşme ve Kültür, Çev. Arzu Eker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Urry, J. (2015). Mekânları Tüketmek, Çev. Rahmi G.Öğdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Vatansever, A., & Yalçın, M.G. (2015). " Ne Ders Olsa Veririz " Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü, İstanbul: İletişim Yayınları.

Wacquant, L. (2010). Kent Paryaları İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi, çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Wagner, P. (1996). Modernliğin Sosyolojisi, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Wallerstein, I. (2012). Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları

Weber, M. (1998). Sosyoloji Yazıları, Çev. Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.

Weber, M. (1999). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Zeynep Gürtuna, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Weber, M. (2012a). Ekonomi ve Toplum, C.1, Çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, M. (2012b). Şehir Modern Kentin Oluşumu, Çev. Musa Ceylan, İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, M. (2014). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi.

Wood, E. M. (2011). Sınıftan Kaçış Yeni Hakiki Sosyalizm, Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap.

Wright, E.O. (1985). Classes, Londra: Verso

Wright, E.O. (1997). Class Count (Student Edition), Cambridge, England: Cambridge University Press.

Wright, E.O. (2003). " Social Class ", Ritzer, G. (ed) Forthcoming in Encylopedia of Social Theory, Sage Publications, 1-15, 10.02. 2017'de https://ssc.wisc.edu/ adresinden indirildi.

Wright, E.O. (2014a)." Neo-Marksist Sınıf Analizinin Esasları " , Wright, E. O. (ed) Sınıf Analizine Yaklaşımlar, Çev. Çiğdem Çidamlı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2014, s.15-48.

Wright, E.O. (2014b). " Sonuç: Cevap " Sınıf " ise, Soru Nedir ? ", Wright, E. O. (ed). Sınıf Analizine Yaklaşımlar, Çev. Nihat Koçyiğit, Ankara: NotaBene Yayınları, 2014, s. 233-248.

Yılmaz, C. (2013). " Orta Sınıflar Üzerine Düşünmek: İstanbul'da Orta Sınıfların Ajandasına Risk Yazmak " , Çavdar, A., & Tan, P. (der.) İstanbul: Müstesna Şehrin İstisnai Hali içinde, İstanbul: Sel Yayınları, 2013, s. 99-123.

Žižek. S. (2012). Gıdıklanan Özne Politik Ontolojinin Yok Merkezi, Çev. Şamil Can, Ankara: Epos Yayınları.

6. EKLER

FORM 1

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME ÇERÇEVESİ

DG Kodu:

Görüşmenin Kiminle yapıldığı:

Görüşmenin Kimler tarafından yapıldığı:

Moderatörün Adı ve Soyadı:

Gözlemcinin Adı Soyadı:

Görüşmenin Yapıldığı Yer:

KİŞİSEL ÖZELLİKLER

Cinsiyeti:

Yaşı:

En Son Bitirdiği Okul:

Medeni Durumu:

Çocuk varsa bilgi:

Yaptığı İş/meslek:

Ekonomik Koşulları, ev sahibi olma durumu:

Memleketi/ Doğum Yeri:

Görüşme akışı

1. Bir insanın meslek sahibi olmasından……

2. **MESLEK YAŞAMI / ÇALIŞMA HAYATI**

   a. Mesleğiniz nedir / Ne iş yapıyorsunuz ?

b. Çalışma hayatınız ne zaman başladı ve nasıl gelişti. Geçmişi ve bugünü içerecek şekilde anlatınız.

c. Mesleğinizin Kariyer ortamını dünü ve bugünü düşünerek karşılaştırnız.

d. Mesleğinizin ekonomik avantaj ve dezavantajları neler

e. Mesleğinizin toplumsal kabul edilirlik düzeyi bugün açısından nasıldır? ilk mezun olduğunuz ve meslek yaşamına başladığınız günle karşılaştırarak ifade ediniz?

f. Mesleğinizin gündelik yaşantıda sunduğu prestij/saygınlık derecesi nedir?

g. Böyle bir mesleğe sahip olmakla kendinizi ekonomik/kariyer ve saygınlık olrak güvende hissetiniz mi ?

h. Mesleki yaşamınıza yönelik deneyimlediğiniz –bu mesleği yapmak itibariyle-özel bir anektot var mı ?

i. Mesleki yaşamınızın daha farklı bir biçimde gelişmesini istermiydiniz ?

3. AİLE HAYATI

a. Evlimi siniz? Ne zaman Evlendiniz?

b. Eşinizle nasıl tanıştınız?

c. Boşanma Yaşadınız mı ?

d. Evlilik hayatınız nasıl gitti

e. Çocuğunuz var mı ? Varsa çocuklarla ilişkiniz nasıl ?

f. Kariyer ve mesleğinize uygun eş seçtiğinize inanıyor

4. EĞİTİM

a. Lise yıllarında sizi etkileyen biri oldu mu Örneğin, edebiyat öğretmeni etkisiyle öğretmen olmak gibi.

b. Meslek seçimi konusunda sizi özellikle yönlendiren bir oldu mu

c. Lise sürecinizde dersleriniz nasıldı? Genel olarak okulla ilişkiniz nasıldı.

d. Üniversiteyi ilk kazandığınızda ne hissettiniz? Yakın çevrenizdeki tepkiler nelerdi.

e. Üniversite aldığınız eğitimin sizi mesleki ve kültürel açıdan ve kişilik olarak donattığına inanıyor muşuz ?

5. SINIFSAL KÖKEN

a. Baba ve Anne mesleği nedir ?

b. Aileden kalan mülkiyet

c . Aileden eğitimsel ve kültürel olarak edindiğiniz kazanımlar neler ?

d. Mesleğiniz aile mesleğiyle paralel mi ?

6. SINIFSAL KONUM

a. Aylık net gelir ?

b. Meslekle ilişkili olan gelir ?

c. Kendinize ait bir ve birden fazla ev ve araba var mı ?

d. Ayrıca sahip olduğunuz mülkiyet var mı?

d. Hangi semtte oturuyorsunuz?

e. Çocuklarınız nerede okudu/okuyor. (devlet ya da özel okul)

f. Çocuklarınızın da sizin gibi aynı meslek dünyasında yer almasını ister misiniz ?

g. Meslek gelirinizin sizi ve ailenizi tatmin ettiğini düşünüyor musunuz ?

7. DİNİ İNANÇ/ AHLAK

a. Sizin için inanç ne anlama gelmektedir ?

b. İnançlı bir insan mısınız?

c. Vakit namazı kılar mısınız ?

d. Ramazan ayında oruç tutarmısınız ?

e. Kuran-ı Kerim ya da dini inanç içerikli her hangi bir kitap okudunuz mu ?

f. Sizce bir insanın ahlaklı olması ne demektir ?

g. Size göre ahlaklı insan nasıl davranır?

h. Bir insanın dürüst olması ahlaklı olması için yeterli mi dir ?

e. Sizin için bir erkeğin ya da kadının ahlaklı olması ne anlama gelir ?

8. İDEOLOJİ/ DÜNYA GÖRÜŞÜ

a. Dünyadaki gelişmeleri, güncel toplumsal siyasal olayları takip eder misiniz?
b. Küresel düzeyde düşündüğünüzde dünyanın geleceği için kendiniz ve yakınlarınız için kaygılanıyor musunuz?
c. Kendinizi politik olarak nasıl tanımlıyorsunuz?
d. Bu anlamda kendi ülkeniz ve toplumunuz için kaygılanıyor musunuz?

8. ÖZGEÇMİŞ

Doktora tez öğrencisi, 21.03.1980 Kdz. Ereğli doğumludur. İlköğretim ve lise hayatını Kdz.Ereğli de tamamlayarak,1997 yılında Uludağ Üniversitesi Felsefe Bölümüne girmiş ve 2002 yılında mezun olmuştur. Felsefe, soyoloji, psikoloji gibi branşlarda ders öğretmenliği yapmış, bu alanlarda yayın çalışmalarında bulunmuştur.2010 yılında Yeditepe Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Tezli yüksek lisans programına girmiş ve 2012 yılında başarıyla mezun olmuştur. 2014 yılında Maltepe Ünivesitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Sosyoloji Ana bilim dalı doktora programına başlamış ve başarıyla mezun olmuştur.